

Feketén, fehérén

TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK 2005

SZERKESZTETTE

SZIVÓS PÉTER – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY

Budapest, 2006. március

A kutatást a TÁRKI Rt.
a Miniszterelnöki Hivatal
támogatásával készítette.

TÁRKI HÁZTARTÁS MONITOR

A TÁRKI RENDSZERES HÁZTARTÁSVIZSGÁLATA

Az elemzést készítette:

DENCŐ BLANKA
FÁBIÁN ZOLTÁN
GÁBOS ANDRÁS
GIRASEK EDMOND
HAVASI ÉVA
KOLOSI TAMÁS
MEDGYESI MÁRTON
SÁGI MATILD
SIK ENDRE
SZIVÓS PÉTER
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY
VARGA JÚLIA
VARGA NOÉMI

Adatfelvételi vezető:

SÁGI MATILD

Műszaki szerkesztő:

PALLAGI ILONA

TÁRKI Társadalomkutatási Intézet Rt.
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
Tel.: 309 7676, Fax: 309 7666
E-mail: tarki@tarki.hu
Internet: www.tarki.hu

Tartalom

Bevezetés	5
1. Jövedelemeloszlás (Tóth István György)	11
1.1. Az egyenlőtlenségek szintjének változása.....	11
1.2. A jövedelemeloszlás változásának oksági magyarázatai: néhány nem túlzottan jól kidolgozott hipotézis.....	15
1.3. Összefoglalás.....	23
Irodalom.....	23
2. Osztályok – családok – települések (Kolosi Tamás – Dencső Blanka)	33
2.1. Kialakult társadalomszerkezet.....	34
2.2. A jövedelemegyenlőtlenségek réteghatásai.....	35
2.3. A fogyasztás réteghatásai.....	36
2.4. Osztálytársadalom?.....	37
3. Jövedelmi szegénység (Gábos András – Szivós Péter)	45
3.1. Bevezetés.....	45
3.2. A jövedelmi szegénység Magyarországon.....	46
3.3. A szegénységi ráta fő demográfiai változók mentén.....	48
3.4. A jövedelmi szegénység meghatározói.....	50
3.5. Összegzés.....	52
Irodalom.....	53
4. Megélhetési nehézségek, anyagi depriváció (Havasi Éva)	59
4.1. Bevezetés.....	59
4.2. A megélhetési nehézségek, az anyagi depriváció különböző dimenziói.....	60
4.3. A megélhetési nehézségek, a depriváció típusai a teljes népességen belül és a jövedelmi szegények körében.....	63
4.4. A depriváció halmozódása, a deprivációs index nagysága a teljes népességen belül és a jövedelmi szegények körében.....	63
4.5. A szegények jellemzői – a halmozott anyagi depriváció és a jövedelmi szegénység kockázata a népesség különböző csoportjaiban.....	64
4.6. Az anyagi depriváció halmozódását magyarázó tényezők, a jövedelemben és a nem pénzben mért anyagi szegénység magyarázó tényezőinek különbségei.....	65
4.7. Összegzés, következtetések.....	66
Irodalom.....	67
Melléklet: A fejezet kiegészítő táblázatai.....	78
5. Foglalkoztatás, kereset, informális munkajövedelem és egyéb „ritka” jövedelmek (Girasek Edmond – Sik Endre)	83
5.1. Foglalkoztatás.....	83
5.2. Kereset.....	83
5.3. Informális munkajövedelem.....	84
5.4. Egyéb „ritka” jövedelmek.....	85
Irodalom.....	87
6. Humán tőkefejlesztés, továbbtanulás felnőtt korban, skillek és kompetenciák (Varga Júlia)	97
6.1. Képzés-történet, képzési részvétel.....	97
6.2. Készségek (skill-ek) , kompetenciák.....	99
6.3. A képzési részvétel és a skill-ek, kompetenciák hatása a foglalkoztatásra, keresetekre.....	99
6.4. Összegzés.....	101
Irodalom.....	102
7. Fogyasztási jellemzők (Varga Noémi)	109
7.1. A fogyasztás mértéke.....	110
7.2. Fogyasztási tételek.....	110
7.3. Fogyasztási arány, a fogyasztás szerkezete.....	112
7.4. Üdülés, nyaralás.....	113
Irodalom.....	114

8. A háztartások megtakarításai (Medgyesi Márton)	125
8.1. Bevezetés	125
8.2. Megtakarító háztartások, megtakarítási formák előfordulása	125
8.3. A megtakarító háztartások jellemzői	126
8.4. Banki hitelt illetve egyéb tartozást törlesztő háztartások	128
8.5. Megtakarítói célok	129
8.6. Összegzés	129
9. A magyar háztartások info-kommunikációs infrastruktúrája (Fábián Zoltán)	137
9.1. Bevezetés	137
9.2. A háztartások hozzáférése az info-kommunikációs eszközökhöz	138
9.3. Összefoglalás	145
Melléklet	147
10. A lakossági elégedettség alakulása (Sági Matild)	149
10.1. A lakosság elégedettségének időbeli változása	149
10.2. Az elégedettség meghatározó tényezői	151
10.3. Elégedettség a visszaemlékezések tükrében	151
10.4. Az ország lakosainak anyagi helyzetében bekövetkezett észlelt változások, és az ezzel kapcsolatos lakossági várakozások	153
10.5. Vonatkoztatási csoportok és elégedettség	154
10.6. Összefoglalás	155
11. A választókorú népesség társadalmi összetétele és politikai tagoltsága (Tóth István György)	163
11.1. Bevezető	163
11.2. A választókorú népesség összetételének és politikai aktivitásának változása 1992 és 2005 között	163
11.3. A politikai-ideológiai bal- és jobboldal átrendeződése 1998 és 2005 között	165
11.4. A politikai baloldal és jobboldal társadalmi összetétele	168
11.5. Összefoglalás	169
Irodalom	169
Függelék: Az előkészítéstől az adatállományig – módszertani részletek (Dencső Blanka – Gábos András – Medgyesi Márton – Szivós Péter)	175
F1. Bevezetés	175
F2. A kérdőívek és az adatbázis alapstruktúrája	175
F3. Mintavétel	176
F4. A kérdezés folyamata és a kérdezés ellenőrzésének első lépcsője	176
F5. A kérdezést követő adatfelvételi munkafolyamatok, ellenőrzés és javítás	177
F6. Súlyozás (utólagos rétegzés)	178
F7. A képzett demográfiai változók	180
F8. A jövedelmek számbavétele a 2005-ös Háztartás Monitor felvételben	180

Bevezetés

A TÁRKI másfél évtizede végzi azt a vizsgálatssorozatot, amely lehetővé teszi a lakosság jövedelmi és munkaerő-piaci helyzetének, fogyasztási szokásainak és kiadási szerkezetének részletes megismerését. A személyes kérdezésen alapuló adatfelvétel során általában mintegy kétezer háztartásról és a háztartások tagjairól gyűjtünk adatokat úgy, hogy a háztartás minden 16 éven felüli tagját megkérdezzük. Emellett a háztartás egészére jellemző adatokat is felveszünk a háztartás ügyeiben kompetens személytől. 1992 és 1997 között a vizsgálat a Magyar Háztartás Panel kutatás keretei között folyt, 1998-2001 között pedig a TÁRKI Háztartás Monitor szolgáltatott keresztmetszeti adatokat. A sorozat eddigi legutolsó hulláma 2003-ban zajlott le és annak a zárókötetében Stabilizálódó társadalomszerkezet címmel összefoglaltuk a rendszerváltás folyamatában végzett kutatásaink eredményeit. Most, hogy a Miniszterelnöki Hivatal és a TÁRKI közötti megállapodás lehetővé tette a 2005 őszi adatfelvételt az ennek alapján elkészült legfrissebb Jelentésünket, új adatok sokaságát tarthatja kezében a Kedves Olvasó.

A TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálatának adatfelvétele 2005. szeptember 16. és október 15. között zajlott és a jövedelmekre vonatkozóan a 2004. október 1. és 2005. szeptember 30. közötti időszakról gyűjtött információkat.

Kutatásunkban 4228 címen 2058 háztartás adatát sikerült felvennünk. Az adattisztítás és a súlyozás után elemzéseink 2020 háztartás 5209 tagjának adatai alapján készültek. Az 5209 személy közül 4287 volt 16 éves vagy idősebb, és ezek körében 3637 személyről vannak részletes információink is. A viszonylag kis mintás TÁRKI Háztartás Monitor alkalmas a teljes népességre vonatkozó következtetések levonására. Minél kisebb társadalmi csoportra szeretnénk azonban megállapításokat tenni, statisztikai becslésünk annál bizonytalanabbá válik. Valamelyest nehezíti az eredmények értelmezését, hogy a mintamegvalósulás során néhány speciális társadalmi csoportot a valós arányánál lényegesen kisebb számban találtunk meg. Nemzetközi szinten is megfigyelhető tény, hogy a leggazdagabbak és a legalacsonyabb jövedelműek szinte „láthatatlanok” a hasonló típusú jövedelemvizsgálatok számára, ezért az itt közölt egyenlőtlenségi mértékek alsó becslésként értelmezhetők. Ez évi vizsgálatunk értékelése azt mutatja, hogy néhány háztartástípus nem a súlyának megfelelően reprezentált a mintában. Ilyennek tekinthetők például az egyszülős háztartások, a sokgyermekesek, vagy a roma háztartások közül az alacsonyabb jövedelműek és közülük is a sokgyermekesek. Fontosnak tartjuk felhívni a figyelmet arra, hogy ezeket a hiányosságokat az eredmények értékelésekor szintén figyelembe kell venni.

A kutatás adatfelvételének legfontosabb részletei e kötet Függelékében találhatók. Ahhoz, hogy mintánk kellőképpen reprezentálja a magyar nem intézményi háztartásokban élő népességet, most is, mint a korábbi években mindig, szükség volt egy ezt biztosító súlyrendszer kialakítására. Ennek módszertanát is a Függelék foglalja össze. Végezetül ugyanitt található azoknak az eljárásoknak a leírása, amelyeknek a segítségével a válaszmegtagadásból vagy bizonyos háztartástagok el nem éréséből fakadó jövedelemhiányokat korrigáltuk.

Az elmúlt években a kutatás eredményei számos magyar és nemzetközi kiadványban megjelent tudományos publikáció alapját képezték.

- Elemzéseink cikkek, előadások, közlemények, könyvek formájában tudományos fórumokon jelentek meg.
- Rendszeres napilap és hetilap publikációk formájában eredményeink átkerültek a közpolitikai diskurzusba is.
- Mivel legfontosabb gazdaság- és társadalompolitikai döntések megalapozásánál elengedhetetlen, hogy a viták adatokra, tényszerű információkra épüljenek, súlyt helyeztünk arra, hogy döntéselőkészítő anyagokba is beépüljenek a Monitor eredményei.

- Az eddigi években is fontosnak tartottuk, hogy ne csak az elemzéseink, hanem maguk a nyers adatok is a lehető leggyorsabban (az adatok tisztítását, ellenőrzését, javítását szolgáló kezdeti rövid várakozás után) a tudományos közösség számára hozzáférhetővé váljanak. Ezért az összes eddigi vizsgálat adatállományait Magyarországon a TÁRKI Társadalomtudományi Adatbankban hozzáférhetővé tettük, külföldön pedig a Luxembourg Income Study Adatbankjában és több nagy nemzetközi adatbankban (ICPSR, Essexi Adatbank) található meg egyes hullámok nemzetközileg harmonizált adatállományai.
- Kutatássorozatunk különböző nemzetközi projektekben is integrálódott, mint például az Európai Unió által finanszírozott PACO és CHER. Korábbi elemzéseink tapasztalatai részévé váltak a nemzetközi szervezetek Magyarországgal foglalkozó jelentéseinek, így a Világbank és az ILO Magyarországgal foglalkozó tanulmányainak, továbbá az OECD nemzetközi összehasonlító vizsgálatainak. Az Európai Unió Bizottsága számára készített Social Situation Observatory jövedelemeloszlással, szegénységgel foglalkozó kötete szintén tartalmaz Monitor adatokat.

A 2005. évi kutatás eredményei is számos érdekes adalékkal szolgálnak a magyar társadalom utóbbi néhány évben tapasztalható változásairól. A korábbi évek gyakorlatának megfelelően az eredmények részben egy adott hónap (jelen esetben 2005. szeptember) állapotát rögzítik, részben pedig (például a jövedelmekre vonatkozóan) az azt megelőző egy évre vonatkozó összesített adatokat mutatják. A kötet első fejezete hosszabb történeti perspektívába ágyazva mutatja be a jövedelemeloszlás változásait. A többi fejezet a munkaerő-piaci fejleményekkel, a szegénység, illetve a depriváció változásaival, a háztartások fogyasztásával, megtakarításával és a lakosság elégedettségével, illetve gazdasági várakozásaival foglalkozik, valamint a politikai tagoltságról közöl elemzést. Jelen kutatásunk közzétételével abban bízunk, hogy eredményeink továbbra is hozzá tudnak járulni a magyarországi társadalompolitikai viták megalapozásához, valamint a hazai társadalmi folyamatok nemzetközi összehasonlításához.

Főbb megállapításaink a következők:

- A jövedelmi egyenlőtlenségek nagysága 2003-ban volt a rendszerváltás óta a legmagasabb Magyarországon. A TÁRKI Háztartás Monitor felvétel adatai szerint 2005-ben a legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmi tízed átlagjövedelmének aránya körülbelül 7,5-szeres, ami nagyjából a kilencvenes évek második felében jellemző szintnek felel meg.
- A jövedelemeloszlás változását a gazdasági növekedés (egyes ágazatok iránti kereslet megváltozása és ennek munkaerő-piaci hatásai), valamint a jóléti újraelosztás változásai együttesen alakítják.
- A munkajövedelmek egyenlőtlensége 2000 és 2003 között jelentősen csökkent, azóta lényegében nem változott. A 2003-2005 között eltelt időben jövedelmek egyenlőtlenségének csökkenése a keresővel (foglalkoztatottal) rendelkező háztartások számának növekedése és az állami újraelosztásból származó jövedelmek részarányának növekedése közepette valósult meg.
- A társadalmi jövedelmek rétegeloszlása a kilencvenes évek vége óta elég erőteljesen célzottnak tekinthető: a segélyek, a családi pótlék és az anyasági támogatások célzottsága az utóbbi öt évben lényegileg nem változott. Jelentősen és évek óta csökkenni látszik azonban a munkanélküliségi járadékoknak a legalsó jövedelmi ötödbe jutó hányada.
- A jövedelmi egyenlőtlenségek kismértékű csökkenése elsősorban az alacsony jövedelműeknek az átlagosnál magasabb jövedelemdinamikájára vezethető vissza, ezért a jövedelemegyenlőtlenség csökkenése a jövedelmi szegénység csökkenésével járt együtt. Becslésünk szerint a szegények száma – az egy főre jutó átlagjövedelem középértékét tekintve küszöbnek – napjainkban Magyarországon 980 ezer és 1050 ezer között van. Ez a 2003-as sinthez képest körülbelül 135 ezerrel kevesebb, de magasabb mint 2000-ben volt.

- Az adatokból mind a háztartások jövedelmi helyzete, mind fogyasztási színvonala alapján egy kialakult osztályszerkezet képe rajzolódik ki. Ez az osztályhelyzet lényegében a tőketulajdonhoz való viszony és a családtagok képzettsége, iskolázottsága által meghatározott, és az osztályhelyzet lényegesen erősebben befolyásolja a családok életkörülményeit, mint a családszerkezet, vagy lakóhelyük településtípusa.
- Az elmúlt 10 évben ugyanakkor nem rajzolódik ki határozott tendencia az osztályok és rétegek egymástól való távolságának viszonylatában. Kikristályosodni látszik viszont egy olyan osztályszerkezet, amelyben a nagyvállalkozókból, vezető managerekből és elitértelmiségiekből álló felső osztály mellett a beosztott értelmiségiekből és kis- és középvállalkozókból álló középosztály, a szolgáltatókból és szakképzett családokból álló munkásosztály és a szakképzetlen alsó-leszakadó osztály különül el egymástól.
- Magyarországon 2005-ben az Európai Unió statisztikai ajánlásai alapján számítva a teljes népesség 12 százalékát tekinthetjük szegénynek. Ez az arány – összhangban a jövedelmi egyenlőtlenségeknek e periódusban tapasztalt alakulásával – szintén a relatív jövedelmi szegénység kismértékű csökkenését mutatja 2003-hoz képest. A szegénység előfordulását nemzetközi összehasonlításban Magyarország a jövedelmek eloszlását tekintve legkevésbé egyenlőtlen skandináv és a közepesen egyenlőtlen kontinentális európai országok (Hollandia, Ausztria, Franciaország, Belgium) között helyezkedik el.
- A szegénység kockázata csökken az életkorral. A legmagasabb szegénységi kockázatú életkori csoport a gyermekeké és a fiataloké. Az általános, 12 százalékos szegénységi rátával szemben a 0-15 évesek körében a szegénység 15, a 16-24 évesek körében pedig 17 százalékos. A felnőttek közül a középkorúak (25-64 évesek) esetében a szegénység kiterjedése átlagos, 10-12 százalék között van. Az idős, 65 év feletti népesség szegénységi kockázata ezzel szemben lényegesen alacsonyabb az átlagosnál, körükben a szegénységi ráta 7 százalék.
- A háztartástípus szerinti elemzés azt mutatja, hogy a párok, legyenek idősek (65 év feletti) vagy fiatalok (65 év alattiak), számottevően alacsonyabb szegénységi kockázatot mutatnak, mint a hasonló korú, egyedül élő személyek. Azt is megfigyelhető, hogy a gyermekek jelenléte növeli a szegénység kockázatát, különösen akkor, ha a szülők legalább három gyermeket nevelnek. Ugyancsak magas kockázatot jelent az, ha a gyermekes háztartásból hiányzik az egyik szülő.
- A TÁRKI háztartásvizsgálatainak adatbázisán végzett korábbi elemzéseinkhez hasonlóan, a 2005. évi adatok alapján is megállapíthatjuk: a háztartásfő iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása játssza a legfontosabb szerepet abban, hogy egy adott háztartás tagjai szegénynek tekinthetők-e vagy sem. Emellett számottevő hatása van még a gyermekszámának, annak hogy valaki egyedül él-e vagy sem, továbbá annak, hogy lakóhelye vidéken vagy városban van-e. Becsléseink szerint a háztartásfő neme és életkora – az alkalmazott szegénységi küszöbtől függően – egyáltalán nem vagy csak viszonylag kismértékben magyarázza a szegénység előfordulását. A korábbi évekkel ellentétben nem tapasztaltuk azonban, hogy a háztartásfő roma származása önálló hatással bírna a háztartás tagok jövedelmi szegénységére.
- A képzési részvételi adatok szerint, hogy a munkaerőpiacra lépés után a népesség elég stabil, nagyjából 20%-a szerez magasabb végzettséget. Az utolsó 15 évben a népesség 72%-a semmiféle képzési programban nem vett részt.
- A képzéstörténet és a készségek keresetekre gyakorolt hatásának vizsgálata azt mutatta, hogy 9% körüli kereseti hozammal jár, ha valaki az elmúlt 15 évben szerezte meg a végzettségét, vagyis a munkaerőpiac magasabbra értékeli az elmúlt 15 évben szerzett iskolai tudást a korábban megszerzettel szemben.

- Az elmúlt két év során – a 2003 őszi mélyponthoz képest – szinte minden, általunk vizsgált tényezővel való elégedettség aránya nőtt 2-3%-kal. Legnagyobb növekedést a jövedelemmel való elégedettség vonatkozásában mértünk (16%-ról 20%-ra). Ugyanakkor az emberek általában elégedetlenek az anyagiakkal kapcsolatos tényezőkkel, jövedelmükkel, életszínvonalukkal, és jövőbeli kilátásaikkal.
- A munkaerőpiacon aktívak, de különösen a vállalkozók, a diplomások és a fiatalok (40 év alattiak) lényegesen elégedettebbek szinte minden tényezővel, mint a többi társadalmi csoport tagjai. A magyar lakosság leginkább a magyarországi átlagos életszínvonalhoz, a barátaik/lakóköznyezetükben élők életszínvonalához, és a saját korábbi életszínvonalukhoz viszonyítja az anyagi helyzetét. Egyre többen viszonyítanak a nyugat-európai országokhoz is.
- Magyarországon 2003 óta lényegében stagnál az otthoni számítógéppel rendelkező háztartások aránya. Valamivel kevesebb, mint a háztartások egyharmada (31 %) rendelkezik személyi számítógéppel, ez az összes, 4 millió magyar háztartásra vetítve 1,25-1,35 millió háztartást jelent. 2005 őszen az otthoni internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások aránya (15 %) volt (590 ezer háztartás), ezen belül pedig 400-450 ezerre tehető a szélessávú internetet használó háztartások száma.
- A politikailag aktív népesség az 1992 és a 2005 közötti időszakban egyharmadában kicserélődött. Belső összetételében különösen az iskolázottság és az életkori megoszlás tekintetében történtek változások. 2005-ben a szavazókorú népesség lényegesen iskolázottabb, valamivel idősebb, nagyobb arányban támaszkodik az állami újraelosztásból származó jövedelmekre és nagyobb arányban él városias környezetben, mint a kilencvenes évek elején.
- Az elmúlt évtizedben a magyar pártrendszer koncentrációja mellett a szavazótáborok is blokkosodtak. Az elemzés külön kitért a két politikai oldal elmúlt évtizedben regisztrált evolúciójára. A bal és a jobboldalhoz azonosulók közötti távolság lényegesen növekedett, a pártazonosulás és az egyes politikai oldalakkal való azonosulás viszont egyre inkább egybemosódott az elmúlt években.
- Elemzésünk a mai Magyarországon két fontosabb politikai törésvonal létezését tudta visszaigazolni. Egyfelől jól látszik, hogy a volt MSZMP tagság ma is erőteljesen a baloldalhoz kötődik, másfelől pedig az látszik, hogy a vallásos meggyőződésű emberek lényegesen nagyobb valószínűséggel választják a jobboldalt mint a baloldalt.

A kötet tehát számos területen nyújt új ismereteket a magyar társadalomról. Ugyanakkor a kutatások – ahogy az lenni szokott – számos *új kérdést is felvetnek*. Úgy véljük, hogy középtávon a következő területekre kell fókuszálni a kutatásokat:

- A jövedelemeloszlás egyenlőtlenségeinek szűkülése további vizsgálatokat igényel. Úgy véljük, hogy a következő évek kutatási programjának központi eleme lesz annak magyarázata, hogy a gazdasági növekedés és jövedelemeloszlás vizsgálata milyen konkrét hatásmechanizmusokon keresztül valósul meg.
- A lakosság tényleges jövedelmi helyzete, az egyenlőtlenségek alakulása, valamint a társadalmi értékelési mechanizmusok közötti összefüggések vizsgálata szintén további figyelmet érdemel. Ennek a vizsgálatnak ki kell térnie a szubjektív értékelés meghatározódásának módozataira, a viszonyítási csoportok elemzésére és a jövőbeni várakozások szerepére.
- További magyarázatot igényel, hogy miért nem fejlődik a kívánt mértékben a magyar társadalom átállása a digitális technológiák használatára. Az elemzéseknek ki kell terjedniük a kulturális gátak mellett az anyagi ösztönzők szerepének vizsgálatára is.

- Az egyik legfontosabb kutatási irány a jövőben az lesz, hogy a társadalmi-demográfiai változások a demokratikus intézményrendszer körülményei között milyen társadalompolitikai mozgásteret jelölnek ki. Külön figyelmet kell majd annak szentelni, hogy a társadalom öregedése és individualizálódása milyen középtávú hatással lesz a generációk közötti együttműködésre és ezen keresztül az egész társadalom működés módjára.

*

A szerkesztők és a kötet szerzőinek várakozásai szerint a TÁRKI Háztartás Monitor nemcsak az elemzők, hanem a döntéshozók és a közpolitikai kérdések iránt érdeklődő kívülállók számára is sok érdekes ténytet mutat fel. Egyszerűen: feketén, fehéren.

1. Jövedelemeloszlás (Tóth István György)

A Monitor vizsgálat legutóbbi hullámát összefoglaló kötetben egy hosszabb stagnálási periódus után egyenlőtlenség és a szegénység növekedést állapítottunk meg. Elemzésünket azzal zártuk, hogy a növekedés megítélése abból a szempontból, hogy hosszabb távú trendről, vagy egy eseti kiugrásról beszélhetünk-e, csak a következő vizsgálat eredményei alapján ítéldhetjük meg. Most pontosan erről lesz szó.

1.1. Az egyenlőtlenségek szintjének változása

Ez évi vizsgálatunk legfontosabb eredménye, hogy összességében, bármilyen egyenlőtlenségi mutatót is vizsgálunk, legutóbbi, 2003-as vizsgálatunkhoz képest véve csökkentek az egyenlőtlenségek. Az egy főre jutó jövedelmek személyek közötti eloszlását tekintve (ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy a jövedelem szerint sorba rendezett tízmillió emberből a legfelső és a legalsó egymillió átlagjövedelmeit vetjük össze egymással), azt láthatjuk, hogy ma az átlagjövedelmek aránya 2003-ban jellemző 8 körüli értékről 7,6-ra süllyedt. Valamennyi hasonló mutató (eltérő mértékben ugyan) bizonyos mértékű csökkenést mutat. Összességében az egyenlőtlenségi mérőszámok nagysága nagyjából azt a képet mutatja, amely 1996 és 2000 között jellemezte a magyar jövedelemeloszlást. (1.1. táblázat)

Az egyes jövedelmi decilisekhez tartozó átlagjövedelmek egymástól eltérő mértékű növekedése (az alsó decilisek nagyobb mértékű és a felső decilisek alacsonyabb ütemű emelkedése) okozta együttesen azt, hogy a két szélső jövedelmi csoport közötti különbség a 2003-as kiugrás után a kilencvenes évek végét jellemző szintre csökkent.

Az egyes jövedelmi csoportok közötti távolság megítéléséhez, illetve annak becsléséhez, hogy a különböző jövedelmi csoportokba hányan tartoznak, a tizedek megállapításán kívül egy másik módszert is bevezethetünk. Vegyük a jövedelem szerint sorba rendezett tízmillió ember közül azt, aki pontosan középen helyezkedik el (tehát ő a jövedelemeloszlás mediánja), és vegyük az ő háztartása egy főre jutó jövedelmének a felét. Akinek ennél kevesebb van, a statisztikai hagyomány és a nemzetközi gyakorlat szerint, azokat szoktuk „szegénynek” tekinteni¹. Nevezzük az 50 és 80% közötti jövedelemmel rendelkezőket „alsó-közép” osztálynak. Akik a medián jövedelem körüli plusz mínusz 20%-os sávban helyezkednek el, őket tekintjük középrétegnek, akik a 120% és 200% közötti jövedelemmel rendelkeznek, azokat felső-közép rétegnek, és akik a medián 200%-ánál többel rendelkeznek, azokat nevezzük „jómódúnak”. A szóban forgó rétegekre vonatkozó népesség becsléseket az 1.2. táblázat foglalja össze a rendszerváltás kezdetétől napjainkig. Ebből az derül ki, hogy 1987 óta mind a szegények, mind pedig a jómódúak száma jelentősen növekedett. Miközben például 1987-ben a medián kétszeresénél a népesség körülbelül 6 százaléka, mintegy 600 ezer fő rendelkezett többel, ma ennek a számnak a másfélszerese, azaz összesen körülbelül 900 ezer fő tartozik a jómódúak közé. Meg kell jegyezni, hogy a növekedés a különböző periódusok között változékonyságot mutat, a jómódúak száma a 2000-ig tartó emelkedés után 2003-ban mintha (kismértékben) csökkent volna, 2005-re viszont nagyjából változatlan szinten maradt. A szegények száma először az 1987 utáni periódusban 1996-ban érte el a csúcspontját, aztán 2000-ben csökkent, 2003-ban ismét emelkedett, most pedig a 2005-ös adatok szerint a szegények száma bár csökkent mintegy 136 ezerrel, de még mindig 40-50 ezerrel magasabb, mint 2000-ben volt.

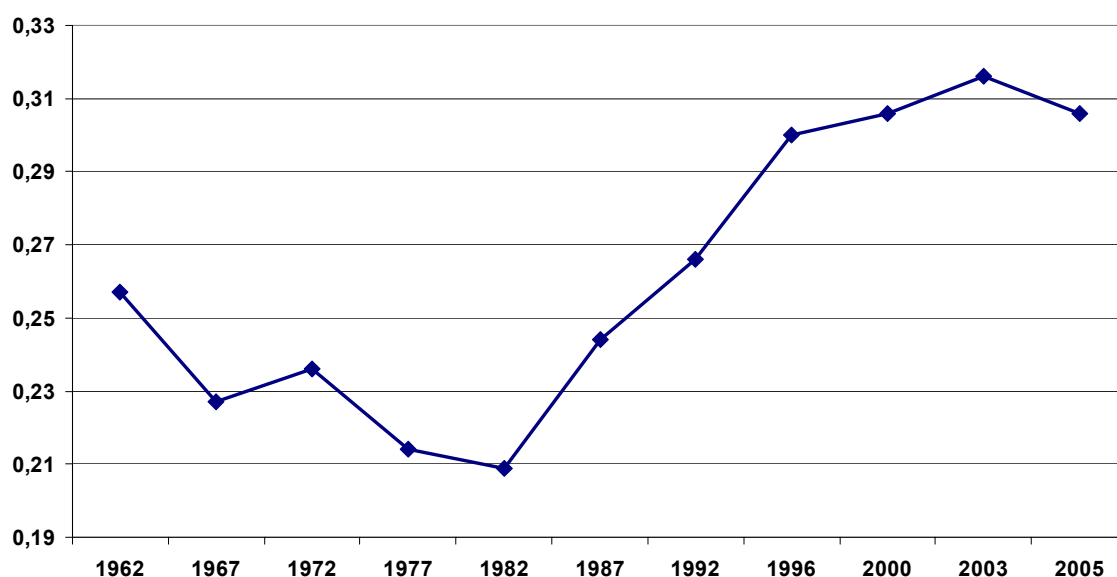
A nemzetközi statisztikai összehasonlítások az egy főre jutó jövedelmek kategóriái mellett gyakran használnak más definíciókat is a háztartástagok jövedelmeinek jellemzésére. Emögött az húzódik meg, hogy a különböző méretű háztartások megélhetéséhez szükséges költségek a háztartás

¹ A kötet szegénységgel foglalkozó részletes elemzése (Gábos András és Szivós Péter tanulmánya) most először az EU által ajánlott módszertan szerint közli a szegénységi adatokat. Az egyfelől az ekvivalencia skálában, másfelől pedig a szegénységi küszöbértékében különbözik az itt közöltektől. A főbb üzenetek tekintetében nem.

méretével nem azonos arányban növekszenek, ennél fogva a pótlólagos háztartástagokat egy bizonyos egynél kisebb együtthatóval korrigált fogyasztási súly segítségével veszik tekintetbe. Az ezzel az eljárással számított ún. ekvivalens jövedelmek fontosabb mutatóinak eloszlását mutatja az 1.3. táblázat. Az adatok ennek a jövedelemdefiníciónak a segítségével is konzisztensen jövedelemegyenlőtlenség-csökkenést mutatnak 2003 és 2005 között, bár ebben a nemzetközi szttenderdek között tett összevetésben nem minden mutató mutat ugyanakkora visszaesést, mint azt az egy főre jutó jövedelmek esetében láttuk.

Érdekes a jövedelemegyenlőtlenség és a szegénység alakulására vonatkozó értékelésünket három szempontból finomítani. Az első a történeti perspektíva. Az 1.1. ábra 1962-től mutatja a jövedelemegyenlőtlenségek alakulását a népesség egy főre jutó jövedelmeire vonatkozóan. Ebből azt láthatjuk, hogy 1962 és 1982 között egy, a hetvenes években megfigyelhető és alapvetően az új gazdasági mechanizmus hatásainak tulajdonítható kiugrástól eltekintve a szocializmus időszakában csökkenő tendenciát mutatott. A nyolcvanas évek során már elkezdődött a jövedelmi különbségek növekedése, döntően az először csak a GMK-k és a megtúrt egyéb magánvállalkozások térhódítása, illetve a szocialista gazdasági rendszer általános szétesése közepette. Ezután 1987 és 1992 között, illetve az azután következő négy évben egy jelentős növekedési periódus következett be, döntően a foglalkoztatási átrendeződés, illetve a gazdasági szerkezeti és tulajdonosi átrendeződésének következtében. A kilencvenes évek második felében lényegében az egyenlőtlenségek stagnálását láthattuk, majd a 2003-as kiugrást követően idén a kilencvenes évek végének szintjére való visszaesést figyelhetjük meg.

1.1. ábra: Az egy főre jutó háztartási jövedelmek személyek közötti eloszlása alapján számított Gini együttható alakulása 1962 és 2005

Forrás: 1962–1987: KSH jövedelemfelvételek alapján Atkinson–Micklewright [1992] HI1. táblázat; 1992–1996: Magyar Háztartás Panel I–VI. hullámai, 2000–2005: TÁRKI Háztartás Monitor.

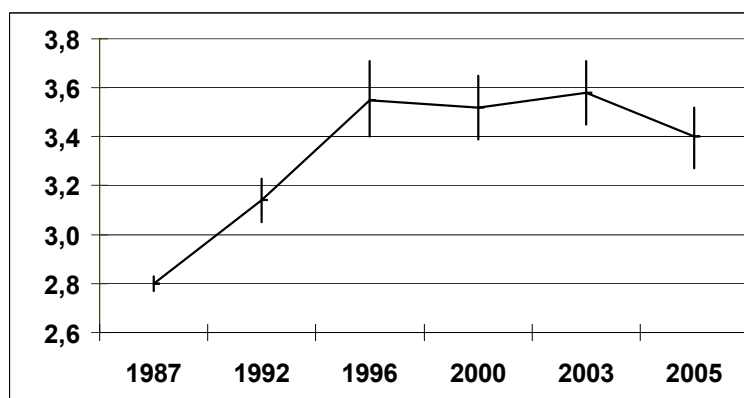
A másik finomítást szolgáló megjegyzés a mintavétellel és a mintanagysággal kapcsolatos. Mint minden mintavételre alapozott társadalomtudományi vizsgálat esetében a hasonló célú jövedelmi és munkaerő-piaci vizsgálatokhoz képest viszonylag kicsi, összesen 2000 körüli háztartást felölelő TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat esetében is az adott mutatók megfigyelt értékét jelentősen befolyásolhatja a felvételek statisztikai (mintavételi és nem mintavételi) hibája. A mintavételi hiba gyakorlatilag azt jelenti, hogy ha egy adott időpillanatban ugyanabból a sokaságból száz különböző mintát vennénk, akkor a száz mintából számított egyenlőtlenségi mutatók azon érték körül szóródnak, amelyet a népesség minden tagjának megfigyelésével kaphatnánk. A statisztikában szokásos fogalomhasználatnál megbízhatósági intervallumnak azt a tartományt nevezzük, amely a teljes népességben megfigyelhető érték körül olyan távolságra helyezkedik el, amelybe száz mintavételből 95 esetében a számított mutató beleférne. Ilyen bizonytalanságai nemcsak a közvélemény-kutatási

adatoknak vannak, hanem a jövedelembecsléseknek és a jövedelmek egyenlőtlenségi mérőszámainak is. Ha két különböző időpontban megfigyelt értékek megbízhatósági intervallumai egymást átfedik, akkor azt mondhatjuk, hogy statisztikai értelemben a két érték között nincs lényeges eltérés, ha ezek az intervallumok nem fednek át, akkor mondhatjuk azt, hogy statisztikai értelemben is szignifikáns változást figyelhettünk meg. Az 1.2. táblázat alján ennek alapján állapíthattuk meg a szegénység alsó és felső becslését: eszerint 2005-ben a szegények száma (az egy főre jutó medián jövedelem felénél meghúzott szegénységi küszöb alapján) 890 ezer és 1050 ezer között van. Az 1.2. ábra az ilyen típusú megbízhatósági intervallumokat mutatja egyes 1987 és 2005 közötti évekre vonatkozóan az összes jövedelem egyenlőtlenségét jellemzői Gini-mutató, a legfelső és legalsó jövedelmi tized jövedelem átlagának aránya és az ún. P90/P10 arány (vagyis a legfelső decilis „legszegényebb” és a legalsó decilis „leggazdagabb” tagjának jövedelem aránya) esetében. Ez alapján azt láthatjuk, hogy a megbízhatósági intervallumok viszonylag jelentős átfedése miatt a 2005-ös, az S10/S1 mutatóval és a Gini együtthatóval jövedelem egyenlőtlenség mértéke a 2000 évi és az 1996 évi értékektől nem tér el szignifikánsan, valószínűsíthetően alacsonyabb azonban a 2003-as értéknél. A P91/P10 mutatók értékeire hasonló megállapításokat mondhatunk, bár ebben az esetben a 2005-ös érték és a megelőző három adatponthoz tartozó konfidencia intervallumok között egyaránt kisebb az átfedés.

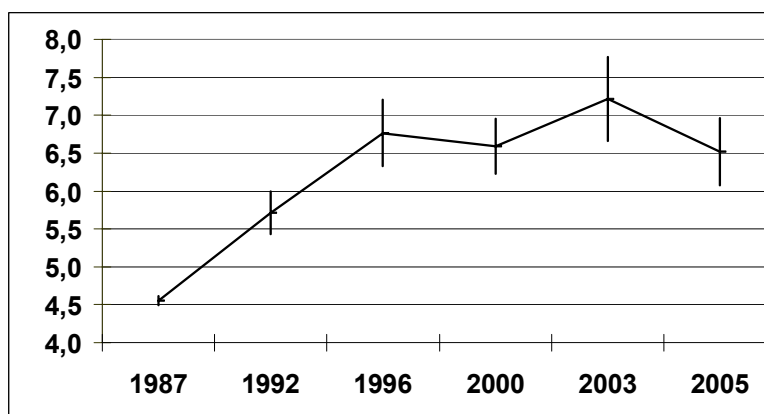
A harmadik szempont a népesség összlétszámának és összetételének változása. A magyar népesség összlétszáma 1987 és 2005 között mintegy 413 ezer fővel csökkent. Akkor tehát, amikor például a szegények száma egyik évről a másikra csökken vagy növekszik, az mindig két hatásnak tudható be. Egyfelől változik a teljes népesség létszáma, másfelől pedig változik a szegénységi ráta. 1987 és 1992 között például a szegények száma a becslés középértékét tekintve mintegy 226 ezer fővel növekedett. Ha időközben a népesség abszolút száma nem csökkent volna, akkor a szegények száma 1992-ben, változatlan szegénységi ráta mellett mintegy 8 ezer fővel magasabb lett volna a mért értéknél. Ugyanígy, 2003 és 2005 között azt mondhatjuk, hogy a két időpont között a szegények számában mért mintegy 136 ezer fős csökkenést részben a szegénységi ráta csökkenése (-132 ezer fő), részben pedig a népesség számának csökkenése (-3 ezer fő) okozta.

1.2. ábra Egyes egyenlőtlenségi mutatók megbízhatósági intervallumai 1987 és 2005 között (személyi ekvivalens jövedelmek személyi eloszlása alapján)

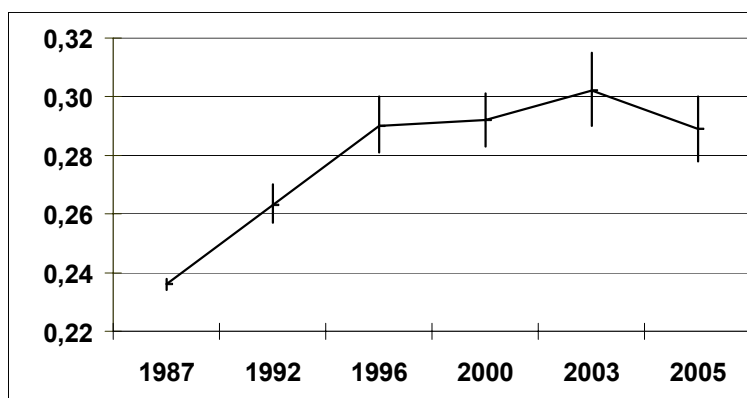
1.2.1. ábra: A legfelső decilis alsó töréspontja és az alsó decilis felső töréspontjának aránya (P90/P10)

1.2.2. ábra: A legfelső és a legalsó decilisek jövedelem-átlagainak aránya (S10/S1)

1.2.3. ábra: Gini együttható

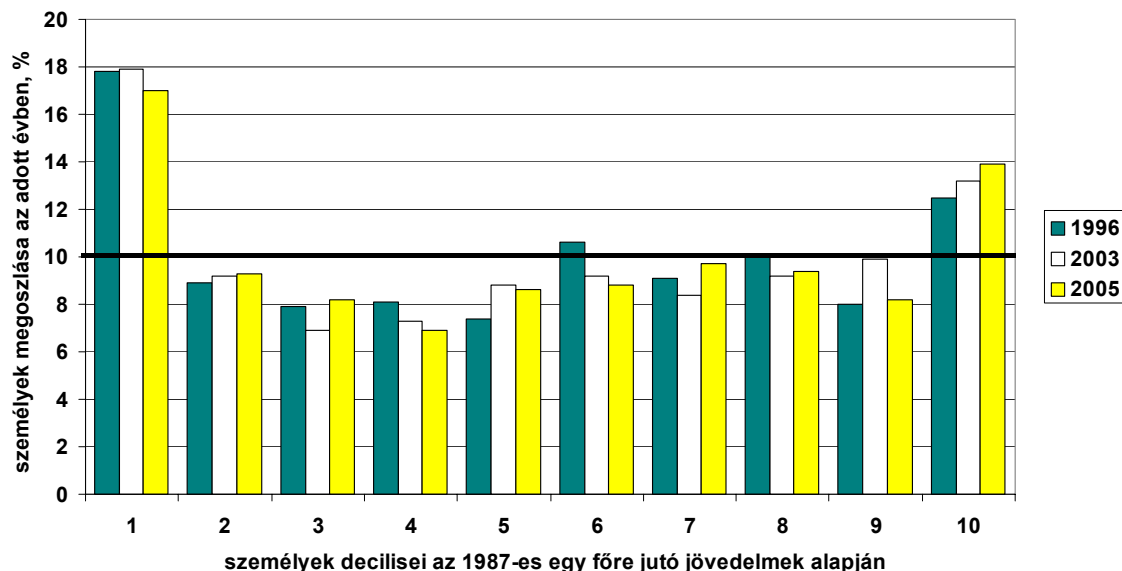

Megjegyzés: minden becslés az ekvivalens jövedelmek eloszlására vonatkozik, 95 százalékos megbízhatósági szinten. A Gini, a P90/P10 és az S10/S1 esetében 1000 ismétléses Stata bootstrap becslés, a szegénységi ráta becslése a sztenderd hiba alapján történt.

A közpolitikai vitákban sokszor kerül elő a társadalom polarizálódásának tézise. Ez alatt sokan sokfélét értenek, mi itt a fogalom egy lehetséges szakmai interpretációját adjuk. Vegyük az összes egy főre jutó jövedelem alapján sorba rendezett személyt 1987-ben. Vizsgáljuk meg, hogy közülük mennyi az egyes decilisek töréspontjaiban elhelyezkedők jövedelme. Nézzük meg ezután, hogy

menyiszeresére nőttek a népesség középső tagjának (a medián személynek) a jövedelmei egy későbbi időpontban (esetünkben 1996-ban, 2003-ban és 2005-ben). A következő lépésben defláljuk a decilishatárokat ezzel a szorzóval. Ez után nézzük meg, hogy a kiválasztott későbbi időpontban hányan élnek az 1987-es decilishatárok így sztenderdizált szintjei között. Ha a társadalom középső decilisei „kiürülnek”, a szélső decilisekben pedig megnő a személyek száma, akkor ez azt jelenti, hogy nőttek a egyenlőtlenségek, lezajlott bizonyos mértékű polarizálódás a társadalomban. Az 1.3. ábra ezt mutatja 1996, 2003 és 2005 viszonylatában. Az ábrán áthúzó vízszintes vonal mutatja, hogy ha nem történt volna változás a mediánhoz képest vett decilishatárok relatív értékeiben, akkor értelemszerűen minden időpontban a népesség pontosan tíz százaléka tartozna az egyes tizedekbe. Láthatjuk, hogy a vizsgált három időpontban a népesség 17-18 százaléka él annál alacsonyabb relatív jövedelemből, mint amiből 1987-ben a népesség alsó tíz százalékának „leggazdagabb tagja” élt. Ezzel szemben az utóbbi három időpontban a népesség 12-14 százaléka él annál magasabb relatív jövedelemből, mint amiből 1987-ben a népesség felső tíz százalékának „legszegényebb tagja” élt. A társadalom polarizáltsága 1996 és 2005 között csak kismértékben változott, valamelyest csökkent a szegények és növekedett a gazdagok aránya.

1.3. ábra: Személyek megoszlása az 1987-es egy főre jutó jövedelmi decilisekben, 1987-re deflált adott évi jövedelmeik alapján, %

1.2. A jövedelemeloszlás változásának oksági magyarázatai: néhány nem túlzottan jól kidolgozott hipotézis

Eddig tartott a jövedelemeloszlás változásainak ismertetése. A tények megállapításán túl azonban legalább ennyire fontos megmagyarázni, hogy miért alakultak úgy az egyenlőtlenségi mutatók, ahogy azokat az előző fejezetben bemutattuk. Erről lesz szó ebben az alfejezetben.

A jövedelemeloszlás magyarázataira számos hipotézis született a szakirodalomban és ezeken kívül több népszerű elképzelés fogalmazódik meg a köznyelvben is. Nagyon nehéz azonban a konkrét oksági láncokat megtalálni a hipotézisek és a konkrét egyenlőtlenségi mutatók alakulása között. Ez három ok miatt különösen nehéz. Egyfelől maguk a hipotézisek nem túlzottan pontosan kidolgozottak, másfelől az egyenlőtlenségi mutatók alakulása mögött általában több egymással bonyolult kapcsolatban levő ok húzódik meg, harmadsorban pedig azért, mert a háztartások jövedelmei a demográfiai szempontból sokféleképpen háztartásokba rendeződő egyének jövedelmeiből tevődnek össze, ráadásul az egyéni szintű jövedelmek is több elemből állnak össze. Így a mérési szintek és a jövedelem elemek kombinációnak változása önmagában is okozhat eltérést az egyenlőtlenségek szintjében. De vegyünk sorra néhány népszerű hipotézist.

A legtöbbet hivatkozott magyarázat a gazdasági növekedés és a jövedelemeloszlás közötti összefüggésre vonatkozott. Ha a gazdasági növekedést a bruttó nemzeti termék éves változásával mérjük, a jövedelemeloszlást pedig az egyes háztartások közötti egyenlőtlenségek alapján becsüljük, akkor a kettő közötti közvetítő csatornák hatásmechanizmusáról kell, hogy legyen valamilyen elképzelésünk. Célszerűbb azonban, hogy ehhez az egymással versengő makroökonómiai iskolák közül a reális gazdasági ciklusok elméletének ajánlása szerint a mikroszereplők viselkedéséből induljunk ki. A nemzeti össztermék (aminek létrehozása a munka, a tőke és a termelékenység által meghatározott függvény szerint alakul) változása alapvetően annak köszönhető, hogy az egyes szereplők miképpen reagálnak a technológiai platformváltozásokra. Ha egy adott ágazat kibocsátása iránt megnövekszik a kereslet, akkor ez (első időben mindenképpen) megváltoztatja az ágazat jövedelmezőségi viszonyait és ennek következtében az adott ágazatban dolgozók bérei is felmehetnek. Ebből világos, hogy a jövedelemeloszlást (ami végső soron a bérek eloszlásából következik) nem lehet közvetlenül a GDP változásából levezetni, hanem úgy kell felfognunk, hogy a GDP változása és a jövedelemeloszlás változása ugyanannak a tényezőnek (tehát bizonyos ágazatok kibocsátása iránti kereslet megváltozásának) a következménye.

Ezen túl természetesen az állami újraelosztásnak is megvan a maga szerepe a jövedelemeloszlásban. Először is az adott időszakban alkalmazott adópolitika eltérítheti az ágazatok jövedelmezőségét, másfelől pedig a központosított jövedelmek újraelosztása módosíthatja a kialakult jövedelemeloszlást. A GDP egyik része válik csak lakossági jövedelemmé, a másik, központosított része lehet, hogy hosszú távon a lakosság jólétét szolgálja, de rövid távon nem vagy csak közvetetten jelenik meg a jólét elemeként (pl. infrastrukturális beruházások formájában). A GDP változása tehát egy gazdaságpolitikai döntéstől függően megy át vagy nem megy át lakossági jövedelemképződésbe. Továbbmenve: ha az országban növekszik az össztermék, akkor az azért van, mert a vállalatok többet termelnek, ami lehet, hogy egy megnövekedett foglalkoztatottságnak, de az is lehet, hogy a termelékenynövekedésnek az eredménye. Ennélfogva a gazdasági növekedés a háztartásokhoz, elsősorban a munkaerőpiacon keresztül jut el, vagy úgy, hogy növekszik a foglalkoztatottság, vagy úgy, hogy bizonyos munkaerő-piaci csoportok jövedelme emelkedik. És akkor csak most jutottunk el ahhoz a kérdéshez, hogy ez a jövedelemnövekedés milyen eloszlásban valósul meg. A GDP és a jövedelemeloszlás közötti kapcsolat tehát egy fekete dobozon keresztül érvényesül, aminek a belsejéről nagyon keveset tudunk.

A magyar növekedési és foglalkoztatási adatok hosszú távú 1962 és 2003 közötti időszaka szerint azt találtuk, hogy a reáljövedelmek emelkedési periódusában, amikor mindez a foglalkoztatás bővülésével is párosult, tartósan és erőteljesen csökkentek az egyenlőtlenségek. Amikor a reáljövedelmek bővülése nem járt együtt jelentős foglalkoztatás bővüléssel, akkor a jövedelem egyenlőtlenségek növekedtek. Amikor viszont a foglalkoztatás és a reáljövedelmek egyaránt és jelentősen csökkentek, a jövedelemegyenlőtlenségek erősen nőttek (Tóth, 2005:152). A 2000 és 2005 közötti időszakban nagyon lassú foglalkoztatás-bővülés és évről évre rendkívül hektikus reáljövedelem-alakulás közepette előbb nőttek, majd csökkentek a jövedelemegyenlőtlenségek. Ennél konkrétabb és pontosabb magyarázatokat adni a növekedés és az egyenlőtlenségek elmúlt öt évben tapasztalat alakulására messze meghaladná egy ilyen gyorsjelentés kereteit.

A következőkben két szempontból nézzük meg az egyenlőtlenségek csökkenésének lehetséges okait. Az egyik esetben azt vizsgáljuk, hogy a különböző jövedelemek eloszlási mintái (vagyis a jóléti újraelosztás mechanizmusai) hogyan módosították a piacon generált jövedelmek szóródását. Ezután a háztartások összjövedelmeit a különböző társadalmi-demográfiai csoportok körében vizsgáljuk meg és azt keressük, hogy a szóródást milyen mértékben magyarázhatják az egyes társadalmi-demográfiai dimenziókban bekövetkezett változások.

1.2.1. A JÖVEDELMEK ÖSSZETÉTELÉNEK ÉS A TÁRSADALMI JÖVEDELMEK RÉTEGELOSZLÁSÁNAK VÁLTOZÁSA

Az összes háztartási jövedelmeket nagyjából négy kategóriára osztjuk. A piaci jövedelmek tartalmazzák a munkaerő-piaci résztvevők kereseteit, valamint a tőkepiacon szereplők által élvezett tőkehozadék típusú (kamatok, osztalékok stb.) jövedelmeket. Az efféle jövedelmek részaránya a háztartások összjövedelmében 2000 és 2005 között valamelyest csökkent. Ez a csökkenés eltérő mértékű volt a különböző szerkezetű háztartásokban, természetesen elsősorban azokat érintette, ahol a háztartásfő foglalkoztatott, de rajta kívül nincs más foglalkoztatott azok között, akikkel megosztja a

jövedelmét. Hozzá kell tenni, hogy az ilyen típusú háztartásoknak az aránya 2000 és 2005 között még ráadásul emelkedett is (18%-ról 26%-ra, lásd 1.5. táblázat).

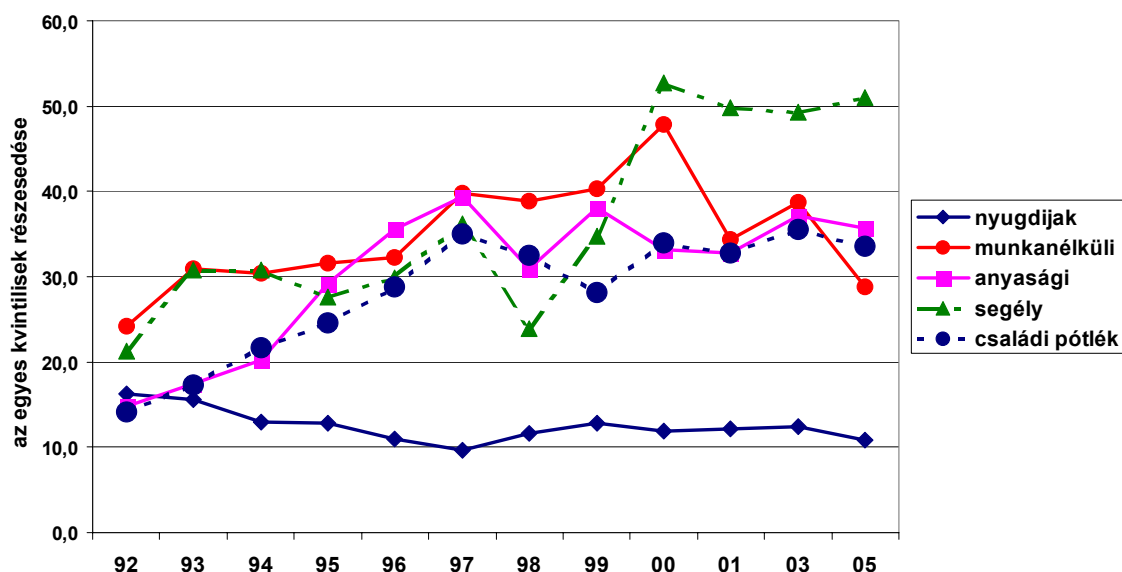
A következő fontos jövedelemtípus az ún. társadalombiztosítási jövedelmek csoportja. Ebbe a kategóriába a foglalkozási viszonyhoz kötődő és összegében többé-kevésbé a korábbi keresetekhez igazodó ellátások tartoznak (nyugdíjak, munkanélküli járadékok, anyasági támogatások, egyebek). E támogatások közül a nyugdíjak aránya összességében viszonylag jelentősen emelkedett, a többiek szerepe a jövedelmi csomagban lényegében nem változott. Ennek köszönhetően ma már azonban a háztartásokban, ahol a háztartásfő nyugdíjas és nincs foglalkoztatott a jövedelmet megosztók között, az összjövedelem több mint 90%-a nyugdíj.

A szociális jövedelmek közé azokat az ellátásokat soroljuk, amelyeknek az odaítélési kritériuma vagy valamilyen demográfiai jellemző (családi pótlék), vagy a család jövedelmi szintje (segélyek). Összességében az ilyen típusú jövedelmek részaránya a teljes jövedelmi csomagból nem változott, csak a munkanélküli vagy inaktív háztartásfőjű háztartások összjövedelmében emelkedett meg. (Ők viszont a népességben belül 2005-ben valamivel kevesebben vannak, mint 2000-ben voltak).

A fent említett nagyobb jövedelmi kategóriák belső egyenlőségének vizsgálata az állami újraelosztás fontos jellemzőire világíthat rá. A piaci jövedelmek egyenlőtlenségét jellemző ún. Gini-mutató értéke 2000 táján volt a rendszerváltás óta a legmagasabb. Azután ez a mutató jelentősen csökkent 2003-ra, majd a jelen adatfelvételben változatlan maradt (1.6. táblázat). Ennek köszönhető, hogy az összes állami újraelosztás előtti jövedelem (keresetek, tőkehozadék, egyéb háztartási jövedelmek) egyenlőtlensége lényegében szintén változatlan 2000 óta. Rátérve az állami újraelosztásból származó jövedelmek szóródására azt láthatjuk, hogy a szociális jövedelmek egyenlőtlensége növekedett, a társadalombiztosítási jövedelmeké viszont csökkent. Mindkét jelenség összességében az összjövedelem csökkentése irányába hat (hiszen, ha a szociális jövedelmek egyenlőtlensége növekszik, akkor az vélhetően elsősorban az alacsonyabb jövedelmi kategóriákba történő koncentrációt jelzi, míg a társadalombiztosítási jövedelmek egyenlőtlenségeinek csökkenése a nyugdíjak, munkanélküli járadékok szóródásának összenyomódásával társítható). Mindebből fakadóan az összes újraelosztás utáni jövedelem egyenlőtlensége mind az imputálás (a hiányzó jövedelmek pótlására szolgáló eljárás) előtti, mind pedig az ez utáni (vagyis az összes becsült háztartási) jövedelemre vonatkozóan csökkent. 2005-ben ennek az egész népesség összes háztartására vonatkozó becslése 28,4-es értéket mutat.

A fontosabb társadalombiztosítási és szociális jövedelmek rétegeloszlását abból a szempontból is megítélhetjük, hogy az adott ellátástípusból mennyi jut az összes jövedelem alapján definiált legszűkebb 20%-hoz. Ezt mutatja az 1.4. ábra, amelyből az 1992-t és 2005-öt összekötő időszakra vonatkozóan egy sajátos történet olvasható ki. Ma összességében a nyugdíjak kivételével (amelyek egy speciális kategóriát alkotnak) a többi ellátás lényegesen nagyobb arányban jut el az alsó jövedelmi ötödhöz, mint 1992-ben. Már nagyjából az ezredforduló óta az összes segély mintegy 50%-a koncentráldódik a legszűkebb jövedelmi ötödnél. Megjegyzendő, hogy további egyharmadnyi segély kerül a következő két jövedelmi ötödbe és viszonylag kevés jut a lakosság legfelső 40%-ához. Ezért emeltük ki a két évvel ezelőtti jelentésünkben is, hogy igazából a társadalmi jövedelmek további célzásával kapcsolatos igények (amelyek egyébként sűrűn felmerültek a kilencvenes évek közpolitikai vitáiban) igazán reálisan már nem indokolhatók. A családi pótlék a kilencvenes évek második felének némi megtorpanása után enyhén emelkedő ütemben jut el a legszűkebb jövedelmi ötödbe (ami persze részben a gyermekesek szegénységének alakulásával függ össze). Nagyjából hasonló tendenciát mutat az anyasági támogatások rétegeloszlása is. Ennél lényegesebb viszont a munkanélküli járadékok rétegeloszlása. Ezek az ellátások ugyanis 1992 és 2000 között növekvő arányban jutottak a legszegényebb ötödhöz, azóta azonban az alsó 20% részesedése a munkanélküli járadékokból meredeken zuhanni látszik (a 2000-es évben jellemző csaknem 50%-os arányból 2005-ben 30% alá). A társadalmi jövedelmek rétegeloszlására vonatkozó részletesebb adatokat az 1.6. táblázat tartalmazza.

1.4. ábra Az alsó (ekvivalens jövedelem alapján meghatározott népességötöd részesedése az egyes társadalmi jövedelmekből 1992-2005 (%)

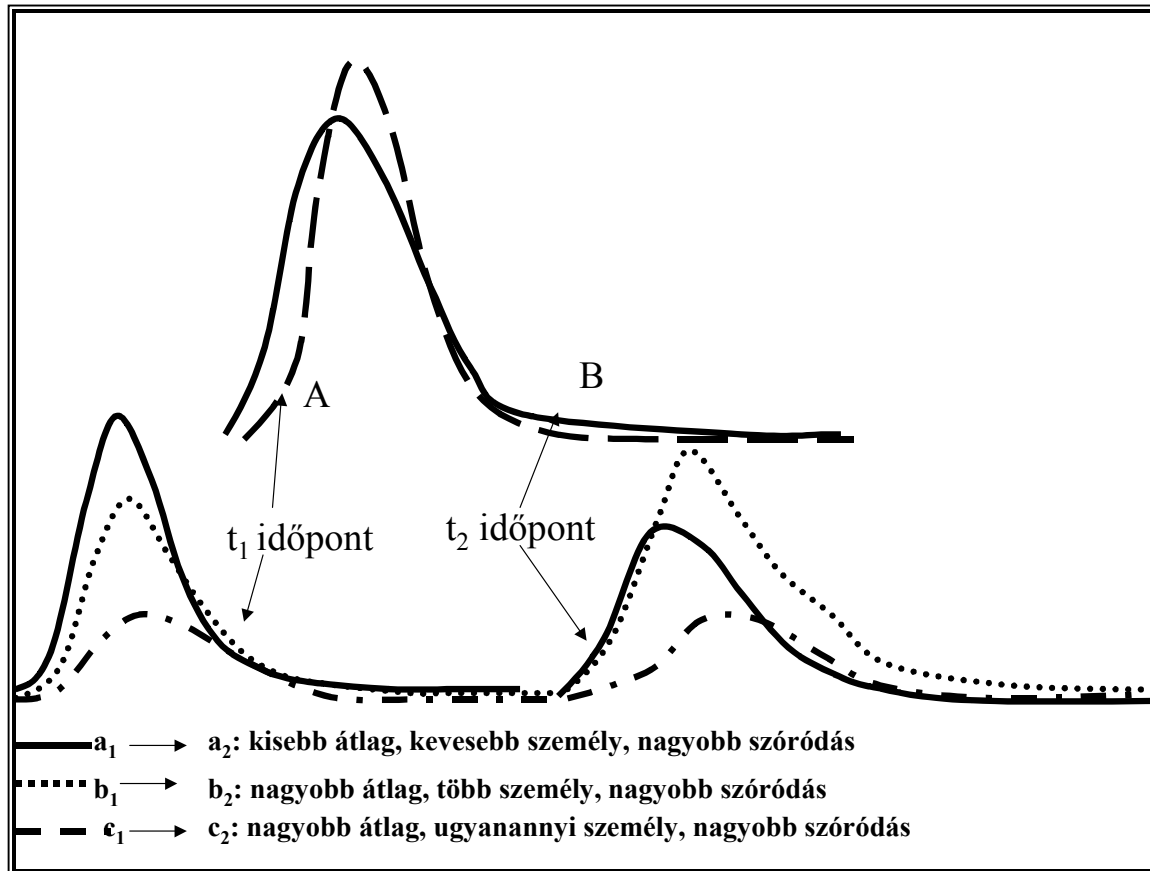

1.2.2. A JÖVEDELEMEGYENLŐTLENSÉGEK TÉNYEZŐKRE BONTÁSA TÁRSADALMI CSOPORTOK SZERINT

Az egyenlőtlenségi mutatók egy része additív módon tényezőkre bontható, ami azt jelenti, hogy egy adott népességben az egész népességre vonatkozó egyenlőtlenség mutatója előállítható egymást kölcsönösen kizáró résznépességek mutatóinak összegeként. Az elmúlt évekhez hasonlóan most is az „átlagos logaritmikus eltérés” (MLD) mutatót használjuk a tényezőkre bontáshoz.² A tényezőkre bontás vizuálisan jól megfogható módon stilizáltan ábrázolja az 1.5. ábra. Vegyünk két időpontot (t_1 és t_2) és ábrázoljuk e két eloszlás sűrűségfüggvényét (A és B) ebben a két időpontban. Ha a népességet három kisebb csoportra osztjuk (a_1 és a_2 , b_1 és b_2 , illetve c_1 és c_2) mindkét időpontban és ennek a három részcsoporthoz a sűrűségfüggvényét is ábrázoljuk, akkor egy, a tényezőkre bontás módszerét intuitíven jól megragadó prezentációhoz jutunk. Ha a két időpont között megváltozik a teljes népesség eloszlása (konkrét példánkban ez azt jelenti, hogy az A görbéhez képest B görbe laposabb, balra sűrűsödő és jobbra elnyúló lett) akkor az lényegében három különböző tényezőnek köszönhető. Megváltozhatott a két alcsoport jövedelemátlagainak az egymáshoz képest vett eltérése (ezt illusztrálja például az a_1 , b_1 , c_1 és az a_2 , b_2 , c_2 görbék modális értékei közötti távolság növekedése). Ezenkívül megváltozhatott az egyes részcsoporthoz tartozó jövedelemeloszlása (az ábrában ezt illusztrálja az a_1 , illetve b_1 , valamint az a_2 , illetve b_2 görbék megváltozott csúcsossága). Végezetül megváltozhatott az egyes résznépességek számbeli aránya a teljes népességben belül. Ezt az egyes (például az a és a b görbék) alatti terület nagyságának a változása illusztrálja. Szakszerűbben megfogalmazva a két időpont között megváltozhatott az egyes alcsoportok közötti szórás, az adott alcsoportokon belül szórás és a népesség szerkezete.

² Az eljárás matematikáját a 2003. évi Monitor jelentés részletesen tartalmazza.

1.5. ábra A jövedelem eloszlás egyenlőtlenségének dekompozíciója két időpontban, három résznépesség esetén (stilizált eloszlás)

Megjegyzés: a stilizált ábrázolás alapja az 1987-es és 2000-es jövedelem eloszlás (A és B eloszlások) dekompozíciója településtípusok szerinte (a: falu, b: város, c: Budapest).

A továbbiakban az elsőt csoportközi egyenlőtlenségváltozásnak, a másodikat csoporton belül egyenlőtlenségváltozásnak, a harmadikat pedig strukturális hatásnak fogjuk nevezni.³ A népesség egyes kiválasztott alcsoportjaira vonatkozóan mutatja a relatív jövedelmi szinteket és az alcsoportok jövedelemegyenlőtlenségének nagyságát az 1.7. táblázat. Ebből a következőket láthatjuk:

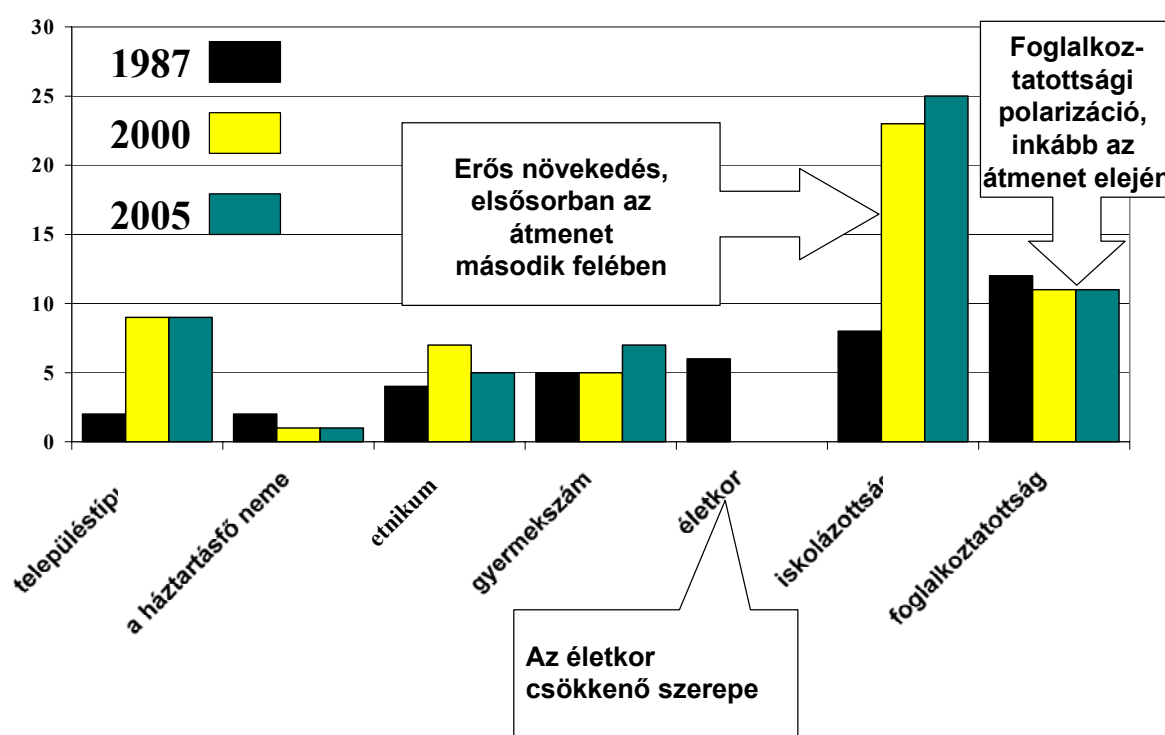
- A két utolsó vizsgált időpont (2000 és 2005 között) néhány csoportban növekedett a jövedelmek belső szórása. Ezt találtuk a budapestiek, a 36–59 éves háztartásfők, a középfokú végzettségűek között, valamint azon háztartásokban élők között, ahol a háztartásfőn kívül nincs más foglalkoztatott, továbbá a gyermektelenek és a két gyermekesek között.
- Csökkent a szórás a 35 év alatti háztartásfővel rendelkező háztartások tagjainak csoportjában, a női háztartásfők háztartástagjainak csoportjában, az alacsony végzettségűek, az egy gyermekesek, a három- és több gyermekesek, valamint a cigányok között.
- Az átlaghoz képest vett relatív jövedelmi helyzetet tekintve romlott a 35 év alatti háztartásfők háztartásaiban élők helyzete, valamint azoké a nyugdíjasháztartásoké, ahol van foglalkoztatott. Egyértelműen javult viszont a cigány háztartásban élők relatív jövedelmi helyzete.

³ Részletesebben lásd Tóth, 2005:190, valamint Jenkins és Van Kerm, 2004.

Ezekből a változásokból elég nehéz valamiféle szisztematikus következtetéseket levonni. Egyedül az a magyarázat kínálkozik, hogy a jövedelemeloszlás valamilyen szempontból vett széleihez tartozó társadalmi csoportok (ezt láthattuk a fenti második pontban felsorolt csoportok esetén) szórásának csökkenése okozhatta a teljes egyenlőtlenségek csökkenését.

Összességében a tényezőkre bontás módszerével a csoportok közötti egyenlőtlenségek alakulását vizsgálva azt látjuk, hogy 1987 és 2005 között a legnagyobb változás az iskolázottság szerinti differenciálódásban zajlott le. Miközben 1987-ben a különböző iskolázottsági csoportok közötti egyenlőtlenség a teljes egyenlőtlenségnek körülbelül 8%-át magyarázta, ez a magyarázó erő a kilencvenes évek közepére mintegy 25%-kal emelkedett és nagyjából azóta is ilyen mértékben jellemző. A foglalkoztatottsági polarizáció az időszak folyamán néhány kiugrástól eltekintve 10-15% közötti mértékben magyarázza az egyenlőtlenségeket (1.8. táblázat illetve 1.6. ábra).

1.6. ábra A csoportközi szórás szerepe az összes egyenlőtlenség magyarázatában

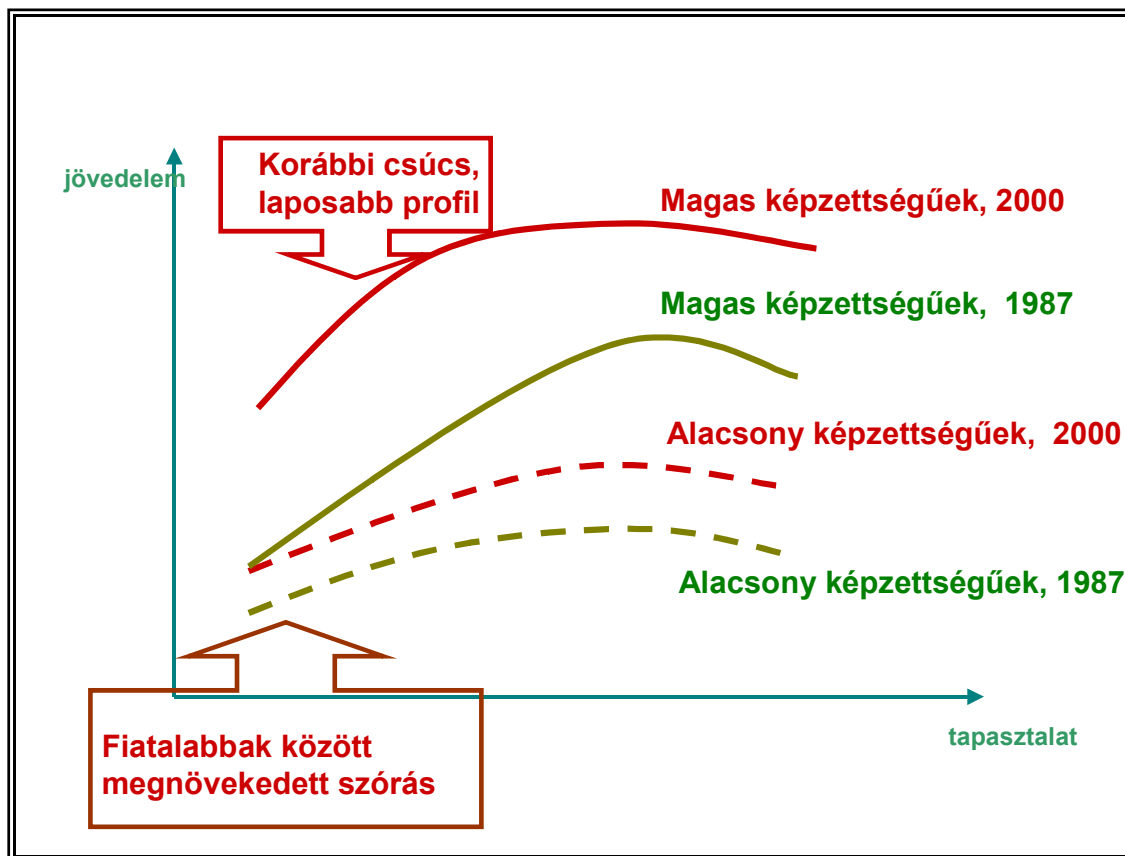
Forrás: Tóth, 2005, KSH 1987 jövedelemfelvétel és TÁRKI 2000 Monitor alapján, valamint jelen felvétel adatai

Az elmúlt években azt láttuk, hogy a jövedelemeloszlásban egy sajátos életkor iskolázottsági átrendeződés zajlott le. Köllő és Kézdi (2000) szerint munkavállalói bérek életkori profilja 1986 és 1996 között egyre laposabb lett. Kertesi és Köllő (2001, 2002), valamint Kézdi (2002) eredményei azt mutatták, hogy a rendszerváltás utáni második periódusban, a kilencvenes évek második felében a különböző korosztályok közötti iskolázottsági hozamkülönbségek megnöttek.

A munkaerő-piaci jövedelmek mellett azonban a háztartások állami újraelosztást is tükröző összjövedelmeit tekintve is hasonló tendenciák zajlottak le (Tóth, 2005). Ezt illusztrálja az 1.7. ábra. Az egyszerűség kedvéért két időpontot és kétfajta képzettséget különböztetünk meg. A t_1 időpontban (az ábrában ez 1987) az alacsony képzettségű és a magasabb képzettségű háztartásfők háztartásainak életkor-jövedelmi profilja „normális” módon alakul (tehát a magas képzettségűek jövedelememelkedése az életkorral meredekebb csúcspontra és visszahajlása későbbi és az életpálya végén lényegesen magasabb kumulált jövedelmet eredményez, mint az alacsony képzettségűeké). Ha t_2 időpontra (mondjuk 2000-re) a magas végzettségűek iránti kereslet megemelkedik és ezt nem

követi teljesen rugalmasan az oktatási kibocsátás, akkor valószínűsíthetjük, hogy a magas képzettséggel társuló hozamok (bérek és jövedelmek) a frissen a munkaerőpiacra lépő magas iskolázottságúak között lényegesen megemelkednek. Ez úgy tükröződik a háztartások jövedelmeiben, hogy a fiatalabb háztartásfők háztartásai között megnövekszik a szórás, a magas képzettségűek profilja laposabbá válik és a jövedelememelkedés csúcspontja az életpálya során korábban következik be. Mindezek a folyamatok együttvéve azt eredményezhetik, hogy az azonos kohorszba tartozó háztartások között a fiatalok esetében növekszik, az idősök esetében lényegileg nem változik a szórás. Az azonos iskolázottságú, ámde különböző kohorszokba tartozó háztartásfők háztartásai között viszont csökken a jövedelemegyenlőtlenség. Ennek a dinamikája együttesen könnyedén okozhatja az aggregált jövedelem egyenlőtlenségek csökkenését.

1.7. ábra: Stilizált kor-jövedelem profilok a rendszerváltás előtt és után

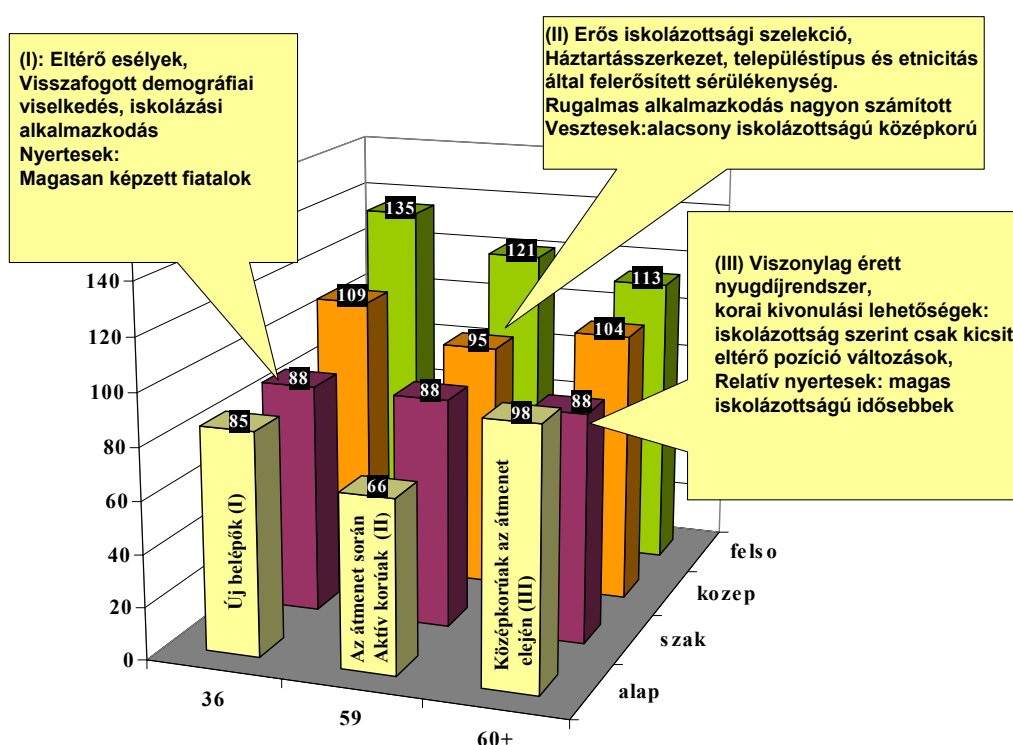

Ha az életkor és az iskolázottság kombinációi szerint osztjuk csoportokba a háztartásfőket, és azt vizsgáljuk meg, hogy az egyes szegmensek relatív jövedelmi pozíciója a rendszerváltás során hogyan változott, akkor egy olyan képet kapunk, amit az 1.8. ábra illusztrál. Különböztessünk meg három életkori és négy iskolázottsági csoportot, és fókuszáljuk előbb az életkori osztályozásra. Nagyjában egészében a három csoportot karakteresen különböző mértékben érinthette a rendszerváltás. Akik ma 60 év fölöttiek, azok között a legfiatalabbak 45 évesek vagy idősebbek voltak 1990 táján. Ebben a generációban a relatív jövedelmi pozíciók változását az szabta meg, hogy rendelkeztek-e kellő kulturális és kapcsolati tőkével az új rendszerhez való alkalmazkodáshoz. Közöttük a relatív nyertesek mindenképpen a magas iskolázottságúak voltak. A többiek számára a drasztikus foglalkoztatottsági átrendeződés és a munkaerőpiacról való kivonulást támogató különféle jóléti rendszerek együttmozgása szabályozta a relatív pozíciójuk megtartását. Az a tény, hogy ebben az életkori kohorszban viszonylag kisebbek az egyenlőtlenségek, döntően ezeknek a korai kivonulási lehetőségeknek és a viszonylag érett nyugdíjrendszernek (és persze ezen belül a rosszul indexált és elértéktelenedett nyugdíjaknak) köszönhető. A középgenerációk között (tehát azoknak a körében, akik legkésőbb a rendszerváltás elején már 20–45 évesen a munkaerőpiacon voltak, egy nagyon erős

iskolázottsági szelekció zajlott le. Körükben az abszolút vesztesek azok voltak, akik alacsony vagy az új gazdasági rendben nem kellőképpen értékelt iskolázottságuk, képzettségi szintjük miatt kiszorultak a munkaerőpiacról és munkanélkülivé vagy inaktívvá váltak. Ebben a kohorszban háztartásszerkezet, település és etnikai hovatartozás dimenzióiban nagyon erős a szórás, illetve más oldalról megközelítve a sérülékenység. A legfiatalabbak már kivétel nélkül a rendszerváltás után léptek be a munkaerőpiacra. Ebben az időszakban megnövekedett a felsőoktatás expanziója, de megnövekedett az oktatási beruházások megtérülése (a magas iskolázottságúak bérelőnye) is. Ebben a csoportban már az óvatosabb demográfiai viselkedés (későbbi házasság, későbbi gyermekvállalás, kevesebb gyermek) is érvényesült. Körükben az egyértelmű nyertesek a magasán képzett fiatalok voltak.

Ha most megnézzük, hogy 2000 és 2005 között a különböző életkor és iskolázottsági csoportok relatív helyzetében mi változott, akkor több érdekes tapasztalatot szerezhethünk (1.9. táblázat). Ezek szerint az adott időszakon belül is tovább romlott az alacsony iskolázottságú középkorúak és fiatalabbak relatív jövedelmi helyzete. Az is igaz ugyanakkor, hogy a középfokú végzettségűek között a fiataloknál a bérelőny nem növekedett az alapfokúakéhoz képest.

1.8. ábra A különböző életkor-iskolázottsági csoportok relatív jövedelmi pozíciói Magyarországon, 2005/1987

Forrás: Tóth, 2005, KSH 1987 jövedelemfelvétel és TÁRKI 2000 Monitor alapján, valamint jelen felvétel adatai

Magyarázat: az ábrában az egyes alcsoportoknak a két adatfelvételi évben mért, az átlaghoz képest vett relatív jövedelmi helyzetének aránya szerepel. A számokat lásd az 1.10. táblázatban.

1.3. Összefoglalás

A jövedelmi egyenlőtlenségek nagysága 2003-ban volt a rendszerváltás óta a legmagasabb Magyarországon. A TÁRKI Háztartás Monitor felvétel adatai szerint 2005-ben a legmagasabb és a legalacsonyabb jövedelmi tízed átlagjövedelmének aránya körülbelül 7,6-szeres, ami nagyjából a kilencvenes évek második felében jellemző szintnek felel meg.

A munkajövedelmek egyenlőtlensége 2000 és 2003 között jelentősen csökkent, azóta lényegében nem változott. A 2003-2005 között eltelt időben jövedelmek egyenlőtlenségének csökkenése a keresővel (foglalkoztatottal) rendelkező háztartások számának növekedése és az állami újraelosztásból származó jövedelmek részarányának növekedése közepette valósult meg.

A társadalompolitikai intézkedések hatásának megítélésekor figyelembe kell venni, hogy a vizsgálat ideje 2005 októberében volt, amikor a megelőző egy évben (2004 októbertől számítva) a lakossághoz jutott jövedelmek kerültek a számba vételbe. Ebben az időszakban és az előtte relevánsnak tekinthető egy évben lényeges változás a jóléti újraelosztásban nem történt. A társadalmi jövedelmek rétegeloszlása elég erőteljesen céltottnak tekinthető: a segélyek, a családi pótlék és az anyasági támogatások célzottsága az utóbbi öt évben lényegileg nem változott. Jelentősen és évek óta csökkenni látszik azonban a munkanélküliségi járadékoknak a legalsó jövedelmi ötdöbe jutó hányada.

A jövedelmi egyenlőtlenségek kismértékű csökkenése elsősorban az alacsony jövedelműeknek az átlagosnál magasabb jövedelemdinamikájára, valamint a jövedelem szórásának egyes a jövedelem eloszlás szélein elhelyezkedő csoportokban mért csökkenésére vezethető vissza.

A jövedelem eloszlás szűkülésében valószínűleg szerepet játszott az a tény, hogy Magyarországon az utóbbi tíz évben gazdasági növekedés volt, ami az elmúlt években alacsonyabb mértékű volt. Ez, kombinálva a foglalkoztatottság kismértékű emelkedésével annak ellenére járt a jövedelem eloszlás szűkülésével, hogy közben a reáljövedelmek alakulása az elmúlt néhány évben nagyon hektikus volt.

Irodalom

- Jenkins, S. P. – Van Kerm, Ph. [2004]: Accounting for income distribution trends: a density function approach IRISS Working Paper Series. No. 2004-07. Luxembourg
- Kertesi G.–Köllő J. [2002]: Economic Transformation and the Revaluation of Human Capital – Hungary 1986-1999, in: A. de Grip, Van Loo, J. és Maybew, K. (eds.) The Economics of Skills Obsolescence, Research in Labor Economics v. 21, JAI, Oxford, P 235-273. o.
- Kertesi G.–Köllő J. [2001b]: A gazdasági átalakulás két szakasza és az emberi tőke átértékelődése Magyarországon, 1986–1999: a bérszerkezet átalakulása Magyarországon 1986–1999. – III. rész. Közgazdasági Szemle, XLVIII. évf. 11. sz.
- Kézdi G. [2002]: Two Phases of Labor Market Transition in Hungary: Inter-Sectoral Reallocation and Skill-Biased Technological Change, Budapest Working Papers on the Labour Market 2002/3. Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences and Department of Human Resources, Budapest University of Economics, Budapest
- Kézdi G.–Köllő J. [2000]: Életkor szerinti kereseti különbségek a rendszerváltás előtt és után. Megjelent: Király J.–Simonovits A.–Szász J. (szerk.) [2000]: Racionalitás és méltányosság. Tanulmányok Augusztinovics Mária születésnapjára. Közgazdasági Szemle Alapítvány. Budapest, 27–60. o.
- Szivós P.–Tóth I. Gy. [szerk., 2004]: Stabilizálódó társadalomszerkezet TÁRKI Monitor Jelentések 2003., Budapest, TÁRKI, 167 o.
- Tóth I. Gy. [2004]: Jövedelemeloszlás. Megjelent: Szivós P.–Tóth I. Gy. [szerk., 2004]: Stabilizálódó társadalomszerkezet TÁRKI Monitor Jelentések 2003., Budapest, TÁRKI, 33-54. o.
- Tóth István György [2005]: Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság- Századvég Kiadó. Budapest, 2005. 334 p.

1.1. táblázat: Az egy főre jutó háztartási jövedelmek személyek közötti eloszlásának fontosabb egyenlőtlenségi mutatói Magyarországon, 1987–2005

	1987	1992	1996	2000	2003	2005
Az egyes decilisek átlagjövedelmei						
Alsó decilis	2352	3653	5707	10668	17149	20803
2.	3161	5612	8751	16278	26177	31108
3.	3621	6556	10986	19830	32247	38335
4.	4043	7293	12855	23210	38097	44948
5.	4479	7994	14602	26425	43417	51408
6.	4944	8711	16325	29712	48441	57260
7.	5499	9715	18134	33318	54778	64300
8.	6208	11112	20737	38276	63190	73726
9.	7301	13440	25352	46741	76771	91070
Felső decilis	11014	21776	42835	80752	138885	158497
Átlag	5262	9587	17627	32517	53900	63117
Fontosabb egyenlőtlenségi mutatók						
P10	61	60	48	51	49	51
P90	173	183	191	193	192	192
P90/P10	2,81	3,07	3,95	3,78	3,90	3,78
S1	4,5	3,8	3,2	3,3	3,2	3,3
S5+S6	17,9	17,4	17,5	17,3	17,1	17,1
S10	20,9	22,7	24,3	24,8	25,7	25,1
S10/S1	4,6	6,0	7,5	7,6	8,1	7,6
Robin Hood index	17,0	18,5	20,7	21,2	21,8	21,4
Gini-együttható	0,244	0,266	0,300	0,306	0,316	0,308
N	56459	5538	4972	5253	5909	5209

Forrás: KSH jövedelemfelvétel, valamint MHP (B) I–VI. hullámok és TÁRKI Háztartás Monitor 1998–2003 alapján Tóth, (2005). Az 1992 és 2005 közötti években a feltüntetett év az adatfelvétel éve. A referencia időszak az előző év áprilisától az adott év márciusáig tart az 1992-2001 felvételekben és október-szeptember a 2003, 2005 évi felvételben.

1.2. táblázat: Empirikus becslés az egyes jövedelmi kategóriák létszámára (az egy főre jutó jövedelem medián értékének százalékában meghatározott csoportok, százalék, illetve ezer fő)

	1987	1992	1996	2000	2003	2005
Százalékos megoszlás						
„Jómódúak” (akiknek a medián kétszeresénél több a jövedelme)	6	7	9	9	9	9
„Felső-középréteg” (medián 120-200%)	27	25	23	25	25	25
„Középréteg” (medián 80-120%)	39	42	35	34	34	33
„Alsó középréteg” (medián 50-80%)	24	20	21	23	22	24
„Szegények” (50% alatt)	4	6	12	9	11	10
Összesen	100	100	100	100	100	100
Népességbecslés, ezer fő						
„Jómódúak” (akiknek a medián kétszeresénél több a jövedelme)	599	737	919	920	882	899
„Felső-középréteg” (medián 120-200%)	2848	2583	2415	2596	2546	2514
„Középréteg” (medián 80-120%)	4120	4326	3654	3424	3418	3342
„Alsó középréteg” (medián 50-80%)	2533	2085	2136	2351	2191	2373
„Szegények” (50% alatt)	410	643	1197	930	1105	969
Szegénységbecslés*, alsó és felső határok, ezer fő						
Felső	432	700	1299	1004	1182	1047
Alsó	398	583	1105	849	1030	887
Népesség az év elején összesen, ezer fő	10509	10374	10321	10222	10142	10096

Forrás: 1987: KSH Jövedelem Felvétel, 1992, 1996: HHP, 2001, 2003, 2005: TÁRKI Háztartás Monitor.

*sztenderd hiba alapján, 95 százalékos megbízhatósági szinten.

1.3. táblázat: Ekvivalens ($e=0.73$) jövedelmek személyi eloszlása 1987 és 2005 között a jövedelem eloszlás különböző részeire érzékeny mutatók alapján

	1987	1992	1996	2000	2003	2005
Felső sávra érzékeny mutatók						
P90/P50	1,69	1,86	1,90	1,92	1,92	1,91
GE(2)	0,116	0,168	0,236	0,207	0,261	0,260
A(0,5)	0,046	0,059	0,071	0,072	0,078	0,073
Középső sávra vagy az eloszlás két szélére szimmetrikusan érzékeny mutatók						
S10/S1	4,55	5,52	6,62	6,63	7,30	6,68
P90/P10	2,8	3,1	3,6	3,5	3,58	3,42
GE(0)	0,092	0,119	0,143	0,147	0,156	0,145
GE(1)	0,097	0,127	0,156	0,155	0,175	0,163
Gini	0,236	0,263	0,290	0,292	0,302	0,291
A(1)	0,088	0,112	0,133	0,137	0,144	0,135
Alsó sávra érzékeny mutatók						
P10/P50	0,60	0,59	0,54	0,55	0,54	0,56
A(2)	0,164	0,219	0,244	0,294	0,259	0,243

Forrás: 1987: KSH Jövedelem Felvétel, 1992, 1996: HHP, 2001, 2003, 2005: TÁRKI Háztartás Monitor.

1.4. táblázat: Az egyes háztartástípusok jövedelmi összetétele 2000-ben, 2003-ban és 2005-ben

Jövedelem típus	Összesen			Háztartásfő foglalkoztatott, más nem			Háztartásfő és más is foglalkoztatott			Háztartásfő munkanélküli vagy inaktív			Háztartásfő nyugdíjas, foglalkoztatott nincs			Háztartásfő nyugdíjas, foglalkoztatott van		
	2000	2003	2005	2000	2003	2005	2000	2003	2005	2000	2003	2005	2000	2003	2005	2000	2003	2005
Piaci	61	59	56	73	65	68	86	87	85	52	42	52	13	6	5	59	50	56
Kereset	58	55	51	70	61	64	84	81	78	51	41	44	10	4	4	57	47	54
Tőkehozadék	2	4	5	2	4	5	2	6	8	1	2	9	3	2	1	2	3	2
Tb. jöved.	32	32	37	18	20	22	7	8	9	28	39	29	83	90	91	37	45	38
Nyugdíjak	28	29	35	12	15	17	3	6	6	17	32	21	82	89	91	35	43	36
Munkanélküli j.	1	1	1	1	1	1	0	0	1	6	4	4	0	0	0	1	1	1
Anyasági támogatás	2	2	2	2	5	5	2	1	1	3	4	4	0	0	0	1	0	0
Szociális jövedelmek	5	5	5	6	8	7	5	3	4	13	16	16	2	2	2	2	3	4
Családi pótlék	3	3	2	4	4	3	4	2	3	6	7	5	1	1	0	2	2	2
Segélyek	1	1	1	1	2	2	0	0	1	4	5	6	1	1	1	1	1	1
HT transzfer és egyéb jövedelem	2	4	2	3	7	2	2	2	2	7	3	2	2	2	2	2	2	2
Elemek összege, %	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Elemek összege az összesből, %	86	81	86	90	83	86	81	77	82	94	81	89	92	90	93	77	72	81
Nem bontott jövedelmek	14	1	14	10	17	14	19	22	18	6	19	11	8	10	7	23	28	19
HT éves össz.	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Htössz., ezer forint	1018	1696	1870	1027	1499	1943	1556	2809	2944	790	1163	1399	631	983	1187	1288	2101	2289
2000=100	100	167	184	100	146	189	100	181	189	100	147	177	100	156	188	100	163	178
Adott évi átlag=100	100	100	100	101	88	104	153	166	157	78	69	75	62	58	63	127	124	122
N=	2013	2254	2254	371	592	592	548	589	589	218	181	181	737	718	718	138	137	137
Népesség-arány, %	100	100	100	18	26	26	27	26	26	11	8	8	37	32	32	7	6	6

1.5. táblázat: Egyes háztartási jövedelem-elemek és ezek összegének egyenlőtlenségei 1992–2005 Gini-együtthatók (%)

	1992	1996	2000	2001	2003	2005
Piaci jövedelmek	46,6	50,1	54,8	52,4	45,2	45,0
Egyéb nem állami	64,3	65,8	70,1	73,9	85,9	74,3
Újraelosztás előtti jövedelmek	47,2	50,4	55,4	53,3	53,5	52,3
Szociális jövedelmek	37,3	37,9	40,6	43,6	45,7	47,3
Társadalombiztosítási jövedelmek	31,8	37,9	37,1	39,8	39,1	36,1
Újraelosztás előtti+szociális jövedelmek	45,1	48,4	53,3	51,6	53,5	51,7
Imputálás előtti jövedelmek összesen	29,5	30,8	33,0	33,1	36,7	32,8
Imputálás utáni összes, ekvivalens jövedelmek/háztartás	26,7	28,4	29,6	29,7	32,2	28,4

Forrás: Magyar Háztartás Panel (A), I–IV. hullám, TÁRKI Háztartás Monitor 1998–2005

Megjegyzés: a táblázatban a Gini értékek mindig a háztartások egy fogyasztási egységre jutó, nem nulla jövedelmeinek koncentrációját mutatják. Mérési egység: háztartás.

Transzferek előtti jövedelmek = piaci jövedelmek (munkából és vagyonból származó) + más nem állami juttatások.

1.6. táblázat Az egyes társadalmi jövedelmek és az összes háztartási jövedelem kumulált megoszlása, a háztartások ekvivalens jövedelmei alapján definiált jövedelmi ötödökben (%)

Év	1.	2.	3.	4.	5.	Összesen
Nyugdíjak						
1992	16,2	23,7	23,9	18,2	17,9	100,0
1993	15,6	22,0	24,6	20,5	17,3	100,0
1996	10,9	21,3	25,6	22,8	19,4	100,0
1997	9,7	19,1	25,7	26,1	19,5	100,0
2000	12,0	21,4	24,0	24,9	17,8	100,0
2001	12,2	23,0	24,4	24,1	16,3	100,0
2003	12,4	21,2	24,9	23,6	17,9	100,0
2005	10,3	20,0	25,5	23,2	21,0	100,0
Munkanélküli járadék						
1992	24,1	22,7	16,3	26,1	10,8	100,0
1993	30,9	20,7	17,9	22,0	8,4	100,0
1996	32,2	25,5	19,6	15,4	7,4	100,0
1997	39,8	18,4	13,7	22,6	5,6	100,0
2000	47,8	18,3	10,7	9,9	13,3	100,0
2001	34,3	22,8	23,6	11,6	7,6	100,0
2003	38,8	23,8	13,8	13,0	10,6	100,0
2005	28,9	23,4	16,7	23,1	8,0	100,0
Anyasági támogatások						
1992	14,9	22,9	26,1	21,4	14,8	100,0
1993	17,5	23,7	21,7	23,7	13,3	100,0
1996	35,6	18,4	16,4	17,1	12,6	100,0
1997	39,4	17,4	19,4	12,5	11,4	100,0
2000	33,2	15,5	19,5	14,8	17,1	100,0
2001	32,8	20,5	16,0	17,1	13,6	100,0
2003	37,2	20,2	16,6	13,3	12,8	100,0
2005	37,4	17,4	14,5	10,2	20,6	100,0
Segélyek						
1992	21,3	15,7	26,0	18,0	18,9	100,0
1993	30,8	16,2	18,7	22,9	11,4	100,0
1996	29,9	14,5	25,0	17,0	13,6	100,0
1997	36,2	24,2	14,5	14,7	10,4	100,0
2000	52,8	14,9	15,8	6,7	9,8	100,0
2001	49,8	22,5	9,8	15,6	2,3	100,0
2003	49,3	22,2	10,8	6,9	10,8	100,0
2005	47,9	22,7	12,2	9,8	7,5	100,0
Családi pótlék						
1992	14,1	17,7	22,9	26,7	18,6	100,0
1993	17,3	18,6	22,8	23,1	18,2	100,0
1996	28,9	18,3	18,6	19,2	15,0	100,0
1997	35,0	16,9	19,1	17,7	11,3	100,0
2000	34,0	15,0	19,1	18,5	13,5	100,0
2001	32,8	17,6	14,1	15,9	19,6	100,0
2003	35,6	20,0	16,9	13,3	14,2	100,0
2005	35,1	20,9	14,2	14,7	15,1	100,0
Összes jövedelem						
1992	7,9	12,0	17,0	24,0	39,1	100,0
1993	8,9	12,8	17,3	23,0	38,0	100,0
1996	9,1	12,0	16,5	22,8	39,5	100,0
1997	9,5	12,5	16,5	23,0	38,6	100,0
2000	9,1	13,4	16,8	21,6	39,1	100,0
2001	8,9	13,4	16,9	21,8	39,0	100,0
2003	8,7	13,2	16,7	21,3	40,1	100,0
2005	9,4	13,8	17,2	21,5	38,1	100,0

Forrás: Magyar Háztartás Panel (A), I–IV. hullám, TÁRKI Háztartás Monitor 1998–2003

1.7. táblázat Jövedelemegyenlőtlenség és relatív jövedelmi szint egyes társadalmi csoportokon belül, 1987–2005

Megnevezés	Az adott társadalmi csoporton belüli jövedelemegyenlőtlenség mértéke, $e = 0,73$ ekvivalens jövedelem személyi eloszlására számolva (MLD×1000)					Az adott társadalmi csoport átlagos ekvivalens jövedelmének aránya a népességátlag százalékában (
	1987	1992	1996	2000	2005	1987	1992	1996	2000	2005
Összesen	92	121	143	147	145	100	100	100	100	100
Településtípus										
Falu	85	119	121	127	132	96	92	84	85	82
Város	90	93	130	137	121	100	96	98	97	101
Budapest	105	149	135	138	158	111	128	138	135	133
A háztartásfő neme										
Férfi	n. a.	118	145	148	150	n. a.	103	102	101	102
Nő	n. a.	119	131	141	112	n. a.	86	90	97	90
A háztartásfő kora										
–35	92	108	133	174	131	91	94	93	100	95
36–59	82	122	164	156	167	109	107	107	102	103
60+	92	113	82	90	91	85	88	89	94	96
A háztartásfő iskolázottsága										
Alapfokú	86	121	109	109	85	91	80	73	75	70
Szakmunkás	80	74	106	103	92	96	96	92	89	86
Középfokú	86	87	107	111	126	111	110	114	116	110
Felsőfokú	81	120	109	156	146	129	150	163	159	156
A háztartásfő foglalkoztatottsági státusa										
Egyedül foglalkoztatott	108	125	159	172	188	88	97	98	99	97
Foglalkoztatott, más foglalkoztatott is van	76	99	115	125	110	111	117	121	118	120
Inaktív	262	155	176	188	197	53	73	65	69	65
Nyugdíjas	76	89	97	98	81	75	75	82	86	84
Nyugdíjas, van foglalkoztatott is	59	73	83	78	97	105	103	104	106	97
Gyermekek száma a háztartásban										
0	102	123	129	128	144	105	104	112	108	109
1	79	107	144	156	124	105	103	100	102	102
2	76	103	129	118	133	95	101	96	89	90
3+	79	147	141	214	112	75	77	72	71	68
Etnikum*										
Nem cigány	n. a.	112	132	134	140	n. a.	102	103	103	103
Cigány	n. a.	191	132	128	96	n. a.	62	46	45	58

Forrás: 1987: KSH jövedelemfelvétel, 1992–1996: MHP I és V. hullámok, 2000: TÁRKI Háztartás Monitor 2000, 2005

*A 2000. év helyett 2001-es adatok

1.8. táblázat A teljes jövedelemegyenlőtlenség tényezőkre bontása különböző dimenziók szerint, 1987–2005

Év	MLD×1000	Csoporton belüli egyenlőtlenség, százalék (teljes MLD = 100)	Csoportok közötti egyenlőtlenség, százalék (teljes MLD = 100)
Településtípus			
1987	92	98	2
1992	121	94	6
1996	143	89	11
2000	147	91	9
2001	145	88	12
2003	158	92	8
2005	145	91	9
A háztartásfő neme			
1987	92	n. a.	n. a.
1992	121	98	2
1996	143	99	1
2000	147	100	0
2001	145	99	1
2003	158	99	1
2005	145	99	1
A háztartásfő életkora			
1987	92	94	6
1992	121	97	3
1996	143	98	2
2000	147	100	0
2001	145	97	3
2003	158	98	2
2005	145	100	0
A háztartásfő iskolázottsága			
1987	92	92	8
1992	121	82	18
1996	143	75	25
2000	147	77	23
2001	145	73	27
2003	158	75	25
2005	145	75	25
A háztartás foglalkoztatottsága			
1987	92	88	12
1992	121	85	15
1996	143	86	14
2000	147	89	11
2001	145	86	14
2003	158	80	20
2005	145	89	11
A gyermekek száma			
1987	92	95	5
1992	121	97	3
1996	143	94	6
2000	147	95	5
2001	145	95	5
2003	158	91	9
2005	145	93	7
Etnikum			
1987	n. a.	n. a.	n. a.
1992	121	96	4
1996	143	93	7
2000	147	n.a.	n.a.
2001	145	93	7
2003	158	91	9
2005	145	95	5

1.9. táblázat A személyi ekvivalens jövedelmek egyenlőtlensége és a relatív jövedelmi pozíció változása 1987 és 2000 között a háztartásfő életkori és iskolázottsági kombinációival jellemzett háztartásokban

	Legfeljebb alapfokú	Szakmunkás képző	Középfokú	Felsőfokú	Együtt
MLD 1987 (átlagos logaritmikus eltérés*1000)					
-35 év	79	88	88	75	92
36-59 év	77	72	77	74	82
60+ év	76	42	106	84	92
Együtt	86	80	86	81	
MLD 2000 (átlagos logaritmikus eltérés*1000)					
-35 év	113	148	158	100	174
36-59 év	139	90	94	189	156
60+ év	65	73	64	84	90
Együtt	108	103	111	156	
MLD 2000/1987, %					
-35 év	143	168	180	134	190
36-59 év	181	126	122	255	191
60+ év	85	174	61	100	98
Együtt	125	129	129	193	
Relatív pozíció, 1987 (átlaghoz viszonyított relatív jövedelmi pozíció)					
-35 év	74	92	99	107	91
36-59 év	102	99	117	137	109
60+ év	78	101	108	122	85
Együtt	91	96	111	129	
Relatív pozíció, 2000 (átlaghoz viszonyított relatív jövedelmi pozíció)					
-35 év	64	90	124	145	100
36-59 év	73	88	111	166	102
60+ év	81	93	117	148	94
Együtt	75	89	116	159	
Relatív pozíció, 2000/1987, %					
-35 év	87	98	125	136	110
36-59 év	72	89	95	121	94
60+ év	103	91	108	121	110
Együtt	82	93	105	124	

1.10. táblázat A személyi ekvivalens jövedelmek egyenlőtlensége és a relatív jövedelmi pozíció változása 1987 és 2005 között a háztartásfő életkori és iskolázottsági kombinációival jellemzett háztartásokban

	alapfokú	Szaktanulmány- képző	Középfokú	Felsőfokú	Együtt
MLD 1987 (átlagos logaritmikus eltérés*1000)					
-35 év	79	88	88	75	92
36-59 év	77	72	77	74	82
60+ év	76	42	106	84	92
Együtt	86	80	86	81	
MLD 2005 (átlagos logaritmikus eltérés*1000)					
-35 év	77	103	96	106	131
36-59 év	102	95	151	168	167
60+ év	56	60	71	103	91
Együtt	85	92	126	146	
MLD 2005/1987, %					
-35 év	143	168	180	134	190
36-59 év	181	126	122	255	191
60+ év	85	174	61	100	98
Együtt	125	129	129	193	
Relatív pozíció, 1987 (átlaghoz viszonyított relatív jövedelmi pozíció)					
-35 év	74	92	99	107	91
36-59 év	102	99	117	137	109
60+ év	78	101	108	122	85
Együtt	91	96	111	129	
Relatív pozíció, 2005 (átlaghoz viszonyított relatív jövedelmi pozíció)					
-35 év	63	81	108	144	95
36-59 év	67	87	111	166	103
60+ év	77	89	113	139	96
Együtt	70	86	110	156	
Relatív pozíció, 2005/1987, %					
-35 év	85	88	109	135	105
36-59 év	66	88	95	121	95
60+ év	98	88	104	113	113
Együtt	89	85	102	127	

2. Osztályok – családok – települések (Kolosi Tamás – Dencső Blanka)

Az utóbbi évtizedek szociológiai irodalmában jelentős viták zajlanak arról, hogy a modern posztindusztriális társadalmak kialakulásával mennyiben veszít jelentőségéből a társadalmi-foglalkozási pozíció, vagy más kifejezéssel a rétegződési vagy osztályhelyzet. Ezúttal nem kívánunk belemenni abba az ideológiai vitába, amelyek az előbb emlegetett kategóriák értéktartalmával, politikai-ideológiai konnotációjával foglalkozik. Az egyszerűség kedvéért osztályhelyzetnek nevezzük a népességnek mindazon csoportosításait, amelyek a családtagok munkaszervezetekben elfoglalt helye alapján képeznek hierarchikusan egymás felett elhelyezkedő csoportokat, rétegeket. Vizsgálatunk tárgya az, hogy ez az osztályhelyzet a rendszerváltó magyar társadalom utolsó tíz évében növelte vagy csökkentette jelentőségét az egyenlőtlenségek rendszerében, a népesség életkörülményeiben.

Elemzésünkben a háztartások a megfigyelés alapegységei. Úgy gondoljuk, hogy a modern társadalmak individualizálódása ellenére a népesség életkörülményeinek tényleges tere a család-háztartás. Ritka deviancia lehet az olyan egyén, aki a vele egy háztartásban élő családtagjaitól jelentősen eltérő (annál lényegesen jobb, vagy lényegesen rosszabb) életkörülmények között élne. Az életkörülmények mérésére alapvetően a háztartás ekvivalens jövedelmét használtuk. Mivel a háztartásoknak jó néhány taglétszámukkal, méretükkel nem lineárisan változó kiadása, költsége van, a háztartások összes éves jövedelmét nem a háztartás létszámával (egy főre eső jövedelem), hanem a nemzetközi gyakorlatban is használt egyszerű számítási sémával e létszám 0,73 hatványra emelt tételével osztottuk. Az így kapott jövedelem magasabb ugyan az egy főre jutó jövedelemnél, de jobban fejezi ki a háztartások tényleges jövedelmi helyzetét.

Kísérletet tettünk ugyanakkor arra, hogy a jövedelem kontrolljaként egy másik olyan változót is képezzünk, amelyik a lakáshelyzetén, a fogyasztás mértékén, az életkörülmények alakulásáról adott beszámolókon keresztül írja le az egyes családoknak a nagyon jó körülményektől a nagyon szegényes körülményekig terjedő skálán elfoglalt helyét. Ilyen státusz pontszám képzésére már a nyolcvanas évek elején a „Rétegződési modell vizsgálat”-ban kísérletet tettünk, és a Háztartás Monitor vizsgálat sorozat különböző szakaszaiban is készítettünk ilyen változókat. Ezek jelentősége a rendszerváltás előtt nagyon nagy volt, mivel ebben az időben a jövedelmek csak igen pontatlanul és félrevezetően mutatták a tényleges anyagi helyzetet és életkörülményeket. Napjainkra a jövedelem vált az anyagi helyzet legjobb mérőeszközzé, így az ilyen fogyasztási pontszámoknak inkább csak kontroll jelentősége van.

A háztartások tágran értelmezett fogyasztásának mérésére egy, a háztartások életkörülményeinek pozitív és negatív oldalát is kifejező kombinált pontszámot hoztunk létre. A fogyasztási státusz három elemből áll. A három elem összértéke adja ki a háztartás fogyasztási státuszát. A három összetevőt az alábbi módon épül fel:

1. A fogyasztás pozitív aspektusába tartozik, hogy az adott háztartás milyen tartós fogyasztási cikkekkel, vagyontárgyakkal rendelkezik, mekkora értékű személygépkocsi van a birtokukban, valamint hogy milyen típusú megtakarításokkal rendelkeznek (bankszámlák, betétek, értékpapírok, részvények). A kulturális tőke indikátoraként a fogyasztási javak közé bevontuk a háztartásban található könyvek számát is. Szintén fontosnak tartottuk figyelembe venni, hogy mekkora összegben jelennek meg a családok havi költségvetésében a magasabb életszínvonalat mutató kiadások (alkalmaznak-e bejárónőt, bétisittert, illetve hogy mekkora összegeket fordítanak üdülésre, fodrászra, telefonra, sportolásra, internetre). Ezeket a tételeket láttuk el pontszámokkal, majd összegeztük őket és megkaptuk az adott háztartás pozitív értékű fogyasztási pontszámát. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy míg a 2000-es és 2005-ös adatfelvételnél szinte minden általunk felhasznált tétel rendelkezésünkre állt, addig az 1995-ös adatokból hiányoznak az internet- és telefonköltségre vonatkozó adatok, és a banki megtakarítások kategóriái is némiképp különbözőek.
2. A fogyasztás negatív aspektusába bevontunk objektív és szubjektív szegénységi mutatót is. Az objektív szegénységi mutatóba, azaz a „deprivációs” indexbe az adott háztartás anyagi problémáit soroltuk: előfordult-e az elmúlt 1 évben, hogy nem jutott elegendő pénz

ennivalóra, számlákra, fűtésre, az alapvető szükségletekre. A szubjektív szegénységi mutatóba pedig az tartozik, hogy az elmúlt 12 hónapban a szükségeshez képest mely dolgokra (ruházkodásra, szolgáltatásokra, utazásra) jutott a háztartásban kevesebb pénz, és ha előfordult ilyen, akkor milyen rendszerességgel volt ez jellemző. Az objektív és szubjektív szegénységi mutató egyes elemeinek előfordulása mind egy-egy pontot jelentett és ezeknek az összege adta az adott háztartás negatív értékű fogyasztási pontszámát. Ezek a kérdések mindhárom időpontban azonosak voltak.

3. A fogyasztási státusz harmadik szegmensét a lakásindex alkotja. Ez a lakás birtoklásának jogcíméből, értékéből, költségéből (rezsi) és a lakás állapotából tevődik össze és képez hierarchikus kategóriákat. A lakás állapotát azzal mértük, hogy van-e vízöblítéses WC, melegvízellátás a lakóhelyen, rendelkezik-e a lakás különböző hibákkal (dohos, aládúcolt, rossz a környék a közbiztonsága stb.) A lakáshelyzet alapján a háztartások egy -10-től +10-ig terjedő skálán kaphattak valamilyen pontszámot. A lakáshelyzet felmérése abban is segítségükre volt, hogy – bár a családok nagytöbbsége tulajdonosként él az adott lakásban –, kiválaszthassuk a bérlők közül azokat, akik azért nem lakástulajdonosok, mert tudatosan nem akarnak azok lenni (például, mert átmenetileg vannak abban a városban, ahol jelenleg élnek), lakáskörülményeik azonban egy magasabb státuszba sorolják őket. A lakásra vonatkozóan mindhárom évben azonosak voltak a kérdések.

2.1. Kialakult társadalomszerkezet

Mint a jelen tanulmány címéből is kiderül, tanulmányunkban azt vizsgáljuk, hogy az osztályszerkezet, a családszerkezet és a településszerkezet közül melyik hat erősebben a népesség életkörülményeire. Elemzésünkben az 1995, 2000 és 2005. évi adatokat használjuk. A Háztartás Monitor vizsgálat design-ja nem volt azonos a három időpontban. A jövedelem kérdezésének módja sokat fejlődött az utóbbi években. Biztosak vagyunk abban, hogy a vállalkozói és a nem rendszeres jövedelmeket pontosabban mérjük az utóbbi időben, mint korábban. Változott a kérdések köre is. Ezért a fogyasztási pontszám konstruálásához használt változók korántsem azonosak, viszont mindhárom időpontra ugyanazt a szemléletet fejezik ki. Sajnos az 1998 előtti felvételekben nem rendelkezünk minden évre az inaktív keresők utolsó foglalkozásának adataival, így 1995-ben az inaktívak besorolásánál az utolsó foglalkozás helyett az iskolai végzettséget használtuk. Végül a 2000 és 2005 évi felvételek keresztmetszeti mintán, míg az 1995. évi egy panel mintán készült. (Ennek hatása a háztartások demográfiai összetételében a legnagyobb.)

Vannak a három adatfelvételnek közös problémái is. Jövedelmi adataink a makro-statisztikai jövedelmi adatokkal összevetve korántsem teljes körűek. Bizonyos jövedelmeket rendszeresen alulmértünk (szándékosan vagy feledékenységéből adódóan nem vallják be őket), jöllehet az ilyen adathiány lényegesen kisebb, mint például a KSH tízévenkénti jövedelem felvételeinél. (lásd Függelék) Feltehetőleg ez a jövedelemhiány összefügg azzal is, hogy bizonyos rétegeket az adatfelvételek nem érnek el. A válaszmegtagadók aránya a budapesti (és részben nagyvárosi) magasabb képzettségű rétegeknél szignifikánsan magasabb, mint az egyéb társadalmi csoportoknál. Ugyanakkor a válaszmegtagadástól függetlenül a kiugróan magas jövedelmű népességcsoport a mintanagyság miatt is csak teljesen véletlenszerűen kerülhetne a mintába.¹ Ennek megfelelően feltételezzük, hogy mintegy 2-3000 valódi nagyvállalkozó és további 20-30000 magas jövedelmű vezető és értelmiségi hiányzik az adatfelvételtől, és az egész felső egy százalék erősen alulreprezentált. Nem okoz ugyan jövedelemhiányt, de szintén hiányzik az adatokból a társadalmi hierarchia alsó szegmense: a hajléktalanok, az intézményi háztartásokban lakók, a válaszképtelenek, a kérdezők számára megközelíthetetlen telepeken élők.

Az osztályszerkezet meghatározásakor alapvetően a család első két tagjának társadalmi-foglalkozási csoportjából indultunk ki, amennyiben azonban az első két személy nem mindegyike volt aktív kereső, figyelembe vettük az esetleges harmadik és negyedik személy foglalkozási státusát is. Az inaktívak utolsó foglalkozásuk (1995-re iskolai végzettségük) alapján soroltuk be. Külön foglalkoztunk a

¹ Az egyik felvétel alkalmával a mintába került egy lottómilliomos, akinek adatait végül nem vehettük figyelembe, mert extrém jövedelme teljesen torzította volna a bemutatott képet.

vállalkozások problémáival. A rendelkezésünkre álló információk alapján a háztartás vállalkozási pozícióját vettük elsődlegesen figyelembe, és a felső szintű vezetőknél az önbesorolást egyéb adatok ismeretében korrigáltuk.² Az így kialakított családi osztálypozíciók a három vizsgált időpontban keveset változtak. A családi osztályhelyzet alakulását a 2.1. táblázat mutatja be.

Lényegében egyetlen jelentős változás figyelhető meg tíz év alatt: a szakképzetlen családok arányának lényeges csökkenése biztosan nem a különböző felvételek statisztikai hibáiból adódik. Hasonló mértékűek a változások a családszerkezetben és a települési szerkezetben is.³ A háztartásokban élők családtípusának alakulását a 2.2. táblázat mutatja be.

Az 1995. évi vizsgálatban az egyszemélyes aktív háztartások alacsony aránya a panel jellegből adódik. Ez a vizsgálat ugyanis még az 1992-től követett panelmintán került lekérdezésre, és egy ilyen követéses mintán az egyszemélyes aktív háztartások szükségszerűen alulreprezentáltak. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy az egy-két gyerekes házaspárok aránya radikálisan csökkent, és nőtt viszont azon háztartások aránya, ahol több személy él együtt és különösen figyelemre méltó a gyerektelen házaspárok arányának növekedése. Ezek a változások részben az idős népesség arányának növekedését (és hogy ezzel nem tartott lépést a nyugdíjkorhatár növekedése) valamint a hagyományos szülő-gyerek együttéléshez képes változatosabb családszerkezeti formák terjedését illetve a gyerekszám csökkenésével magyarázhatóak.

A három vizsgált időpontban lakóhely szerint is változást tapasztalhatunk. A háztartásokban élők településtípusának alakulását a 2.3. táblázat mutatja be.

A legfontosabb eltolódás a nem budapesti városi népességen belül figyelhető meg, ahol nőtt a megyeszékhelyeken és csökkent a kisvárosokban és községekben élők aránya.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a változások egy lényegében stabil társadalomszerkezeten belüli mozgásokra utalnak. A szakképzetlenek csökkenése, a nagyvárosok irányába való elmozdulás, az elöregedés és a nem hagyományos családi együttélések terjedése mind a stabil társadalomszerkezetű fejlett társadalmakra jellemző mozgások.

2.2. A jövedelemegyenlőtlenségek réteghatásai

Nézzük meg ezután, hogy miként alakult ezen társadalmi csoportok átlagos éves ekvivalens jövedelme a vizsgált három időpontban (2.4. táblázat):

A háztartások ekvivalens jövedelmei az első ötéves periódusban több mint duplájára, majd a második periódusban közel duplájára nőttek. A relatív jövedelmi pozíciókban azonban nem történtek jelentős elmozdulások. Egyértelmű tendenciaként a szolgáltató családok, a többszemélyes háztartások és a budapesti családok relatív jövedelmi pozíciójának folyamatos romlása figyelhető meg. Budapest esetében ez a településtípusok közötti jövedelemkülönbségek mérséklődésével és a budapesti háztartások elöregedésével magyarázható. Ugyanakkor általában az idős családok (nyugdíjas háztartások) relatív jövedelmi pozíciója inkább egy keveset javulni látszik, míg az 1-2 gyerekeseknél és a gyereküket egyedül nevelő szülőknél kisebb javulás és a sokgyerekeseknél és a többnemzedékes háztartásoknál némi romlás figyelhető meg.

² A 6 csoportos osztályszerkezet kategóriáit a háztartásban élő aktív személyek foglalkozási státuszából alakítottuk ki (elsődlegesen a háztartásfő és annak házastársa/élettársa volt a meghatározó, utóbbi hiánya, vagy mindkettőjük inaktivitása esetén a 3. és 4. a családban élő aktív személy foglalkozása került az első vagy második helyre). A foglalkozási státusz alapvetően két dimenzióból tevődik össze: a személy munkaerő-piaci helyzetéből illetve foglalkozásából, beosztásából. Kivételt képez az 1995-ös adatokon képzett változó, mivel abból az évből nincsen információnk az inaktív beosztásáról, így azok iskolai végzettsége alapján határoztuk meg a státuszukat. A minél pontosabb besorolás érdekében megalkottuk a háztartás vállalkozási indexét is, amely a háztartás pénzügyi befektetései nagyságából, meglévő ingatlanjaik értékéből, vállalkozásaik értékéből, az adott vállalkozás bevételeiből, nyereségéből, kiadásából, a személy saját tőkéjéből, valamint a cégből való részesedéséből áll. Ennek az indexnek a segítségével választottuk ki a vállalkozói jövedelmek alapján a tőkéseket, de ez a mutató abban is segítségünkre volt, hogy a helyes kategóriába soroljuk a saját elhatározásukból és nem kényszerűségből eltartottakat. Az 1995-ös vállalkozási index kevesebb összetevőből állt össze, mint a 2000-es és 2005-ös index, mivel 10 évvel ezelőtt kevésbé részletesen kérdeztük rá ezekre az adatokra, többségükről csak összevont összegek, értékek szerepelnek.

³ A 8 csoportos családszerkezetet a háztartásokban élő felnőttek és a 18 év alatti fiatalok száma alapján tipizáltuk. A településtípus esetében a nagyvárosok alatt a megyeszékhelyeket és a megyei jogú városokat értjük.

A szolgáltató családok relatív jövedelmi pozíciójának romlása arra utal, hogy míg ezek a családok (ahol tehát a nem értelmiségi és vállalkozó szellemi dolgozók, irodai alkalmazottak, kereskedelmi és szolgáltatási beosztottak dominálnak) a kilencvenes években mintegy félúton voltak az értelmiségi és a szakmunkás családok között, mára tényleges jövedelmi helyzetük lényegesen közelebb van a szakmunkásokhoz.

Érdekesen alakult a kisvállalkozó és az értelmiségi családok egymáshoz viszonyított jövedelmi helyzete is. A kilencvenes évek közepére a kisvállalkozó családoknál mutatkozott enyhe előny, ami az évtized végére egy jelentős értelmiségi előnnyé változott és mára némi értelmiségi előnyre nivellálódott. (Jóllehet a tőkések és managerek mozgásának értelmezését a kis elemszám nehezíti, figyelemre méltó, hogy itt is a kétezres év tűnik a legrosszabbnak éppúgy mint a kisvállalkozóknál.)

Mindenesetre mára úgy tűnik, hogy osztályszempontból egy hármasszoros társadalom rajzolódik ki. A tőkések, felső managerek, szabadfoglalkozású értelmiség alkotja a társadalom felső osztályát, elitjét (éves nettó jövedelmük alsó határa 8–10 millió forintba becsülhető). Ezt követi az értelmiség és a kisvállalkozók felső középosztálya, majd a belsőleg erősen differenciált szolgáltató-munkásosztály, ahol az éves egy fogyasztási egységre jutó nettó jövedelem nem haladja meg az egymillió forintot. Egy finomabb elemzés ezen a körön belül kell, hogy megkülönböztesse az alsó középosztályt a depriváltaktól és szegényektől. Ebben a megkülönböztetésben pedig szerepet játszik a háztartástagok foglalkozása és képzettsége, de feltehetőleg egyéb tényezőknek még fontosabb szerepe van.

Milyen azonban a vizsgált három tényezőnek az együttes hatása a családok jövedelmi helyzetére? Ezt két módon vizsgáltuk meg. Egyrészt variancia analízissel megvizsgáltuk, hogy a három független változó (osztály-, család- és településszerkezet) és ezek interakciói miként hatnak a jövedelmekre. Másrészt a független változó kategóriáit dichotomizáltuk, és ezek regressziós hatását vizsgáltuk (referenciáknak az átlagosan legkisebb jövedelmű szakképzetlen családokat, többszemélyes gyerekes háztartásokat és községekben élőket választva). (2.5. táblázat)

Elemzésünk azt mutatja, hogy mindhárom időpontban az osztályszerkezet hatása erősebb, mint a család- vagy a településszerkezet hatása. Figyelemre méltó, hogy különösen 2005-ben a három tényező nagyon erősen befolyásolja az ekvivalens jövedelmek szórását, annak 55 százalékát magyarázza meg. (Ez a hatás társadalmi jelenségek kapcsolatában kiemelkedően nagynak számít.) Ugyanezt támasztja alá az is, hogy a regressziós elemzésnél 2005-ben sokkal magasabb a jövedelmek szórásának strukturális determináltsága.⁴ A regressziós elemzés azt mutatja, hogy a családi jövedelmek meghatározásában különösen a felső középosztály kategóriái gyakorolnak jelentős hatást, már mérsékeltebb a szolgáltató és szakmunkás rétegek elkülönülésének hatása, és a települési és demográfiai tényezők közül csak a Budapest-község különbség és a gyerektelen párok-többszemélyes gyerekes családok közötti jövedelmekkülönbség bír a réteg-osztály hatásokhoz közelítő jelentőséggel. Végül megemlítendő az is, hogy úgy tűnik 2005-re alakult ki egyértelműen a tőkés-manager-szabadfoglalkozású értelmiségi csoport határozott különállása a felső középosztály többi csoportjától. Lehetséges azonban, hogy ebben egyszerűen az játszik szerepet, hogy az ezévi felvételben a korábbiaknál jobban tudjuk mérni a tényleges vállalkozói aktivitást.

2.3. A fogyasztás réteghatásai

Elsősorban kontroll céllal vizsgáltuk a három időpontra a háztartások fogyasztásának alakulását (2.6. táblázat). Mint ezt már jeleztük egy olyan kombinált pontszámot hoztunk létre, amelyikben a fogyasztás pozitív oldalait kifejező tételekre (jó lakás, autó, fogyasztási cikkek stb.) pozitív, míg a negatív oldalt kifejező tételekre (nedves lakás, megélhetési gondok, fűtetlen szoba stb.) egy negatív előjelű pontszámot adtunk és ezeket a pontokat összegeztük. Mivel a három időpontban jelentősen különböző kérdéseket tettünk fel a fogyasztással kapcsolatban, a pontszámokat időben nem sztenderdizáltuk, és ezért a három időpont pontszámai nem hasonlíthatók össze. Szemmel láthatóan a 2005. évi felvételben az így konstruált fogyasztási pontszám lényegesen nagyobb szórást mutat, mint a szegényesebb adatforrásból összeállított pontszámok a korábbi időpontokban.

⁴ 2002-es adatokon Bukodi Erzsébet és munkatársai egy több tényezőt figyelembe vevő modellel az anyagi helyzet szórásának 30 százalékát tudták megmagyarázni. (lásd: Bukodi-Altorjai-Tallér: A társadalmi rétegződés aspektusai, KSH 2005)

Az adatokból ugyanakkor az osztályok szerinti fogyasztási különbségek jól kirajzolódnak. Lényegében két érdekességet érdemes kiemelni. Egyrészt a szakképzett és szakképzetlen munkáscsaládok között a fogyasztás tekintetében nagyobbak a különbségek, mint a jövedelem esetében. Másrészt (túl azon, hogy a jövedelmekhez hasonlóan itt is a vállalkozói csoportok 2000. évi relatív pozíciója a legkedvezőtlenebb) az értelmiség a kilencvenes évek közepének kedvezőtlen helyzetéhez képest a kilencvenes évek végétől a fogyasztás tekintetében is stabilizálta az átlagnál lényegesen jobb pozícióját. A településszerkezetben a stabil és markáns Budapest-község különbség mellett az a figyelemre méltó, hogy a két városi kategória fogyasztási szerkezetében zajlott le egy éles elválás a nagyvárosi családok fogyasztása javára.

A családszerkezet (a jövedelmekhez hasonlóan) szemmel láthatóan kevésbé differenciálja a családok fogyasztását, mint az osztályhelyzet. Érdekes elmozdulások figyelhetők meg azonban az elmúlt tíz évben. A többszemélyes gyerekes háztartások relatív fogyasztói pozíciója némileg romlott és jelentős a relatív pozícióromlás az idős egyszemélyes háztartásokban is. Ugyanakkor az 1-2 gyerekes házaspárok fogyasztása a kilencvenes évek közepén az átlag körül alakult, napjainkra pedig a legjobb fogyasztási pozícióvá vált, akiket az aktív gyerektelen házaspárok követnek. Ebben a tekintetben éles a különbség a jövedelmi helyzettel, az 1-2 gyerekes házaspárok az átlagot alig meghaladó jövedelemmel és az átlagnál lényegesen magasabb fogyasztási státusszal rendelkeznek.

Összességében nagyon hasonló hatásokat tapasztalunk, mint a jövedelmek esetében. 1995-ben a jövedelmek differenciáltabbak, mint a fogyasztás, 2000-ben pedig fordítva: a fogyasztás mutat erőteljesebb réteghatásokat. Nem tudjuk azonban egyértelműen állítani, hogy itt valódi különbségről van-e szó, vagy pedig 1995-ben a fogyasztást kevésbé jól mértük és a 2000. évi jövedelemadatoknak a szokásosnál nagyobb a bizonytalansága (amire más jelek is utalnak). Igen fontos azonban, hogy mindhárom időpontban itt is az osztályhatások a legerősebbek és a családszerkezeti hatások a leggyengébbek. Az osztályszerkezeti hatásoknál azonban fontos felhívunk arra a figyelmet, hogy míg a jövedelmek esetében egyértelműen a tőkések és managerek, addig a fogyasztás esetében a beosztott értelmiségiek vannak a társadalmi hierarchia csúcsán, és a szolgáltatók és szakmunkások előnye a szakképzetlen családokhoz képest a fogyasztás esetében lényegesen nagyobb, mint a jövedelmek esetében. Témánk szempontjából azonban a legfontosabb tanulság, hogy az osztályhatás szerepe a fogyasztás esetében az idővel egyre jobban növekszik, míg a jövedelmeknél éppen a 2000. évi jövedelemadatok bizonytalansága miatt ezt a folyamatos növekedést nem sikerült kimutatnunk (2.7. táblázat).

Felvetődik azonban, hogy az osztályhatás növekedése valóban a társadalom osztályszerkezetének megszilárdulását fejezi-e ki, vagy pedig az osztályok szerinti erős és egyre erősödő jövedelmi és fogyasztási differenciálódás mögött a növekvő iskolázottság szerinti differenciálódás húzódik meg.

2.4. Osztálytársadalom?

A kérdés eldöntéséhez bevontuk modellünkbe a háztartásfő iskolai végzettségét is.⁵ Hipotézisünk az volt, hogy ha az iskolai végzettség figyelembe vétele az osztályhatás jelentős gyengülésével jár, akkor elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a kimutatható jelentős osztályhatás erőteljesen iskolázottsági különbségeket takar, ha viszont az iskolai végzettség bevonása nem hat jelentősen a modellre, akkor megerősíteni látszik az a feltételezés, hogy az osztálykikristályosodás folyamata erős volt a rendszerváltás óta eltelt időszakban.⁶

A variancia-elemzés eredményét a 2.8. táblázatban foglaltuk össze.

Adataink arra utalnak, hogy a háztartásfő iskolai végzettségének a figyelembe vétele növeli a modell magyarázó erejét, az addicionális hatás azonban az idő előrehaladtával enyhén csökken. (Itt az időbeli különbségek részben a már említett módszertani problémákra is visszavezethetőek.) 2005-re azonban biztosan állíthatjuk, hogy az iskolai végzettség figyelembe vétele a jövedelmek esetében alig,

⁵ Az iskolai végzettséget egy négykategóriás ordinális skálával mértük: 1. maximum 8 általános végzettség 2. szakmunkás iskolai végzettség 3. érettségi 4. felsőfokú végzettség.

⁶ A hipotézis tesztelését gyengíti, hogy - mint jeleztük - 1995-ben nem állt rendelkezésre információ a nyugdíjasok utolsó foglalkozásáról és ezért az inaktív személyek osztálybesorolásánál iskolai végzettségüket vettük figyelembe.

a fogyasztás esetében pedig enyhén növelte a modell magyarázó erejét. Egyértelmű azonban, hogy továbbra is az osztályhelyzet maradt a legerősebb magyarázó erejű változó.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az iskolai végzettség szintje napjainkra erőteljesen beépült az osztályhelyzet meghatározásába, a jövedelemegyenlőtlenségek esetében alig-alig van az iskolai végzettségnek az osztályhelyzettől független magyarázó ereje. Bonyolultabb a helyzet a fogyasztás esetében, ahol a képzettségi szintek relatív súlya szignifikánsan nagyobb, mint a jövedelmek esetében.⁷ A képzettség és az osztályhelyzet tehát erőteljesen összefügg egymással, de közel sem lehet azt állítani, hogy az életkörülmények meghatározó osztályegyenlőtlenségei kizárólag a háztartástagok iskolai végzettségére lennének visszavezethetők.

⁷ A személyes keresetek esetében a képzettségnek a keresetekre gyakorolt önálló hatása lényegesen nagyobb. Ld. Kézdi Gábor: Iskolázottság és keresetek, In: Munkaerő-piaci Tükör 2004 (szerk. Fazekas Károly és Varga Júlia) MTA KTI, Bp., 43-48.o.

2.1. táblázat A családok osztályszerkezetének alakulása, %

	1995	2000	2005
Tőkések és managerek	2	4	3
Értelmiség	11	10	13
Kisvállalkozó	7	12	10
Szolgáltató	15	16	15
Szakmunkás	23	22	26
Szakképzetlenek	42	36	33
Összesen	100	100	100

2.2. táblázat A háztartásokban élők családtípusának alakulása, %

	1995	2000	2005
Egyszemélyes aktív	7	16	16
Egyszemélyes inaktív	14	15	17
Egyedülálló szülő gyerekkel	10	4	4
Aktív gyerektelen házaspár	7	10	11
Inaktív gyerektelen házaspár	12	13	16
Házaspár 1-2 gyerekkel	36	29	21
Többszemélyes gyerekes háztartás	8	10	12
Többszemélyes gyerektelen háztartás	6	3	4
Összesen	100	100	101

2.3. táblázat A háztartásokban élők településtípusának alakulása, %

	1995	2000	2005
Budapest	20	21	20
Nagyváros	14	20	28
Kisváros	30	24	21
Község	36	35	32
Összesen	100	100	101

2.4. táblázat Átlagos ekvivalens jövedelmek a háztartások különböző típusaiban

	1995		2000		2005	
	Ft	az átlag=1	Ft	az átlag=1	Ft	az átlag=1
Osztályok						
Tőkések és managerek	671321	2,64	989090	1,88	2481621	2,50
Értelmiség	350223	1,38	799916	1,52	1362075	1,37
Kisvállalkozó	361517	1,42	596933	1,13	1299730	1,31
Szolgáltató	320288	1,26	576208	1,10	969102	0,97
Szakmunkás	225752	0,89	491433	0,93	866647	0,87
Szakképzetlenek	187617	0,74	375150	0,71	702587	0,71
Átlag	253895	1,00	526138	1,00	994057	1,00
Esetszám	1770		2013		2020	
Családtípus						
Egyszemélyes aktív	288854	1,14	552265	1,05	1101028	1,11
Egyszemélyes inaktív	184639	0,73	453621	0,86	801663	0,81
Egyedülálló szülő gyerekkel	225238	0,89	462347	0,88	958882	0,96
Aktív gyerektelen házaspár	340882	1,34	657471	1,25	1232618	1,24
Inaktív gyerektelen házaspár	239003	0,94	499881	0,95	1007055	1,01
Házaspár 1-2 gyerekkel	261902	1,03	550556	1,05	1055254	1,06
Többszemélyes gyerekes háztartás	254589	1,00	430869	0,82	777373	0,78
Többszemélyes gyerektelen háztartás	296209	1,17	588065	1,12	1056375	1,06
Átlag	253895	1,00	526138	1,00	994057	1,00
Esetszám	1770		2003		2020	
Településtípus						
Budapest	351474	1,38	698032	1,33	1243826	1,25
Nagyváros	257560	1,01	544843	1,04	1067089	1,07
Kisváros	229615	0,90	490383	0,93	918855	0,92
Község	218624	0,86	438015	0,83	825145	0,83
Átlag	253895	1,00	526138	1,00	994057	1,00
Esetszám	1770		2013		2020	

2.5a. táblázat Az osztály-, család- és településszerkezet hatása a háztartások nettó ekvivalens jövedelmére (variancia elemzés)

	1995	2000	2005
R2	0,42	0,41	0,55
F értékek			
Osztály	43,2	51,7	66,3
Település	20,7	5,4	40,4
Család	4,1	15,9	24,9
Érvényes esetszám	1750	2013	2020

2.5b. táblázat Az osztály-, család- és településszerkezet hatása a háztartások nettó ekvivalens jövedelmére (regressziós elemzés)

	1995	2000	2005
R2	0,26	0,24	0,34
Béta (sztenderdizált regressziós együttható)			
Tőkés	0,28	0,32	0,42
Értelmiségi	0,23	0,31	0,27
Kisvállalkozó	0,19	0,19	0,23
Szolgáltató	0,21	0,16	0,11
Szakmunkás	0,05	0,12	0,08
Budapest	0,18	0,17	0,13
Gyermektelen pár	0,11	0,15	0,14
Érvényes esetszám	1770	2013	2020

2.6. táblázat Fogyasztási pontszámok osztály-, család- és településszerkezet szerint

	1995		2000		2005	
	Pont	Átlagtól való eltérés	Pont	Átlagtól való eltérés	Pont	Átlagtól való eltérés
Osztályok						
Tőkések és managerek	6,1	12,8	7,0	11,8	24,6	21,4
Értelmiség	-2,8	3,9	9,3	14,1	14,5	11,3
Kisvállalkozó	-2,5	4,2	-0,5	4,3	11,4	8,2
Szolgáltató	-3,2	3,5	-1,5	3,3	4,6	1,4
Szakmunkás	-7,6	-0,9	-7,8	-3,0	1,0	-2,2
Szakképzetlenek	-10,1	-2,4	-12,3	-7,5	-6,5	-9,5
Átlag	-6,7	0	-4,8	0	3,2	0
Esetszám	1843		1561		1689	
Családtípus						
Egyszemélyes aktív	-9,6	-3,0	-6,7	-1,9	0,4	-2,8
Egyszemélyes inaktív	-8,1	-1,2	-8,0	-3,2	-2,4	-5,6
Egyedülálló szülő gyerekkel	-9,4	-2,5	-9,1	-4,3	-0,1	-3,3
Aktív gyerektelen házaspár	-7,1	-0,2	-2,5	2,3	6,1	2,9
Inaktív gyerektelen házaspár	-3,9	3,0	-4,6	0,2	5,0	1,8
Házaspár 1-2 gyerekkel	-6,3	0,6	-1,7	3,1	8,3	5,1
Többszemélyes gyerekes háztartás	-5,9	1,0	-7,3	-2,5	0,4	-2,8
Többszemélyes gyerektelen háztartás	-6,8	0,1	-9,1	-4,3	1,9	-1,3
Átlag	-6,9	0	-4,8	0	3,2	0
Esetszám	1843		1556		1689	
Településtípus						
Budapest	-3,6	3,2	2,9	7,7	7,8	4,6
Nagyváros	-7,4	-0,6	-4,0	,08	4,8	1,6
Kisváros	-7,5	-0,7	-6,4	-1,6	2,1	-1,1
Község	-8,0	-1,2	-8,3	-2,5	-1,0	-4,2
Átlag	-6,8	0	-4,8	0	3,2	0
Esetszám	1843		1561		1689	

2.7a. táblázat Az osztály-, család- és településszerkezet hatása a háztartások fogyasztására (variancia elemzés)

	1995	2000	2005
R2	0,24	0,43	0,49
F értékek			
Osztály	18,6	39,1	65,7
Településtípus	3,7*	6,2	14,4
Családtípus	2,6*	2,2*	7,8
Érvényes esetszám	1819	1677	1770

Megjegyzés: A * azt jelöli, hogy az adott hatás 0,1 szinten nem szignifikáns

2.7b. táblázat Az osztály-, család- és településszerkezet hatása a háztartások fogyasztására (regresszió elemzés)

	1995	2000	2005
R2	0,39	0,34	0,38
Béta (sztenderdizált regressziós együttható)			
Tőkés	0,20	0,29	0,35
Értelmiségi	0,23	0,46	0,46
Kisvállalkozó	0,20	0,26	0,35
Szolgáltató	0,24	0,25	0,26
Szakmunkás	0,12	0,11	0,18
Budapest	0,08	0,17	0,14
Gyermektelen pár	nsz	nsz	0,11
Érvényes esetszám	1843	1561	1689

Megjegyzés: A * azt jelöli, hogy az adott hatás 0,1 szinten nem szignifikáns

2.8. táblázat Variancia analízis a jövedelem és a fogyasztás magyarázatára

F értékek	1995		2000		2005	
	Jövedelem	Fogyasztás	Jövedelem	Fogyasztás	Jövedelem	Fogyasztás
R2 az iskolázottság bevonása előtt	0,42	0,23	0,41	0,43	0,55	0,49
R2 az iskolázottság bevonása után	0,53	0,32	0,49	0,49	0,57	0,55
Osztály	7,4	2,3*	12,1	11,2	25,7	16,2
Település	4,1	2,9	4,4	2,1*	3,5	4,8
Családszerkezet	5,7	1,9*	12,3	2,8*	7,4	4,6
Iskolázottság	6,2	2,7	7,7	7,1	7,2	6,9

Megjegyzés: A * azt jelöli, hogy az adott hatás 0,1 szinten nem szignifikáns

3. Jövedelmi szegénység (Gábos András – Szivós Péter)

3.1. Bevezetés

Tanulmányunkban a relatív jövedelmi szegénység kérdését vizsgáljuk a magyar társadalomban a rendelkezésünkre álló legfrissebb, 2005-ös adatok alapján. A relatív jövedelmi szegénység koncepciója a háztartások, illetve azok tagjainak szegénységét jövedelmüket a társadalom többi tagjainak jövedelméhez hasonlítva határozza meg. Annak eldöntésekor, hogy az adott társadalom mely tagjait tekintjük jövedelmi szegénynek, több kérdést is meg kell válaszolnunk, és ehhez kutatói döntéseket kell meghoznunk. Személyek vagy háztartások az elemzés alanyai? Egyéni vagy háztartásjövedelemmel dolgozzunk? Amennyiben az adatállomány megengedi, bruttó vagy nettó jövedelmeket használunk az elemzés során? Egyéni szintű elemzés és háztartásjövedelem használata esetén hogyan osztjuk meg a háztartás jövedelmét annak tagjai között, vagy másként megfogalmazva milyen ekvivalencia-skálát alkalmazunk? Milyen módon határozzuk meg a szegénységi küszöböt?

Ezek a megfontolások azonban nem önkényesek, hanem alapvetően egy nemzetközileg kialakult, meglehetősen standardizált módszertani eszközrendszerre támaszkodnak. Eszerint az elemzések alanyai jellemzően személyek, a társadalomban elfoglalt relatív jövedelmi helyzetüket azonban háztartásuk összjövedelme határozza meg. Ez a jövedelem alapértelmezésben a háztartás rendelkezésére álló, tehát adózás utáni és a társadalmi transzferekkel együtt számított bevételeit jelenti. A háztartásjövedelem háztartástagokhoz allokálásának módszere az ún. ekvivalencia-skála használata, tehát az egyes személyek háztartáson belüli fogyasztási súlyának alkalmazása. A legegyszerűbb és legismertebb eljárás, ha egy főre jutó jövedelmet számítunk, tehát minden személyt egy fogyasztási egységnek tekintünk, függetlenül attól, hogy mekkora és milyen összetételű háztartásban él. Ez az eljárás azonban nem veszi figyelembe a háztartások méretgazdaságosságát, vagyis azt a tényt, hogy a háztartások fogyasztási szükséglete nem nő egyenes arányban a háztartás létszámával. Könnyen belátható, hogy a háztartások jövedelmeinek összehasonlítása, a társadalom tagjainak a jövedelemegyenlőtlenségi rendszerben elfoglalt helye, és így a különböző társadalmi-demográfiai paraméterekkel rendelkező személyek szegénységi kockázata szempontjából nem indifferens az ekvivalencia-skála megválasztása. Az elméleti és empirikus megalapozású ekvivalencia-skálák száma meglehetősen nagy, a nemzetközi szakirodalom azonban ezeknek csak szűk körét használja. Ezek közül is a legelterjedtebb az ún. OECD-skála (továbbiakban OECD1-skála), amely a háztartásfőhöz 1, minden további 16 éves vagy idősebb háztartástaghoz 0,7, a 15 éves vagy fiatalabb gyermekekhez pedig 0,5 fogyasztási egységet rendel. A kutatók egy része ennél adekvátabbnak érzi az előbbi skála egy módosított változatát (a továbbiakban OECD2-skála), mely a háztartásfőhöz 1, minden 14 éves vagy idősebb háztartástaghoz 0,5 és minden 14 év alatti gyermekhez 0,3 fogyasztási egységet rendel. Mindezek mellett létezik a méretgazdaságot egy elaszticitási együttható segítségével figyelembe vevő módszer is, amely a háztartás méretének hatványával határozza meg a háztartástagok fogyasztási súlyát.¹

A különböző, esetünkben szegénységi mutatószámok nemzetközi összehasonlíthatóságának érdekében szükséges, hogy – az indikátorok tartalma és az adatgyűjtés fő jellemzőinek azonossága mellett – a számításuk során használt módszertan is egységes legyen. A téma vizsgálatában érdekelt nemzetközi szervezetek, például az ENSZ, OECD vagy a Világbank, törekszenek erre. 2001 óta hasonlóan jár el az Európai Unió is. Az Európai Tanács 2000. márciusi lisszaboni ülésén a közösségi célok között fogadták el a szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelmet. A célok elérése a nemzeti szintű szakpolitikákon keresztül a nyílt koordináció módszerének alkalmazásával történik. A szegénység és a társadalmi kirekesztés elleni küzdelem céljának eléréséhez az Európai Bizottság a

¹ Így például ebben a kötetben Tóth István György tanulmánya alkalmazza ezt a módszert, melyben a szerző $e=0.73$ -as elaszticitási együtthatót választott. Ennek eredményei jól közelítik az OECD1-skála eredményeit. (lásd pl. e kötet Fogyasztási jellemzők című tanulmányát)

tagországokkal közösen, előre rögzített menetrend szerint, Nemzeti akciótervet dolgoz ki és fogad el (NAP/incl.). A megvalósítandó célhoz vezető folyamatok nyomon követése érdekében olyan, háromszintű indikátorlistát állítottak össze, mely a cél által érintett társadalmi problémák leírásán túl a nemzeti szintű szakpolitikák monitorozására, hatásaik vizsgálatára is alkalmas. Az első két szint meghatározása többéves előkészítő munka során a tagországok szakértőinek együttes erőfeszítésével történt, első változata 2001-ben, a második 2005-ben került nyilvánosságra. A harmadik szint ezzel szemben a tagországok döntésére van bízva, azért, hogy az ország-specifikus kérdések monitorozása is megvalósulhasson.

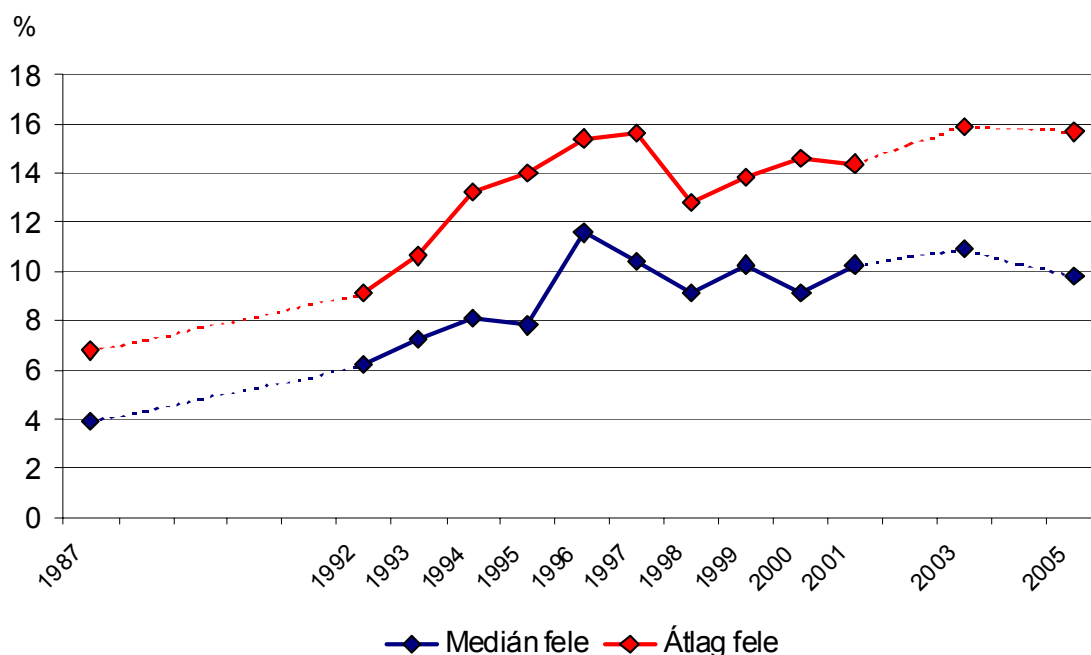
Tekintettel arra, hogy Magyarország immár közel két éve az Unió teljes jogú tagja, a tanulmányban a jövedelmi szegénység bemutatásakor a laekeni indikátor-rendszer megfelelő elemeire támaszkodunk. Ez egyben azt is jelenti, hogy megszakítjuk azt – a Magyar Háztartás Panel és a TÁRKI Háztartás Monitor eredményeinek bemutatásakor használt közel másfél évtizedes – idősort, amely a fő szegénységi mutatók számításakor az egy főre jutó jövedelmet, szegénységi küszöbként pedig az így számított mediánjövedelem felét, az átlagjövedelem felét, valamint az alsó kvintilis határát használta. A szegénység időbeli változásának követése érdekében a laekeni módszertannal (a szegénységi küszöb az OECD2-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka) kalkulált főbb mutatókat négy korábbi időpontra, 1992-re, 1996-ra, 2000-re és 2003-ra is közöljük.

A szegénység természetét nyilvánvalóan nemcsak a háztartások jövedelmi helyzetének bemutatásával lehet leírni. A kirekesztettségnek a jövedelmi helyzet csak egy, igaz – meggyőződésünk szerint – legfontosabb eleme. Tanulmányunk azonban csak a relatív jövedelmi szegénység leírását tűzi ki célul. A nem-monetáris összetevők, így az anyagi depriváció vagy a szubjektív szegénységérzet szerepét, a megélhetési nehézségek sokdimenziós jellegét, továbbá azok kapcsolatát a jövedelmi szegénységgel ugyanebben a kötetben Havasi Éva tanulmánya mutatja be.

3.2. A jövedelmi szegénység Magyarországon

A TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat 2005. decemberében megjelent előzetes jelentésében az idősor folytatásának céljából módszertani választásaink a következők voltak: az egy főre jutó jövedelem használata mellett a medián- és az átlagjövedelem fele, valamint a kvintilis küszöbértékeket alkalmaztuk. Ez alapján vizsgálódásainkat az alábbiak szerint összegeztük. „(...) a szegénység elterjedtsége csökkent a legalacsonyabb, tehát az egy főre jutó mediánjövedelem felében meghatározott küszöb mellett, míg az egy főre jutó átlagjövedelem melletti küszöb esetén statisztikailag szignifikáns változást nem tapasztaltunk. Amennyiben ezeket a számokat az elmúlt másfél évtized idősorába illesztve vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy a szegénységi ráták kilencvenes évek eleji növekedése, majd az azt követő kis mértékű visszaesése utáni időszak trendjei egyelőre bizonytalanok. A mediánjövedelem feléhez tartozó küszöb melletti ráta ingadozásai inkább a szegénység stagnálását jelzik, míg az átlagjövedelem felében megvont küszöbhez tartozó ráta inkább enyhé emelkedő trendet mutat.” (lásd 3.1. ábra)

3.1. ábra: A szegénységi ráták alakulása különböző küszöbértékek mellett, 1987–2005

Forrás: TÁRKI (2005: 17), http://www.tarki.hu/research/monitor/monitor2005/monitor2005_elozetes.pdf

Magyarországon 2005-ben – a bevezetőnkben már említett szempontok szerint választott módszertan mellett – a teljes népesség 12 százalékát tekinthetjük szegénynek. (3.1. táblázat) Ez az arány – összhangban a jövedelmi egyenlőtlenségeknek e periódusban tapasztalt alakulásával² – relatív jövedelmi szegénység kismértékű csökkenését mutatja 2003-hoz képest. A kilencvenes évek elejétől követve a szegénység alakulását, megfigyelhetjük, hogy a kilencvenes évek első felében tapasztalt egyértelmű (és a mostanitól eltérő módszertan használata esetén megfigyeléssel megegyező) növekedést az évtized végére egy enyhe csökkenés követte. Az azóta eltelt néhány év nem ad egyértelmű képet a folyamat irányáról, enyhe ingadozás mellett a szegénység általános mértékének stagnálását figyelhetjük meg. A szegénység mélységét, tehát a szegénységből való kikerüléshez szükséges erőfeszítés nagyságát mutató és ugyancsak a laeoni indikátorrendszer részét képező relatív medián szegénységi rés 1992 óta folyamatos emelkedést mutat. Értéke 1992-ben 15 százalék, 2000-ben 19 százalék, 2005-ben pedig 22 százalék volt. (3.1. táblázat) A változásnak ez az iránya éppen ellentétes azzal, amely a korábban publikált eredmények alapján kirajzolódott. (lásd pl. Gábor és Szívós, 2004: 84) Ennek oka a több ponton megváltozott módszertanban keresendő: egyrészt, mint a bevezetőben jeleztük, jelentősége van a megválasztott ekvivalencia-skálának (esetünkben egy főre jutó vs. OECD2-skála), másrészt a szegénységi küszöbnek (medián fele vs. medián 60 százaléka), továbbá az adott jelenség számszerűsítésére szolgáló képlet sem ugyanaz.

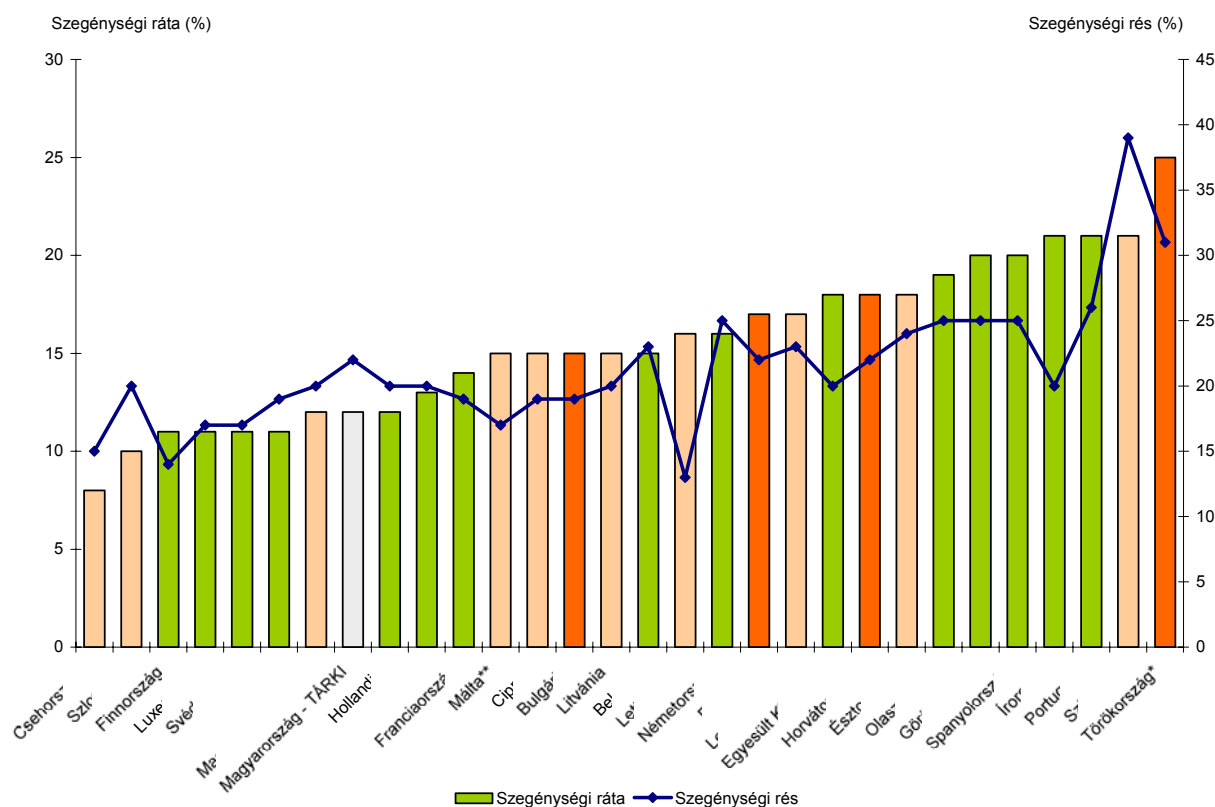
A szegénység e jelzőszámait nemzetközi összehasonlításban is vizsgálva, láthatjuk, hogy Magyarország a jövedelmek eloszlását tekintve legkevésbé egyenlőtlen skandináv és a közepesen egyenlőtlen kontinentális európai országok (Hollandia, Ausztria, Franciaország, Belgium) között helyezkedik el, akár a hivatalosan publikált KSH-adatokat, akár a TÁRKI Háztartás Monitor alapján számítottakat vesszük figyelembe. (3.2. ábra) A 2004-ben csatlakozott tíz új tagállam között Magyarországot, Csehországot (8 százalék) és Szlovéniát (10 százalék) mellett, a legalacsonyabb szegénységűek közé sorolhatjuk. Az EU-10-ek többsége egyébként meglehetősen hasonló (15-17 százalék közötti), az eloszlás közepén helyezkedő relatív szegénységi rátákat mutat. Kivételt jelent ez alól a már említett alacsony szegénységű három ország, illetve a magas szegénységi rátát produkáló Szlovákia (21 százalék). A régi tagországok szóródása e tekintetben lényegesen nagyobb. E csoporton belül jól elkülönülnek az alacsonyabb szegénységű skandináv és kontinentális európai

² Lásd Tóth István György tanulmányát ugyanebben a kötetben.

országok (11-15 százalék), valamint a magasabb szegénységi rátákat mutató angolszász és mediterrán országok (18-21). A csatlakozásra váró országok közül Bulgária (15 százalék), Románia (17 százalék) és Horvátország (18 százalék) a középmezőny felső régióban helyezkedik el, míg Törökország a legmagasabb szegénységi rátát mondhatja magáénak (25 százalék).

A szegénység mélységét mutató laeken indikátort, tehát a relatív medián szegénységi rést vizsgálva a 29 ország összehasonlításában, láthatjuk, hogy Magyarország e tekintetben közepes pozíciót foglal el, akár a KSH 2003-ra publikált adatát (20 százalék), akár a 2005-ös TÁRKI Háztartás Monitorból számított értéket (22 százalék) tekintjük. A szegénységi rés értéke Lettországból a legalacsonyabb (13 százalék) és Szlovákiában a legmagasabb (39 százalék).

3.2. ábra A szegénységi ráta és a szegénységi rés az Európai Unió országaiban és Magyarországon a 2000-es évek első felében

Forrás: Eurostat, saját számítások.

Megjegyzés. A szegénységi határt az OECD2-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka jelenti.

A szegénységi rátára vonatkozó adatok 2004-esek, a *-gal jelölt országok eseté 2003-asok, a **-gal jelöltek esetén pedig 2000-esek. A szegénységi rés esetében az adatok 2004-esek, az újonnan csatlakozott 10 ország, továbbá Hollandia, az Egyesült Királyság, Horvátország, Románia és Törökország adatai azonban 2003-ra vonatkoznak, Máltaé 2000-re. Magyarország esetében a TÁRKI mindkét adata 2005-re vonatkozik.

3.3. A szegénységi ráta fő demográfiai változók mentén

Az általános szegénységi ráta mellett annak fontosabb társadalmi csoportok szerinti vizsgálata is részét képezi a laeken indikátor-rendszernek. Tanulmányunkban ezek közül a demográfiai változók (életkor, háztartástípus) szerinti bontásokat mutatjuk be. A bevezetőben utaltunk a harmadik szintű, tehát nemzeti hatáskörben meghatározott indikátorok fontosságára. Ezek között az etnikumnak, tehát Magyarország esetében a roma származásnak kiemelt szerepe van, ezért az alábbiakban azt is vizsgáljuk, hogy a háztartásfő cigány volta miként befolyásolja a háztartás tagjainak szegénységi kockázatát. Az eredményeket, a tanulmány előző részében is használt évekre, a 3.2. számú

táblázatban foglaltuk össze. A szegénységi ráta változását – az indikátorrendszer szerkezetének megfelelően – nemek szerinti bontásban is közöljük, ám az így kapott eredményeket nem elemezzük részletesen.³

3.3.1. ÉLETKOR

A legfrissebb, 2005-ös adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a szegénység kockázata csökken az életkorral. A legmagasabb szegénységi kockázatú életkori csoport a gyermekeké és a fiataloké. Az általános, 12 százalékos szegénységi rátával szemben a 0-15 évesek körében a szegénység 15, a 16-24 évesek körében pedig 17 százalékos. A felnőttek közül a középkorúak (25-64 évesek) esetében a szegénység kiterjedése átlagos, 10-12 százalék között van. Az idős, 65 év feletti népesség szegénységi kockázata ezzel szemben lényegesen alacsonyabb az átlagosnál, körükben a szegénységi ráta 7 százalék.

Az életkor és szegénység kapcsolatát időbeli összehasonlításban is vizsgálva láthatjuk, hogy ebben a dimenzióban jelentős átrendeződés történt a vizsgált időszak során. Míg közvetlenül a rendszerváltást követően az idősek relatív jövedelmi szegénysége volt kiugróan magas (1992-ben 22 százalék), addig a kilencvenes évek második felére már a gyermekek és a fiatalok szegénységi kockázata volt a legmagasabb, és az még ma is. A 25-49 évesek, tehát a gyermekes szülőket is magában foglaló korosztályok esetében is hasonló tendenciát látunk, de az indulásnál tapasztalt nagyon alacsony szegénységi mutatók növekedése az országos átlag közelében stabilizálódott az ezredforduló környékén. Ezzel párhuzamosan a 65 év feletti szegénysége, tehát a jövedelemszerkezetben elfoglalt helye fokozatosan javult, szegénységi kockázatuk az évtized végére már átlag alattivá vált. Az 50-64 évesek szegénységi rátaiban kisebb ingadozásokat látunk, de esetükben az előző életkori csoporthoz hasonló átrendeződést nem figyelhetünk meg.

A választott módszertani keretek egyfajta kontrolljaként az életkor szerint szegénységi rátákat egy főre jutó jövedelem mellett, illetve az OECD1-skála szerinti fogyasztási egységekre vonatkozóan is megbecsültük. Mivel mindkét ekvivalencia-skála az előzőekben használnál nagyobb fogyasztási súlyt rendel a háztartások második és további tagjaihoz, ezen belül is elsősorban a gyermekekhez, arra számíthatunk, hogy az elmúlt 15 évben megfigyelt életkori átrendeződés kevésbé markánsan mutatkozik meg, miközben az életkori csoportok közötti különbségek erősebbek lesznek. Az alternatív számítások tartalmazó M3.1. és az M3.2. táblázat eredményei ezt meg is erősítik. Az egy főre jutó jövedelem mellett végzett számítások már a legelső időpontban, tehát 1992-ben is a gyermekek átlagosnál magasabb és az idősek átlagosnál alacsonyabb szegénységi kockázatát mutatják. (M3.1. táblázat) 1992-ben a 0-15 évesek közül minden ötödik, az azt követő időszakban minden harmadik volt szegénynek tekinthető, míg ugyanezt a 65 év feletti esetében csak minden huszadik-harmzadik személyről lehetett elmondani. A nemzetközileg leggyakrabban használt ekvivalencia skálák közül, a hazai szakirodalom szerint a magyarországi háztartások fogyasztási szerkezetét legjobban leíró OECD1-skálát használva⁴, az eddig bemutatott két „történet”-hez képest egy köztes folyamatot láthatunk. (M3.2. táblázat) A szélső életkori csoportok, tehát a 0-24 évesek és a 65 év feletti kiinduló helyzete nagyon hasonló, míg a 25-64 évesek szegénységi kockázata átlag alatti volt 1992-ben. Ezt követően azonban a folyamat azonos a laekeni módszer esetében megfigyelttel: a gyermekek romló, az idősek javuló relatív pozícióit figyelhetjük meg, melynek nyomán 2005-ben a gyermekek között minden ötödik, a 65 év feletti körében minden huszadik személyt tekinthettünk szegénynek.

3.3.2. HÁZTARTÁSTÍPUS ÉS ETNIKAI HOVATARTOZÁS

A háztartástípus a háztartásméret, a háztartástagok életkora és a köztük lévő kapcsolat jellegére vonatkozó információkat sűríti. Ezen ismérvek különböző kombinációja erősítheti vagy gyengítheti az elemi változók mentén megfigyelt szegénység mértékét. A 3.2. számú táblázat alapján megfigyelhetjük például, hogy a párok, legyenek idősek (65 év feletti) vagy fiatalok (65 év alattiak), számottevően alacsonyabb szegénységi kockázatot mutatnak, mint a hasonló korú, egyedül élő személyek. Azt is láthatjuk, hogy a gyermekek jelenléte növeli a szegénység kockázatát, különösen

³ A szegénység különböző mutatóinak nemek szerinti alakulását európai összehasonlításban lásd Gábos (2005).

⁴ Lásd Éltető és Havasi (2002).

akkor, ha a szülők legalább három gyermeket nevelnek. Ugyancsak magas kockázatot jelent az, ha a gyermekes háztartásból hiányzik az egyik szülő.

A gyermeküket egyedül nevelők (33 százalék), a három- és többgyermekes (23 százalék), valamint a középkorú egyszemélyes háztartások (25 százalék) körében volt a legmagasabb a szegénység 2005-ben Magyarországon. Ezzel szemben az idős párok és az egy gyermekes párok szegénységi rátája átlag alatti volt. A elmúlt másfél évtized folyamatait vizsgálva láthatjuk, hogy mind a 30-64 év közötti egyedülállók, mind a gyermeküket egyedül nevelők, mind pedig a sokgyermekesek szegénységi kockázata végig lényegesen magasabb volt az átlagosnál. Az alacsony elemszám egyes háztartástípusok esetében bizonytalanná teszi a becslést, rögzíthetjük azonban, hogy – a kilencvenes évek elejétől eltekintve – az idős párok, a gyermektelen 'más' háztartások és a gyermektelen, 65 év alatti párok szegénységi rátái jellemzően átlag alattinak bizonyultak. Ugyancsak megfigyelhetjük az egy gyermeket nevelő párok átlagosnál alacsonyabb szegénységét, mely különösen a gyermekes családok összehasonlításában tűnik ki.⁵

A háztartásfő etnikai származása szerint csoportosítva a magyar népességet, azt tapasztaljuk, hogy a roma háztartásfővel rendelkező háztartások tagjai a vizsgált időszak teljes hosszában az átlagosnál lényegesen magasabb szegénységi kockázatú társadalmi csoportok közé tartoznak. Körükben a szegénységi ráta 1992 és 2000 között folyamatosan növekedett, majd azt követően csökkent. 2003-ban – az előzőek szerint definiált – roma háztartásban élők közül minden második élt a szegénységi küszöb alatt, arányát tekintve ugyanannyian, mint 1992-ben. A TÁRKI háztartásvizsgálatai azt mutatják, hogy az öt vizsgált időpont közül a romák szegénységi kockázata 2000-ben volt a legmagasabb (az átlag 5,5-szerese), 2005-ben pedig a legalacsonyabb (3,1-szeres).

3.4. A jövedelmi szegénység meghatározói

Az eddigiek során a szegénység előfordulását vizsgáltuk meg néhány fontosabb demográfiai csoportban és a háztartásfő etnikai hovatartozása szerint. Az alábbiakban kibővítjük a magyarázó változók körét, és kísérletet teszünk a szegénység fontosabb meghatározóinak elkülönítésére, többváltozós statisztikai elemzés, ezen belül is a logisztikus regresszió módszerével. Az elemzés alapvetően exploratív jellegű, vagyis nem törekszünk a jövedelmi szegénység teljes körű magyarozására. A kétértékű függő változó specifikálásakor a tanulmány során mindvégig követett módszertant alkalmazzuk. A magyarázó változókat, bár elemzésünk egyéni szintű, oly módon választottuk ki, hogy azok – közvetlenül vagy a háztartásfő ismérvein keresztül közvetve – a háztartást jellemezzék. Tettük ezt elsősorban azért, mert a modell specifikálása során, annak eldöntése, hogy valaki szegény-e vagy sem, a háztartás összjövedelme alapján történt. Ezúttal is kontrollálni igyekszünk azonban becsléseink érzékenységét. Egyrészt nemcsak a laeken indikátor-rendszer elemét jelentő, a mediánjövedelem 60 százalékában meghúzott szegénységi küszöböt alkalmazzuk, hanem a mediánjövedelem fele, illetve 70 százaléka melletti szegénységdefiníciót is alkalmazzuk, azonos ekvivalencia-skála mellett. E három futtatás eredményeit a 3.3. számú táblázatban foglaltuk össze. Másrészt láthattuk, hogy az ekvivalencia-skála megválasztása jelentősen befolyásolhatja egyes demográfiai csoportok szegénységi kockázatát, ezért az EUROSTAT által is alkalmazott, OECD2-skála mellett az egy főre jutó, és az OECD1-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékában meghatározott küszöb segítségével képzett szegénységi ráták függő változóként való használatával is lefuttattuk, azonos magyarázó változókat tartalmazó modelljeinket. E becsléseink eredményét az M3.3. táblázatban közöljük.

A TÁRKI háztartásvizsgálatainak adatbázisán végzett korábbi elemzéseinkhez hasonlóan⁶, a 2005. évi adatok alapján is megállapíthatjuk: a háztartásfő iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása játssza a legfontosabb szerepet abban, hogy egy adott háztartás tagjai szegénynek tekinthetők-e vagy sem. Emellett számottevő hatása van még a gyermekszámnak, annak hogy valaki egyedül él-e vagy

⁵ Az egygyermekes párok körében a szegénység előfordulása 1996-ban kiugróan magas volt. Sem korábban, sem később olyan magas rátával, mint abban az évben nem találkozhatunk. Ez minden bizonnyal összefüggésben van a gazdasági stabilizációs intézkedéscsomag azon jóléti elemével, amely a családtámogatásokra fordított kiadásokat jelentősen csökkentette. Ezek az intézkedések időleges hatályúak voltak.

⁶ Gábos és Szivós (2001), Gábos és Szivós (2004).

sem, továbbá annak, hogy lakóhelye vidéken vagy városban van-e. Becsléseink szerint a háztartásfő neme és életkora – az alkalmazott szegénységi küszöbtől függően – egyáltalán nem vagy csak viszonylag kismértékben magyarázza a szegénység előfordulását. A korábbi évekkel ellentétben nem tapasztaltuk azonban, hogy a háztartásfő roma származása önálló hatással bírna a háztartástagok jövedelmi szegénységére.

Fő modellünk függő változója az ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka melletti szegénységi ráta, melyet egyben a laekeni indikátorként is használunk. Az ehhez tartozó modell eredményeinek elemzése során megállapíthatjuk, hogy a háztartásfő iskolai végzettsége erős, negatív kapcsolatot mutat a függő változóval. Minél magasabb tehát a háztartásfő iskolai végzettsége, annál kisebb a háztartás tagjainak esélye arra, hogy jövedelmi szegénységben éljenek. Az érettségizett és a szakmunkás végzettségű háztartásfők esetében 7-szeres, a legfeljebb általános iskolát végzetek körében pedig 15-szörös az esélye annak, hogy a háztartásban élők – a fenti definíció szerint – szegények legyenek, a diplomás háztartásfőkkel élőkhez képest. Ugyancsak erős kapcsolatot találtunk a háztartásfő gazdasági aktivitása és a szegénység között. A foglalkoztatott (alkalmazott vagy önálló, vállalkozó) háztartásfővel együtt élőkhez viszonyítva, a munkanélküli, illetve a nem nyugdíjas inaktív háztartásfő jellemezte háztartások tagjainak esélye a szegénységre 9-szeres, a nyugdíjas háztartásfővel élőké azonban ennél lényegesen alacsonyabb, mintegy háromszoros. Ugyanebben a modellben megfigyelhetjük, hogy egyes háztartástípusokban élők esélye a szegénységbe kerülésre – statisztikailag is szignifikáns módon – többszöröse a 65 év alatti párok esetén tapasztaltnak. Így a gyermeküket egyedül nevelő körében a szegénység előfordulásának esélye közel ötszöröse, a 30-64 éves egyszemélyes háztartásoké és a három- és többgyermekeseké mintegy négyszerese, a kétgyermekes pároké pedig kétszerese a referenciakategóriaként használt 65 év alatti párokénak. Ugyanakkor a 65 év feletti párok szegénységgel szembeni „veszélyeztetettsége” csupán ötöde a fiatalabb párokénak. A lakóhely és a háztartásfő életkora esetében az önálló hatás az előzőekben elemzett változókénál lényegesen gyengébb. A budapestiekhez képest a községekben élők kétszer nagyobb eséllyel kerülnek a szegények közé, mint a fővárosiak, a budapestiek és a más városokban élők közötti különbség azonban statisztikailag nem bizonyult szignifikánsnak. Hasonlóképpen a háztartásfő életkora esetén is csupán az egyik kategória esetén becsültünk a nullától szignifikánsan különböző regressziós együtthatót. Eszerint a 40-59 éves háztartásfővel élők körében a szegénységbe kerülés esélye kétszerese a nyugdíjas korú háztartásfővel élőkhez képest. A 40 év alatti háztartásfők nem jelentenek magasabb szegénységi kockázatot, mint a 60 év felettiek. Sem a háztartásfő neme, sem pedig etnikai hovatartozása nem magyarázza azt, hogy valaki szegénységben él-e vagy sem.

A 3.3. táblázatban nemcsak az ekvivalens mediánjövedelem 60 százaléka, hanem 50-, illetve 70 százaléka melletti szegénységi ráta függő változóként való használata melletti modellbecslés eredményeit is bemutatjuk. A küszöb ilyen, lépésenkénti emelése mindkét esetben körülbelül megkétszerezi az adott küszöbhez tartozó szegények számát. A küszöb felemelésével párhuzamosan javul a modell teljesítménye, hiszen egyre több esetet sorol be helyesen a „szegények” kategóriájába. Ezen belül a változók egy részének súlya növekszik, másoké viszont csökken a szegénységbe kerülés magyarázatakor. Egyértelműen nő az iskolai végzettség szerepe, de ugyancsak növekszik néhány háztartástípushoz tartozó esélyhányados szignifikancia szintje és értéke is. A háztartásfő gazdasági aktivitásának változója esetén – az esélyhányadosok értékeinek kismértékű ingadozásától eltekintve – nem tapasztaltunk érdemi eltéréseket az egyes modellek között. Csökken viszont a küszöb nagyságának növekedésével a lakóhely és a háztartásfő életkorának szerepe. Az ekvivalens mediánjövedelem 70 százaléka melletti küszöb esetén – igaz csupán 10 százalékos szignifikancia szinten, de – önálló kapcsolat mutatható ki a háztartásfő neme és a háztartásban élők szegénnyé válásának esélye között. Eszerint a női háztartásfőjű háztartásban élők esélye a szegénnyé válásra 1,4-szerese azokénak, akik férfi háztartásfővel élnek egy fedél alatt.

A szegénység fő meghatározóinak feltárásához használt modellt nemcsak a szegénységi küszöb nagysága, hanem az egy fogyasztási egységre jutó háztartásjövedelem meghatározásához használt ekvivalencia-skálák különbözősége szerint specifikált függő változókon is lefuttattuk. (M3. számú táblázat) A szegénységi küszöböt minden esetben az aktuális fogyasztási egységre számolt mediánjövedelem 60 százalékában határoztuk meg. Az így kapott szegénységi ráták a háztartásban élő pótlólagos személyekhez társított fogyasztási súly csökkenésével együtt értelem szerűen csökkennek. Eszerint a szegénység kiterjedése akkor a legnagyobb, ha az egy főre jutó jövedelem alapján rendezzük sorba a társadalom tagjait jövedelmük szerint (17 százalék). Az OECD1-skála

használata esetén ez az arány 13-, míg az OECD2-skála esetén 12 százalék. Az esélyhányadosok összehasonlítása során megállapíthatjuk, hogy a két legfontosabb paraméter, a háztartásfő iskolai végzettségének és gazdasági aktivitásának önálló hatása nem mutat jelentősebb különbségeket. Szintén nincs számottevő eltérés a kevéssé jelentős magyarázó változók, tehát a háztartásfő neme és életkora esetében, a becslő regressziós együtthatók jellemzően statisztikailag nem különböznek nullától. Mivel a modellek függő változóinak képzése során a háztartástagokhoz rendeltünk eltérő súlyokat, nem meglepő eredmény, hogy számottevő változást a háztartástípusok egy része, valamint a háztartásmérettel szorosabban összefüggő paraméterek, így a lakóhely és a háztartásfő etnikuma esetében találtunk.⁷ Ennek megfelelően, a háztartástagok fogyasztási súlyának csökkenésével párhuzamosan csökken a gyermekszám szerepe a szegénnyé válás magyarázatakor. Az egy főre jutó jövedelem használata esetén a 65 év alatti párokhoz képest a gyermeküket egyedül nevelők szegénnyé válásának esélye közel 13-, a három és többgyermekeseké pedig közel 20-szoros. Ebben a modellben a kétgyermekes párok esetében becslő érték is hétszeres esélyt jelez a szegénységre a referenciakategóriába tartozókhoz képest, miközben a másik két modellben – alacsonyabb szignifikancia szintek mellett – ez az esély „mindössze” 2-3-szoros. Az egyes háztartástípusok skála-érzékenységét jól mutatja, hogy az egy főre jutó jövedelem alapján képzett függő változó esetében az egygyermekes párok esélyrátája is szignifikánssá válik, igaz csupán 10 százalékos szinten.

Az ebben a tanulmányban használt, a laekeni indikátorok számítása során követett módszertan mellett arra a meglepő eredményre jutottunk, hogy a háztartásfő roma származása – *ceteris paribus* – nem mutat szignifikáns kapcsolatot a jövedelmi szegénységgel, egyetlen általunk vizsgált szegénységi küszöb mellett sem. Minden korábbi – eltérő módszertant, tehát 0,73-as méretgazdaságossági együtthatóval számított ekvivalens háztartásjövedelmet használó – elemzésünk azt jelezte, hogy ez az önálló hatás létezik. A választott ekvivalencia skála becslési eredményeket befolyásoló jelentőségét mutatja, hogy az egy főre jutó jövedelem és az OECD-skála alkalmazása mellett a roma etnikum hatása szignifikánssá válik. (lásd az M3.3. táblázatot) A roma háztartások átlagosnál nagyobb mérete e két skála mellett erősebb kapcsolatot okoz. Ez utóbbi modellek esélyhányadosainak értéke hozzávetőlegesen megegyezik a 2003-as eredményeinkkel⁸, és nem mond ellent a kötetet következő, Havasi Éva által írt tanulmányában található, hasonló szerkezetű modell eredményének.

3.5. Összegzés

Tanulmányunkban, a TÁRKI Háztartás Monitor legújabb, 2005-ös hullámának adatait felhasználva, a jövedelmi szegénység témakörét vizsgáltuk. Ennek során, a TÁRKI háztartásvizsgálataiból született korábbi hasonló publikációk módszertani eszköztárát elhagyva, a társadalmi kohézió laekeni jelzőszámainak számításakor használt módszer szerint mutattuk be a szegénység legfontosabb indikátorait. A legfrissebb eredményeket időben, tehát 1992-2005 között összesen öt időpontban, valamint térben, tehát az Európai Unió tagországaival, összehasonlítva is bemutattuk. Ugyancsak az Európai Unió által használt módszertan szerint vizsgáltuk a szegénység előfordulását néhány fontosabb demográfiai csoportban. Ezt követően a háztartások néhány fő jellemzőjének a jövedelmi szegénységre gyakorolt önálló hatását vizsgáltuk, sokváltozós statisztikai módszer segítségével. Fontosabb megállapításainkat az alábbiak szerint összegezzük.

- Magyarországon 2005-ben – a bevezetőben már említett szempontok szerint választott módszertan mellett – a teljes népesség 12 százalékát tekinthetjük szegénynek. Ez az arány – összhangban a jövedelmi egyenlőtlenségeknek e periódusban tapasztalt alakulásával – relatív jövedelmi szegénység kismértékű csökkenését mutatja 2003-hoz képest. (Eredményeink rendkívül érzékenyek a megválasztott ekvivalencia-skálára és szegénységi küszöbre.) A szegénység előfordulását nemzetközi összehasonlításban Magyarország a jövedelmek eloszlását tekintve legkevésbé egyenlőtlen skandináv és a közepesen egyenlőtlen

⁷ A háztartásnagyság Budapest – város – község bontásban rendre 2,2 – 2,5 – 2,8 fő. A roma – nem roma dimenzióban a különbségek még nagyobbak: a roma háztartásokban átlagosan 3,6, míg a nem roma háztartásokban 2,5 fő él.

⁸ Gábor és Szívós (2004).

kontinentális európai országok (Hollandia, Ausztria, Franciaország, Belgium) között helyezkedik el.

- A szegénység kockázata csökken az életkorral. A legmagasabb szegénységi kockázatú életkori csoport a gyermekeké és a fiataloké. Az általános, 12 százalékos szegénységi rátával szemben a 0-15 évesek körében a szegénység 15, a 16-24 évesek körében pedig 17 százalékos. A felnőttek közül a középkorúak (25-64 évesek) esetében a szegénység kiterjedése átlagos, 10-12 százalék között van. Az idős, 65 év feletti népesség szegénységi kockázata ezzel szemben lényegesen alacsonyabb az átlagnál, körükben a szegénységi ráta 7 százalék.
- A háztartástípus szerinti elemzés azt mutatja, hogy a párok, legyenek idősek (65 év feletti) vagy fiatalok (65 év alattiak), számottevően alacsonyabb szegénységi kockázatot mutatnak, mint a hasonló korú, egyedül élő személyek. Azt is megfigyelhető, hogy a gyermekek jelenléte növeli a szegénység kockázatát, különösen akkor, ha a szülők legalább három gyermeket nevelnek. Ugyancsak magas kockázatot jelent az, ha a gyermekes háztartásból hiányzik az egyik szülő.
- A TÁRKI háztartásvizsgálatainak adatbázisán végzett korábbi elemzéseinkhez hasonlóan, a 2005. évi adatok alapján is megállapíthatjuk: a háztartásfő iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása játssza a legfontosabb szerepet abban, hogy egy adott háztartás tagjai szegénynek tekinthetők-e vagy sem. Emellett számottevő hatása van még a gyermekszámnak, annak hogy valaki egyedül él-e vagy sem, továbbá annak, hogy lakóhelye vidéken vagy városban van-e. Becsléseink szerint a háztartásfő neme és életkora – az alkalmazott szegénységi küszöbtől függően – egyáltalán nem vagy csak viszonylag kismértékben magyarázza a szegénység előfordulását. A korábbi évekkel ellentétben nem tapasztaltuk azonban, hogy a háztartásfő roma származása önálló hatással bírna a háztartástagok jövedelmi szegénységére.

Irodalom

- Éltető Ö. és Havasi É. (2002): Az elemzési egység és az ekvivalenciaskála megválasztásának hatása a jövedelmi egyenlőtlenségre és szegénységre. Szociológiai Szemle, 2002/4. szám, 157-170.
- Gábos A. (2005): A szegénység nemek közötti eltérései nemzetközi összehasonlításban: a laekeni indikátorok elemzése. In: Nagy I., Pongrácz T. és Tóth I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Budapest: TÁRKI – IszCsEM, 121-135.
- Gábos A. és Szívós P. (2001): A szegénység mértéke és a gyermekes családok jövedelmi helyzete. In: Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Stabilizálódó társadalomszerkezet. TÁRKI Monitor jelentések. Budapest: TÁRKI, 31-63.
- Gábos A. és Szívós P. (2004): A szegénység különböző metszetei. In: Szívós P. – Tóth I. Gy. (szerk.): Stabilizálódó társadalomszerkezet. TÁRKI Monitor jelentések 2003. Budapest: TÁRKI, 69-96.
- Tóth I. Gy. (2005): Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig. Budapest: Századvég Kiadó – Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság.

3.1. táblázat A relatív jövedelmi szegénység fő mutatóinak alakulása, 1992-2005

	1992	1996	2000	2003*	2005
Szegénységi ráta (%)	11,9	14,2	12,9	13,5	12,0
Szegénységi küszöb-érték (Ft)	96259	171912	304804	500672	579600
Szegénységi rés (%)	15,0	16,8	19,1	18,9	22,0

Forrás: MHP, TÁRKI Háztartás Monitor.

Megjegyzés. A szegénységi határt az OECD2-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékában határoztuk meg.

*A 2003-as eredmények, kismértékű utólagos adattisztítás miatt, valamelyest eltérnek a korábban publikálttól (Gábos és Szivós, 2004).

3.2. táblázat A relatív jövedelmi szegénység kiterjedtsége nem, életkor, háztartástípus és a háztartásfő etnikai hovatartozása szerint, 1992-2005

		1992	1996	2000	2003*	2005
0-15	Férfi	13,5	23,5	16,7	18,3	16,6
	Nő	11,4	15,2	16,3	19,2	12,4
	Összesen	12,5	19,5	16,5	18,7	14,6
16-24	Férfi	13,0	18,8	16,4	13,9	15,2
	Nő	11,7	16,4	17,7	17,8	18,8
	Összesen	12,4	17,7	17,1	15,6	16,9
25-49	Férfi	8,0	12,9	13,1	11,4	12,7
	Nő	7,5	13,0	10,9	14,1	11,9
	Összesen	7,7	13,0	11,9	12,8	12,3
50-64	Férfi	7,2	9,7	14,1	11,7	11,2
	Nő	12,4	9,0	11,9	10,8	10,0
	Összesen	10,1	9,4	12,9	11,1	10,5
65+	Férfi	14,8	3,9	4,1	5,1	3,7
	Nő	26,2	16,4	9,8	11,7	9,3
	Összesen	21,6	11,9	7,7	9,2	7,0
Összesen	Férfi	10,7	14,7	13,3	12,4	12,3
	Nő	12,9	13,7	12,5	14,3	11,8
	Összesen	11,9	14,2	12,9	13,4	12,0
Egyszemélyes, <30		(17,4)	(6,3)	31,4	25,0	(5,4)
Egyszemélyes, 30-64		29,0	16,4	26,5	23,6	25,0
Egyszemélyes, 65+		53,4	26,2	12,1	16,9	13,4
Pár, legalább egy tag 65+		14,5	3,7	5,4	5,0	(1,8)
Pár, mindkét tag <65		5,5	6,2	11,0	12,2	9,4
Más háztartás gyermek nélkül		6,3	5,4	7,0	6,9	10,0
Egyedülálló szülő		20,0	25,7	32,1	37,4	32,7
Pár 1 gyermekkel		5,8	21,2	8,5	11,4	5,4
Pár 2 gyermekkel		4,3	8,5	12,9	10,3	9,7
Pár 3+ gyermekkel		24,2	33,1	16,7	30,4	23,3
Más háztartás gyermekkel		10,8	18,1	20,7	14,7	15,5
Összesen		11,9	14,2	12,9	13,5	12,0
Háztartásfő roma		52,8	64,9	70,4	50,8	37,1
Háztartásfő nem roma		9,8	11,8	10,2	11,5	10,9
Összesen		11,9	14,2	12,9	13,5	12,0

Forrás: MHP, TÁRKI Háztartás Monitor.

Megjegyzés. A szegénységi határt az OECD2-skálával számított ekvivalens mediánjövedelem 60 százalékában határoztuk meg.

*A 2003-as eredmények, kismértékű utólagos adattisztítás miatt, valamelyest eltérnek a korábban publikálttól (Gábos és Szivós, 2004).

3.3. táblázat A szegénység fő meghatározói különböző szegénységi küszöbök mellett (logisztikus regressziós modell esélyhányadosai)

	Medián 50%-a	Medián 60%-a	Medián 70%-a
A szegénységi ráta értéke az adott küszöb mellett (%)	6,7	12,0	20,6
Háztartásfő neme (férfi)	nsz	nsz	1,4
Háztartásfő életkora (60+)			
18-39	3,9	nsz	nsz
40-59	9,2	2,1	1,7
Háztartásfő iskolai végzettsége (diploma)			
Alapfokú	10,6	15,4	21,4
Szakmunkásképző	5,9	7,4	9,9
Érettségi	6,3	6,7	5,7
Háztartásfő gazdasági aktivitása (foglalkoztatott)			
Munkanélküli	7,7	8,5	7,6
Nyugdíjas	2,9	3,1	2,1
Egyéb inaktív	10,5	9,3	8,0
Háztartás típusa (pár, mindkét tag <65)			
Egyszemélyes, <30	nsz	nsz	5,9
Egyszemélyes, 30-64	4,9	4,1	4,7
Egyszemélyes, 65+	4,6	nsz	nsz
Pár, legalább egy tag 65+	nsz	0,2	0,3
Más háztartás gyermek nélkül	0,5	nsz	nsz
Egyedülálló szülő	nsz	4,7	4,7
Pár 1 gyermekkel	nsz	nsz	nsz
Pár 2 gyermekkel	nsz	2,2	2,6
Pár 3+ gyermekkel	nsz	3,8	4,2
Más háztartás gyermekkel	nsz	nsz	1,7
Lakóhely (Budapest)			
Község	3,5	2,1	2,4
Város	2,5	nsz	nsz
Háztartásfő etnikuma (nem roma)	nsz	nsz	nsz
log pseudo-likelihood	-983	-1515	-2068
Wald khi2	167,6	176,4	237,1
Pseudo R2	0,24	0,22	0,23
Helyesen előrejelzett esetek száma	93,2	88,8	82,7
Helyesen előrejelzett esetek száma a függő változó 1 értékű kategóriájában*	12,2	18,8	32,5
Súlyozatlan esetek száma	5284	5284	5284

Forrás: saját számítások a TÁRKI Háztartás Monitor 2005. alapján.

Megjegyzés. A függő változó értékei: 0 – az adott küszöb mellett nem szegény, 1 – az adott küszöb mellett szegény. A táblázatban a változók után a referenciakategóriákat tüntettük fel. Az esélyhányadosok ebben az esetben ehhez a kategóriához képest értelmezendők. Az esélyhányadosok közül azokat tekintettük szignifikánsnak, melyek esetében a regressziós együttható **0,01**-es, **0,05**-ös vagy **0,1**-es szignifikancia szinten különbözik nullától.

M3.1. táblázat A szegénységi ráta alakulása nem és életkor szerint, egy főre jutó jövedelemmel számolva, 1992-2005

		1992	1996	2000	2003	2005
0-15	Férfi	19,7	35,4	29,0	35,0	32,9
	Nő	16,3	25,9	31,5	30,5	31,5
	Összesen	18,0	30,8	30,1	32,7	32,2
16-24	Férfi	13,8	20,6	20,8	16,0	19,9
	Nő	12,3	19,0	22,0	21,4	25,0
	Összesen	13,1	19,8	21,4	18,4	22,3
25-49	Férfi	9,2	18,2	17,9	16,3	20,5
	Nő	9,2	17,8	16,1	17,9	18,8
	Összesen	9,2	18,0	16,9	17,1	19,6
50-64	Férfi	5,6	7,6	9,8	9,8	9,0
	Nő	5,3	6,2	9,9	8,6	7,3
	Összesen	5,4	6,8	9,8	9,2	8,1
65+	Férfi	4,2	3,1	3,5	3,6	2,0
	Nő	4,4	5,0	4,6	4,6	3,4
	Összesen	4,3	4,2	4,2	4,2	2,8
Összesen	Férfi	10,9	19,2	17,2	17,4	17,9
	Nő	9,4	15,1	15,6	16,3	16,0
	Összesen	10,1	17,0	16,3	16,8	16,9

Forrás: MHP, TÁRKI Háztartás Monitor.

M3.2. táblázat A szegénységi ráta alakulása nem és életkor szerint, OECD1 skálával számolva, 1992-2005

		1992	1996	2000	2003	2005
0-15	Férfi	14,7	26,9	20,4	22,4	21,1
	Nő	12,9	20,2	21,0	20,8	16,8
	Összesen	13,8	23,7	20,8	21,6	19,2
16-24	Férfi	12,2	20,3	19,1	14,1	15,8
	Nő	12,6	17,8	20,2	20,1	21,4
	Összesen	12,4	19,0	19,5	16,8	18,4
25-49	Férfi	8,5	14,7	14,1	13,0	15,0
	Nő	7,8	14,5	12,4	14,7	13,9
	Összesen	8,1	14,6	13,3	13,8	14,4
50-64	Férfi	6,1	8,8	11,3	10,5	11,2
	Nő	8,4	7,4	10,5	8,7	8,7
	Összesen	7,4	8,0	10,8	9,4	9,7
65+	Férfi	9,2	3,9	3,2	3,6	2,8
	Nő	13,7	9,6	6,3	6,5	5,9
	Összesen	11,9	7,6	5,3	5,5	4,6
Összesen	Férfi	10,1	16,2	14,1	13,5	13,8
	Nő	10,5	13,9	13,0	13,7	12,5
	Összesen	10,3	14,9	13,6	13,6	13,2

Forrás: MHP, TÁRKI Háztartás Monitor.

M3.3. táblázat A szegénység fő meghatározói különböző ekvivalencia-skálák használata mellett (logisztikus regressziós modell esélyhányadosai)

	Egy főre jutó jövedelem	OECD1-skála	OECD2-skála
A szegénységi ráta értéke az adott ekvivalencia-skála mellett (%)	16,9	13,2	12,0
Háztartásfő neme (férfi)	nsz	nsz	nsz
Háztartásfő életkora (60+)			
18-39	nsz	nsz	nsz
40-59	nsz	nsz	2,1
Háztartásfő iskolai végzettsége (diploma)			
Alapfokú	14,5	18,7	15,4
Szakmunkásképző	7,2	9,1	7,4
Érettségi	5,6	6,4	6,7
Háztartásfő gazdasági aktivitása (foglalkoztatott)			
Munkanélküli	6,2	6,7	8,5
Nyugdíjas	1,8	2,9	3,1
Egyéb inaktív	5,3	8,3	9,3
Háztartás típusa (pár, mindkét tag <65)			
Egyszemélyes, <30	nsz	nsz	nsz
Egyszemélyes, 30-64	2,0	2,7	4,1
Egyszemélyes, 65+	0,2	nsz	nsz
Pár, legalább egy tag 65+	0,1	0,1	0,2
Más háztartás gyermek nélkül	nsz	nsz	nsz
Egyedülálló szülő	12,5	5,3	4,7
Pár 1 gyermekkel	2,5	nsz	nsz
Pár 2 gyermekkel	6,8	2,8	2,2
Pár 3+ gyermekkel	19,5	4,3	3,8
Más háztartás gyermekkel	6,5	2,6	nsz
Lakóhely (Budapest)			
Község	3,8	2,4	2,1
Város	2,0	nsz	nsz
Háztartásfő etnikuma (nem roma)	2,4	2,0	nsz
log pseudo-likelihood	-1684	-1567	-1515
Wald khi2	237,8	176,0	176,4
Pseudo R2	0,30	0,24	0,22
Helyesen előrejelzett esetek száma	81,7	81,8	88,8
Helyesen előrejelzett esetek száma a függő változó 1 értékű kategóriájában*	27,6	17,5	18,8
Súlyozatlan esetek száma	5284	5284	5284

Forrás: saját számítások a TÁRKI Háztartás Monitor 2005. alapján.

Megjegyzés. A függő változó értékei: 0 – az adott küszöb mellett nem szegény, 1 – az adott küszöb mellett szegény. A táblázatban a változók után a referenciakategóriákat tüntettük fel. Az esélyhányadosok ebben az esetben ehhez a kategóriához képest értelmezendők. Az esélyhányadosok közül azokat tekintettük szignifikánsnak, melyek esetében a regressziós együttható **0,01**-es, **0,05**-ös vagy 0,1-es szignifikancia szinten különbözik nullától.

4. Megélhetési nehézségek, anyagi depriváció (Havasi Éva)

4.1. Bevezetés

A kötetben önálló fejezet foglalkozik a jövedelem-alapú szegénységgel, ezt igyekszik kiegészíteni, de nem helyettesíteni ez a fejezet, amelynek célja a megélhetési nehézségek, az anyagi depriváció nem pénzben mért összetevőinek vizsgálata. Itt jegyezzük meg, hogy (eltérően a korábbi fejezetben használt mérőszámtól) jövedelmi szegénységben élőknek tekintjük a háztartást, illetve annak tagjait, ha egy (OECD1) fogyasztási egységre jutó nettó éves háztartási jövedelmük a medián 60%-a alatt marad.¹ A Monitor felvétel adatai szerint így 2005-ben a lakosság 14%-a élt jövedelmi szegénységben.

Ebben az írásban a megélhetési nehézségek legfontosabb, alapvető szükségletekre fókuszáló, nem pénzbeli dimenzióit vizsgáljuk. A megélhetési nehézségek különböző típusait, illetve ezek együttesét tekintjük anyagi deprivációnak. Az anyagi depriváció operacionalizálása eltér a korábbi Monitor jelentésnél alkalmazott módszertől². Ennek fő oka, hogy a mély jövedelmi szegénység meghatározásához igazodva, szigorúbb mérőszámot, indikátorokat használtunk a depriváció mérése során. Csak az anyagi természetű és a hazai viszonyok között a többség számára kielégített szükségletek területén vettük számba a nélkülözéseket.

A deprivációnak, a megfosztottságnak, a szegénységnek vannak fontos nem anyagi (társadalmi, gazdasági, politikai, kulturális és egyéb) természetű elemei is: a kedvezőtlen munkaerő-piaci pozíció, az alacsony képzettségi szint, a rossz egészségi állapot, a politikai erőtlenség, a társadalmi részvétel hiánya, és még sorolhatnánk. Ezek a dimenziók azonban túlmutatnak, kívül esnek a megélhetési nehézségek, illetve az anyagi depriváció fogalmkörén. Az anyagi depriváció nem pénzbeli elemei szorosan kapcsolódnak a jövedelemmel mért szegénységhez. Figyelembe vételével a szegénység árnyaltabban vizsgálható. Az írás alapvető célja éppen ez.

A megélhetési nehézségek, depriváció, szegénység, sőt a ma oly divatos kirekesztettség fogalmakat³ gyakran szinonimaként, vagy legalábbis hasonló jelentéstartalmakkal használják. A halmazott depriváció, szegénység és társadalmi kirekesztettség az EU szótárában ikertestvérek, ahogy egy dán kutató fogalmazott „egy lélegzetvétellel” kerülnek kimondásra. Nehezíti a kifejezések közötti eligazodást, hogy sokszor a fenti fogalmakhoz egy-egy jelzőt is illesztenek, objektív relatív depriváció, abszolút, illetve relatív szegénység, hogy csak néhány példát említsek a variációk sokaságából.

A szegénység lényegi megragadásának fontos lépését jelentik a szegényekkel foglalkozó, életüket közelről ismerő szakemberekkel történő konzultációk⁴, illetve közvetlenül a szegényekkel folytatott beszélgetések⁵ tapasztalatainak feldolgozásán alapuló tanulmányok. Ezzel a tudással a szegénység fogalmát életszerűbben, árnyaltabban sikerül meghatározni, s világosabbak a mérési korlátok is.

A szegénység tartalma az eltérő fejlettségű, kultúrájú országokban különböző módon fogalmazódik meg, de túl a nemzeti sajátosságokon, a fejlettségbeli különbségeken vannak közös vonások is. Ezek a mély anyagi szegénység megnyilvánulási formái. Érdekes módon fontossági sorrendjükben, kulturális különbségektől szinte függetlenül, plasztikus eltérés mutatkozik a szegénységben élő férfiak

¹ A meghatározás az EU ajánlásokat követi azzal a különbséggel, hogy nem a módosított (OECD2) fogyasztási egységskálát, hanem az eredeti (EU országokban korábban használt, s a fogyasztási színvonal alacsonyabb szintjének jobban megfelelő) OECD1 skálát használtam.

² Lásd Gábor András és Szívós Péter tanulmányát. In.: Stabilizálódó társadalomszerkezet 69-79. oldal.

³ Az angol nyelvű irodalomban deprivation, (material) hardship, poverty, exclusion.

⁴ Gyorsjelentés, Szociális Szakmai Szövetség kiadványa.

⁵ Világbank kezdeményezésére 2001-ben (23 ország bevonásával) végezték a kutatást. Lásd Global Synthesis, Consultations with the Poor.

és nők véleménye között is.⁶ A szegénység leírásánál a nők az élelem, az alapvető lakás-felszerelési tárgyak hiányát, a betegséget, az erőszakkal szembeni védtelenséget, az alkoholizmust, a drogot, míg a férfiak a pénztelenséget, a munkanélküliséget hangsúlyozták.⁷

Azonban akár az orosz, a nigériai, az argentin, vagy a magyar szegények véleményét vizsgáljuk, akár a kutatók írásait olvassuk konszenzust találunk a tekintetben, hogy a szegénység meghatározó eleme az anyagi javak hiánya: az élelem, a hajlék, a ruházat, az alapvető fogyasztási cikkek, felszereltségi tárgyak szűkössége, nem megfelelő mennyisége és minősége, valamint a pénztelenség.

Ha a szegénységet jellemző „megélhetési nehézségek” konkrét megnyilvánulásait sikerül meghatároznunk, „operacionalizálnunk”, akkor következik a számbavétel, a mérhetőség nehézsége. Részben ebből adódóan a szegénységet, s ennek meghatározó elemét, az anyagi nélkülözést, leggyakrabban az alacsony jövedelemmel határozzák meg. A jövedelemmel (annak egy meghatározott alacsony szintjével) definiált szegénységet, utalva a mérni kívánt és a mért között meglevő különbségre, „jövedelmi szegénység”-nek is szokták nevezni.

A számítási eredményeinket összegezve: a Monitor felvételtől származó adatok szerint a 14%-os jövedelmi szegénységi aránnyal szemben a halmozott anyagi depriváció a lakosság egyharmadát érinti.

4.2. A megélhetési nehézségek, az anyagi depriváció különböző dimenziói

A megélhetési nehézségek számbavétele, az anyagi depriváció meghatározása és mérése azzal az előnnyel jár, hogy konkrét tartalmat, jelentést ad a szegénységnek, s ez által fontos kiegészítője a jövedelemmel mért szegénység-megközelítésnek.

Míg a jövedelem az aktuális (vizsgált évre jellemző) anyagi helyzetet méri, addig az anyagi depriváció az aktuális anyagi helyzet mérése mellett alkalmas arra is, hogy figyelembe vegye a tartós jövedelemhiányból adódó nélkülözéseket.

Az anyagi depriváció mérése azonban lényegesen bonyolultabb és nincs egységesen elfogadott definíciója, s ebből következően standard mérőszáma sem.

A tanulmányban használt deprivációs elemek elsősorban az OECD kísérleti számításait követik, de figyelembe veszik az EU szakértők e tárgyban tett ajánlásait is. Módszertani szempontból értékes tanulságokkal szolgált Förster és munkatársainak az EU14 országára, köztük Magyarországra is, kiterjedő összehasonlító elemzése, amely négy nagy deprivációs dimenziót kiemelve konkrét számításokat is tartalmaz a nem pénzbeli depriváció mérésére. A négy dimenzió: az alapvető javak deprivációja, a másodlagos (tartós javak hiányában megnyilvánuló) depriváció, a lakásdepriváció és a szubjektív depriváció.⁸

Természetesen az említett nehézségek mellett felvételtől rendelkezésünkre álló információk is korlátot szabtak.

Az anyagi deprivációnak vannak objektív és szubjektív dimenziói. Az objektív dimenziók az adott társadalomban alapvetőnek tekintett javakhoz való hozzájutás szintjét, míg a szubjektív dimenziók a szegénységérzetet mérik. (Lásd 4.1. ábra.)

Az objektív dimenziókat három nagy csoportra osztottuk. Az első az alapvető szükségletek kielégítettségének korlátozottságát méri. Ezek közül hármat emeltünk ki: az élelmet, a fűtést és a lakásfenntartást (rezsi). Akkor beszélünk a depriváció első típusáról, ha a három szükséglet közül legalább egy kielégítetlen. A ruházkodás szükséglete kimaradt az alapszükségletek köréből. Ez ugyanis nem azonos erejű szükségletet képvisel az idős és fiatal generációk számára, s ami legalább ennyire döntő, a mérésére szolgáló indikátor („a szükségesnél kevesebb pénz jutott új ruhák

⁶ Lásd Ouellette, T., Burstein, N., Long, D. and Beecroft, E. tanulmánya, oldal.

⁷ Global Synthesis, Consultations with the Poor, 11. oldal.

⁸ Lásd Förster F. M, Tarcali G. and Till, M. idézett tanulmányát.

vásárlására”) nem alkalmas arra (legalábbis Magyarországon nem), hogy valós szükséglet mérjünk vele. A lakosság 61%-a szerint nem jut elég pénz erre a célra. A kínai piacon beszerezhető olcsó ruhák, a használt ruhaüzletek széles fogyasztóközönséget kielégítő kínálata és a magas említési arány miatt nem vettük be az alapvető szükségletek mérésére szolgáló mutatóba. A gyógyszereket anyagi okokból nélkülözni kényszerülők még az alapvető szükségletek hasznos indikátora lehetne, de adatok hiányában kimaradt az elemzésből.

Az objektív dimenziók második nagy köre a lakások felszereltségének nagyon alacsony szintjére, az elemi (a lakosság zöme számára rendelkezésre álló, természetesnek tekintett) tartós fogyasztási cikkek hiányára fókuszál. A lakásfelszereltség alacsony szintjét összesen 19 alapvető tartós fogyasztási cikk figyelembe vételével vizsgáltuk, mégpedig standardizált z-scorok alapján képzett index segítségével.⁹ Nagyon alacsony szintnek a medián 60%-a alatti index-értékkel rendelkezőket tekintettük. A másik mérőszám az alapvető fogyasztási cikkekkel (az automata mosógéppel, a fagyasztóval, valamint a mikrohullámú sütővel egyaránt) nem rendelkező háztartásokban élők arányát mutatja. Három olyan terméket választottunk, amellyel a lakosság zöme (rendre 72, 53, illetve 71%-a) rendelkezik, s az eltérő igényszintek kiszűrése és a mély szegénységre történő fókuszálás miatt, mindhárom cikk együttes hiányát tekintettük deprivációs ismérvnek. A lakások felszereltségével mért második depriváció típus akkor jellemzi az egyént, illetve a háztartást, ha vagy a relatív index, vagy az abszolút mérőszám szerint a nélkülözők közé tartoznak.

Az objektív anyagi depriváció harmadik nagy csoportja a rossz lakáskörülmények indikátorait tartalmazza. Az egyik mutató a benti WC hiánya (mint abszolút szegénységi ismerv), a másik a komolynak tartott hibák említése a lakással kapcsolatban a megkérdezett részéről (dohos, vizes, sötét, aládúcolt, beázik, nagy zaj, illetve légszennyezettség jellemzi), a harmadik mutató esetében pedig, az összeíró részéről. Az összeíró sötétnek, szűknek és olcsó berendezésűnek minősítette a lakást (mindhárom együtt). Rossz lakáskörülményekben mért depriváció akkor áll fenn, ha a három mutató bármelyike szerint nélkülöző a háztartás, illetve a benne élő személyek.

A szubjektív dimenziókon belül az „objektív” szegénységérzetet két mutatóval számszerűsítettük. Az egyik a rendszeres anyagi nehézségekre utal: „a háztartásnak hó végére rendszeresen elfogy a pénze”, a másik egy komplexebb mutató, amely a háztartások ténylegesen befolyt jövedelmét és az általuk a „megfelelő” szintű megélhetéshez szükségesnek tartott jövedelmet veti egybe. Az index azok arányát mutatja, akiknek a jövedelme a véleményük szerint szükséges összeg felét sem éri el.

A „szubjektív” szegénységérzet alapján azokat soroltuk a depriváltak közé, akik önmagukról azt állítják, hogy „nélkülözések között élnek”, illetve „hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak”.

Szegénységérzet alapján akkor deprivált egy háztartás, illetve egy személy, ha akár az „objektív”, akár a „szubjektív” szegénységérzet fennáll.

Az objektív anyagi depriváció három, a szubjektív anyagi depriváció pedig két fő nélkülözési területre utal. Az objektív depriváció egy-egy területe megfelel egy-egy anyagi depriváció-típusnak, míg a szubjektív dimenzió két (objektív, illetve szubjektív) eleme alkot egy depriváció-típust. Így összesen négyféle depriváció-típust különböztettünk meg:

- I. Alapvető szükségletek kielégítésének korlátozottsága
- II. A tartós javak, a lakásfelszereltség alapvető szintjének hiánya
- III. Rossz lakáskörülmények
- IV. Szegénységérzet („objektív” és „szubjektív”).

A nélkülözés elemzésénél a deprivációk számának halmozódását, illetve a depriváció típusainak átlagos számát (súlyozatlan deprivációs index¹⁰ segítségével) vizsgáltuk. Természetesen a

⁹ A z-score értékek az egyes vizsgált tartós fogyasztási cikkek standardizált értékei, amelyek figyelembe veszik a birtoklás értékelésénél azt is, hogy az adott jószág elterjedtsége a társadalomban mekkora. Ha az adott tartós fogyasztási cikk átlagos előfordulási aránya magas, vagyis sokan rendelkeznek az adott cikkel, de a vizsgált személy nem birtokolja, akkor a z-score változó nagy negatív értéket vesz fel, viszont, ha rendelkezik vele, akkor kis pozitív értéket. Vagyis felértékeli a ritkább javak előfordulását és leértékeli a sokak által birtokoltakat.

¹⁰ A deprivációs index (Di) értéke 0 és 4 közé esik. Ha értéke 0, akkor ez azt jelenti, hogy az adott személy, háztartás, vagy társadalmi csoport esetében az anyagi depriváció egyetlen típusa sincs jelen, ha Di értéke 4, akkor mind a négy depriváció-típus jellemző.

deprivációs index, a depriváció típusainak méréséhez hasonlóan, számos önkényes elemet is tartalmaz, de tartalma, és a mért index értékének értelmezése mindenki számára követhető, számítása átlátható és egyszerű.

Standard, konszenzuson alapuló mérőszám hiányában, a különböző adatgyűjtésekből rendelkezésre álló információk szabta határok között, nagyfokú kutatói szabadság érvényesül a depriváció dimenzióinak számbavételénél, de ezen belül az anyagi depriváció dimenzionálásánál is. Még ha egyetértés is van abban, hogy a minimális alapszükségletek kielégítettségének mérése mellett a lakáskomfort és a lakások felszereltsége egyaránt figyelembe veendő, az egyes elemzők más és más javak meglétével, illetve hiányával számszerűsítik azokat.¹¹ Vannak akik, részben ennek elkerülésére, a deprivációs mutató kialakításánál nem képeznek deprivációs dimenziókat, hanem az összes elemi adatot „ömlesztve” kezelik, s a szintetikus index esetében a depriváció típusai rejtve maradnak. Sokan a depriváció elemi mutatói között a mély szegénységre utaló tételek mellett az átlagos életszínvonalon élőkre, illetve a jómódúakra jellemző fogyasztási szükségletek kielégítettségi szintjét is figyelembe veszik, a deprivációs mutató alapvetően egy életszínvonal mutató.¹² Az a megoldás is előfordul, hogy deprivációs típusok kialakítása után a teljes („overall”) deprivációs index képrésénél a típusok eltérő súllyal szerepelnek.

Egyetértve Ouellette és munkatársainak anyagi depriváció mérésére megfogalmazott érvelésével¹³: az egyetlen út az, egyéni szubjektív választások, preferenciák szerepének csökkentésére az, ha inkább az „abszolút” és nem a „relatív” szükségleteket tartjuk szem előtt. Mint ahogy a bevezetőben már írtuk, ha a nagyon alapvető szükségletcsoportokra fókuszálunk, elkerülhetjük azt a vitát, hogy mi tekinthető nélkülözésnek és mi nem. Ezáltal kiküszöbölhetőek a fogyasztási szokásokból, a kulturális különbségek eltéréseiből adódó mérési torzulások. Minél jobban tágitjuk a figyelembe vett szükségletek körét, úgy nő a bizonytalanság a szükségletek minden egyes háztartástípusra egyaránt érvényes jellegét illetően.

A jövedelmi szegényben élők az átlagosnál nagyobb valószínűséggel halmozottan depriváltak, de a kétféle mérőszámmal — a jövedelemmel és az anyagi deprivációval — az anyagi szegénységben élők eltérő számát és körét ragadjuk meg.

A lakosság közel egynegyedének (23%) jövedelme a szegénységi küszöböt meghaladja ugyan, de mégis a halmozottan depriváltak közé tartoznak. Ugyanakkor olyanok is vannak, bár arányaiban kevesebben, akik jövedelmi szempontból a szegények közé tartoznak, de nem halmozottan depriváltak (a lakosság 4%-a, a jövedelmi szegénységben élők 31%-a). (4.2. ábra)

A halmozott depriváció mérése éppen azáltal segíti a szegények „beazonosítását”, hogy a jövedelemmel mérhetővé tett szegényeken túl, ráirányítja a figyelmet a szegények valamivel tágabb, részben az előbbivel azonos, részben különböző, de legalább annyira fontos csoportjára. Mivel a mély szegénységre fókuszálunk, az anyagi depriváció tartalmát a legalapvetőbb szükségletekre korlátoztuk. Így a depriváció mérésénél nem léptek be a fogyasztási szokások különbözőségeiből, az eltérő értékekből, magatartásmintákból adódó nehézségek, például az a jelenség, hogy bizonyos javak fogyasztásában, birtoklásában nem csak anyagi okok játszanak szerepet.¹⁴ Ferge Zsuzsa H. Ganst idézve utalt arra, hogy a szegények egyik fontos funkciója éppen az, hogy a fogyasztói társadalom „szemetét”, mindazokat a javakat, amelyek mások számára már nem eladhatóak, vagy a többségi társadalom „levetett darabjait” elfogyassza. Így ezek a javak előbb-utóbb „lecsurognak” a szegényekhez is. Amikor a javakkal való rendelkezést vizsgáljuk, többek között ezt is szem előtt kell tartanunk.¹⁵ Még az anyagi depriváció esetében is figyelembe kell venni a különböző szükségletek kielégítettségi szintje mögött meghúzódó generációs és kulturális különbségeket is. A

¹¹ Lásd a hazai szerzők közül Kapitány Balázs és Spéder Zsolt értékes és a dimenziók kialakításában újat hozó tanulmányát. Valamint Panos Tsakoglou és Fotis Papadopoulos idézett tanulmányát.

¹² Ehhez a közelítésmóddhoz állt közel, a nemzetközi gyakorlatok fő áramát követve, Gábos András és Szívós Péter 2003-as tanulmánya is. Lásd a „Szegénység különböző metszetei” c. tanulmányt.

¹³ Lásd Ouellette, T., Burstein, N., Long, D. and Beecroft, E.: Measures of Material Hardship: Final Report c. tanulmányát.

¹⁴ Lásd Global Synthesis Ferge Zsuzsa What is happening to poverty? Uncertainties of poverty measures – challenges of „postmodernity” c. a depriváció mérési bizonytalanságairól írott munkáját.

¹⁵ Ferge idézett tanulmánya 11. oldal.

véleménykérdéseken, egyéni megítélésen alapuló besorolások, azok értelmezése az elemzés során szintén nagy körültekintést igényelnek.¹⁶

A következőkben részletesen bemutatjuk az anyagi depriváció egyes típusainak (s azon belül az egyes összetevőknek) előfordulási arányait a teljes népességen belül és a jövedelmi szegények körében.

4.3. A megélhetési nehézségek, a depriváció típusai a teljes népességen belül és a jövedelmi szegények körében

A depriváció első nagy csoportjába azokat soroljuk, akiknek az alapvető szükségleteik (élelem, fűtés, lakásrezsi) kielégítése is gondot jelent. (4.1. táblázat)

A teljes lakosság valamivel több, mint egyötöde (23%-a), a jövedelmi szegények fele (52%-a) tekinthető nélkülözőnek, depriválnak ebből a szempontból.

A depriváció másik nagy területe a lakások felszereltségének hiánya, az elemi tartós fogyasztási cikkek nélkülözése. (4.2. táblázat) Országos átlagban 100 emberből 28 olyan háztartásban él, ahol a lakásfelszereltség szintje rendkívül szerény. A jövedelmi szegények körében arányuk 55%.

Kedvezőtlen lakáskörülmények között él a lakosság egyötöde, a jövedelmi szegények mintegy 40%-a. (4.3. táblázat) A jövedelmi szegénységben élők negyedének a lakásában nincs bent WC sem.

A szegénységérzet fontos eleme a szegénységnek. Kétféle szegénységérzetet számszerűsítettünk, az „objektív” és a „szubjektív” szegénységérzetet. Az „objektív” szegénységérzet jó indikátora a jövedelmi szegénységnek is, hiszen a jövedelmi szempontból szegények közel 80%-a „objektív” szegénységérzettel rendelkező. Országos átlagban közel minden második ember szubjektíve szegény, a jövedelmi szegények esetében arányuk 84%. (4.4. táblázat)

Az anyagi depriváció esetében számos elemző egyéb, az EU országok zömében harmonizált adatgyűjtésből rendelkezésre álló (ECHP), nélkülözéseket is számításba vesz, ilyenek a használt ruha vásárlása, az elhasználdott bútorok cseréje, a barátok (vendégek) fogadásának és ajándékozásának képessége. Erre vonatkozó adatok a Monitor felvételből is rendelkezésre állnak, de mint ahogy a korábbiakban többször is visszatértünk rá, nem tartjuk szerencsésnek ezeknek a jellemzőknek a figyelembe vételét az anyagi depriváció számszerűsítésénél. Tovább nehezíti az értelmezést, hogy a „nem szoktunk”, illetve a „nem tudunk” ilyesmire költeni válaszlehetőség a kérdés során nem különült el egymástól. Mindenesetre az általános életszínvonal szempontjából fontos indikátorok, s az előfordulási gyakoriságok alapján a lakosság jóléti szintje komoly tartalékokkal rendelkezik. (4.5. táblázat)

4.4. A depriváció halmozódása, a deprivációs index nagysága a teljes népességen belül és a jövedelmi szegények körében

A depriváció halmozódása alatt az egyes deprivációs típusok együttes előfordulását értjük. Egy személy, vagy háztartás akkor tekinthető halmozottan depriválnak, ha legalább kétféle szempontból tartozik a nélkülözők közé.

A halmozott anyagi depriváció négy összetevője közül a legerősebb tényező az alapvető szükségletek kielégítésének korlátozottságában megnyilvánuló depriváció (I. típus halmozott deprivációval való kapcsolata 67,3%), ezt követi a tartós javak a lakásfelszereltség alapvető szintjének hiányában megmutatkozó (II. típus esetében a korrelációs együttható értéke 57,6%), majd pedig a rossz lakással mért depriváció (a III. típus halmozott deprivációval való kapcsolata 54,7%), és végül a

¹⁶ E helyütt köszönöm Marton Ádámnak és Vigh Juditnak a tanulmányomhoz fűzött hasznos észrevételeit.

szegénységérzetben megnyilvánuló depriváció (IV. típusnál a halmozott deprivációval való kapcsolat 52,1%). Mivel az egyes deprivációs típusok nem függetlenek egymástól, ha mind a négy típus halmozott szegénységben játszott szerepét vizsgáljuk, akkor a szegénységérzet tiszta magyarázó ereje (a másik három kontrollja mellett) megelőzi a lakás-deprivációjét. Vagyis a halmozott deprivációban a rossz lakáskörülményekkel mért deprivációnak van a legkisebb szerepe a másik három deprivációs típus hatásának fgyelembé vétele mellett.

Mint a bevezetőben már utaltunk rá, a jövedelmi szempontból nem szegények 27%-a, a jövedelmi szegényeknek viszont 69%-a halmozottan deprivált. (Lásd 4.4. ábrát.) Összességében a népesség 63%-a esetében nem fordul elő sem halmozott depriváció, sem pedig jövedelmi szegénység. (4.1. ábra)

A lakosság jövedelmének nagysága a deprivációk számával fordítottan arányos. Azok a személyek, akik nem depriváltak átlagosan 109 ezer forintos havi jövedelemmel rendelkeztek, akiknél egyféle depriváció volt 77 ezerrel, akiknél kétféle 66 ezerrel, akik háromfélével, azok 52 ezerrel, és akik négyfélével, azok mindössze havi 45 ezer forinttal. A tendencia egyaránt érvényes a jövedelmi szegénységben élőkre és azokra is, akik jövedelmi szempontból nem tekinthetők szegénynek. A legnagyobb jövedelmi ugrás a depriváció léte és hiánya között figyelhető meg. (Lásd 4.9. táblázat.)

A jövedelmi szegénységben élő halmozottan depriváltak jövedelme az országos átlag 40%-a alatt van.

A depriváció-típusok számának jövedelmi érzékenységet mutatja, hogy ha a jövedelmi szegénység mérésére alacsonyabb jövedelmi küszöböt választunk (medián 50%-a), akkor a mélyebb szegénységhez a deprivációk előfordulásának nagyobb aránya tartozik, míg egy kevésbé szigorú szegénységi küszöbszintnél (medián 70%-a), a deprivációk előfordulásának érzékelhetően kisebb száma és aránya. (4.13. táblázat)

A medián 50%-a alatti, nagyon alacsonynak tekinthető, jövedelmi küszöbszint mellett a szegények jellemzően 3-4 depriváció-típussal rendelkeznek. A medián 60%-a alatti jövedelemből élők között szinte azonos arányban fordulnak elő egy, kettő, három, illetve négyféle deprivációval. A medián 70%-ánál meghúzott jövedelmi határ esetében a jövedelmi szegények legtöbbször egyfajta deprivációval él, sokan 2-3 félével — és a többi küszöbszinthez viszonyítva lényegesen kisebb arányban — négyféle deprivációval.

A deprivációs index értéke országos átlagban 1,2, ami azt jelenti, hogy a lakosság egészét tekintve valamivel több, mint egyféle anyagi depriváció fordul elő átlagosan. A jövedelmi szegények körében a legmélyebb jövedelmi küszöbszintet választva a deprivációs index értéke 2,6, vagyis közel háromféle depriváció előfordulása jellemző rájuk. A szokásos küszöbszint mellett a jövedelmi szegények deprivációs index értéke 2,3.

4.5. A szegények jellemzői – a halmozott anyagi depriváció és a jövedelmi szegénység kockázata a népesség különböző csoportjaiban

Az anyagi depriváció kockázata jövedelmi szegénységgel párosulva lényegesen nagyobb, mint a nélkül.

A halmozott depriváció leginkább az alacsony iskolai végzettségű háztartásfővel rendelkező és a kistelepülésen, illetve az Észak-Magyarországi régióban élő háztartások tagjait veszélyezteti. Mind az egytagú, mind pedig a magas taglétszámú háztartások kockázata magasabb, mint amit össznépeségen belüli arányuk indokolna (RISK mutató).

Azoknak a háztartásoknak a tagjai, ahol a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége nyolc általános, vagy kevesebb, átlagosan kétféle anyagi depriváció fordul elő, ha ehhez szegénységi küszöbszint alatti jövedelem is társul, akkor a deprivációs index értéke még magasabb — 2,8. A jövedelmi szegénységben élő halmozottan depriváltak több mint fele (53%-a) közülük kerül ki. Ez az arány népességen belüli részesedésük közel két és félszerese (RISK=2,3).

A halmozottan deprivált jövedelmi szegények 28%-a olyan háztartásban él, ahol legalább három 18 év alatti gyermek van. Ehhez képest országos arányuk csak 10% (RISK=2,7).

Az egyszemélyes háztartások átlagos deprivációs indexe 1,6. Az egyedülállók deprivációs kockázata lényegesen tovább nő, ha ehhez magas életkor és/vagy jövedelmi szegénység is társul.

A jövedelmi szegénységhez hasonlóan a halmozott depriváció is főként az Észak-Magyarországi és az Észak-Alföldi régióban élőket jellemzi. A kistelepülésen lakó emberek kockázata szintén kiemelkedő. (Lásd 4.8.-4.10. táblázatokat.)

4.6. Az anyagi depriváció halmozódását magyarázó tényezők, a jövedelemben és a nem pénzben mért anyagi szegénység magyarázó tényezőinek különbségei

A halmozott anyagi deprivációban szerepet játszó tényezők vizsgálatát logisztikus regressziós modell segítségével vizsgáltuk.¹⁷ A magyarázó változók között — az előbbi fejezetben leírt kiemelt kockázatok alapján — a jövedelmi szegénységet, a háztartásfő iskolai végzettségét, a lakóhelyet (ezen belül a Budapesten, illetve a kistelepülésen lakást), valamint a három-és több gyermek létét, az időskori egyedülélést és a roma származást emeltük ki.

Ezekkel a jellemzőkkel a halmozott depriváció létét 74%-ban sikerül helyesen „megbecsülni”. A változók együttes magyarázó ereje (pszeudó R^2) 15%.

A jövedelmi szegénység egyértelműen növeli a halmozott depriváció esélyét, a nem szegényekhez képest a szegények halmozott deprivációjának esélye közel négy és félszeres. A felsőfokú végzettségű háztartásfővel rendelkező háztartások tagjaihoz képest (referencia kategória) az alapfokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban élők halmozott deprivációjának esélye kiemelkedően magas, közel nyolcszoros, a középfokú végzettség nélküli szakmával rendelkező háztartásfők háztartásaiban élőké mintegy két és félszeres, a középfokú végzettségűek esetében pedig 1,6-szeres. A roma származásúak halmozott deprivációjának esélye a nem romák 2,4-szerese. Kisebb mértékben, de esélynövelő szerepet játszik a kistelepülésen lakás is, bár az összefüggés nem szignifikáns.

A jövedelmi szegénység magyarázó modelljében a halmozott deprivációnál alkalmazott magyarázó változókat meghagytuk, „csak” a jövedelmi szegénység léte változót a halmozott szegénység léte változóra cseréltük.

A választott változók segítségével a jövedelmi szegénységet 88%-ban sikerül helyesen „megbecsülni”. Modellünk magyarázó ereje (pszeudó R^2 25,6%) erősebb, mint a halmozott depriváció logisztikus modellje esetében.

Ha egy személy halmozottan deprivált, akkor a nem deprivált társához képest közel négy és félszeres esélye van arra, hogy jövedelmi szegény legyen. A három-és több gyermeket nevelő háztartások tagjai a kevesebb gyermekkel rendelkező, vagy gyermektelen háztartásban élőkhez képest 3,5-szeres eséllyel válnak jövedelmi szegénnyé. A felsőfokú háztartásfővel rendelkező háztartások tagjaihoz (mint referencia csoporthoz) képest a legfeljebb általános iskolai végzettségű háztartásfők jövedelmi szegénységének esélye 12-szeres, a szakmunkás/szakiskolai végzettségűek családtagjaié közel 9-szeres és a középfokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban élőké pedig 7,5-szeres. A romák a nem romákhoz képest kétszeres eséllyel szegények, de az összefüggés nem szignifikáns.

Mintegy logikai lezárásként megnéztük azt is, hogy az eddigiekben használt változóink segítségével mennyire tudjuk magyarázni a jövedelmi szegénységgel párosuló halmozott deprivációt. Az első modellel a halmozott depriváltságot, a következővel a jövedelmi szegénységet vizsgáltuk, és utolsóként pedig a két ismérv (a jövedelem és a halmozott depriváció) együttes előfordulását.

¹⁷ Altorjai Szilvia észrevételei számos értelmezési nehézségen átsegítettek, ezúton is köszönöm.

Ez esetben ki kellett hagynunk mind a jövedelmi szegénység léte, mind pedig a halmozott depriváció léte változóinkat. A mindössze háromváltozós magyarázó modell eredményét a 4.13. táblázat tartalmazza.

A vizsgált változók segítségével a modell az esetek 73%-ában tudta helyesen besorolni a halmozottan deprivált jövedelmi szegényeket. A modell magyarázó ereje mindössze 11%. Kísérletet tettünk a változók körének bővítésére, de a három- és több gyermekes családban élés, a régióba tartozás, az egyedülálló idős változók nem bizonyultak szignifikánsnak.

A romák a nem romákhoz képest mintegy háromszoros eséllyel jövedelmi szegénységben élő halmozottan depriváltak. A női háztartásfőjű háztartásokban élők esélye a férfi háztartásfőjű háztartásokban élőkhez képest a jövedelmi szegénységben élő halmozott depriváltságra másfélszeres. A felsőfokú háztartásfővel rendelkező háztartások tagjaihoz (mint referencia csoporthoz) képest a legfeljebb általános iskolai végzettségű háztartásfők jövedelmi szegénységgel párosuló halmozott deprivációjának esélye mintegy tízszeres, a szakmunkás/szakiskolai végzettségűek családtagjaié háromszoros és a középfokú végzettségű háztartásfők háztartásaiban élőké pedig kétszeres.

A halmozott depriváció lakosságon belüli előfordulási arányát, hasonlóan a jövedelmi szegénységhez, korábban kifejtett nehézségei ellenére is egyszerűbb számszerűsíteni, mint a tényt „megmagyarázni”. Bemutattuk a kiemelt kockázattal rendelkező csoportokat (azok egy részhalmazát), de legtöbbször nem egy tényező, hanem okok sokasága vezet az anyagi deprivációhoz. Míg a jövedelmi szegénység szorosan kapcsolódik a háztartás és az egyén aktuális léhelyzetéhez, például a munka elvesztése, vagy három, vagy több gyerek eltartása, addig a halmozott depriváció esetében egy tágabb időhorizont jellemzőit kell figyelembe venni. Az alacsony iskolai végzettségből adódó kedvezőtlen munkaerő-piaci pozíció, egy tartósan beteg, vagy alkoholista családtag léte nem szükségképpen eredményez jövedelmi szegénységet a háztartás tagjai számára, de nem teszi lehetővé a minimális vagyonosodást sem. Ez az, ami megmutatkozik az anyagi depriváltság tényében. A lakosság egyharmada (37%) tartozik ebbe a nagyon szerény életkörülmények között élő csoportba. Egy régóta esedékes célirányos szegénységvizsgálat célja lehetne az okok sorozatának feltérképezése, a „magyarázat” keresés.

4.7. Összegzés, következtetések

A fejezet megírásánál arra törekedtünk, hogy a jövedelemben mért szegénységet az anyagi nélkülözés nem pénzbeli elemeivel kiegészítve olyan mérési módszert találjunk, amely a szegénység pontosabb és egyben relevánsabb megragadására alkalmas.

Az anyagi depriváció négy típusát különítettük el, ebből három az alapvető szükségletek kielégítettségének hiányát méri a legegyszerűbb létszükségletek (I. típusú depriváció), a lakásfelszereltség (II. típusú depriváció), valamint a lakáskörülmények (III. típusú depriváció) területén. Ezt egészítette ki a „szubjektív” és „objektív” szegénységérzet (IV. típusú depriváció) vizsgálata.

A dimenziók meghatározása és az egyes dimenziók indikátorainak kiválasztása a hazai általános életszínvonal alapján, a rendelkezésre álló adatok figyelembe vételével, az európai országokra alkalmazott deprivációs mérési módszerekhez igazodva történt. Csak a mély szegénységet valószínűsítő anyagi természetű javak hiányát vizsgáltuk, elkerülve számos korábbiakban ismertetett csapdát.

A Monitor felvételtől származó adatok szerint 2005-ben a lakosság 23%-a a legegyszerűbb létszükségleteinek kielégítésében is korlátozott, 28%-a lakásfelszereltségét tekintve deprivált, 19%-a lakáskörülményei alapján és 46%-a szegénységérzete miatt. Gyakran a depriváció-típusok egy-egy háztartás, illetve személy esetében halmozódnak, de ez nem minden esetben van így. Ha egy háztartás, illetve a benne élők egynél több deprivációs ismérve szerint depriváltak, akkor beszélünk halmozott deprivációról, s az elemzés során erre, a népesség egyharmadát kitevő, csoportjára fókuszáltunk.

A Monitor felvételtől származó adatok szerint a 14%-os jövedelmi szegénységi aránnyal szemben a halmozott anyagi depriváció a lakosság egyharmadát érinti. Adataink szerint 2005-ben minden

harmadik ember halmozottan deprivált és/vagy jövedelmi szegény (37%). Az emberek 8%-a esetében a jövedelmi szegénység és a halmozott depriváció együttesen van jelen, amely tartós és mély szegénységre utal.

A halmozott depriváció kockázata leginkább az alacsony iskolai végzettségű háztartásfővel rendelkező háztartások tagjait és a roma származásúakat fenyegeti. A roma származásúak átlagos deprivációs indexe 2,4 (az országos átlag 1,2), az általános iskolai végzettségű háztartásfők háztartásaiba tartozóké pedig 2,0.

A nem pénzübeli szegénység, a halmozott depriváció szoros kapcsolatban áll a jövedelmi szegénységgel. A jövedelmi szegénységben élők halmozott deprivációnak esélye négy és félszerese a jövedelmi szempontból nem szegényekének. A halmozottan depriváltak jövedelmi szegénységbe kerülésének esélye, összehasonlítva a halmozott depriváció nélküli társaikkal, hasonlóan magas.

A jövedelmi szegénységbe kerülés és a halmozott depriváció kockázatát tekintve a három és többgyermekes háztartásokban élők eltérő módon viselkednek. A sok gyerek egyértelműen növeli a jövedelmi szegénység esélyét, de nem növeli a halmozott deprivációjét. Míg a jövedelmi szegénység szorosan kapcsolódik a háztartás és az egyén aktuális léthelyzetéhez, addig a halmozott depriváció esetében egy tágabb időhorizont jellemzőit kell figyelembe venni.

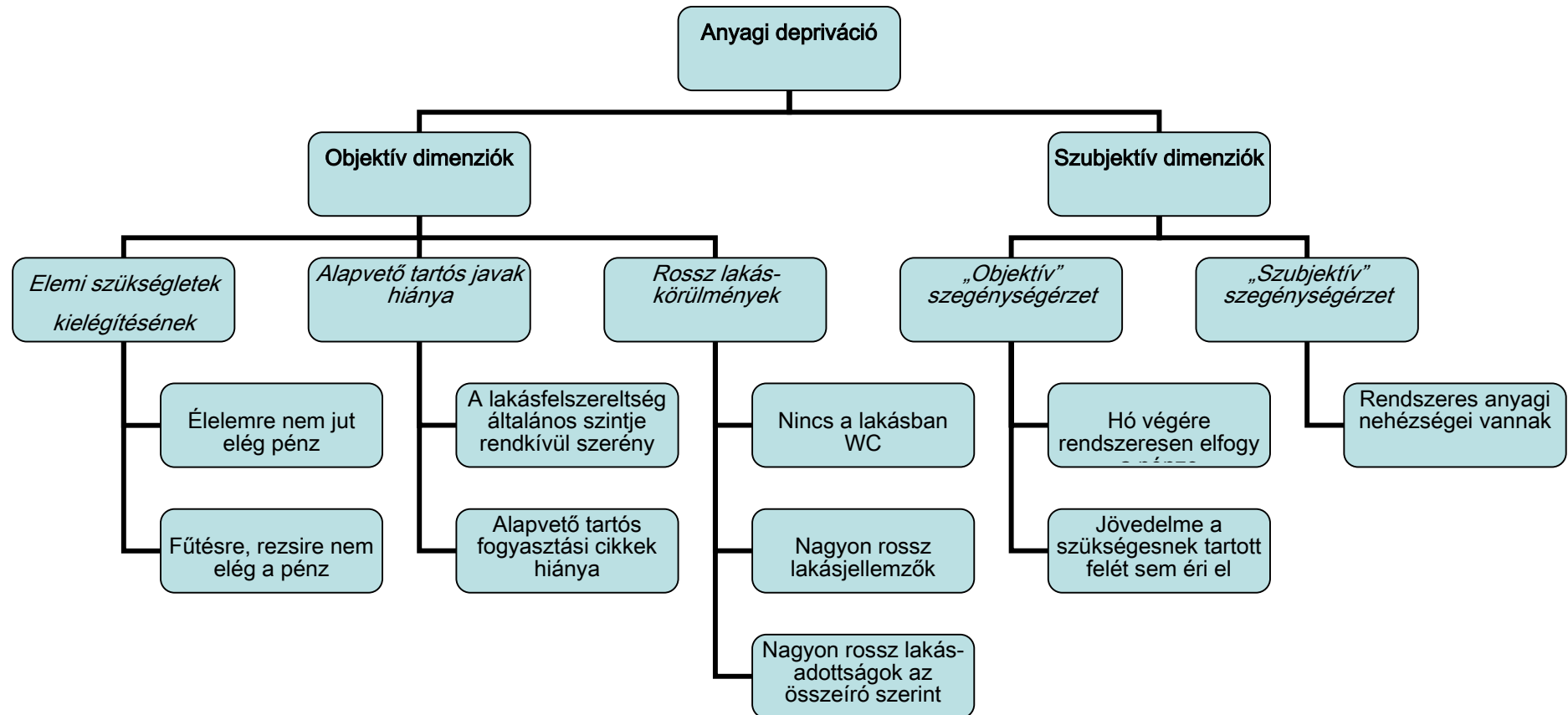
Az anyagi nélkülözés jövedelemben és nem pénzübeli ismérvekkel mért elemeinek az összekapcsolása volt a célunk. A számítási módszer legnagyobb hozadéka, hogy a jövedelem alacsony szintjével összekapcsolódó nem pénzübeli anyagi depriváció számszerűsítésével mérhetővé, és ez által megismerhetővé/azonosíthatóvá vált a társadalomnak egy olyan 8% körüli csoportja, a „jövedelmi szegénységben élő halmozottan depriváltaké”, akikre a társadalompolitika alakítóinak (és nem a szűken vett szociálpolitikai döntéshozóknak) kiemelt figyelmet kell fordítania. Ezeknek az embereknek egynegyede az észak-magyarországi régióban, további 23%-a az észak-alföldi régióban él, mintegy egyharmaduk kistélepülésen (2 ezer fő alatti) lakik, 53%-uk olyan háztartás tagja, ahol a háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége nem több nyolc általánosnál és 28%-uk három-és több gyermeket nevelő háztartásokban él. Közben a roma származásúak teljes népességen belüli aránya (a Monitor adatai szerint) mindössze 3%, addig a „jövedelmi szegénységben élő halmozottan depriváltak” 13%-a közülük kerül ki.

Irodalom

- Atkinson A. B., B. Cantillon, E. Marlier and B. Nolan, (2005), Taking Forward the EU Social Inclusion Process, Report Commissioned by the Luxembourg Presidency of the EU, mimeo.
- Consultations with the Poor, World Development Report on Poverty and Development, World Bank, 2001/1.
- Ferge Zsuzsa (1994): Szegénység, szegénypolitika, In: Ferge Zsuzsa: Szociálpolitika és társadalom, ELTE Szociológiai Intézet Szociálpolitikai Tanszéke, Budapest. 1994.
- Ferge Zsuzsa (2005): What is happening to poverty? Uncertainties of poverty measures – challenges of „postmodernity”, Brüsszel, 2005. www.eapn.org.
- Förster, M. and M. Mira d'Ercole (2005): "Income Distribution and Poverty in OECD Countries in the Second Half of the 1990s", OECD Social, Employment and Migration Working Papers, No. 22, Paris, 2005.
- Förster F. M, Tarcali G. and Till, M. (2002): Income and non-income poverty in Europe: What is the minimum acceptable standard in an enlarged European Union?, Paper prepared for the 27th General conference of the International Association for Research and Wealth, Djurhamn, Sweden, 18-24 August 2002, www.iariw.org
- Gábos András – Szívós Péter (2004): A szegénység különböző metszetei, in: Stabilizálódó társadalomszerkezet, TÁRKI MONITOR JELENTÉSEK 2003 (Szerkesztette: Szívós Péter és Tóth István György), TÁRKI, Budapest, 2004.

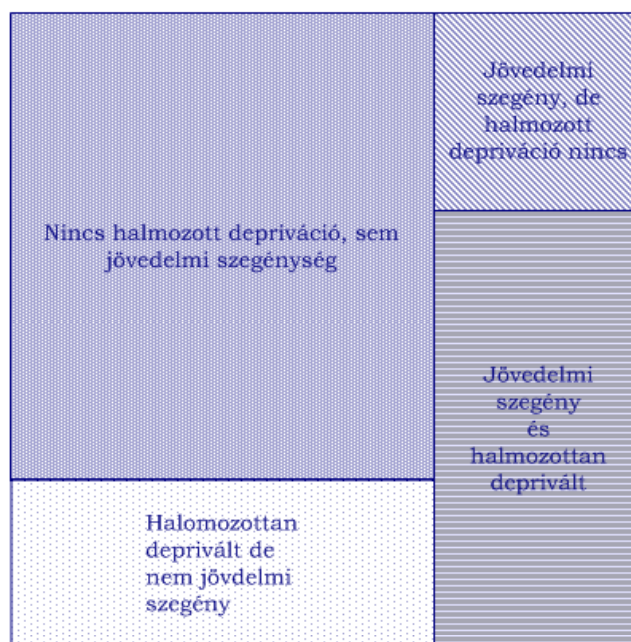
- Gábos András (2004): Objektív és szubjektív, monetáris és nem monetáris szegénység Magyarországon a legutolsó adatok alapján, Budapest, TÁRKI, 2004.
- Bass László, Ferge Zsuzsa, Márton Izabella (szerk.) (2003), Gyorsjelentés a szegényedésről 2000-2003 Szociális szakmai szövetség, Budapest, 2003.
- Havasi Éva (2002): Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon, Szociológiai Szemle, 2002, 4. szám.
- Kapitány Balázs, Spéder Zsolt (2004): Szegénység és depriváció. Társadalomszerkezeti összefüggések nyomában, Életünk fordulópontjai—Műhelytanulmányok, 4., KSH NKI, Budapest, 2004.
- OECD (2005): Measures of Material Deprivation in OECD Countries, Working Party on Social Policy, Paris, 2005 november 17-18. DELSA/ELSA/WP1 (2005)8
- Narayan D., Chambers, R., Shah, M., Petesch, P. (1999): Global Synthesis, Consultations with the Poor, World Bank, 1999.
- Ouellette, T., Burstein, N., Long, D. and Beecroft, E. (2004): Measures of Material Hardship: Final Report, US Department of Health and Social Services, ASPE, 2004 április.
<http://aspe.hhs.gov/hsp/material-hardship04/>
- Ringen, S. (1998): "Direct and Indirect Measures of poverty", Journal of Social Policy, 1988, 17(3), 351-
- Short K. (2003): "Material and Financial Hardship and Alternative Poverty Measures", paper presented at the 163th annual meeting of the American Statistical Association, 2003.
- Tsakoglou, P és Papadopoulos, F. (2000): Poverty, material deprivation and multi-dimensional disadvantage during four life stage: Evidence from ECHP, Mimeo, 2000.

4.1. ábra Az anyagi depriváció dimenziói és ezek mérőszámai (a TÁRKI Monitor felvételből rendelkezésre álló adatok, indikátorok alapján)

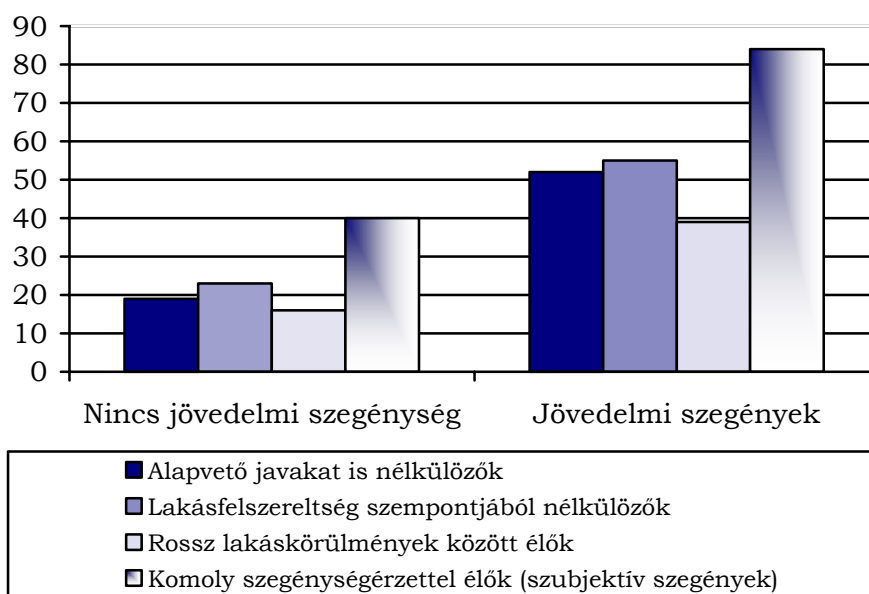

Forrás: Az ábra a „Material deprivation in OECD Countries”, 12. oldalán szereplő 1. ábra felhasználásával készült

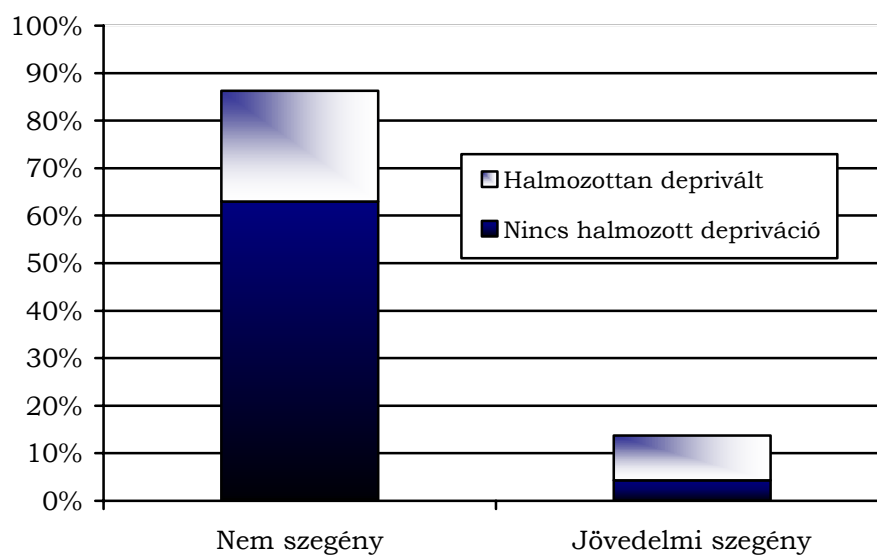
4.2. ábra A lakosság megoszlása a jövedelmi szegénység és a halmozott anyagi depriváció szerint (az egyes cellák méretarányosak)

4.3. ábra A lakosság megoszlása az anyagi depriváció típusa és a jövedelmi szegénység léte, illetve hiánya szerint, %

4.4. ábra A lakosság megoszlása az anyagi depriváció halmozódása és a jövedelmi szegénység léte, illetve hiánya szerint, %

4.1. táblázat Alapvető javakat nélkülöző háztartásokban élők országos átlagban és a jövedelmi szegénységben élők körében, %

	Országos átlagban	A szegények körében
nem jutott elegendő pénz ennivalóra	8	25
nem jutott elegendő pénz lakbérre, fűtésre, villany- vagy gázszámlára	14	39
pénzhiány miatt korlátozták a lakás fűtését	16	38
Alapvető szükségletek kielégítésének korlátozottsága	23	52

4.2. táblázat Alapvető lakás-felszerelési tárgyakat nélkülöző háztartásokban élők országos átlagban és a jövedelmi szegénységben élők körében %

	Országos átlagban	A szegények körében
Nincs se automata mosógépe, se fagyasztója, sem pedig mikrohullámú sütője	7	21
Az alapvető tartós fogyasztási cikkek előfordulási aránya alapján számított standardizált mutató értéke a medián 60%-a alatt van	28	55
A tartós javak, a lakásfelszereltség alapvető szintjének hiánya	28	55

4.3. táblázat A nagyon rossz lakáskörülmények között élők országos átlagban és a jövedelmi szegénységben élők körében, %

A rossz lakáskörülmények jellemzői	Országos átlagban	körében
Nincs WC a lakásban	8	24
Lakás komoly hibákkal rendelkezik a háztartás véleménye szerint	12	22
Lakás komoly hibákkal rendelkezik a kérdezőbiztos véleménye szerint	7	15
Rossz lakáskörülmények	19	39

4.4. táblázat A szubjektív szegények, az „objektív” és „szubjektív” szegénységérzettel élők országos átlagban és a jövedelmi szegénységben élők körében, %

	Országos átlagban	körében
Rendszeres anyagi nehézségekkel küzdenek	21	44
A befolyt jövedelem a szükségesnek tartott felét sem éri el	30	69
„Objektív” szegénységérzet	41	78
„Szubjektív” szegénységérzet	21	33
Szubjektív szegény	46	84

4.5. táblázat A mindennapi élet részét képező, illetve a kapcsolattartáshoz szükséges javakhoz, szolgáltatásokhoz való hozzájutás korlátozottsága országos átlagban és a jövedelmi szegénységben élők körében (Személyek), %

Előfordult az elmúlt 12 hónap folyamán, hogy nem jutott elegendő pénz...	Országos átlagban	körében
új ruhák vásárlására	61,1	80,7
elhasználódott bútorok cseréjére	63,3	80,7
évi egyszeri egyhetes nyaralásra, utazásra	67,2	84,9
barátok, családtagok meghívására	36,8	65,5
ajándékozásra	36,7	64,6

4.6. táblázat A lakosság havi átlagos nettó jövedelme (OECD1 fogyasztási egységre számolva) és a különböző szegénységjellemzők együtt járása, Ft/hó

Az anyagi depriváció	Jövedelmi szegénység		Együtt
	nincs	van	
Nincs depriváció	111 600	38 600	109 200
Egyfajta depriváció fordul elő	82 100	34 600	77 200
Kétfajta depriváció fordul elő	72 800	33 000	66 100
Háromfajta depriváció fordul elő	63 800	31 600	52 000
Négyfajta depriváció fordul elő	61 400	31 500	45 100
Országos átlagban	91 000	33 200	83 000

4.7. táblázat A lakosság megoszlása a depriváció-típusok száma és a jövedelmi szegénység szerint, eltérő jövedelmi szegénységi küszöbszintek mellett, %

	Jövedelmi szegény			Országos átlag
	medián			
	50%-a	70%-a		
	alatti jövedelemmel			
Nincs depriváció	3	9	12	37
Egyfajta depriváció fordul elő	19	23	27	30
Kétfajta depriváció fordul elő	21	22	24	18
Háromfajta depriváció fordul elő	30	24	20	9
Négyfajta depriváció fordul elő	27	22	17	6
Együtt	100	100	100	100
Deprivációs index	2,58	2,29	2,05	1,16

4.8. táblázat A deprivációs index (a vizsgált négy depriváció-típus előfordulásának átlagos száma) országos átlagban és jövedelmi szegénységbe tartozás szerint

	Jövedelmi szempontból		Országos
	nem szegény	szegény	
Együtt	0,98	2,30	1,16
Ebből:			
Egytagú háztartásban élők	1,4	2,7	1,6
Öt-és többtagú háztartásokban élők	1,0	2,4	1,3
Nincs 18 év alatti gyerek a háztartásában	1,1	2,5	1,2
Három vagy több 18 év alatti gyerek van a háztartásában	1,0	2,5	1,5
Nincs 16 év alatti gyermek a háztartásában	1,1	2,4	1,2
Van 16 év alatti gyermek a háztartásában	0,8	2,2	1,1
A háztartásfő 30 év alatti	1,1	2,3	1,3
A háztartásfő 70 éves vagy idősebb	1,2	2,7	1,3
A háztartásfő nő	1,3	2,4	1,4
A háztartásfő férfi	0,9	2,3	1,1
A háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége legfeljebb 8 általános	1,8	2,8	2,0
A háztartásfő felsőfokú végzettséggel rendelkezik	0,6	1,5	0,6
Roma származás*	1,9	3,0	2,4
Budapesten élők	1,0	2,3	1,1
Kistelepülésen élők (kétezer fő alatti)	1,2	2,5	1,5
Közép-magyarországi régióban élők	1,0	2,1	1,0
Észak-magyarországi régióban élők	1,1	2,8	1,5
Észak-alföldi régióban élők	0,9	2,1	1,2

* Összesen 162 roma származású személy van a mintában, ebből 73 fő jövedelmi szegény.

4.9. táblázat A különböző háztartástípusokban élők részesedése a halmozott depriváció nélküli és a halmozottan depriváltak, valamint a jövedelmi szempontból nem szegények és szegények csoportjából, %

A különböző háztartástípusokban élő személyek	Nincs halmozott depriváció		Halmozottan deprivált		Országos átlag
	és jövedelmi szegénység				
	nincs	van	nincs	van	
Együtt	100	100	100	100	100
Ebből:					
Egytagú háztartásban élők	8	4	16	12	10,3
Öt-és többtagú háztartásokban élők	18	34	17	38	20,5
Nincs 18 év alatti gyerek a háztartásában	52	24	64	37	52,4
Három vagy több 18 év alatti gyerek van a háztartásában	8	24	7	28	10,3
Nincs 16 év alatti gyermek a háztartásában	56	30	66	40	55,6
Van 16 év alatti gyermek a háztartásában	44	70	34	60	44,4
A háztartásfő 30 év alatti	7	9	10	12	8,0
A háztartásfő 70 éves vagy idősebb	10	-	15	4	10,4
A háztartásfő nő	15	18	25	18	17,7
A háztartásfő férfi	85	82	75	82	82,3
A háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége legfeljebb 8 általános	12	25	39	53	23,0
A háztartásfő felsőfokú végzettséggel rendelkezik	22	3	8	1	15,9
Roma származás	1	3	4	13	3,1
Budapesten élők	18	8	19	6	16,6
Kistelepülésen élők (kétezer fő alatti)	12	24	17	32	15,7
Közép-magyarországi régióban élők	28	10	28	9	25,5
Észak-magyarországi régióban élők	10	12	14	25	12,5
Észak-alföldi régióban élők	17	38	14	28	18,0
Személyek száma, fő	3282	224	1212	492	5209

4.10. táblázat A különböző háztartástípusokban élők kockázata a halmozott depriváció nélküli és a halmozottan depriváltak, valamint a jövedelmi szempontból nem szegények és szegények közé tartozásra (RISK mutató)

A különböző háztartástípusokban élő személyek	Nincs halmozott depriváció		Halmozottan deprivált		Országos
	és jövedelmi szegénység				
	nincs	van	nincs	van	
Együtt	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0
Ebből:					
Egytagú háztartásban élők	0,8	0,4	1,6	1,2	1,0
Öt-és többtagú háztartásokban élők	0,9	1,7	0,8	1,9	1,0
Nincs 18 év alatti gyerek a háztartásában	1,0	0,5	1,2	0,0	1,0
Három vagy több 18 év alatti gyerek van a háztartásában	0,8	2,3	0,7	2,7	1,0
Nincs 16 év alatti gyermek a háztartásában	1,0	0,5	1,2	0,7	1,0
Van 16 év alatti gyermek a háztartásában	1,0	1,6	0,8	1,4	1,0
A háztartásfő 30 év alatti	0,9	1,1	1,3	1,5	1,0
A háztartásfő 70 éves vagy idősebb	1,0	-	1,4	0,4	1,0
A háztartásfő nő	0,8	1,0	1,4	1,0	1,0
A háztartásfő férfi	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0
A háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége legfeljebb 8 általános	0,5	1,1	1,7	2,3	1,0
A háztartásfő felsőfokú végzettséggel rendelkezik	1,4	0,2	0,5	0,1	1,0
Roma származás	0,3	1,0	1,3	4,2	1,0
Budapesten élők	1,1	0,5	1,1	0,4	1,0
Kistelepülésen élők (kétezer fő alatti)	0,8	1,5	1,1	2,0	1,0
Közép-magyarországi régióban élők	1,1	0,4	1,1	0,4	1,0
Észak-magyarországi régióban élők	0,8	1,0	1,1	2,0	1,0
Észak-alföldi régióban élők	0,9	2,1	0,8	1,6	1,0

4.11. táblázat A halmozott depriváció magyarázó modellje (logisztikus regresszió utolsó 5. lépése)

Változók (az 5. lépés erősségi sorrendje szerint)	Szignifikancia szint	Exp.Béta
Jövedelmi szegénység léte	0,000	4,43
Három vagy több 18 év alatti gyerek	0,001	0,69
A háztartásfő iskolai végzettségi szintje (referencia=felsőfokú végzettség)		
maximum általános iskolai végzettség	0,000	7,78
szakiskola, szakmunkásképző	0,000	2,42
középfokú végzettség	0,000	1,59
Kistelepülésen élő	0,026	1,21
Roma származás	0,000	2,34
Konstans	0,000	0,14
Nagelkerke R ² =23,6%		
Pseudo R ² =14,9%		

4.12. táblázat A jövedelmi szegénység magyarázó modellje (logisztikus regresszió utolsó 5. lépése)

Változók (6. lépés erősségi sorrendje szerint)	Szignifikancia szint	Exp.Béta
Halmazott depriváció léte	0,000	4,41
Három vagy több 18 év alatti gyerek	0,000	3,53
A háztartásfő iskolai végzettségi szintje (referencia=felsőfokú végzettség)		
maximum általános iskolai végzettség	0,000	11,78
szakiskola, szakmunkásképző	0,000	8,81
középfokú végzettség	0,000	7,50
Egyedülálló időse	0,001	0,41
Kistelepülésen élő	0,000	1,63
Roma származás	0,000	2,03
Konstans	0,000	0,01
Nagelkerke $R^2=26,0\%$		
Pszeudo $R^2=19,3\%$		

4.13. táblázat A jövedelmi szegénységgel párosuló halmazott szegénység magyarázó modellje (logisztikus regresszió utolsó 3. lépése)

Változók (3. lépés erősségi sorrendje szerint)	Szignifikancia szint	Exp.Béta
Roma származás	0,000	2,87
A háztartásfő nő	0,000	1,50
A háztartásfő iskolai végzettségi szintje (referencia=felsőfokú végzettség)		
maximum általános iskolai végzettség	0,000	9,36
szakiskola, szakmunkásképző	0,000	3,02
középfokú végzettség	0,000	1,82
Kistelepülésen élő	0,000	1,39
Konstans	0,000	0,13
Nagelkerke $R^2=18,6\%$		
Pszeudo $R^2=11,4\%$		

Melléklet: A fejezet kiegészítő táblázatai

M4.1. táblázat A lakosság megoszlása a depriváció típusa szerint, %

A depriváció típusa	Jövedelmi szegénység	
	nincs	van
Alapvető javakat is nélkülözők	19	52
A lakásfelszereltség elemi hiánya	23	55
A rossz lakáskörülmények között élők	16	39
A komoly szegénységérzettel élők	40	84

M4.2. táblázat Az OECD1 fogyasztási egységre jutó nettó jövedelem az országos átlag arányában, a depriváció és a jövedelmi szegénység előfordulása szerint, %

Az anyagi depriváció	Jövedelmi szegénység		Együtt
	van		
Nincs depriváció	134	47	132
Egyfajta depriváció fordul elő	99	42	93
Kétfajta depriváció fordul elő	88	40	80
Háromfajta depriváció fordul elő	77	38	63
Négyfajta depriváció fordul elő	74	38	54
Együtt	110	40	100

M4.3. táblázat A depriváció halmozódása jövedelmi szegénység szerint, %

Az anyagi depriváció	Jövedelmi szegénység		Együtt
	nincs	van	
Nincs depriváció	42	9	37
Egyfajta depriváció fordul elő	31	23	30
Kétfajta depriváció fordul elő	17	22	18
Háromfajta depriváció fordul elő	7	24	9
Négyfajta depriváció fordul elő	3	22	6
Együtt	100	100	100
A depriváció- típusok átlagos száma	0,98	2,3	1,2

M4.4. táblázat Alapvető javakat nélkülöző háztartásokban élők

Az anyagi depriváció	Jövedelmi szegénység		Együtt
	nincs	van	
Nincs depriváció	97	3	100
Egyfajta depriváció fordul elő	90	10	100
Kétfajta depriváció fordul elő	83	17	100
Háromfajta depriváció fordul elő	63	37	100
Négyfajta depriváció fordul elő	46	55	100
Együtt	86,3	13,7	100,0

M4.5. táblázat A lakosság OECD1 fogyasztási egységre jutó éves nettó jövedelme az anyagi depriváció típusa és a jövedelmi szegénység léte vagy hiánya szerint

Az anyagi depriváció	Jövedelmi szegénység		Együtt
	nincs	van	
Alapvető javakat is nélkülözők	19	52	23
A lakásfelszereltség elemi hiánya	23	55	28
A rossz lakáskörülmények között élők	16	39	19
A komoly szegénységérzettel élők	40	83	46

M4.6. táblázat A lakosság OECD1 fogyasztási egységre jutó éves nettó jövedelme az anyagi depriváció típusa és a jövedelmi szegénység léte vagy hiánya szerint

Az anyagi depriváció	Jövedelmi szegénység		Együtt
	nincs	van	
Alapvető javakat is nélkülözők	0,8	2,3	1,0
A lakásfelszereltség elemi hiánya	0,8	2,0	1,0
A rossz lakáskörülmények között élők	0,8	2,1	1,0
A komoly szegénységérzettel élők	0,9	1,8	1,0

M4.7. táblázat A lakosság OECD1 fogyasztási egységre jutó éves nettó jövedelme az anyagi depriváció típusa és a jövedelmi szegénység léte vagy hiánya szerint

Az anyagi depriváció típusa	Jövedelmi szegény			Országos átlag
	Medián			
	50%-a	60%-a	70%-a	
	alatti jövedelemmel			
Együtt	100	100	100	100
Ebből:				
Alapvető javakat is nélkülözők	61	52	46	23
A lakásfelszereltség elemi hiánya	62	55	49	28
A rossz lakáskörülmények között élők	41	39	33	19
A komoly szegénységérzettel élők	94	83	76	46
Deprivációs index	2,58	2,29	2,05	1,16

M4.8. táblázat A jövedelmi szegénységben és a halmozott deprivációban érintett személyek száma és aránya a mintában

A jövedelmi szegénység és a halmozott depriváció előfordulása	Személyek mintabeli	
	száma, fő	
Nincs halmozott depriváció, sem jövedelmi szegénység	3282	63,0
Jövedelmi szegény van, de nincs halmozott depriváció	224	4,3
Van halmozott depriváció, de nincs jövedelmi szegénység	1212	23,3
Halmozottan deprivált és jövedelmi szegény	492	9,4
Együtt	5209	100,0

M4.9. táblázat A mindennapi élet részét képező, illetve a kapcsolattartáshoz szükséges javakhoz, szolgáltatásokhoz való hozzájutás korlátozottsága a lakosság körében Magyarországon 1998 és 2005 között, (Személyek) %

Előfordult az elmúlt 12 hónap folyamán, hogy nem jutott elegendő pénze	1998	2003	2005
..élelmiszerre	15	11	8
ruházatra (új ruha vásárlására)	68	63	61
fűtésre	29	22	-
rezsire	17	15	13
üdülésre	63	63	67
barátok, családtagok meghívására	-	26	37

Forrás: A korábbi évek adatait lásd Gábor A. id. tanulmánya, 38. oldal

M4.10. táblázat A „szubjektív” szegénységérzet változása a lakosság körében, 2003-2005

Hogyan érzi, Önök anyagilag	2003	2005
gondok nélkül élnek	2	2
beosztással jól kijönnek	28	28
éppen hogy kijönnek a havi jövedelmükből	49	48
hónapról-hónapra anyagi gondjaik vannak	17	18
nélkülözések között élnek	4	4
Együtt	100	100

M4.11. táblázat A mindennapi élet részét képező, illetve a kapcsolattartáshoz szükséges javakhoz, szolgáltatásokhoz való hozzájutás Magyarországon, illetve néhány kiemelt országban (Háztartások), %

Előfordult az elmúlt 12 hónap folyamán, hogy nem jutott elegendő pénz	Magyar-ország	Portugália	Lengyel-ország	Szlovákia	OECD átlag
..élelmiszerre	8	11	23	11	10
ruházatra	61	38	36	38	16
üdülésre	67	59	68	64	33
vendégek meghívására	37	15	34	26	14

Forrás: Delsa 18. oldal

Megjegyzés: A nem magyarországi adatok 2001, illetve 2002-re vonatkoznak.

M4.12. táblázat A rossz lakásjellemzők előfordulása Magyarországon, illetve néhány kiemelt országban (Háztartások), %

Rossz lakásjellemzők	Magyar-ország	Portugália	Lengyel-ország	Szlovákia	OECD átlag
Nincs benti WC	9	7	11	7	4
Nincs meleg folyóvíz a lakásban	7	8	-	-	7

Forrás: Delsa 18. oldal

Megjegyzés: A nem magyarországi adatok 2001, illetve 2002-re vonatkoznak.

M4.13. táblázat A szubjektív szegénység jellemzői Magyarországon, illetve néhány kiemelt országban (Háztartások), %

Szubjektív szegénységi jellemzők	Magyar-ország	Portugália	Lengyel-ország	Szlovákia	OECD átlag
Elfogy/kevés a jövedelem a havi megélhetéshez	21	34	53	24	20
Egyáltalán nem (valószínű, hogy) képesek takarékoskodni	34	82	-	-	56

Forrás: Delsa 18. oldal

Megjegyzés: A nem magyarországi adatok 2001, illetve 2002-re vonatkoznak.

5. Foglalkoztatás, kereset, informális munkajövedelem és egyéb „ritka” jövedelmek (Girasek Edmond – Sik Endre)

5.1. Foglalkoztatás

A magyar népesség gazdasági aktivitása az utóbbi néhány esztendőben pozitív és negatív irányú tendenciákat egyaránt mutat (5.1. táblázat). Folytatódott a 2000 óta tartó trend, tovább csökkent az eltartottak aránya. A nyugdíj mellett dolgozók és az alkalmi munkások aránya a 2000. év értékénél magasabb, de a 2003 évinél kismértékben alacsonyabb. Ugyanakkor a nem-dolgozó nyugdíjasok aránya – a 2000 és 2003 közötti jelentős csökkenés után – ismét a 2000. év körüli értéket éri el, s tovább nőtt (s már az 1992 évinél is magasabb) a munkanélküliek aránya. A vállalkozók aránya a '90-es évek második felében érte el tetőpontját, azóta lassan csökken. A 2003-ban magas Gyed-gyesen lévők aránya nagymértékben – az 1992 évi érték alá – csökkent.

A rendszerváltást követő években az állami tulajdonú vállalatokban foglalkoztatottak száma évről évre csökkent, és ez a tendencia mind a mai napig tart (5.2. táblázat). A legfrissebb felmérés adatai szerint már a kétharmadhoz közelít a magánszférában elhelyezkedők aránya. A változás trendje alapján megközelíthető az a feltételezés, hogy a most kialakult megoszlás már kevésbé fog változni a jövőben.

5.2. Kereset

A közsférában dolgozók jövedelme a teljes időszak alatt magasabb a magánszféra jövedelménél: 2000-ben, 2003-ban és 2005-ben rendre 110, 105 és 117% (5.3. táblázat). A közsféra stabil jövedelemelőnye értékelésénél figyelembe kell venni, hogy a közsférában jóval magasabb a képzett munkaerő aránya, mint a magánszférában. A jövedelemelőny növekedésének állandósága azonban így is számottevő, és minden bizonnyal a közalkalmazotti béremelésekkel függ össze.

Ha kiszűrjük a foglalkoztatási szerkezet eltéréseit, akkor azt látjuk, hogy az adott foglalkoztatási csoport átlagához képest

- a vezetők jövedelemelőnye 2000 és 2003 között mindkét szektorban csökkent, majd 2003 és 2005 között a közsférában ismét nőtt, a magánszférában magasabb szinten stabilizálódott,
- az értelmiség jövedelemváltozása 2000 és 2005 között a haranggörbének felel meg, de a magánszférában ennek szintje értékei rendre magasabbak a közsféráénál, és a változás mértéke elhanyagolható,
- az egyéb szellemiek jövedelmhátránya a közsférában kismértékben nőtt, a magánszférában ezzel szemben az átlag fölé emelkedett,
- a szakmunkások jövedelme a közsférában 2003-ban volt a legközelebb az átlaghoz, ezzel szemben a szintén átlag körüli szakmunkásjövedelmek a magánszférában ekkor voltak a legtávolabb az átlagtól,
- a betanított- és segédmunkás jövedelmek a közsférában (kismértékű növekedés után) az átlag kétharmadánál, a magánszférában háromnegyedénél stabilizálódtak.

A magyar és a (részben) külföldi tulajdonosú vállalatok jövedelmeit összehasonlítva azt látjuk, hogy a (részben) külföldi vállalatoknál alkalmazottak jövedelemelőnye 2000-ben, 2003-ban és 2005-ben rendre 110, 105 és 116% volt (5.4. táblázat), aminek oka abban rejlik, hogy a külföldi cégek magasabban képzett munkaerőt alkalmaznak.

A magyar és a (részben) külföldi vállalatok alkalmazottai között a vezető beosztás jövedelemelőnye 2001 és 2005 között azonos módon változott, előbb csökkent, majd kisebb mértékben növekedett, mindvégig – de csak 2000-ben jelentősen – magasabb relatív előnyt jelentve a magyar cégek körében. Az egyéb szellemiek jövedelmei a magyar cégeknél alulról, a (részben) külföldi cégeknél felülről kerülnek egyre közelebb az átlaghoz. A szakmunkások jövedelme mindkét szektorban stabilan az átlag alatt – de a magyar cégek esetében az átlaghoz sokkal közelebb – található. A betanított- és segéd munkások jövedelme az átlag kétharmada és háromnegyede között található, a magyar cégeknél stabilan, a (részben) külföldi vállalatoknál 2005-re érve el a 71%-ot.

5.3. Informális munkajövedelem

Informális munkajövedelemnek a különmunkából, az alkalmi munkából, és a borraalóból, illetve hálapénzből származó jövedelmeket tekintjük¹. 2005-ben az összes háztartás 7,7%-ának, az aktív háztartások² 12,4%-ának van informális munkajövedelme. A korábbi évekhez képest (5.1. ábra) az elmúlt 4 évben csökkent az informális munkajövedelemmel rendelkező háztartások aránya. Hasonló a trend, de kisebb mértékű a csökkenés az aktív háztartások körében, ami arra utal, hogy az informális jövedelmek az inaktív háztartások egyre kisebb eséllyel jutnak hozzá (vagy szorulnak rá?).

Az informális munkajövedelmek összege, mind az összes, mind az aktív háztartások körében 2001-ben volt a legmagasabb és 2003-ban a legalacsonyabb (5.5. és 5.6. táblázat). 2005-ben 2003-hoz képest magasabb volt az informális munkajövedelmek értéke, de nem érte el a 2001. évi szintet. Mivel az adatok a jövedelmek nominálértékét mutatják, az informális munkajövedelmek vásárlóértéke a forint vásárlóerejének csökkenése miatt a fentén is nagyobb mértékű volt a vizsgált időszakban.

Az aktív háztartások körében növekvő mértékben magasabb az informális munkajövedelmek összege az összes háztartásokéhoz képest. 2001-ben az aktív háztartások átlagosan 38%-kal, 2003-ban 48%-kal, 2005-ben 61%-kal magasabb informális munkajövedelemmel rendelkeztek, mint az összes háztartás. Ez arra utal, hogy ezek a jövedelmek egyre erősebben kötődnek az aktív pénzkereső tevékenységekhez. Így módon az informális jövedelemszerző munka feltételezhetően növeli mind a foglalkoztatási-, mind a jövedelemegyenlőtlenség mértékét.

A háztartás összes jövedelméhez viszonyítva a háztartások informális munkajövedelmének értéke egyre csökken, miközben az aktív háztartások körében inkább stagnál (5.2. ábra). Ez ismét arra utal, hogy a az informális munkajövedelmek egyre jobban az aktív háztartások birtokába kerülnek.

Az informális munkajövedelem hatását a jövedelem egyenlőségre az 5.3. és 5.4. ábrákban láthatjuk legtisztábban, amelyek az informális munkajövedelem arányát a háztartások összjövedelméhez a háztartás egy főre jutó jövedelmi kvintilisének függvényében vizsgálják.

Az összes háztartás esetében mindhárom évben U-alakú görbét kapunk, ami arra utal, hogy az informális jövedelmek egyaránt szolgálnak a nagyon alacsony jövedelmek kipótlására és a magas jövedelem szaporítására (5.3. ábra). A 2001 év V-szerű alakulása a fenti kettős funkció erőteljesebb érvényesülését mutatja, a 2003-ban és különösen a 2005-ben tapasztalható trend, mely szerint az

¹A három informális munkajövedelem-típus önálló elemzése a kis elemszám miatt értelmetlen lett volna. A három informális munkajövedelem együttes értéke is igen kicsi a háztartások összjövedelmén belül. Mivel feltételezzük, hogy ebben szerepe lehet az eltagadásnak, ezért elemzésünket csak a legegységesebb eltérések eseteire korlátozzuk, s következtetéseinket csupán jelzésértékűnek tekintjük. Mivel feltételezésünk szerint az informális munkajövedelmek (csakúgy mint a később elemzésre kerülő „ritka” jövedelmek) esetében a nagyotmondás torzító hatásával nem kell számolnunk, továbbá mivel feltételezzük, hogy az eltagadás mértéke a magasabb jövedelemkvintilisek felé haladva nő (Sik, 1999), ezért úgy véljük, hogy az alacsony értékre alapozott elemzés csak a mértéket illetően torzít (alulbecsli a jövedelmeket), de a társadalmi hatásokat jól tükrözi (legfeljebb a legmagasabb jövedelemkvintilisének várható a görbe alakját befolyásoló átlagosnál nagyobb eltagadással számolni).

² Aktív háztartásnak azokat a háztartásokat tekintjük, ahol a háztartás legalább egy tagja kereső tevékenységet folytat.

egyre szélesebbre tárguló U-alakú görbe esetében a magas jövedelemhez mind kevésbé járul hozzá informális munkajövedelem, miközben az alacsony jövedelemnél 2003 és 2005 között nem figyelhető meg csökkenés arra utal, hogy az informális munka védekező jellege válik egyre erősebbé.

Az aktív háztartások körében kevésbé szabályos és sokkal változatosabb a három évben kapott görbe alakja (5.4. ábra). Míg 2001-ben az informális jövedelmek a magasabb, 2003-ban és – kevésbé látványosan – 2005-ben a legalacsonyabb jövedelmekhez társultak. Ez arra utal, hogy az aktív háztartások körében még élesebben ment végbe az a váltás, amit az össze háztartás esetében is megfigyeltünk, az informális munkajövedelmek a magas jövedelem estében csökkenő, az alacsony jövedelem esetében növekvő tendenciát mutatnak. Vagyis az informális munka egyre inkább a túlélés, mint a gazdagodás eszköze.

Az informális jövedelem összes jövedelemhez képesti aránya a háztartások társadalmi helyzete szerint a következő eltéréseket mutatja:

- Az informális jövedelmek sokkal inkább „városi” eredetűek, a megyeszékhelyen és Budapesten a legmagasabb az ilyen jövedelem aránya a háztartások jövedelmében (5.7. táblázat).
- A Budapest dominálta Közép-Magyarországon 2001-ben átlag alatti, 2003-ban nagy-, 2005-ben kisebb mértékben átlag feletti az informális munkajövedelem súlya a háztartások összes jövedelmében (5.8. táblázat). A Közép-Dunántúlon – 2003 kivételével – az informális munkajövedelem aránya az inaktív háztartások körében a legmagasabb (ami abból látható, hogy az összes háztartás esetében átlag feletti, az aktív háztartás háztartások körében átlag alatti ez az érték). A Nyugat-Dunántúlon 2005-re megnő, a Dél-Alföldön lecsökken az informális munkajövedelem súlya. A Dél-Dunántúlon az informális munkajövedelem-szerzés az aktív háztartásokra jellemző.
- A háztartásfő legmagasabb iskolai végzettsége szignifikáns összefüggést mutat a háztartás informális jövedelmével (5.9. táblázat). Míg 2001-ben az informális munkajövedelmek a magasabb iskolai végzettségű háztartások, addig 2005-ben a közepes (illetve az aktív háztartások esetében az alacsony) iskolai végzettségűek körében volt az átlag felett. 2003 az „átmenet éve”. Ekkor az informális munkajövedelem aránya az összes háztartás esetében – a technikumot végzeteket leszámítva – alig tér el, míg az aktív háztartások esetében az iskolázatlanok körében kiugróan magas az informális munkajövedelem súlya.
- Az összes háztartást vizsgálva, 2005-ben a háztartásban élők számával folyamatosan növekszik az informális jövedelmek aránya a háztartás összjövedelmén belül (5.10. táblázat). Az aktív háztartások esetén ezzel szemben U-alakú megoszlást látunk: a legmagasabb informális munkajövedelem arányt a legkisebb és a legnagyobb létszámú háztartásoknál regisztráljuk, és a 3 fős háztartások jelentik a görbe mélypontját. 2003-ban az összes háztartás között az egyfősnél a legmagasabb az az arány, a kétfős háztartások jelentik a mélypontot és innen emelkedésnek indul az informális jövedelmek aránya. Az aktív háztartások ez évben is U-jellegek, bár a görbe inkább fordított J alakú. A 2001-es év e tekintetben is különbözik a két későbbi vizsgált adatfelvételi évtől: mindkét vizsgálati körben a négyfős háztartásoknál találjuk az informális jövedelmek legmagasabb arányát.

5.4. Egyéb „ritka” jövedelmek

A Monitor kutatásban két olyan háztartási jövedelemtípusról (ingatlan kiadás és vállalkozás) is van adat, amelyek előfordulásának gyakorisága, illetve súlya a háztartás összes jövedelmében átlagosan nem nagy, de amelyek hatása a jövedelmek eloszlására nem mellékes, és feltételezünk szerint ezek a jövedelmek sok szempontból az informális munkajövedelmekhez hasonlóan „viselkednek”.

A 5.11. táblázatból látható, hogy 2003-ban és 2005-ben noha minden ötödik háztartásnak van a lakásán kívüli egyéb ingatlana (lakás, föld vagy erdőterület), mindössze a háztartások 5, illetve 3%-nak (minden negyedik, illetve hatodik ingatlant birtokló háztartásnak) volt ebből az ingatlanából árbevétele. Ezeknek a háztartásoknak éves szinten átlagosan kb. 300 000 forint árbevétele van, ami sokkal magasabb mint 2001-ben³, s valamivel magasabb mint 2003-ban. 2005-ben a háztartások 5,5%-nak a van a tulajdonában vállalkozást folytató vállalat, cég vagy üzlet, ami csökkentés a 2003. év hasonló 7,5%-os arányához.

A vállalkozások társadalmi háttéréről megállapítható, hogy

- a települési lépcsőn felfelé haladva nő a vállalkozással rendelkező háztartások aránya (5.12. táblázat). A cezúra a város és a megyeszékhely között húzódik.
- regionális bontás szerint (5.13. táblázat): 2005-ben, a Dél-Dunántúli régióban találjuk a legmagasabb arányt, de átlag feletti a Nyugat-Dunántúli és a Közép-Magyarországi régió is, 2003-ban az Alföld és Közép-Magyarország vezet. A vállalkozások aránya mindkét évben Észak-Magyarországon és a Közép-Dunántúlon a legalacsonyabb.

2005-ben a vállalkozások zömében dolgozik háztartástag, de csak minden hatodikban dolgozik távolabbi családtag, és alig van vállalkozás, ahol ne dolgozna egy családtag sem. 2003-hoz képest a vállalkozások és a háztartások közötti átfedés kismértékben csökkent.

Amíg a vállalkozásból származó éves jövedelem átlaga 2003-hoz képest 2005-re több mint másfélszeresére emelkedett, a vállalkozások előző évi adózás utáni eredménye közel felére csökkent, miközben a saját tőke értéke kismértékben, ugyan, de növekedett. Ezen adatok közül, csak a vállalkozásból származó nyereség változóban található jelentős különbség az egyes települések és az ország egyes területei között⁴. A nem-budapesti települések vállalkozási jövedelemnövekedéséhez képest Budapesten sokkal nagyobb mértékű a növekedés, több mint négy és félszeres, vagyis átrendeződött a vállalkozások települési megoszlása (5.14. táblázat). Ezt az átrendeződést a regionális adatok változásán is nyomon követhetjük (5.15. táblázat). Közép-Magyarországon több mint háromszorosára nőtt a vállalkozási nyereségek éves átlaga, miközben Nyugat és Kelet-Magyarországon csökkent vagy stagnált ez az érték. Tehát míg 2003-ban még a Nyugat-Magyarországi vállalkozások voltak a legjövedelmezőbbek, addig 2005-ben már a budapestiek a legnyereségesebb.

A „ritka” jövedelmek súlyának alakulása a háztartások jövedelmkvintilisein az informális munkajövedelmekhez képest eltérően alakul⁵. 2003-ban az ingatlankiadási és a vállalkozási jövedelmek aránya, mind az összes, mind az aktív háztartások körében az összjövedelemmel együtt nő (5.5-5.6. ábra). Az összes háztartás körében mindvégig az informális munkajövedelem aránya a legmagasabb, igaz ezt eléggé megközelíti a negyedik és ötödik kvintilisben a vállalkozási jövedelem, miközben az aktív háztartások körében a vállalkozási jövedelem a felső két kvintilisben meg is haladja azt.

2005-ben az összes háztartást (5.7. ábra) vizsgálva sem az ingatlankiadásból, sem a vállalkozásból származó jövedelem értéke az első három kvintilisben gyakorlatilag nem létezik és a negyedik kvintilisben is elmarad az informális munkajövedelmek szintjétől. Míg azonban az ötödik kvintilisben az ingatlankiadásból származó jövedelem csak kis mértékben, addig a vállalkozásokból származó jövedelem hirtelen emelkedik, s az itt található 3% fölötti érték meghaladja az informális jövedelem arányát. Majdnem pontosan hasonló tendenciát olvashatunk le az aktív háztartások körében (5.8. ábra). Itt a vállalkozási jövedelem már a negyedik kvintilisének erőteljesebb emelkedésbe kezd, az ingatlankiadásból származó jövedelem aránya pedig nem nő meg.

³ A 2001. évi kérdőívben csak azt kérdezték, hogy van-e ilyen jellegű bevétel és mennyi, tehát arról nincs adatunk, hogy a háztartások milyen arányban rendelkeznek lakásukon kívüli ingatlannal.

⁴ A településtípus és a régió változót az alacsony elemszám miatt kellett összevonni kettő illetve három kategóriába.

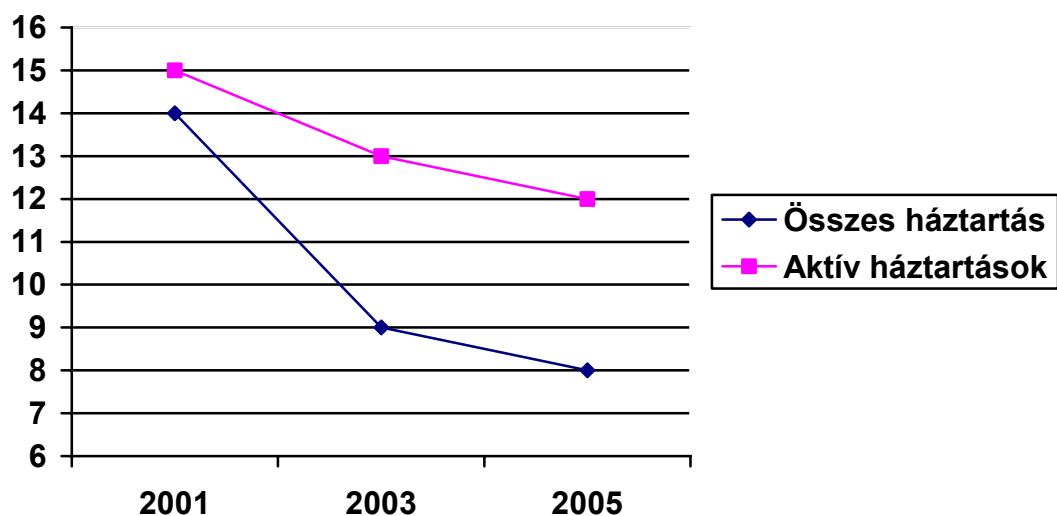
⁵ A 2001-es adatfelvételtől nincs adatunk a vállalkozási jövedelmekre vonatkozóan, az ingatlankiadásból származó jövedelem aránya minden jövedelmkvintilisben elhanyagolható.

Irodalom

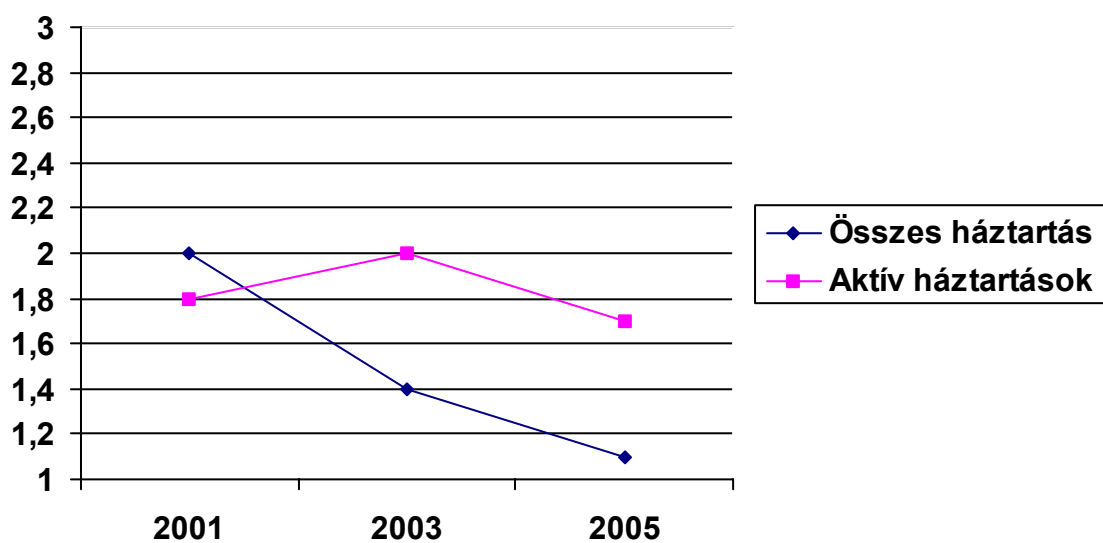
Horváth Hedvig, Hudomiet Péter, Kézdi Gábor (2004) Munkaerő-piaci folyamatok in Stabilizálódó társadalomszerkezet szerk.: Szívós Péter és Tóth I. György, TÁRKI, Budapest, 55-68 old.

Sik Endre (1999) Monitor-mozaikok. Szociológiai Figyelő III. évf. 1-2. szám 141-147. old.

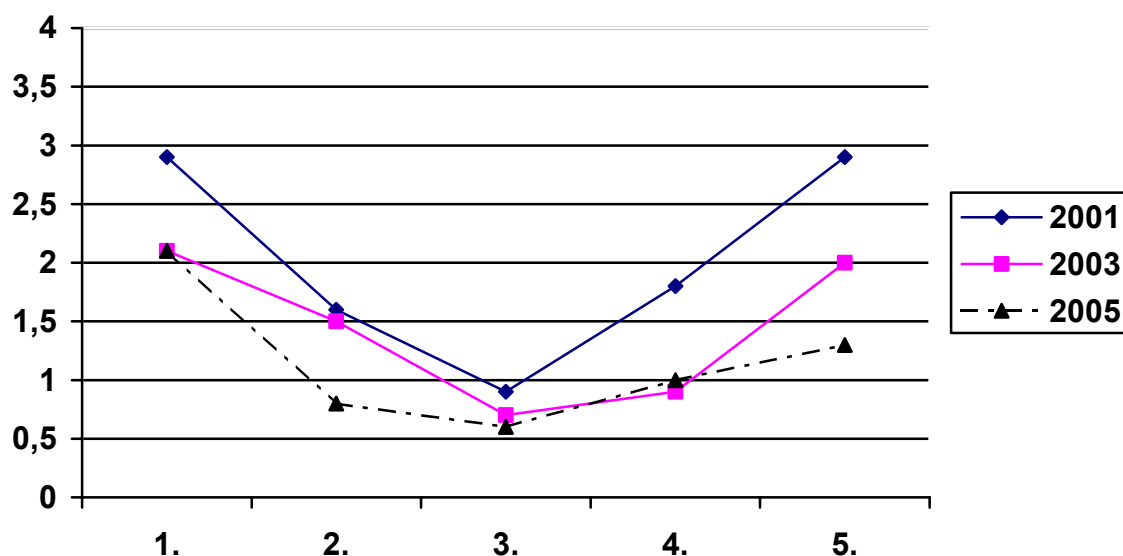
5.1. ábra Az informális munkajövedelmek előfordulása az összes és az aktív háztartások körében 2000-2005 (%)

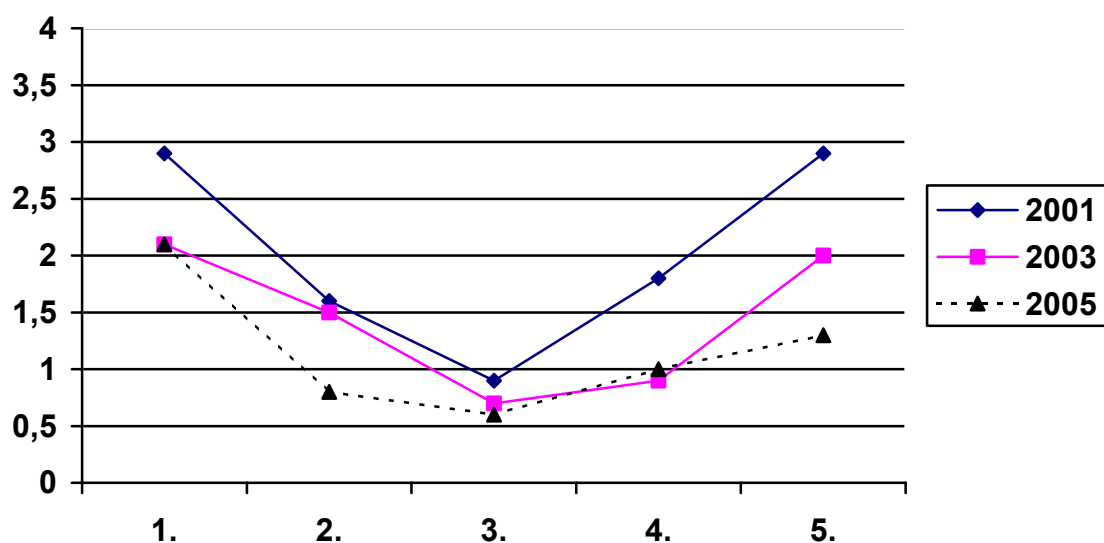
5.2. ábra Az informális munkajövedelmek aránya a háztartások összes jövedelmében az összes és az aktív háztartások körében 2000-2005 (%)

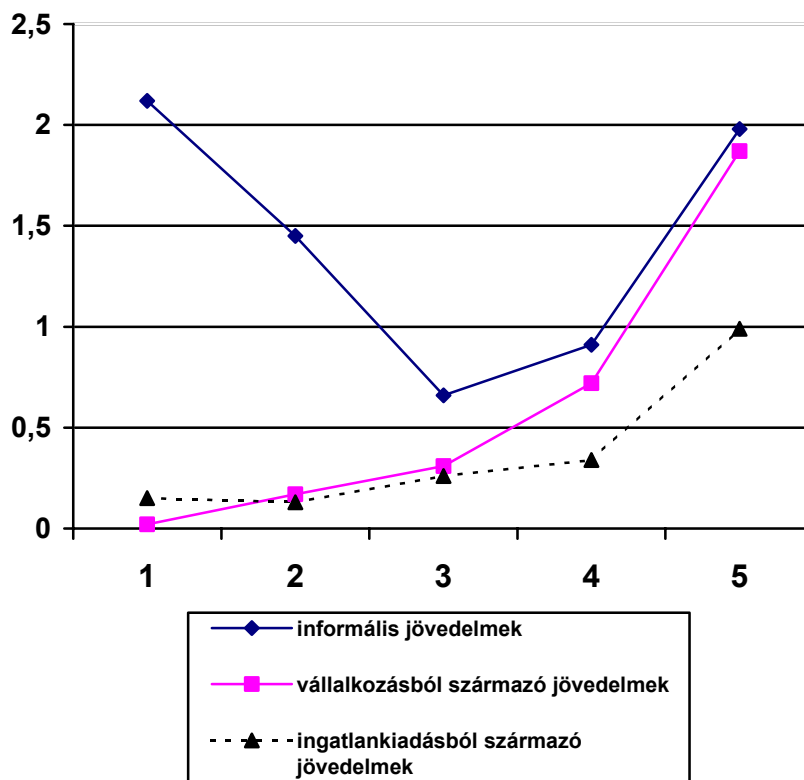
5.3. ábra Az informális munkajövedelmek aránya a háztartások összes jövedelmében jövedelemkvintilisenként az összes háztartás körében 2000-2005 (%)

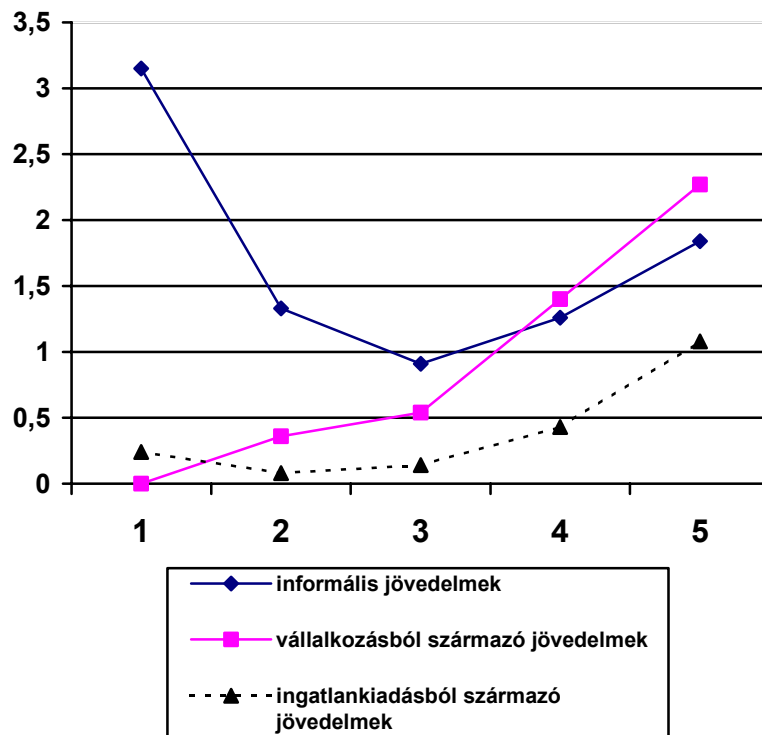
5.4. ábra Az informális munkajövedelmek aránya a háztartások összes jövedelmében jövedelemkvintilisenként az aktív háztartás körében 2000-2005 (%)

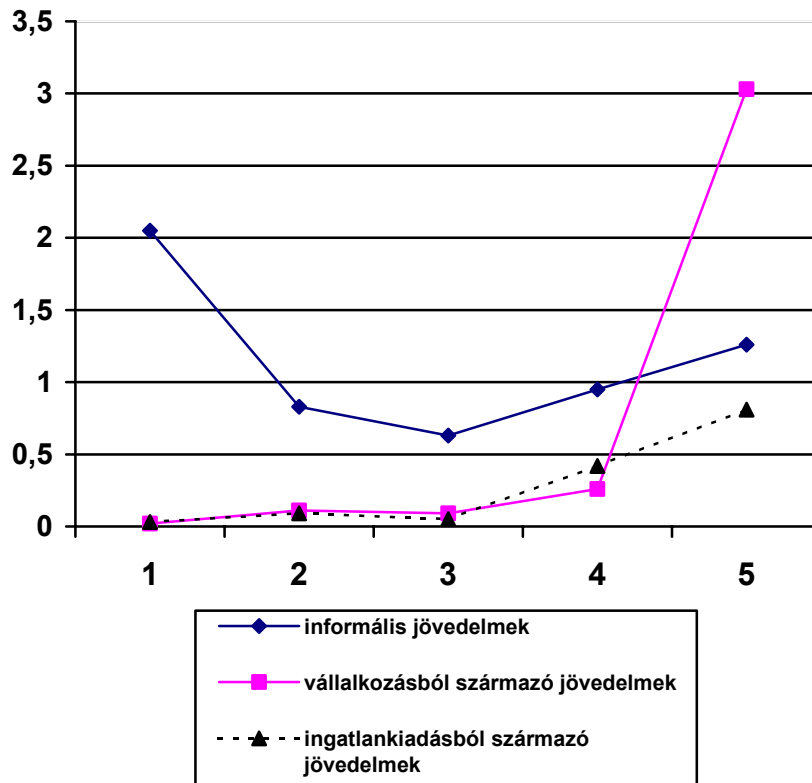
5.5. ábra Az informális munka- és a „ritka” jövedelmek aránya a háztartások összjövedelmén belül, a háztartás egy főre jutó jövedelem kvintiliseiben (összes háztartás, 2003,%)

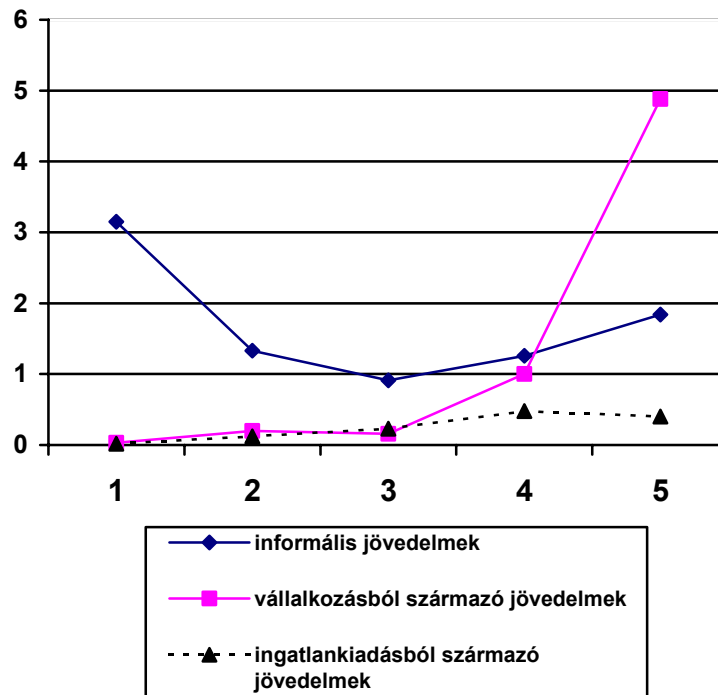
5.6. ábra Az informális munka- és a „ritka” jövedelmek aránya a háztartások összjövedelmén belül, a háztartás egy főre jutó jövedelem kvintiliseiben (aktív háztartások, 2003,%)

5.7. ábra Az informális munka- és a „ritka” jövedelmek aránya a háztartások összjövedelmén belül, a háztartás egy főre jutó jövedelem kvintiliseiben (összes háztartás, 2005,%)

5.8. ábra Az informális munka- és a „ritka” jövedelmek aránya a háztartások összjövedelmén belül, a háztartás egy főre jutó jövedelem kvintiliseiben (aktív háztartások, 2005,%)

5.1. táblázat A 16 éven felüli népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%)*

	1992	1996	2000	2003	2005
Alkalmazott	40,2	35,0	35,6	36,8	35,8
Vállalkozó	3,7	5,3	5,1	4,4	4,3
Alkalmi munkás	1,0	1,3	1,1	1,8	1,6
Nyugdíj mellett dolgozik	1,6	1,6	1,6	2,1	1,8
Gyed-gyes	3,7	4,0	4,0	4,6	3,4
Munkanélküli	5,7	4,1	4,2	5,0	6,1
Nyugdíjas	35,0	33,7	34,2	31,6	34,3
Eltartott	9,1	15,0	14,1	13,8	12,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	4508	4131	4355	5445	4287

*Munkanélküliek azok, akik munkanélkülieknek járó ellátásból élnek.

Forrás: 1992-2003 Horváth et al, 2005 saját számítás

5.2. táblázat A foglalkoztatottak megoszlása munkahely szerint (%)

	1992	1996	2000	2003	2005
Állami	60,8	41,3	36,1	31,9	31,0
Vegyes	8,7	12,0	6,5	4,0	3,8
Magán	30,5	46,7	57,4	64,1	65,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N	2083	1696	1528	2050	1470

Forrás: 1992-2003 Horváth et al, 2005 saját számítás

5.3. táblázat A köz- és a magánszektor dolgozóinak jövedelemkülönbségei (havi átlag, Ft)

	Közszektor			Magánszektor		
	2000	2003	2005	2000	2003	2005
Vezető	((95740))	(93654)	(127921)	(88423)	110942	(117146)
Értelmiség	(53874)	(94705)	95300	(58884)	((92193))	(92680)
Egyéb szellemi	(47910)	66698	(75997)	38890	75148	76731
Szakmunkás	(45336)	70985	74179	42508	62018	66474
Betanított- segédmunkás	(31175)	48212	(54160)	35511	51143	53142
Átlag	50250	72190	83592	45574	68725	71494

Az átlaghoz viszonyított arány, %

Vezető	191	130	153	194	161	164
Értelmiség	107	131	114	129	134	130
Egyéb szellemi	95	92	91	85	109	107
Szakmunkás	90	98	89	93	90	93
Betanított- segédmunkás	62	67	65	74	74	74

Forrás: 1992-2003 Horváth et al, 2004, 2005 saját számítás

Megjegyzés: a zárójelek e kis esetszámot jelölik.

5.4. táblázat Magyar és (részben) külföldi tulajdonú cégek dolgozóinak jövedelemkülönbségei (havi átlag, Ft)

	Magyar tulajdon			Vegyes és külföldi tulajdon		
	2000	2003	2005	2000	2003	2005
Vezető	(80865)	97196	114608	((107003))	(119283)	((135374))
Értelmiség	54837	93352	95574	((82299))		((90855))
Egyéb szellemi	38561	65515	71181	((71145))	(94794)	((95988))
Szakmunkás	41972	63347	67239	(54045)	(73156)	(76363)
Betanított-segéd munkás	30873	47319	51432	40158	56945	(63653)
Átlag	43913	67112	73606	61834	82908	88971
Az átlaghoz viszonyított arány, %						
Vezető	184	145	156	173	144	152
Értelmiség	125	139	130	133	153	105
Egyéb szellemi	88	98	97	115	114	108
Szakmunkás	96	94	94	87	88	86
Betanított-segéd munkás	70	71	71	65	69	71

Forrás: 1992-2003 Horváth et al, 2005 saját számítás

5.5. táblázat A háztartások összes és informális jövedelme a háztartások egy főre jutó jövedelmének kvintiliseiben 2000, 2003 és 2005 (Ft és %)

	Első	Második	Harmadik	Negyedik	Ötödik	Összesen
2005						
Összes jövedelem	1240223	1464192	1591635	1892007	3156772	1870323
Összes informális jövedelme	25553	10797	15511	19122	54447	25101
informális jövedelem aránya az összjövedelemből (%)	2,05	0,83	0,63	0,95	1,26	1,14
2003						
Összes jövedelem	992559	1273162	1427621	1750582	3038078	1696146
Összes informális jövedelme	15897	11043	12358	17496	57821	22919
informális jövedelem aránya az összjövedelemből (%)	2,12	1,45	0,66	0,91	1,98	1,43
2001						
Összes jövedelem	745384	939306	1047648	1367719	2208753	1261860
Összes informális jövedelme	14885	15341	13072	34874	81325	31906
Informális jövedelem aránya az összjövedelemből (%)	2,87	1,61	0,89	1,81	2,86	2,01

5.6. táblázat Az aktív háztartások összes és informális jövedelme a háztartások egy főre jutó jövedelmének kvintiliseiben 2000, 2003 és 2005 (Ft és %)

	Első	Második	Harmadik	Negyedik	Ötödik	Összesen
2005						
Összes jövedelem	1478407	1937967	2298123	2511120	3887079	2422646
Összes informális jövedelme	38993	17933	26000	33954	85771	40508
informális jövedelem aránya az összjövedelemből (%)	3,15	1,33	0,91	1,26	1,84	1,70
2003						
Összes jövedelem	1210720	1710662	1920750	2313269	3519835	2134382
Összes informális jövedelme	30381	11218	22204	29687	76815	34014
informális jövedelem aránya az összjövedelemből (%)	4,65	0,65	1,25	1,27	2,15	1,99
2001						
Összes jövedelem	918607	1316386	1595754	1748899	2460921	1713321
Összes informális jövedelme	6755	15504	14810	57883	125753	44035
Informális jövedelem aránya az összjövedelemből (%)	0,88	1,25	0,69	2,39	3,80	1,80

5.7. táblázat Háztartások informális jövedelmének aránya a háztartás összjövedelméből településtípusonként, 2000, 2003, 2005 (%)

	2001		2003		2005	
	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás
Község	1,73	1,16	1,11	1,47	0,62	0,89
Város	2,00	1,64	1,27	1,50	1,38	2,31
Megyeszékhely	2,43	2,76	0,84	1,17	1,53	1,96
Budapest	1,98	1,64	2,68	4,20	1,17	1,92
Összesen	2,00	1,80	1,42	1,99	1,14	1,70

5.8. táblázat Háztartások informális jövedelmének aránya a háztartás összjövedelméből régióként 2000, 2003, 2005 (%)

	2001		2003		2005	
	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás
Közép-Magyarország	1,84	1,56	1,98	3,10	1,37	2,25
Közép-Dunántúl	3,16	0,85	0,63	0,88	1,44	1,15
Nyugat-Dunántúl	1,04	1,26	0,52	0,75	1,21	1,88
Dél-Dunántúl	1,79	3,03	1,76	2,79	1,05	1,78
Észak-Magyarország	1,96	1,27	2,66	2,38	1,18	1,92
Észak-Alföld	1,80	1,45	0,80	1,37	0,97	1,68
Dél-Alföld	2,47	3,42	0,68	1,02	0,64	0,60
Összesen	2,00	1,80	1,42	1,99	1,14	1,70

5.9. táblázat Háztartások informális jövedelmének aránya a háztartás összjövedelméből a háztartásfő iskolai végzettsége szerint, 2000, 2003, 2005 (%)

	2001		2003		2005	
	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás
Legfeljebb 8 ált	1,56	1,02	1,60	4,75	0,77	1,93
Szakmunkás	1,96	0,75	1,26	1,38	1,52	2,01
Érettségi	2,12	2,35	1,56	1,75	1,66	1,90
Technikum*			0,42	0,61	0,70	1,31
Felsőfokú diploma	2,81	2,92	1,90	2,11	0,47	0,62
Összesen	2,00	1,80	1,42	1,99	1,14	1,70

* A 2000. évi TÁRKI Monitor kutatásban nem szerepelt technikum kategória

5.10. táblázat Háztartások informális jövedelmének aránya a háztartás összjövedelméből a háztartás létszáma szerint, 2000, 2003, 2005 (%)

	2001		2003		2005	
	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás	Összes háztartás	Aktív háztartás
1	1,85	1,10	2,61	6,14	0,79	2,07
2	1,27	1,18	0,78	1,55	0,86	1,75
3	2,41	1,82	1,03	1,10	1,10	1,04
4	2,83	2,36	1,08	1,14	1,62	1,52
5 vagy több	2,17	1,79	1,66	1,90	2,46	2,68
Összesen	2,00	1,80	1,42	1,99	1,14	1,70

5.11. táblázat Háztartások ingatlankiadása és vállalkozási részvétele, illetve jövedelmei 2001, 2003, 2005 (%)

	2001	2003	2005
Ingatlan			
A lakásukon kívül másik ingatlant birtokló háztartások aránya (%)	–	22,0	19,6
Ingatlanból bevételhez jutó háztartások aránya (%)			
Összes háztartásból	–	5,4	3,1
Lakáson kívül ingatlant birtoklók körében	–	24,7	15,9
Ingatlankiadásból származó átlagos bevétel (Ft)	101967	251332	276978
Vállalkozások			
Vállalkozó háztartások aránya (%)	–	7,5	5,5
A vállalkozó háztartásokban (%)			
Háztartástag dolgozik a vállalkozásban	–	97,1	91,2
Családtag dolgozik a vállalkozásban	–	8,5	13,6
Családból senki sem dolgozik a vállalkozásban	–	1,4	5,1
A vállalkozásból származó jövedelem az előző évben (Ft)	–	476237	831357
Adózás utáni eredménye az előző évben (Ft)	–	2449126	1239367
Saját tőkéje az előző évben (Ft)	–	1902302	2039378
Számlaképes Bt-t, Kkt-t vagy Kft-t tulajdonló háztartások aránya (%)	–	2,3	2,7
Számlaképes Bt-ből, Kkt-ből, Kft-ből származó jövedelem az előző évben (Ft)	–	691660	733861

– = Nincs adat.

5.12. táblázat Vállalkozással rendelkező háztartások aránya településtípusonként (%)

	2003	2005
Község	6,8	4,5
Város	5,8	5,0
Megyeszékhely	9,2	6,4
Budapest	9,5	6,3
Összesen	7,5	5,5

5.13. táblázat Vállalkozással rendelkező háztartások aránya régióként (%)

	2003	2005
Közép-Magyarország	8,4	6,5
Közép-Dunántúl	6,1	4,1
Nyugat-Dunántúl	7,1	6,7
Dél-Dunántúl	6,7	9,8
Észak-Magyarország	5,4	2,8
Észak-Alföld	8,2	4,7
Dél-Alföld	9,2	4,1
Összesen	7,5	5,5

5.14. táblázat A vállalkozásból származó jövedelem összevont településtípusonként (a vállalkozással rendelkező háztartások körében, éves átlag)

	2003	N	2005	N
Község, város megyeszékhely	514515	73	571298	51
Budapest	359738	24	1578353	18
Összesen	476237	96	831357	69
Az átlag arányában (%)				
Község, város megyeszékhely	108,0		68,7	
Budapest	75,5		189,9	

5.15. táblázat A vállalkozásból származó jövedelem összevont régióként (a vállalkozással rendelkező háztartások körében, éves átlag)

	2003	N	2005	N
Közép-Magyarország	479440	29	1560941	23
Nyugat-Magyarország	583034	23	492614	25
Kelet-Magyarország	418037	44	407608	20
Összesen	476237	96	831357	69
Az átlag arányában (%)				
Közép-Magyarország	100,7		187,8	
Nyugat-Magyarország	122,4		59,3	
Kelet-Magyarország	87,8		49,0	

6. Humán tőkefejlesztés, továbbtanulás felnőtt korban, skillek és kompetenciák (Varga Júlia)

A formális iskolai végzettség, az iskolában és a későbbi életszakaszban felhalmozott tudás, valamint a munkaerőpiac által igényelt készségek (skillek) és kompetenciák egyre inkább meghatározzák az egyének foglalkoztatási, kereseti esélyeit. A készségek és kompetenciák meglétét közvetlenül mérő felvételek azt mutatják, hogy magyar népesség elmarad például az olvasás-szövegértési, nyelv- és számítógép-használati ismeretek tekintetében nemzetközi összehasonlításban. (OECD, 2000) Magyarországon az alacsony iskolázottságúak foglalkoztatási esélyei különösen elmaradnak nemzetközi összehasonlításban. Az alacsony iskolázottságúak munkaerő-piacról történt kiszorulásának okait vizsgáló tanulmányok bemutatták hogy ebben jelentős szerepet játszik az is, hogy jelentős hányaduk készségei, tudása nem éri el azt a küszöbértéket, amit egy modern gazdaság a foglalkoztatható munkaerőtől megkövetel. (pl. Köllő, 2005). A készségek, kompetenciák és tudás felnőttkori, a formális iskolarendszer befejezése utáni fejlesztése egyre inkább az érdeklődés előterébe kerül. A képzési részvételekről rendelkezésre álló nemzetközi összehasonlító adatok azt mutatják, hogy a felnőtt magyar népesség képzési részvétele nemzetközi összehasonlításban rendkívül alacsony. A 2003-ban a munkaerő-felméréshez kapcsolódó kiegészítő felvétel, mely a kérdezést megelőző egy év képzési részvételére vonatkozóan gyűjtött adatokat (az iskolarendszerű, a nem iskolarendszerű és az informális tanulásról) azt találta, hogy az EU25 országok közül Magyarországon volt a legalacsonyabb a felnőttkori tanulásban résztvevők aránya (12%). (Eurostat, 2005) Az EU25 átlagos részvételi aránya 42% volt. A 15-74 éves népesség képzési részvételi arányai valamivel nagyobbak voltak ugyanennek az adatfelvételnek az adatai szerint (KSH, 2005), 20% körüli, ami jórészt annak köszönhető, hogy a 15 éves népesség részvételi aránya az iskolarendszerű képzésben 90% feletti. Az elmúlt egy évre, vagy 4 hétre¹ vonatkozó képzési részvétel is hasznos információkkal szolgál, de mivel egy-egy képzésben megszerzett tudás hosszabb távon is hathat a résztvevők készségeinek, kompetenciáinak fejlesztésére, munkaerő-piaci esélyeinek javulására a képzésben való részvétel munkaerő-piaci hatásainak megítéléséhez hasznos lehet a nagyobb időtartam képzés-történetét megfigyelő adatgyűjtés.

A Monitor 2005 a meglévő adatfelvételekhez képest hosszabb időszakra gyűjtött adatokat a kérdezettek munkaerőpiacra lépését követő képzés-történetéről. Egyrészt információval szolgál arról, hogy a kérdezettek első munkaerőpiacra lépésüket követően szereztek-e későbbi életpályájuk során magasabb iskolai végzettséget, akár úgy, hogy félbeszakították kereső tevékenységüket, akár úgy, hogy kereső tevékenységük mellett végeztek iskoláikat. Emellett részletes adatokat gyűjtött a kérdezettek elmúlt 15 évi képzés-történetéről, az iskola-rendszerű és nem iskola-rendszerű képzésekben való részvételről, azok sikerességéről, időtartamáról és a képzések fajtáiról. A képzési részvétel mellett néhány, a munkaerő-piacon is hasznosuló készség és kompetencia meglétéről is megkérdezték a válaszadókat, így idegennyelv-tudásukról, számítógép használati ismereteikről, szokásaikról, arról, hogy van-e jogosítványuk, valamint olvasási szokásaikról, aminek segítségével a válaszadók olvasás-szövegértési készségeinek közelítésére alkalmas változót lehetett képezni.

6.1. Képzés-történet, képzési részvétel

Az első munkaerőpiacra lépést követően magasabb végzettséget szereztek aránya egyrészt arról szolgáltat információt, hogy az iskolarendszer elhagyása után milyen arányban szerez „korrekciós” utakon magasabb végzettséget a népesség, illetve, hogy mennyire jellemző a különböző végzettségi, életkori csoportokban, hogy megszakított iskolai pályafutást követően visszatér valaki a formális képzési rendszerbe. A kérdezettek 19%-ra szerzett első munkaerőpiacra lépését követően magasabb iskolai végzettséget (6.1. táblázat). A 8 osztályt végzettek 5%-a első munkába állása után szerezte

¹ A munkaerő-felmérés rendszeres adatgyűjtése a kérdezést megelőző 4 hét képzési részvételéről kérdez.

meg végzettségét, a szakmunkás végzettségűek 12%-a. A kérdezettek egyharmada szerzett érettségit első munkaerőpiacra lépését követően és ugyancsak egyharmaduk dolgozott már mielőtt egyetemi végzettséget szerzett. A legnagyobb arányban az érettségit követő (nem akkreditált felsőfokú vagy nem felsőfokú) szakképzettséget szereztek (57%), illetve a főiskolát végzettek (43%) dolgoztak mielőtt megszerezték végzettségüket. Korcsoportonként vizsgálva a korrekciós utakon végzettséget szerettek arányát azt látjuk, hogy a 35 évesnél idősebbek között elég állandó, 20% körüli az első munkaerőpiacra lépést követően magasabb végzettséget szerettek aránya. A 16-20 és a 21-25 évesek körében a várakozásoknak megfelelően ennél alacsonyabb, 5,4 illetve, 4% ebben a két korcsoportban még nagyon rövid idő telt el az iskolarendszertől való kilépés óta. Nem nagyobb ugyanakkor a 26-35 évesek között sem a munkaerőpiacra lépést szereztek aránya, mint az idősebbeknél, vagyis a mintában nem látjuk, hogy „elmosódottabbá” vált volna az iskola és a munka közötti átmenet, hogy többen szakítanák meg kereső tevékenységüket a tanulás kedvéért.

Az utolsó 15 évben – az általános iskolai képzési részvételt figyelmen kívül hagyva – a népesség 22%-a kezdett valamilyen tanulmányba. 72%-uk pedig semmilyen képzési programban nem vett részt (a 25-64 éveseknek 70%-a) (6.2. táblázat) A nagyon alacsony végzettségűek képzési részvétele elenyésző volt, a 8 osztálynál kevesebbet végzetek 99, a 8 általános iskolát végzetek 82%-a nem kezdett tanulmányokba és a szakmunkás(szakiskolai) végzettségűeknek is csak 20%-a kapcsolódott valamilyen képzésbe. A részvételi arányok jóval nagyobbak voltak a magasabb iskolai végzettségűek körében, a főiskola és egyetemi végzettségűeknek több mint 40%-a tanult valamit az elmúlt 15 évben. A magasabb végzettségűek nagyobb részvételi arányai részben a magasabb végzettség létéből következnek, mivel az ezekhez az iskolázottsági csoportokhoz tartozók egy része az elmúlt 15 évben szerezte meg végzettségét. A nem iskola-rendszerű képzési részvételekben ilyen hatások nem mutatkoznak. A nem iskolai rendszerű képzési részvételi arányok azt mutatják, hogy a legfeljebb 8 osztályt végzetek iskolarendszerű és iskolarendszeren kívüli tanulmányokkal is nagyon kis arányban próbálják tudásukat, készségeiket bővíteni. A 8 osztályt végzetek mindössze 5%-a vett részt iskolarendszeren kívüli tanulmányokban. A szakmunkás-iskolai végzettségűek 16%-a számolt be arról, hogy legalább egyszer iskolarendszeren kívüli tanulmányokba kezdett. Az érettségizettek és felsőfokú végzettségűek között nem mutatkozik különbség a részvétel arányaiban. Az érettségizett vagy magasabb végzettségűek nagyjából 20%-a kezdett legalább egyszer iskolarendszeren kívüli tanulmányokba. A korcsoportonkénti összehasonlítás azt mutatja, hogy 25 éves kor után már nem kezd iskolai tanulmányokba csak egy elenyésző kisebbség. A nem iskolarendszerű tanulmányi részvételi arányokból pedig azt látjuk, hogy a legjobb munkavállalási korban lévő népesség 20-30%-a kezdett nem iskolarendszerű tanulmányokba az elmúlt 15 évben.

A képzési gyakoriságokból látjuk, hogy a népesség kevesebb mint 10 százaléka kezdett az elmúlt 15 évben egynél többször tanulni. 5% kétszer kapcsolódott képzésbe, alig több, mint 2%-uk háromszor és nagyjából 1,5%-uk négyszer, vagy többször. A többször is képzésben résztvevők főként a magasabb iskolázottságúak közül kerülnek ki. A legfeljebb 8 osztály végzetek kevesebb mint 2% kapcsolódott egynél többször képzési programba az elmúlt 15 év során, a szakmunkás végzettségűeknek (6.3. táblázat) 6%-a. A felsőfokú végzettségűek között 20-25% vett részt legalább két képzésben. A megkezdett tanulmányokat csak kevesen, a tanulmányokat megkezdők kevesebb mint 4%-a hagyta félbe. (6.4. táblázat) Jóval nagyobb arányban hagyták viszont félbe tanulmányaikat a 8 osztályt végzetek, képzéseik 13%-a végződött sikertelenül, (6.4. táblázat). A felsőfokú végzettségűek a többi csoportnál kisebb arányban nem fejezték be tanulmányaikat, képzéseik mindössze 1,4%-át hagyták félbe.

A Monitor felvétel adatai megerősítik, hogy a népesség egésze és elsősorban az alacsony iskolázottságúak körében nagyon alacsony a képzési részvétel. A 8 osztály végzetek nagyon kis hányada kapcsolódott 15 év alatt képzésbe, a tanulmányokat folytatók többsége is legfeljebb egy képzési programba kezdett, és közülük hagyták legnagyobb arányban félbe tanulmányaikat.

Az iskolarendszerű képzésbe (6.5. táblázat) kapcsolódók közül a résztvevők egyharmada felsőfokú végzettséget szerzett, negyedük érettségizett és 5 illetve 6% volt a diplomás szakképzésben tanulók, vagy 2. diplomát megszerzők aránya. Középfokú szakképző iskolát 12% végzett. A nem iskolarendszerű képzések közül a legnagyobb arányt (az egyéb be nem sorolható képzésben pl. táltos-iskolában tanultakon kívül) a jogosítvány megszerzésére irányuló tanulmányok képviselték (15%) és az érettségit nem igénylő szakmai képzés. A 8 osztályos végzettségűek által elkezdett nem iskola-rendszerű tanulmányok 44% irányult a jogosítvány megszerzésére..

6.2. Készségek (skill-ek) , kompetenciák

A teljes 16 évesnél idősebb népességből kevesebb mint 5% beszél tárgyalási szinten legalább egy idegen nyelvet és a népesség negyede beszél legalább alapfokon legalább egy nyelvet, vagyis háromnegyede semmilyen nyelven nem beszél még alapfokon sem. A szakmunkás és alacsonyabb végzettségűek esetében nem fordul elő tárgyalási szintű nyelvismeret. Nyelvtudásban a szakmunkás végzettségűek teljesítménye a 8 osztályos és annál alacsonyabb végzettségűek teljesítményéhez áll közel, (rosszabb, mint a 8 osztályt végzettké ami részben annak köszönhető, hogy a 8 osztályos végzettségűek 5-10% érti valamilyen szinten a környező országok nyelvét, vagy beszél valamilyen kisebbségi nyelven). A nyelvtanulásban az utolsó 15 évben komoly előrehaladás történt. A fiatalabbak felé haladva a korcsoportok között egyre kisebb az aránya, azoknak, akik semmilyen szinten nem beszélnek egy idegen nyelvet sem, a 16-20 évesek között 30%. A számítógéphasználati szokások iskolai végzettségi és korcsoportok szerinti különbsége nagyon hasonló a nyelvismereti különbségekhez. A szakmunkás-végzettségűek számítógép-használati szokásaikat tekintve is a 8 osztályos végzettségűekhez állnak közel. Sem a 8 osztályt végzettkék, sem a szakmunkás-végzettségűeknek több mint 80%-a nem használ számítógépet, otthon kevesebb mint 10%-uk használ számítógépet és kevesebb mint 10%-uk szokott internetezni. Az érettségizettek fele használ számítógépet, harmaduk használ otthon is. Akárcsak a nyelvismeret, a számítógépes ismeretek tekintetében is a felsőfokú végzettségűek a legjobbak, de nekik sem használ több mint harmaduk gépet. A korcsoportonkénti vizsgálat itt is azt mutatja, hogy jelentős különbségek vannak a fiatalok és idősebbek között. A 16-20 éveseknek csak 20 százaléka nem használ számítógépet és közöttük a legnagyobb az internetezők aránya is (67%).

6.3. A képzési részvétel és a skill-ek, kompetenciák hatása a foglalkoztatásra, keresetekre

A felnőttkori tanulás a különböző készségek, képességek megléte mérhető munkaerő-piaci előnyökkel járhat, növelheti az egyének foglalkoztatottságának valószínűségét és kereseteit. Azok a modellek, melyek rendszerint az iskolai végzettségnek a keresetekre vagy a foglalkoztatás valószínűségére gyakorolt hatását mérik az egyének emberi tőkéjét egyetlen változóval próbálják meg közelíteni, mivel rendszerint nem állnak rendelkezésre közvetlen mérési eredmények, hogy az milyen komponensekből tevődik össze. A végzettség hozadéka valójában az egyének munkaerőpiac által elismert készségeinek, képességeinek, tudásának hozadékát mérik anélkül, hogy megpróbálnánk ezt az elismert (és a termelékenységet növelő, de legalábbis hozadékot eredményező) tudást, készségeket elemeire bontani. A következőkben a rendelkezésre álló adatok alapján az egyének képzéstörténetének és a meglévő készségeinek, kompetenciáinak elkülöníthető hatását vizsgáljuk, vagyis azt, hogy azonos iskolai végzettség és az egyéb azonos megfigyelhető jellemzők esetén mekkora a munkaerő-piaci hozama a különböző készségeknek, képességeknek, valamint annak, hogy részt vett-e valaki valamilyen képzési programban.

6.3.1. FOGLALKOZTATÁSI HATÁS

A mintában a 66 évesnél fiatalabbak között (a nappali tagozaton tanulókon kívül) nagyon nagy különbségek mutatkoztak a nyers foglalkoztatási rátákban iskolai végzettségi kategóriánként. A 8 osztályt végzettkék foglalkoztatási rátája 30, a szakmunkás-iskolai végzettségűeké 56, az érettségizetteké 58, a felsőfokú végzettségűeké pedig 75% volt. Először azt vizsgáltuk, hogy hogyan hat a 66 évesnél fiatalabbak foglalkoztatottságának valószínűségére képzés-történetük, az hogy részt vett-e valaki képzésben és milyen képzésben vett részt, valamint, hogy hatással van-e a foglalkoztatottság valószínűségére, hogy rendelkezik-e az egyén azokkal a skill-ekkel és kompetenciákkal, melyek egy modern gazdaságban szükségesek lehetnek. A modellben a függő változó a kért foglalkoztatotti státusza volt. (foglalkoztatott/nem foglalkoztatott). A nappali tagozaton tanulókat kihagytuk a mintából. (6.9. táblázat)

A modell magyarázó változói között egyrészt a foglalkoztatottság valószínűségét leíró hagyományos változók szerepeltek: a kért neme, életkora (és annak négyzete), legmagasabb iskolai

végzettsége. A képzéstörténetet három kétértékű változó írta le: szerzett-e magasabb végzettséget első munkaerőpiacra lépését követően; részt vett-e iskolarendszerű képzésben az elmúlt 15 évben; részt vett-e nem iskolarendszerű képzésben az elmúlt 15 évben. Az első változó – szerzett-e magasabb végzettséget első munkaerőpiacra lépését követően – azt méri, hogy mutatkozik-e különbség a foglalkoztatottság valószínűségében két – egyéb jellemzőiket tekintve egyforma- egyén között, ha az egyik megszakítással szerzett magasabb képességet, a másik pedig nem. A második változó az életkor hatását pontosíthatja, azt a hatást tudjuk mérni vele, hogy van-e különbség két azonos életkorú és egyéb megfigyelhető jellemzőit tekintve hasonló egyén között, ha az egyikük az elmúlt 15 évben szerezte meg a képzettségét a másik korábban, vagyis azt, hogy van-e különbség a munkaerőpiac ítélete szerint az iskolai tudás értékében attól függően, hogy a rendszerváltozás után szerezte-e meg a végzettséget valaki, vagy korábban.

A skill-eket és kompetenciákat a következő változók mérték: használ-e otthon rendszeresen) számítógépet (ez valószínűsíti a jobb felhasználói készségeket) beszél-e legalább egy nyelvet tárgyalási szinten, van-e jogosítványa. Mivel az eddigi empirikus vizsgálatok alapján feltételezhető, hogy az olvasási, szövegértési készségek szintje meghatározó a foglalkoztatás valószínűségében egy „proxy” változót is szerepeltettünk a modellben, mely az olvasási-szövegértési készségek szintjét jelzi. Az olvasási készségek szintjét egy kétértékű változó mérte. Azokról feltételeztük, hogy jó, az átlagosnál jobb olvasási, szövegértési készségekkel rendelkeznek, akik az olvasási szokásokkal kapcsolatos kérdésekre minden megkérdezett sajtótermékről azt válaszolták, hogy rendszeresen olvassák (6.8. táblázat). Tehát, azok, akik rendszeresen olvasnak napilapot is, heti- és havilapot is, folyóiratot is és könyvet is. Azért, hogy a – a foglalkoztatási valószínűség regionális különbségeit is kontrollálni tudjuk szerepelt még a modellben a budapesti/nem budapesti kétértékű változó. Két további változó pedig azt mutatta, hogy volt-e valaha munkanélküli a kérdezett, illetve, hogy (a kérdezőbiztos megítélése szerint) roma származású-e.

Az iskolai végzettségi csoportok foglalkoztatási valószínűségének különbsége az ismert különbségeket mutatja. Legmagasabb a felsőfokú végzettségűek, legalacsonyabb a legfeljebb 8 osztályt végzettek foglalkoztatási valószínűsége. A hatás mértéke viszont jóval kisebbnek mutatkozik így, hogy a képzési részvétel és a skill-ek kompetenciák különbségének hatását kiszűrtük. A marginális hatások azt mutatják, hogy a többi változó rögzítése mellett az általános iskolai végzettség csak 6%-kal csökkenti a foglalkoztatottság valószínűségét a szakmunkás-iskolai végzettséghez képest, az érettségi 6%-al a felsőfokú és az érettségi utáni felsőfokú végzettség pedig 8%-kal. (Az érettségit követő szakképzés hatása ugyan szignifikáns volt, de mindössze fél százalékos előnyt jelent foglalkoztatásban, ami nem látszik alátámasztani azt a vélekedést, hogy ezt a fajta felsőoktatási képzést érdemes nagyon bővíteni.)

A képzéstörténet hatásáról a következőket látjuk. Az, hogy a kérdezett első munkaerőpiacra lépését követően szerzett-e magasabb végzettséget, vagy, hogy az elmúlt 15 évben részt vett-e iskolarendszerű képzésben nem volt szignifikáns hatással arra, hogy a kérdezett foglalkoztatotti státuszban van-e. Úgy tűnik, az, hogy egy végzettséget csak a munkaerőpiacra lépést követően, később szerez meg valaki nem rontja a foglalkoztatási esélyeit azokkal szemben, akik megszakítás nélkül folytatták iskolai pályafutásukat. Nem mutatkozott hatása az iskolarendszerű képzési részvételnek sem. Az iskolarendszeren kívüli képzési részvétel 7%-kal növeli a foglalkoztatottság valószínűségét. A skill-eket, kompetenciákat mérő változók közül egyedül a nyelvismeret nem hat szignifikánsan a foglalkoztatás valószínűségére². Ha a kérdezettnek van jogosítványa, az 19 százalékkal növeli annak valószínűségét, hogy az illető foglalkoztatott. A megfelelő számítógépes ismeretek, készségek 8%-kal, és a – feltételezhetően – az átlagosnál jobb olvasás-szövegértési készség is 8%-kal növeli a foglalkoztatottság valószínűségét. Jelentős hatása van a foglalkoztatás valószínűségére emellett annak is, hogy a kérdezett volt-e már valaha munkanélküli, 17%-al csökkenti a foglalkoztatottság valószínűségét, ha már került munkanélküli státuszba. A budapestiek foglalkoztatási valószínűsége csak 2%-kal jobb, ha az egyéb tényezők hatását is figyelembe vesszük. Az etnikai hovatartozás szerint még akkor is mutatkoznak különbségek, csökkenti a roma származás a foglalkoztatás valószínűségét, ha az összes egyéb tényező, többek közt a korábbi munkanélküliség hatását kiszűrjük.

² A nyelvismeret hatásának mérésére a becsléseket egyéb specifikációkkal is elvégeztük, az eredmények nem mutattak szignifikáns hatást sem ha a társalgási szintű nyelvismeret, sem az alapfokú szintű nyelvismeret szerepelt a modellben.

Az eredmények azt mutatták, hogy az iskolarendszeren kívüli képzési részvétel és a korszerű skill-ek, kompetenciák megléte jelentős hatással van a foglalkoztatás valószínűségére. Mivel ezeknek a hatásoknak a kiszűrése után csak jóval alacsonyabb különbségek mutatkoztak az iskolai végzettségi csoportok között a foglalkoztatás valószínűségében, mint e nélkül, ezért feltételezhetjük, hogy az alacsony iskolázottságúak részben valóban azért szorultak ki a foglalkoztatásból, mert hiányoznak azok a készségeik, képességeik, tudásuk, melyeket a munkaerőpiac megkövetel. Ilyen körülmények között különösen aggasztónak tűnik, hogy körükben ilyen rendkívül alacsony a tanulási, képzési részvétel felnőttkorban.

6.3.2. KERESETI HATÁS

A képzéstörténet és a skill-ek, kompetenciák kereseti hozamának vizsgálatára a standard Mincer-típusú regressziókat becsültünk. (6.10. táblázat) Az első modellben az alapkereset, a másodikban a kiegészítő juttatásokkal bővített teljes kereset logaritmus volt a függő változó. Mivel a függő változók logaritmáltak, a becsült együtthatók a relatív különbségeket közelítik. A modell magyarázó változói megegyeznek a foglalkoztatottság valószínűségét vizsgáló modell magyarázó változóival, de azt kiegészítettük egy további kétértékű változóval, ami azt mutatta, hogy magyar vagy külföldi cég-e a munkáltató.

A felsőfokú végzettség bérelőnye az összes hatások kiszűrése után is rendkívül magas, a szakmunkás végzettségűekhez képest 43% a teljes keresetekre. A 8 általánost végzettek 10%-kal keresnek kevesebbet, mint a szakmunkás végzettségűek. Kisebbségnek mutatkozott viszont az érettségizettek bérelőnye (14% az alapkeresetekben és 18% a teljes keresetekben), mint azokban a becslésekben, melyekben nem szerepeltek a skill-eket és kompetenciákat mérő változók³.

Az egyének képzés-történetét leíró változók közül egyetlen változó hatása mutatkozott szignifikánsnak az, hogy részt vett-e a kérdezett iskolarendszerű képzésben az elmúlt 15 évben. Az, ha valaki végzettségét az elmúlt 15 évben szerezte 9%-os bérelőnyt jelent. Ez megerősíti azokat a korábbi empirikus eredményeket, melyek a fiatal iskolázott munkaerő iskolázottságának felértékelődéséről számoltak be, ami annyit jelent, hogy a munkaerőpiac többre értékeli az elmúlt 15 évben szerzett végzettséget, mint egy ugyanolyan szintű, korábban befejezett iskolát.

A készségek, kompetenciák közül az olvasási-szövegértési ismeretek hatása nem mutatkozott szignifikánsnak. Az olvasási-szövegértési készségek –mint az előzőekben láttuk – a foglalkoztatottság valószínűségére hatnak, vagyis a felvételnél. A többi készséget, kompetenciát leíró változó hatása szignifikáns volt, vagy az alapkeresetek, vagy a teljes keresetet magyarázó modellben. A jogosítvány hatása 6%-os az alapkeresetekre, és 12%-os a teljes keresetekre. 10% körüli a hatása a teljes keresetekre, ha valaki tárgyalási szinten beszél legalább egy idegen nyelvet és 10% a hatása az alapkeresetekre, ha viszonylag megbízható számítógép-felhasználói ismeretekkel rendelkezik (rendszeresen használ otthon számítógépet). Közvetlen kereseti előnnyel jár, ha valaki budapesti, ha még nem volt munkanélküli, vagy ha külföldi tulajdonban lévő cégnél dolgozik. Az etnikai hovatartozás hatása nem mutatható ki a keresetekben – a többi változó hatásának kiszűrése után.

6.4. Összegzés

Ebben a fejezetben a Monitor 2005 adatai alapján áttekintettük a 16 évesnél idősebb népesség 1990 és 2005 közötti, iskolarendszerű és nem iskolarendszerű képzési részvételét, nyelvismeretét, számítógép használati készségeit és megvizsgáltuk, hogy van-e az egyének képzés-történetének, a korszerű készségek meglétének hatása a foglalkoztatottságra, keresetekre. Főbb megállapításaink:

- A képzési részvételi adatok azt mutatták, hogy a munkaerőpiacra lépés után a népesség elég stabil, nagyjából 20%-a szerez magasabb végzettséget. Az utolsó 15 évben a népesség 72%-a semmiféle képzési programban nem vett részt. Az alacsony végzettségűek képzési részvétele elenyésző volt, a 8 osztállynál kevesebb végzettségűek 99, a 8 osztályos végzettségűek 82%-a, a szakmunkás végzettségűeknek pedig háromnegyede egyszer sem kezdett tanulmányokba. Az

³ Lásd pl. Horváth-Hudomiet-Kézdi (2004).

alacsony iskolázottságúak képzési gyakorisága is jóval kisebb volt a magasabb iskolázottsági csoportokénál (a tanulmányokat elkezdők többsége is legfeljebb egyszer kezdett tanulmányokba) a sikertelen, félbehagyott képzések aránya is körükben volt a legnagyobb – 10% fölötti.

- A számítógépes és nyelvi ismeretek szintjének vizsgálata azt mutatta, hogy ezeket a készségeket tekintve a szakmunkás-végzettségűek nem különböznek a 8 osztályt végzettektől. Jelentős javulás van nyelvismeretben, számítógéphasználatban a fiatalabb korcsoportok felé haladva.
- Végül olyan modelleket állítottunk fel, melyek az egyének képzés-történetének, olvasási-szövegértési készségeiknek, nyelvismeretének és számítógépes ismereteinek elkülöníthető hatását mérték a foglalkoztatottság valószínűségére és a keresetekre. Azt találtuk, hogy a nem iskolarendszerű képzésben való tanulmányoknak, valamint a legtöbb, korszerű készségnek: az átlagosnál jobb olvasási-szövegértési készségeknek, a számítógép használatnak és jogosítvány létének hatása van a foglalkoztatottság valószínűségére. Az eredmények azt is mutatták, hogy, ha ezeknek a hatásoknak a kiszűrése után jóval kisebb különbségek mutatkoznak a különböző végzettségi csoportoknak a foglalkoztatási valószínűségében, mint anélkül, ami arra utal, hogy az alacsony iskolázottság alacsony foglalkoztatási arányának – részben- a korszerű munkaerő-piacon megkövetelt készségek, képességek hiánya az oka.
- A képzés-történet és a készségek keresetekre gyakorolt hatásának vizsgálata azt mutatta, hogy 9% körüli kereseti hozammal jár, ha valaki az elmúlt 15 évben szerezte meg a végzettségét, vagyis a munkaerőpiac magasabbra értékeli az elmúlt 15 évben szerzett iskolai tudást a korábban megszerzettel szemben. A nyelv-, és számítógépes ismeretek és a jogosítvány ugyancsak kereseti hozamot eredményez.

Irodalom

Eurostat (2005): Statistics in Focus. Population and Social Conditions. 2005/8, Lifelong Learning in Europe.

Hováth Hedvig-Hudomiet Péter-Kézdi Gábor: Munkaerő-piaci folyamatok. In: Stabilizálódó társadalomszerkezet-TÁRKI Monitor Jelentések 2003 (szerk.: Szivós Péter – Tóth István György) Budapest, 2004. március.

Köllő János (2005) : Why Employment Did Not Follow a U-curve during the Transition – The Role of Skills Mismatch. Prepared for the EBRD-Japan Project on Labor Markets in Transition. Budapest, 2005.

KSH (2004): Az élethosszig tartó tanulás. KSH. 2004

OECD (2000): Literacy in the Information Age. OECD. 2000.

6.1. táblázat A munkaerőpiacra lépést követően magasabb iskolai végzettséget szerzett a végső iskolai végzettség szerint és korcsoportonként, %

	Magasabb végzettséget szerzett			N
	Nem	Igen	Együtt	
Kiinduló iskolai végzettség				
Kevesebb mint 8 osztály	100	0	100	294
8 osztály	95,1	4,9	100	817
Szakmunkásképző	87,3	12,7	100	950
Szakközépiskolai érettségi	80,8	19,2	100	421
Gimnáziumi érettségi	72,7	27,3	100	319
Érettségit követő felsőfokú szakképzés	43,1	56,9	100	274
Főiskola	57,0	43,0	100	335
Egyetem	71,8	28,2	100	195
Együtt	81,0	19,0	100	3605
Korcsoport				
16-20 éves	94,4	5,6	100	54
21-25	91,2	8,4	100	179
26-35	84,0	16,0	100	524
36-45	80,2	19,8	100	499
46-55	80,7	19,3	100	746
56-65	78,4	21,6	100	668
66-75	79,0	21,0	100	568
75 évesnél idősebb	79,2	20,8	100	366
Együtt	81,0	19,0	100	3604

6.2. táblázat Képzési részvételi arányok az utolsó 15 évben legmagasabb végzettség és korcsoportok szerint, % (általános iskolai tanulmányok nélkül)

	Tanulmányokba kezdett/ még tanul			Részt vett*		Együtt (1.)+(2.) +(3.)	
	Nem (1.)	Még nem fejezte be iskola rendszerű tanulmányait (2.)	Igen (3.)	Iskola- rendszerű képzésben (4.)	Nem iskola- rendszerű képzésben (5.)		
Végzettség							
Kevesebb, mint 8 osztály	99,0	1,0	0,3	0,3	0	100	296
8 általános	82,4	11,1	6,5	1,8	4,7	100	920
Szakk munkásképző	74,1	0,63	19,7	4,4	16,5	100	956
Szakközépiskolai érettségi	58,6	6,2	35,2	15,1	22,9	100	449
Gimnáziumi érettségi	47,0	13,8	39,2	17,2	21,8	100	370
Technikum	66,7	2,8	30,5	16,0	18,4	100	282
Főiskola	54,6	0,9	44,5	31,7	21,0	100	338
Egyetem	56,6	0,5	42,9	28,6	18,8	100	196
Együtt	71,6	5,3	21,9	10,2	14,2	100	3807
Korcsoport							
16-20 éves	16,6	73,53	9,9	8,3	5,9	100	204
21-25	44,7	20,80	34,5	22,5	18,6	100	226
26-35	49,4	0,76	49,8	29,2	30,1	100	528
36-45	60,9	0	39,0	19,6	23,0	100	499
46-55	73,9	0	26,0	8,7	19,3	100	746
56-65	89,5	0	10,5	2,0	8,7	100	669
66-75	98,2	0	1,8	0	1,8	100	568
75-nél idősebb	99,2	0	0,8	0,3	0,6	100	366
Együtt	71,6	5,3	21,9	10,2	14,2	100	3807

* A táblázat halmozottan mutatja a képzési résztételt, aki mindkét képzési típusban részt vett mindkét típusban szerepel.

6.3. táblázat Képzési részvétel a képzések száma szerint iskolai végzettségi csoportonként, %

	Nem vett részt	Még iskolai tanulmányokat folytat	Képzések száma				Együtt	N
				2	3	4-nél több		
Kevesebb, mint 8 osztály	99,0	1,0	0,3	0	0	0	100	296
8 általános	82,4	11,1	4,5	1,2	0,4	0,4	100	920
Szakk munkásképző	74,1	0,63	13,8	3,5	1,5	0,9	100	956
Szakközépiskolai érettségi	58,6	6,2	19,9	8,8	3,7	2,7	100	449
Gimnáziumi érettségi	47,0	13,8	21,2	12,8	2,6	2,6	100	370
Technikum	66,7	2,8	16,0	10,3	2,2	2,0	100	282
Főiskola	54,6	0,9	19,6	12,5	8,3	4,1	100	338
Egyetem	56,6	0,5	22,6	11,7	4,5	4,1	100	196
Együtt	71,6	5,3	13,1	4,9	2,3	1,6	100	3807

6.4. táblázat A sikertelen (félbehagyott) képzések aránya iskolai végzettségi csoportonként, %

	Sikertelen	Még nem fejeződött be	Sikeresen befejezte	Együtt	N
Kevesebb, mint 8 osztály	0	0	100	100	1
8 általános	13,0	3,0	84,0	100	100
Szaktanisként	5,2	5,5	89,3	100	291
Szakközépiskolai érettségi	1,5	9,2	89,3	100	260
Gimnáziumi érettségi	3,7	12,5	83,8	100	216
Technikum	4,7	4,6	90,7	100	151
Főiskola	1,4	15,4	83,2	100	297
Egyetem	1,4	9,8	88,8	100	143
Együtt	3,6	8,2	88,2	100	1458

6.5. táblázat Az iskolarendszerű és iskolarendszeren kívüli képzések megoszlása a képzés típusa szerint, %

	Iskolarendszerű képzés			Nem iskolarendszerű képzés	
	Arány	N		Arány	N
Középfokú szakképző iskola	12,0	75	Gépjárművezetői tanfolyam	14,7	120
Érettségi megszerzése	14,9	93	Nyelvtanfolyam	9,0	73
Érettségi utáni szakképzés	24,5	153	Számítástechnikai tanfolyam	12,0	98
Főiskola vagy egyetem elvégzése	27,2	170	Érettségit nem igénylő szakmai képzés	9,0	73
Diplomás szakképzés	5,4	33	Érettségi utáni szakmai képzés	14,4	117
2. felsőfokú diploma megszerzése	5,7	36	Munkanélküliek képzése	4,0	33
Tudományos fokozat megszerzése	0,8	5	Egyéb „szellemi” képzés	9,5	77
Egyéb iskola-rendszerű képzés	9,5	59	Egyéb „fizikai képzés	6,4	52
			Egyéb nem iskolarendszerű képzés	21,0	171
Együtt	100	624		100	814

6.6. táblázat Idegen-nyelvtudás iskolai végzettségi és korcsoportonként%

	Beszél idegen nyelven						N
	Igen				Nem	Együtt	
	Alap-fokon	Társalgási szinten	Tárgyalási szinten	Együtt			
Végzettség							
Kevesebb mint 8 osztály	0,7	5,4	1,0	7,1	92,9	100	296
8 osztály	6,6	4,8	0,7	12,1	87,93	100	920
Szakmunkásképző	4,8	3,8	0,9	9,52	90,5	100	956
Szakközépiskolai érettségi	21,2	12,7	2,9	31,0	69,0	100	449
Gimnáziumi érettségi	10,8	19,7	6,5	37,0	63,0	100	370
Érettségi utáni szakképzés	26,5	11,8	4,0	42,3	57,7	100	282
Főiskola	6,5	33,4	15,7	55,62	44,4	100	338
Egyetem	1,1	61,8	21,0	83,9	16,1	100	196
Együtt	7,5	13,1	4,3	24,9	75,1	100	3807
Korcsoport							
16-20 éves	36,3	27,9	4,9	69,1	30,9	100	204
21-25	19,5	30,1	9,3	58,9	41,1	100	226
26-35	12,0	17,2	5,5	34,7	65,3	100	528
36-45	6,4	14,4	5,4	26,2	73,8	100	499
46-55	3,6	10,2	4,2	18,0	82,0	100	746
56-65	3,0	7,3	3,0	13,3	86,7	100	669
66-75	2,5	8,1	2,3	12,9	87,1	100	568
75-nél idősebb	3,2	10,7	3,6	17,5	82,5	100	366
Együtt	7.5	13.1	4.3	24.9	75.1	100	3807

6.7. táblázat Számítógép-használat iskolai végzettségi és korcsoportonként%

	Szokott számítógépet használni			Havonta többször használja		Szokott internetezni	N
	Nem használ	Használ	Együtt	Munka-helyen	Otthon		
Végzettség							
8 osztálynál kevesebb	99,3	0,7	100	0,3	0,3	0,7	296
8 általános	86,0	14,0	100	1,1	9,2	9,6	920
Szakmunkásképző	83,0	17,0	100	6,0	10,9	7,0	956
Szakközépiskolai érettségi	50,3	49,7	100	26,5	30,5	29,6	449
Gimnáziumi érettségi	42,4	57,6	100	26,2	35,7	38,9	370
Technikum	53,9	46,9	100	25,1	29,0	29,7	282
Főiskola	34,9	65,1	100	44,7	50,3	51,2	338
Egyetem	34,9	65,1	100	44,6	53,8	53,8	186
Tudományos fokozat	50,0	50,0	100	30,0	50,0	40,0	10
Együtt	68,3	31,7	100	15,5	21,4	21,0	3807
Korcsoport							
16-20 éves	22,6	77,4	100	2,5	54,1	66,7	204
20-25	33,2	66,8	100	20,8	48,2	54,0	226
26-35	47,9	52,1	100	29,7	42,1	34,7	528
36-45	52,8	47,2	100	34,0	37,0	29,0	499
46-55	70,0	30,0	100	22,8	20,6	18,9	746
56-65	83,9	16,1	100	8,2	11,5	7,9	669
66-75	96,0	4,0	100	1,2	3,2	2,0	568
75 évesnél idősebb	98,4	1,6	100	0	1,4	2,3	366
Együtt	68,3	31,7	100	15,5	21,4	21,0	3807

6.8. táblázat Olvasási szokások iskolai végzettségi és korcsoportonként

Végzettség	Semmit nem olvas	Valamit olvas	Együtt	Olvas					N
				Könyvet	Napi- lapot	Heti- lapot	Havi- lapot	Mindent	
8 osztálynál kevesebb	52,2	47,8	100	15,2	35,1	25,3	12,3	3,0	296
8 osztály	31,2	68,8	100	33,0	49,0	32,8	18,4	6,2	920
Szakközépiskola	16,9	83,1	100	37,1	67,6	41,6	27,0	8,1	956
Szakközépiskolai érettségi	11,0	89,0	100	60,8	70,9	53,5	37,6	20,9	449
Gimnáziumi érettségi	8,4	91,6	100	67,1	64,8	51,2	42,3	21,6	370
Technikum	6,4	93,6	100	66,6	71,2	53,4	42,9	23,0	282
Főiskola	3,9	96,1	100	83,9	73,9	60,2	54,9	37,9	338
Egyetem, tudomá- nyos fokozat	3,8	96,2	100	86,2	76,6	63,8	51,5	36,7	196
Együtt	19,1	80,9	100	49,0	62,0	44,2	31,5	15,3	3807

6.9. táblázat A 66 évesnél fiatalabbak foglalkoztatottságának valószínűségét leíró modell*

	Együttható	z	Marginális hatás (dy/dx)	z
Férfi	0,359	5,81*	0,141	5,88*
Kor	0,277	16,15*	0,110	16,11*
Kor-négyzet	-0,003	-17,96*	-0,001	-17,91*
Legmagasabb végzettség				
Legfeljebb 8 osztály	-0,153	1,81***	-0,061	-1,81***
Érettségizett	0,152	1,90**	0,060	1,91**
Érettségi utáni felsőfokú szakképzés	0,013	0,11	0,005	0,11
Felsőfok	0,192	1,75***	0,075	1,78***
Képzéstörténet				
A munkaerőpiacra lépést követően magasabb végzettséget szerzett	0,041	0,51	0,016	0,51
Részt vett az elmúlt 15 évben iskolarendszerű képzésben	-0,046	-0,52	-0,018	-0,52
Részt vett az elmúlt 15 évben nem iskolarendszerű képzésben	0,174	2,36*	0,068	2,38*
Egyéb skill-ek				
Használ otthon számítógépet	0,203	2,72*	0,080	2,75*
Rendszeresen olvas napilapot, heti, havilapot és könyvet	0,208	2,57*	0,081	2,61*
Legalább egy nyelven tárgyalási szinten beszél	-0,099	-0,64	-0,039	-0,64
Van jogosítványa	0,487	7,48*	0,192	7,62*
Budapesti	0,061	0,72	0,024	0,72
Roma	-0,864	-5,90*	-0,032	-7,07*
Volt már munkanélküli	-0,450	-7,26*	-0,177	-7,38*
Konstans	-4,879	-13,77*		
N		2615		
Pseudo R ²		0,2811		
Wald chi2(17)		764,54		
Prob > chi2		0,0000		

* Probit becslés

Robosztus standard hibákkal

*1 –on szignifikáns, ** 5%-on szignifikáns, *** 10%-on szignifikáns

Referenciacsoport: nő; szakközépiskolai végzettségű, a munkaerőpiacra lépés után már nem szerzett magasabb végzettséget, nem vett részt iskolarendszerű képzésben, nem vett részt nem iskolarendszerű képzésben, nem használ otthon számítógépet, nem olvas rendszeresen, nem beszél egy nyelvet sem tárgyalási szinten, nincs jogosítványa, nem budapesti, nem roma, még nem volt munkanélküli

6.10. táblázat A képzési részvétel és az egyéb skill-ek meglétének hatása a keresetekre (OLS)

	Alapkereset		Teljes kereset	
	Együttható	t	Együttható	t
Férfi	0,1511	4,63*	0,1547	4,39*
Kor	0,0309	3,36*	0,0575	4,81*
Kor-négyzet	-0,0003	-3,12*	-0,0006	-4,48*
Legmagasabb végzettség				
Legfeljebb 8 osztály	-0,1061	-2,99*	-0,1072	-2,04**
Érettségizett	0,1396	2,02**	0,1800	2,50*
Érettségi utáni felsőfokú szakképzés	0,1290	2,75*	0,1492	2,16**
Felsőfok	0,3276	5,75*	0,4338	7,58*
Képzéstörténet				
A munkaerőpiacra lépést követően magasabb végzettséget szerzett	-0,0044	-0,11	0,0392	1,03
Részt vett az elmúlt 15 évben iskolarendszerű képzésben	0,0921	2,14**	-0,0210	-0,45
Részt vett az elmúlt 15 évben nem iskolarendszerű képzésben	0,0569	1,76	0,0492	1,38
Egyéb skill-ek				
Használ otthon számítógépet	0,1041	2,87*	0,0598	1,49
Rendszeresen olvas napilapot, heti, havilapot és könyvet	0,0646	1,66	0,0174	0,42
Legalább egy nyelven tárgyalási szinten beszél	-0,0179	-1,45	0,0974	2,14**
Van jogosítványa	0,0681	2,34**	0,1228	3,07 *
Budapesti	0,2286	6,40*	0,1650	3,79 *
Roma	-0,0028	-0,04	0,0418	0,46
Volt már munkanélküli	-0,0989	-3,72*	-0,2193	-6,16*
Magyar cég	-0,1198	-2,45**	-0,0898	-1,62
Konstans	10,5235	55,00*	12,18613	47,14 * *
N	1294		1257	
R2	0,2114		0,2413	

Függő változó: 1) Az alapkereset logaritmus 2) Az összekereset logaritmus

Robosztus standard hibákkal

*1%-on szignifikáns, ** 5%-on szignifikáns, *** 10%-on szignifikáns

Robosztus standard hibákkal

Referenciacsoport: nő; szakmunkás-iskolai végzettségű, a munkaerőpiacra lépés után már nem szerzett magasabb végzettséget, nem vett részt iskolarendszerű képzésben, nem vett részt nem iskolarendszerű képzésben, nem használ otthon számítógépet, nem olvas rendszeresen, nem beszél egy nyelvet sem tárgyalási szinten, nincs jogosítványa, nem budapesti, nem roma, még nem volt munkanélküli, külföldi cég.

7. Fogyasztási jellemzők (Varga Noémi)

Tanulmánykötetünkben a háztartások jólétét eddig a jövedelmükön keresztül vizsgáltuk, a szegénységet ezen keresztül definiáltuk, illetve egy tanulmányba a kirekesztés többdimenziós jellege is megjelent. Mostani tanulmányunk a fogyasztással foglalkozik, illetve felvillant egy hagyományos szegénység megközelítést is.

A fogyasztásvizsgálatok összetett kérdésre keresik a választ, azt próbálják megmutatni, hogyan változott a háztartások életmódja, életszínvonala, milyen különbségek mutatkoznak az egyes társadalmi kiscsoportok között. Az ilyen jellegű vizsgálatoknak szembe kell nézniük két problémával. A legtöbb esetben, mint jelen vizsgálatban is, az egyes fogyasztási tételekre kiadott összegek nagyságáról rendelkezünk információkkal. Ez alapján megvizsgáljuk, hogy hányan költenek a különböző tételekre, bővült-e az egyes tételeket fogyasztók köre a társadalom szegmenseiben. Az árindexeken keresztül becsülhető, hogy a fogyasztás növekedése mögött mennyiségi vagy árváltozás áll, de nem tudunk választ adni a minőség, színvonal változásának kérdésére, amely alapvető fontosságú lenne a kiinduló kérdés megválaszolása szempontjából. A másik probléma, amelyet szem előtt kell tartanunk, a mérési módszer megbízhatósága. Kérdőíves felmérésünkben az egyes fogyasztási tételek jellegének megfelelően a megelőző egy, három, illetve tizenkét hónapra vonatkozó költség összegét kérdeztük. Főként az első esetben nagyobb a pillanatnyi időszak szerepe, a többinél számolnunk kell az alkalmi nagyobb kiadások dominanciájával, a kisebbek elfelejtésével. A kérdőíves megkérdezés tehát bizonyos értelemben kevésbé tekinthető pontosnak a naplós módszerrel szemben, ugyanakkor fontos jellemzője, hogy mivel kisebb terhet ró a kérdezettre, nagyobb kör mutatkozik hajlandónak a válaszadásra.

Mint a kötet más cikkeinél is láttuk, minden jóléti elemzésnél, így a fogyasztás-vizsgálatnál fontos kérdés a fogyasztási egység megválasztása. A fogyasztás összegét háztartásra vonatkozóan kérdeztük, ugyanakkor eltérő szerkezetű háztartások összehasonlításakor számolnunk kell a fogyasztási méretgazdaságossággal. El kell tehát döntenünk, milyen fogyasztási súlyt rendelünk első és többedik felnőtt, illetve gyermek háztartástagokhoz. A társadalomkutatási gyakorlatban többféle egységskálát alkalmaznak. A legegyszerűbb az egy főre számolt érték, amely a fent említett elvet figyelmen kívül hagyja, az egy főre számolt fogyasztás a nagyobb háztartások fogyasztási szintjét, s ezen keresztül életszínvonalát a kis háztartásokhoz képest rosszabbnak mutatja. Elterjedt gyakorlat a háztartásnagyság $e = 0,73$ -as kitevőjével létrehozott skála, ez azonban nem differenciál a különböző életkorú, s ennél fogva különböző szükségletű fogyasztók között. Az európai országokban általánosan elfogadott az OECD1, illetve annak módosított, ma már előtérbe helyezett változata, az OECD2 skála¹. Magyarországon is született becslés arra vonatkozóan, hogy a hazai háztartások mért fogyasztása milyen ekvivalenciaskálát indokol (Éltető–Havas, 2002). A kutatók az OECD1 skálához közeli értékeket, az első felnőttre 1-es, a további felnőttekre 0,7-es, a 8-14 éves gyermekekre 0,6-es, az 1-7 évesekre 0,5-es értékeket kaptak.

A fogyasztási egységskálából adódó különbségek nem tekinthetők elhanyagolhatónak sem a fogyasztás mértékét, sem a legkevesebbet és legtöbbet fogyasztó háztartások összetételét vizsgálva. (7.1. és 7.2. táblázat) Az egy főre jutó fogyasztás a legkisebb átlagos fogyasztás mellett a legnagyobb különbséget mutatja az alsó és felső fogyasztási decilis között. Az OECD2 skála épp ellentétesen, átlagosan magas, az előbb említetthez képest több mint 30%-kal magasabb átlagos fogyasztást és a szélső csoportok átlagai között kisebb, a 7,4-es hányadossal szemben 6-szoros eltérést mutat. A többi három skála nagyon hasonló eredményhez vezet, amely az OECD1 és az Éltető–Havasi skála hasonló paramétereit tekintve nem meglepő, de nem térnek el ezektől jelentősen a háztartásnagyság 0,73-as kitevőjével számolt eredmények sem. A keveset fogyasztó háztartások összetételét vizsgálva az OECD2 skála a többi skálához képest nagyobb valószínűséggel sorolja az alsó fogyasztási decilisbe az egyszemélyes háztartásokat és kisebb arányban a gyermekeket. A másik végletet ebben a tekintetben is az egy főre jutó fogyasztás kalkulálása jelenti.

¹ Az előbbi a háztartás első felnőtt tagjához 1-es, a további felnőtt tagokhoz 0,7-es, a gyermekekhez 0,5-es, míg az utóbbi a fejlett társadalmakban végzett vizsgálatok eredménye alapján a további felnőtt tagokhoz 0,5-es, a gyermekekhez 0,3-es fogyasztási súlyt rendel. Ebből adódóan az 1-es skála a kisebb, a 2-es skála a nagyobb háztartások adott mértékű fogyasztását mutatja magasabbnak.

Regressziós elemzéssel is megnéztük, hogy a Monitor adatfelvételben mért fogyasztás alapján milyen súlyokat rendelhetünk a 0-15 éves, illetve a felnőtt háztartástagokhoz. A regressziós vizsgálatból – Éltető-Havasi elemzéséhez hasonlóan – kihagytuk az 1. és 10. decilist. Eredményként a háztartás első felnőtt tagjához 1-es, a további felnőtt tagokhoz 0,8-as, a gyermekekhez 0,4-es súlyt kaptunk. Nem módosultak ezek a súlyok akkor sem, amikor külön elemeztük a keveset, illetve a sokat fogyasztó háztartásokat. Ezzel a skálával azonban nem akartuk szaporítani a lehetséges módszertani választások körét, csak egy empirikus tesztnek szántuk.

Mindezek figyelembevételével azonban, meg kell jegyezni, hogy nem tartjuk indokoltnak az európai vizsgálatokban elterjedt, de a magyar társadalomra nem érvényesíthető OECD2-es skála használatát, és a továbbiakban az OECD1-es, illetve ahol korábbi adatokkal való összehasonlítás megkívánja, a 0,73-as kitevővel számolt skálát fogjuk alkalmazni.

7.1. A fogyasztás mértéke

A háztartások egy hónapban² átlagosan 126 249 Ft-ot fogyasztottak el, ami egy főre számítva 57 809 Ft-ot, 0,73-as kitevővel számolt ekvivalenciaskála alapján egy fogyasztási egységre 69 354 Ft-ot, OECD 1 skála alapján számolva 67 573 Ft-ot jelentett. A 2003. szeptemberében készült Monitor adatfelvételben (Bernát-Szívós, 2004) az egy háztartásra jutó fogyasztás mértéke 103 156 Ft, egy fogyasztási egységre³ 54 375 Ft volt, ami 111,1-es általános árindexszel számolva 10%-os, illetve 15%-os reálnövekedést jelent.

A fogyasztás mértéke a háztartások jellemzői alapján természetesen eltér. (7.3. táblázat) A háztartásfő életkora alapján a legmagasabb fogyasztást a fiatal háztartásokban mértük, de átlag feletti a kiadások mértéke az 50-69 éves háztartásfőkkel rendelkezők csoportjában is. Fontos rámutatnunk az inaktív korú háztartások megosztottságára. Feltehető, hogy a fogyasztás csökkenése nem az inaktívvá válás pillanatában, hanem időben eltolva mutatkozik. Rendkívül dinamikus nő a fogyasztás mértéke az iskolai végzettség emelkedésével, a határpontot az érettségivel való rendelkezés jelenti: a legalább érettségivel rendelkezők az átlag felett, míg az alacsonyabb iskolai végzettségűek az átlag alatt fogyasztanak. Hasonló dinamizmust tapasztalunk a gazdasági aktivitás, illetve az aktív háztartásfők foglalkozási csoportjait vizsgálva. Kiemelkedő csoportot jelentenek a vállalkozók körébe sorolt háztartások, illetve a vezető és szellemi foglalkozást űző háztartásfővel rendelkezők. Látnunk kell, hogy a nyugdíjas, illetve a fizikai munkát végzők háztartása ugyan átlag alatti fogyasztást mutat, de kevesebb, mint 10%-kal. A fogyasztás mértékére igazán drasztikus negatív hatást az egyéb inaktív körébe sorolódás tesz. Nem meglepő a fogyasztás jövedelemmel mutatott összefüggése, a felső és alsó ötöd kiadásának hányadosa 2,4. Ekvivalenciaskála használata mellett is jelentős szerepe marad a háztartás létszámának, és a különbség nagyobb, mint amit kor vagy gazdasági aktivitás esetében láttunk. A korábbi tapasztalatoknak megfelelően a település típusa is döntő tényezőnek mutatkozik, az átlag a település méretével párhuzamosan emelkedik.

7.2. Fogyasztási tételek

Csaknem minden háztartás költ élelmiszerre, lakásfenntartásra, valamint tisztálkodási és tisztítószerekre. A lakásfenntartáson belül csaknem mindenki fizet elektromos áramért, valamint víz- és csatornahasználatért, illetve több mint negyötödük a gázért. A két évvel korábbi eredményekhez képest a víz- és csatornadíjra fordítók aránya számottevő mértékben növekedett. A személyszállítás a háztartások valamivel több, mint kétharmadát, lakbér, közös költség, valamint melegvízdíj, fűtődíj egyharmadukat terheli. Telefonszámlát a háztartások csaknem kilenczede fizet. E csoport aránya a

² Két módon mértük a havi kiadások nagyságát. Megkérdeztük tételenként a fogyasztás mértékét a tételek egy csoportjáról az elmúlt hónapra, másik csoportjáról az elmúlt három hónapra, harmadik csoportjáról az elmúlt egy évre vonatkozóan. Ezeknek egy hónapra vetített értékét összegeztük. Ezen túlmenően egy összegben is megkérdeztük, hogy mindent összevetve mennyi szokott lenni az összes kiadásuk egy átlagos hónapban. A két eredmény közül a nagyobbakat tekintettük a háztartás havi fogyasztásának.

³ 0,73-as kitevővel számolt fogyasztási egységgel kalkulálva.

korábbi adathozvétellek tanúsága szerint jelentősen emelkedett, azonban az elmúlt két év folyamán a növekedés megállt. A további infokommunikációs eszközöket vizsgálva elmondhatjuk, hogy nőtt a televíziós csatornákra, dekóder bérleti díjára fordítók számossága, ma a háztartások csaknem kétharmadánál szerepel ez a tétel. Korábban nem kérdeztük, hogy ki áldoz Internet előfizetésre, 2005-ben minden nyolcadik háztartás adott számot ilyen költségről. Magasnak mondható az orvosra, gyógyszerre, gyógyhatású készítményekre költők aránya, a kérdezettek negyötödének van ilyen jellegű kiadása. (Érdemes figyelembe vennünk, hogy a kérdezési időszak egy része nyári hónapokra esik, az év egészét tekintve ez valamivel magasabb lehet.) Közlekedéssel, ruházkodással valamint szépségápolással kapcsolatos költségei közel kétharmaduknak van, élvezeti cikkeket, úgymint cigarettát, szeszesitalt felük fogyaszt. Művelődéssel, oktatással és szórakozással kapcsolatos ráfordítások csak egynegyedüknél jelentkeznek, sportra egytizedük költ. Az elmúlt egy évben a háztartások harmada áldozott lakáskarbantartásra, valamivel kevesebb háztartási cikkekre, és egyötödük tartós műszaki cikkekre. Ugyanennyien fizettek üdülésért. Korábbi felméréseinkben nem kérdeztük, hogy a háztartások mekkora részét terheli tartásdíj, illetve hányan támogatnak más háztartásokat. Az előbbivel meglepően keveseknél találkoztunk. Új tételként szerepeltettük a háztartások egyötödét terhelő ház- és ingatlanadót is. Nem meglepő módon továbbra is a legritkábban előforduló költség a bejárónő és gyermekfelügyelő díja.

A havi szinten mért kiadások közül a legnagyobb összeget, átlagosan 21 160 Ft-ot élelmiszerre költik a háztartások. (7.4. táblázat) A két év alatti kiadásnövekedés meghaladja az árváltozás mértékét. Ezt követően a legnagyobb tétel a lakásfenntartás terhe, a két tétel átlagának összege a teljes fogyasztás átlagának csaknem fele. A lakásfenntartási kiadásokon belül legtöbbet a melegvíz- és fűtődíjra fizetnek a táv- vagy központi fűtéses lakásban élők. Itt nincs módunk összehasonlítást tenni a korábbi évekre vonatkozóan, mivel 2002/2003-ban fűtődíj nélkül kérdeztük az összeget. Hasonló okokból nem tudjuk megállapítani a gázfogyasztás változásának mértékét. Víz- és csatornahasználati díj esetében nemcsak a fogyasztók aránya, hanem az átlagos ráfordítás is jelentősen, az árindexet meghaladó mértékben emelkedett, 2005 szeptemberében átlagosan 2 181 Ft. Ez arra utalhat, hogy azok, akik a díj megfizetésére az utóbbi időszakban váltak kötelezetté, inkább a nagyobb fogyasztók köréből kerülnek ki. A lakási kiadás tételcsoporton belül a közös költség és a személyszállítás esetében is a KSH árindexénél nagyobb változást mértünk.

A havi szinten mért fogyasztási tételek közül a ráfordított összeg nagysága alapján a közlekedési költségek, bérlet, benzin, jegy költség következik, 6 700 Ft körüli összeggel. Hasonló árat fizetnek átlagosan bejárónőre, gyermekfelügyeletre azon kevesek, akik áldoznak ilyen tételre. Az élvezeti cikkekre fordított kiadás – minden mérési módszer esetében – az egyik legnehezebben mérhető tétel a fogyasztás vizsgálatoknál. Itt a legnagyobb a letagadás és elfelejtés szerepe. Adataink alapján átlagosan 5 500 Ft-ot jelent ez a költség a fogyasztók számára. A televíziós csatornák, telefon és Internet-előfizetés közül a legtöbbet a legnagyobb csoport által használt telefonra áldoznak, átlagosan 4 300 Ft-ot, az Internet előfizetés valamivel kisebb összeget tesz ki, 3 500 Ft-ot, de hangsúlyoznunk kell, hogy csak a havi rendszeres előfizetési díjat kérdeztük. A legkisebb átlagot a televíziós csatornák esetében mértük, valamivel több, mint 2 000 Ft-ot, azonban itt is a fogyasztók csoportjának bővülése mellett árindexet meghaladó fogyasztásnövekedést tapasztaltunk.

Azon tételek körében, amelyekre vonatkozóan az elmúlt három hónap kiadásait kérdeztük, a ruházkodási tételekre költenek a legtöbbet, negyed év alatt átlagosan több mint 11 000 Ft-ot. Ugyanakkor erről a tételről mondhatjuk el, hogy a legkevésbé változott. Mind nagyságrendjében, mind a változás mértékében ezt követik az egészségügyi kiadások. E tételnél nemcsak az árindex-változás haladja meg az átlagos (111,1%-os) árindexet, de jelentős, 15%-os reálnövekedésről beszélhetünk. Korábbi vizsgálatunkban együtt kérdeztük a szórakozásra, sportra fordított összeget. Ha mostani adatainkat összevonjuk, azt tapasztaljuk, hogy 27,1% költ legalább az egyikre, átlagosan 10 413 Ft-ot, tehát az erre áldozók aránya nem változott számottevő mértékben, de csaknem duplájára nőtt a ráfordított összeg. A két elem közül, mint látható a sportra áldoznak kevesebbet, de erre fizetnek átlagosan többet a háztartások. Művelődés, oktatás kapcsán nominálértékben növekedést, reálértékben kismértékű csökkenést tapasztaltunk.

Átlagosan jelentősen kevesebbet, 3 500 Ft körüli összeget fordítanak tisztálkodási, valamint tisztítószerre, de figyelembe véve az árindex minimális csökkenését, jelentősnek mondható a ráfordítás növekedése. Az éves szinten mért tételek közül négyet, a háztartási cikkekre, üdülésre, lakáskarbantartásra és a tartós műszaki cikkekre fordított összeget tudjuk a két évvel korábbi eredményeinkkel összehasonlítani. A legtöbbet, átlagosan csaknem 100 000 Ft-ot

lakáskarbantartásra adták ki, a változás azonban megfelel az árindex mértékének. Ezt követi 66 365 Ft-tal az üdülési költség, ahol 18%-os reálnövekedést mértünk. A háztartási cikkek és tartós műszaki cikkek esetében számottevő csökkenés mutatkozik, a korábbi csaknem 48 000 Ft-os átlag 40 000 Ft alá, az utóbbi 58 000 Ft-os tétel 46 000 Ft alá csökkent. A kevesek által fizetett tartásdíj és más háztartások támogatására fordított összeg jelentős terhet ró az azt fizetőkre, egy hónapra vonatkoztatva a legjelentősebb tételek közé sorolható. A nagyobb csoport által fizetett ház- és ingatlanadó átlagosan egy évben 7 664 Ft-ot jelent, egy hónapra vonatkoztatva az egyik legkisebb összeget teszi ki.

Egy társadalom fogyasztási szerkezetének fontos jellemzője, hogy az egyes tételek elterjedtsége, illetve a kiadások nagysága milyen mértékben függ a jövedelemtől. Ezt a tulajdonságot szoros kapcsolat esetén a fogyasztási tétel rugalmasságnak, ellenkező esetben rugalmatlanságának nevezzük. A fogyasztó háztartások számát tekintve a legrugalmatlanabb tételek a csaknem mindenki által fogyasztott élelmiszerek, lakásfenntartási költségek, tisztálkodási és tisztítószeres, a széles körben elterjedt egészségügyi kiadások, a nehezen mérhető élvezeti cikkek, valamint a ház- és ingatlanadó. (7.5. és 7.6. táblázat) Ha a ráfordítás nagyságát is figyelembe vesszük, az élelmiszer közel egyenletesen emelkedik, s a szélső ötödök között nem egész kétszeres a különbség. Évezeti cikkek esetében az alsó két ötöd átlagos költségei azonosnak tekinthetők, a szélső értékek hányadosa az élelmiszerekéhez hasonló. Egyenletes növekedést és 2 körüli hányadost tapasztalunk tisztálkodási és tisztítószeres esetében is. Korábbi tapasztalatainknak megfelelően nem egyenletes az emelkedés az egészségügyi kiadások esetében, a legmagasabb fogyasztás a középső kvintilisnél tapasztalható, amelynek hátterében az életkori szerkezet áll, ugyanakkor legalacsonyabb az alsó ötöd ráfordítása, amely elsősorban jövedelmi hatásnak tekinthető. Mint táblázatunkból látható, elterjedtségben nem, de ráfordításban rendkívül nagy rugalmasságot mutat a ház- és ingatlanadó, az alsó és felső ötöd hányadosa 4,4. A lakásfenntartáson belül a legrugalmatlanabb elemek a személyszállításért, elektromos áramért, gázfogyasztásért fizetett díjak. A lakbér és közös költség valamint a melegvíz és távfűtési díj elterjedtségében, a víz- és csatornahasználati díj mértékében mutat bizonyos fokú rugalmasságot.

A nagyon kevés háztartásnál megjelenő tételek, mint a bejárónő vagy tartásdíj részletesebb elemzésétől el kell tekintenünk, ezek szinte kizárólag a felső ötödnél jelennek meg. Tartásdíj esetében ennek részletes magyarázatára az elemszám okán nem vállalkozhatunk, mindössze feltételezhetjük, hogy az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők körében nehezen érvényesíthető ilyen jellegű tétel.

A fogyasztó háztartások aránya tekintetében a legrugalmasabb tételek a kisebb csoport körében előforduló Internet előfizetés, szórakozás, sport, üdülés, de fontos különbség, hogy míg a szórakozás, üdülés a felső ötöd csaknem felére, addig az Internet előfizetés kevesebb, mint harmadára jellemző. További fontos különbség, hogy míg az Internet előfizetésre fordított kiadás nagysága jövedelemfüggetlen, a másik három esetében a legmagasabb kvintilis kiemelkedő értéket mutat. A fogyasztás átlaga határozottan emelkedik a jövedelem nagysága szerint a közlekedési költség, telefondíj, ruházkodás, szépségápolás, háztartási cikkek vásárlása esetében. Tartós műszaki cikkekre kiadott összeg átlaga vonatkozásában az első négy ötöd között nem találtunk különbséget, azonban csaknem kétszer annyit költ ilyen termékekre a leggazdagabb réteg.

7.3. Fogyasztási arány, a fogyasztás szerkezete

Adataink szerint a háztartások átlagosan az egy hónapra eső jövedelmük 94%-át fogyasztják el. (7.7. táblázat) Természetesen jelentősen eltérnek a társadalmi csoportok e tekintetben. A háztartásfő kora csak kismértékben befolyásolja a fogyasztási arányt, iskolai végzettsége azonban jelentős mértékben. A legalacsonyabb arányú kiadást a felsőfokú végzettséggel rendelkező háztartásfőknél mértük, a legmagasabbat az érettségivel rendelkezőknél. Az egyéb inaktívak körében jelentős túlfogyasztást állapítottunk meg, e csoport csaknem felének több az átlagos havi kiadása a háztartás jövedelménél. Az alsó jövedelmi ötöd fele, a második decilis harmada adataink szerint többet költ, mint folyó jövedelme. Az itt bemutatott összefüggések természetesen összetettek és egymástól sem függetlenek, de a méretgazdaságosság elve (is) látszik érvényesülni a különböző méretű háztartások fogyasztási arányát összehasonlítva, azaz a túlköltekezésnek leginkább a kisméretű, legkevésbé a nagyméretű háztartások vannak kitéve.

A fogyasztás szerkezete azt mutatja meg, hogy a háztartások átlagosan a kiadások hány százalékát fordítják az egyes tételekre. A két évvel korábbi eredményeinkkel való összehasonlítást nehezíti a kérdőívben, a fogyasztási tételek bontásának módosítása. További nehézséget jelent, hogy a lakásfenntartási költségek korábban nem tartalmazták a fűtési költségeket, míg jelen adatfelvételben igen, ami az adatfelvételi időszakot figyelembe véve azoknál szerepel nagy súllyal, akik azt átalány jellegű rendszerben fizetik.

A költségek legnagyobb hányadát az élelmiszer (36%), ezt követően a lakásfenntartási költségek (23%) teszik ki, együttesen több mint a felét. (7.8. táblázat) A többi tétel nagyságrendileg kisebb hányadot képvisel, sorrendben a közlekedés, telefonszámla, egészségügyi kiadások és élvezeti cikkek következnek (6–4,5%).

Jeleztük, hogy egy hagyományos szegénység definíciót is bemutatunk, ezért részletesen is érdemes megvizsgálnunk az élelmiszerfogyasztás arányát a teljes kiadáson belül. Engel nevéhez kötődik az a tétel, miszerint minél magasabb a kiadáson belül az élelmiszerkiadások aránya, annál szegényebb az adott háztartás (sőt általánosítva az adott országot). Ezért azt a mutatót szegénységi mérőszámként is szokták használni. A háztartásokat négy csoportba soroltuk ezen arány szerint: kétötödénél magasabb az élelmiszerkiadás aránya – ők a „szegények”, 30–40%, 20–30% és egyötöd alatt. Ha megnézzük az e mutató alapján képzett csoportok összetételét, meglehetősen összetett képet kapunk. (7.9. táblázat) A háztartásfő életkora szerint csak a legidősebbeknél látunk jelentős különbséget. A 70 év feletti háztartásfők nagyobb arányban szerepelnek a mutató által legszegényebbeknek minősített csoportban, ők teszik ki több mint egynegyedét. Az iskolai végzettséggel erősebb összefüggést láthatunk, míg azok körében, akik a jövedelmük több mint 40%-át élelmiszerekre költik 40% a legfeljebb 8 általánossal rendelkezők és alig 8% a felsőfokú végzettségűek aránya, az élelemre 20% alatt fordítók közt 18, illetve 21% ez az arány. A mutató által szegényebbként besorolt csoportban tituláltaknál felülreprezentáltak a nyugdíjasok, s bár számottevő az alkalmazottak aránya, az e csoportba tartozó aktív háztartásfők túlnyomó többsége fizikai munkát végez. Fontos kérdést vet fel a jövedelmi, illetve fogyasztási kvintilisek megoszlása e csoportokban. Látható, hogy a magas élelmiszerfogyasztási aránnyal jellemezhető körében felülreprezentált az alsó, és alulreprezentált a felső ötöd, míg az ételre 20% alatt költők csoportjában fordított az összefüggés, de a magas jövedelműek nem tűnnek el az előbbi, az alacsony jövedelműek pedig nem tűnnek el az utóbbi csoportból. Mindez azt mutatja, hogy a mutató nemcsak szegénységet, hanem fogyasztási kultúrát, fogyasztási szokásokat is mér. A fogyasztási szerkezet nem alakul át párhuzamosan a jövedelem növekedésével. Feltehető, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségű, fizikai munkát végző háztartásfők háztartásainak körében a jövedelem növekedése a fogyasztás növekedését, de szerkezetének közel változatlanóságát vonja maga után.

7.4. Üdülés, nyaralás

A nyaralás, mint korábban bemutattuk, a rugalmas fogyasztási tételek közé tartozik, mind elterjedtsége, mind a ráfordítás átlagos mértéke nő a jövedelem emelkedésével. Az alsó jövedelmi ötöd alig egytizede, míg a legfelső csaknem fele áldoz rá. A ráfordítás átlagos nagysága nem tér el jelentős mértékben az alsó négy kvintilisben, de kétszeresére emelkedik a felső ötöd esetében.

Említettük, hogy fogyasztás vizsgálatoknál nehéz válaszolni arra a kérdésre, hogy egy adott fogyasztási mérték, esetleg annak növekedése milyen minőséget takar. Az üdülés, nyaralás esetében megpróbáltuk ezt részletesebben körüljárni. A nyaralási szokásokat az elmúlt öt évre vonatkozóan, a háztartás minden, legalább 16 éves tagjától külön kérdeztük. Belföldön az egyéni kérdőívre válaszoló 3637 személy 13%-a minden évben volt legalább egy hétig nyaralni, 14%-a néhányszor, de nem minden évben, 7% csak egyszer, kétharmaduk pedig egyszer sem. Külföldi nyaralásban csaknem négyötödüknek nem volt része a vizsgált időszakban, 5%-nak minden évben, egytizedüknek néhányszor, 7,5%-nak csak egyszer. Az öt év alatt legalább egyszer belföldön nyaralók egyötöde legutóbbi alkalommal szállodában szállt meg, további 30% apartmanban, 16% olcsóbb fizetővendéglátó helyet, turisztaszállót, diákszálló, kempinget választott. Egyötödük rokonnál, barátánál, ismerősnél szállt meg, 5% saját nyaralójában, további 7% egyéb helyen. Akik megengedhették maguknak, hogy külföldre utazzanak, valamivel nagyobb arányban vettek igénybe költségesebb szálláshelyeket. Szállodában 31%-uk, apartmanban 39%-uk lakott, egytizedük kereste az olcsóbb

lehetőségeket és a belföldön nyaralókhoz hasonlóan egyötödüket látták vendégül rokonok, barátok, ismerősök. A nyaralók száma nem változott jelentős mértékben a két évvel korábbi vizsgálatunkban mértékhez képest, de belföldön valamivel többen vettek igénybe szállodát, apartmant (Monitor 2003 felmérésben 15% és 26%), külföldön viszont kisebb volt az ismerősök által biztosított ingyenes, vagy feltehetően kisebb költségekkel (pl.: ajándék) járó lehetőségek kihasználása (15%) – bár az összehasonlítást megnehezíti, hogy míg ez alkalommal a legutóbbi, korábban a legjellemzőbb szállástípusra kérdeztünk rá. A nyaralás minőségének, jellegének másik mutatója az étteremben étkezés gyakorisága. A hazai pihenési lehetőségeket igénybe vevők negyede minden nap, ugyanennyi viszont soha nem étkezett étteremben. Külföldön 30% vett igénybe ilyen szolgáltatást naponta, és csak egyötödük mondott le róla teljesen. Ezek az arányok megfelelnek a két évvel korábban tapasztaltaknak.

Ha összevonnuk az itt sorra vett szempontokat, a következőképpen írhatjuk le a felnőtt kérdezettek nyaralási szokásait. Költséges üdülésnek neveztük, ha valaki szállodát vagy apartmant vett igénybe, illetve ha minden nap étteremben étkezett. „Olcsó” nyaralásnak minősítjük, ha valaki alacsonyabb minőségű szálláshelyet keresett fel, vagy ismerősöknél, rokonoknál tartózkodott, és e mellett soha, vagy csak ritkán ment étterembe. Nem számítottuk üdülésnek azok pihenését, akik saját nyaralójukba utaztak. Minden évben költséges belföldi üdülésre a felnőttek mindössze 7%-a szánta rá magát, külföldön alig 4% engedhette meg magának. Ugyanezt a színvonalat ritkábban, de az elmúlt öt évben legalább egyszer biztosította magának belföldön 11, illetve külföldön 12%-uk. Négyötödük egyáltalán nem pihent külföldön, és 70% belföldön sem. (7.10. táblázat)

Ha összevonnuk a külföldi és belföldi üdüléseket, négy csoportot hozhatunk létre: egy elitnek tekinthető csoportot, akik minden évben költséges nyaralást bonyolítottak külföldön, ezek aránya 3,6%; akik voltak külföldön is öt év alatt, de nem minden évben és/vagy kisebb nyaralási színvonalat kerestek (17,9%); akik csak belföldön nyaraltak (16,1%), és végül, akik nem utaztak sehova, legfeljebb saját nyaralójukba. Ez utóbbi csoport aránya a felnőttek több mint 60%-át teszi ki. Nemek szerint nem találtunk különbséget. Életkor alapján döntő határpontnak a 40, 60 és 70 év mutatkozik. Ugyanakkor minden 70 év alatti korcsoportról elmondható, hogy a „luxus” nyaralás csak szűk, 5% körüli csoportra jellemző, valamint a külföldön is és csak belföldön nyaralók hasonló arányt képviselnek. Negyven év alatt valamivel kevesebb, mint fele nem nyaralt a vizsgált időszakban, s ez az arány az életkori csoportok közt felfelé haladva nő. Kiugróan magas szintű a diplomások e jellegű fogyasztása. Közülük minden 8. személy évente utazik külföldre, ahol szállodában vagy apartmanban lakik és/vagy minden nap étteremben étkezik. E csoportban kevesebb, mint harmaduknál maradt ki teljesen az egyhetes kikapcsolódási lehetőség. Még jelentősebb a különbség, ha a gazdasági aktivitást vizsgáljuk, a vállalkozók közel ötöde sorolható az „elit” csoportba. Az aktívak között a fizikai dolgozók maradnak le, a vezetők és szellemiek körében nagyobb a külföldi utazás szerepe, mint az önállóak közt. A jövedelemmel való összefüggést a háztartás fogyasztási egységre (OECD1) jutó bevételével vizsgáltuk, a megkérdezett személyeket ez alapján ötödökbe osztva. A határpontot a 4. kvintilis jelenti, ahol valamilyen üdülés gyakrabban vagy ritkábban a megkérdezettek felének biztosított, a legfelső ötöd esetében azonban ez az arány kétharmad fölé emelkedik. A felső jövedelmi ötöd körében magasabb az igénybevett szolgáltatások színvonala is. Jobbak a pihenési esélyei a kisebb háztartásban élőknek és a nagyobb településen lakóknak, ha az eltérés nem is olyan drasztikus, mint amelyet az iskolázottság, aktivitás, foglalkozás és jövedelem szempontjából tapasztaltunk.

Irodalom

Bernát A.-Szívós P. (2004): A fogyasztás jellemzői általában és két kiemelt fogyasztási csoportban. Társadalmi Riport 2004.: 290-306.

Éltető Ö.– Havasi É. (2002): Az elemzési egység és az ekvivalenciaskála megválasztásának hatása a jövedelmi egyenlőtlenségre és a szegénységre. Szociológiai Szemle 2002/4: 157-170.

7.1. táblázat Háztartások összes átlagos fogyasztása különböző ekvivalenciaskálával számolva, fogyasztási szélső decilis határok, decilis átlagok (Ft)

	Egy főre	0,73-as kitevővel	OECD1	OECD2	Éltető-Havasi skála
átlagos fogyasztás	57809	69354	67573	76217	67115
<i>Alsó decilis határ</i>	<i>25727</i>	<i>34024</i>	<i>33063</i>	<i>38889</i>	<i>32912</i>
Alsó decilis átlag	19637	26470	25483	29696	25071
<i>Felső decilis határ</i>	<i>92950</i>	<i>109048</i>	<i>106783</i>	<i>115883</i>	<i>105882</i>
Felső decilis átlag	144464	163462	160002	177062	159487

7.2. táblázat Szélső decilisekbe eső háztartások összetétele különböző ekvivalenciaskálával számolva (%)

	Egy főre	0,73-as kitevővel	OECD1	OECD2	Éltető-Havasi skála
Alsó decilis					
Egy személyes	10,3	21,1	20,3	28,4	20,2
Pár gyermek nélkül	7,9	15,2	14,9	16,4	14,8
Egyedülálló gyermekkel	4,4	4,9	4,0	3,0	3,9
Pár gyermekkel	42,9	31,9	31,2	25,4	32,0
Más gyermek nélkül	10,3	10,8	10,9	11,9	10,3
Más gyermekkel	24,1	16,2	18,8	14,9	18,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Felső decilis					
Egy személyes	53,5	37,1	39,6	25,5	39,9
Pár gyermek nélkül	28,2	29,7	29,7	32,0	30,5
Egyedülálló gyermekkel	3,0	3,5	3,5	4,0	3,4
Pár gyermekkel	11,9	22,8	21,3	29,5	20,2
Más gyermek nélkül	2,0	4,5	3,5	5,5	3,4
Más gyermekkel	1,5	2,5	2,5	3,5	2,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

7.3. táblázat Az összes fogyasztás átlaga OECD1 skála alapján számolva a háztartások, háztartásfők társadalmi demográfiai jellemzői szerint

	Átlag (Ft)	Csoportátlag aránya az összes háztartás átlagához viszonyítva (%)
Összes háztartás	67573	100,0
Háztartásfő életkora		
18-29	77014	114,0
30-39	65202	96,5
40-49	58834	87,1
50-59	73246	108,4
60-69	69507	102,9
70-	63359	93,8
Háztartásfő iskolai végzettsége		
8 ált. vagy alatta	52037	77,0
Szakmunkásképző	60792	90,0
Érettségi	76516	113,2
Felsőfokú	100089	148,1
Háztartásfő gazdasági aktivitása		
Alkalmazott	71143	105,3
Vállalkozó	93607	138,5
Nyugdíjas	63140	93,4
Egyéb	52578	77,8
Aktív háztartásfők foglalkozása		
Önálló	86705	128,3
Vezető	102100	151,1
Szellemi	101097	149,6
Fizikai	62514	92,5
OECD1 skála alapján számolt jövedelmi ötödök		
Alsó ötöd	43330	64,1
2.	56197	83,2
3.	62905	93,1
4.	71658	106,0
Felső ötöd	104184	154,2
Háztartás létszáma		
1 fős	75626	111,9
2 fős	71925	106,4
3 fős	65798	97,4
4 vagy több fős	53505	79,2
Településtípus		
Község	55721	82,5
Város	62474	92,5
Megyeszékhely	74754	110,6
Budapest	81922	121,2

7.4. táblázat Az egyes fogyasztási tételekre költő háztartások aránya és a fogyasztási egységekre vetített átlagos ráfordítás az adott tételre költő háztartások körében 2002/2003 és 2004/2005 évben

	2002/2003		2004/2005		KSH árindex	változás
	%	Átlag (Ft)	%	Átlag (Ft)		
Az elmúlt 1 hónapban						
Élelmiszer	99,6	18457	99,8	21160	109,8	114,6
Élvezeti cikk	53,1	4603	50,2	5445	113,3	118,3
Közlekedés	62,7	5693	63,5	6771	122,0	118,9
Bejárónő/babysitter	1,5	9091	1,8	6783	113,8	74,6
Telefonszámla	86,5	4007	88,8	4301	102,0	107,3
Televíziós csatornák	54,4	1433	63,7	2060	121,2	143,8
Internet előfizetés**			12,3	3540		
Lakásfenntartás***	95,9	9802	99,6	14151		
Lakbér, közös költség	37,3	3666	38,7	4441	115,5	121,1
Szemétszállítás	69,4	524	69,7	761	115,5	145,3
Elektromos áram	98,2	2841	99,5	3466	119,3	122,0
Gáz	82,9	1485	84,3	2643		
Víz- és csatornahasználati díj	77,4	1596	92,5	2181	115,5	136,7
Melegvízdíj- fűtődíjra****	17,1	2574	33,5	4664		
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	65,0	11152	60,2	11170	103,5	100,2
Egészségügyi kiadások	78,9	7543	83,7	10047	116,3	133,2
Tisztálkodási szerek	97,2	3083	98,8	3602	98,3	116,8
Mosóporok tisztítószer	97,0	3042	98,5	3402	99,5	111,8
Művelődés, oktatás	31,8	6952	28,5	7840	120,8	112,8
Szórakozás			23,1	7143		
Sport	25,6	5540	11,3	10631		
Szépségápolás*****			60,2	3219		
Az elmúlt 12 hónapban						
Háztartási cikkek	28,4	47844	27,3	37396	102,2	78,2
Üdülés	21,3	50952	21,5	66365	110,5	130,3
Lakáskarbantartás	33,5	83532	35,4	99030	115,0	118,6
Tartós műszaki cikkek	20,8	58290	21,0	45710	83,3	78,4
Tartásdíj*****			1,3	125979		
Más háztartás támogatása*****			8,9	97380		
Házadó, ingatlanadó*****			20,7	7664		

Megjegyzés: *0,73-as kitevővel számolt fogyasztási egységgel kalkulálva.

** A Monitor 2003-as vizsgálatban nem kérdeztük.

*** A lakásfenntartás költségtételeit a korábbi vizsgálatban fűtési költség nélkül, míg jelen esetben fűtési költséggel együtt kérdeztük. További nehézséget jelent, hogy a vizsgálati időszakot figyelembe véve fűtési költség azon háztartások esetében számottevő, akik azt valamilyen átalány rendszerben fizetik.

**** Csak távfűtéses és központi fűtéses lakásokban kérdeztük.

***** A Monitor 2003-as vizsgálatban nem kérdeztük

7.5. táblázat Az egyes fogyasztási tételekre költő háztartások aránya (%) a fogyasztási egységekre* vetített háztartási jövedelmi ötöd szerint, és a szélső ötödek hányadosa

	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	
Az elmúlt 1 hónapban						
Élelmiszer	100,0	99,8	99,5	100,0	99,8	1,0
Élvezeti cikk	54,3	40,9	47,0	53,2	55,5	1,0
Közlekedés	53,1	48,8	54,5	73,2	87,8	1,7
Bejárónő/babysitter	1,0	0,5	0,5	0,7	6,3	6,4
Telefonszámla	73,2	83,6	91,9	96,0	99,5	1,4
Televíziós csatornák	39,5	51,6	62,8	78,7	86,3	2,2
Internet előfizetés	5,0	4,7	5,2	15,2	31,4	6,3
Lakásfenntartás	98,8	100,0	99,3	99,7	100,0	1,0
Lakbér, közös költség	24,6	31,6	36,9	43,9	56,4	2,3
Szemétszállítás	59,4	70,3	70,7	76,5	71,6	1,2
Elektromos áram	99,3	100,0	99,0	99,5	99,3	1,0
Gáz	75,1	83,6	86,4	90,0	86,8	1,2
Víz- és csatorna- használati díj	84,2	93,3	94,6	94,2	96,2	1,1
Melegvízdíj- fűtődíjra**	20,2	26,9	35,1	42,3	40,6	2,0
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	54,5	49,5	54,5	66,7	75,7	1,4
Egészségügyi kiadások	74,3	88,1	89,2	85,3	81,8	1,1
Tisztálkodási szerek	98,0	99,0	99,3	99,0	98,8	1,0
Mosóporok, tisztítószer	98,5	98,8	98,3	99,0	98,0	1,0
Művelődés, oktatás	23,1	14,9	20,6	32,3	51,9	2,2
Szórakozás	8,7	10,2	19,4	32,0	45,8	5,3
Sport	4,7	3,7	7,6	16,6	23,9	5,1
Szépségápolás	40,3	48,8	59,5	72,2	80,1	2,0
Az elmúlt 12 hónapban						
Háztartási cikkek	17,8	16,7	23,8	32,0	46,0	2,6
Üdülés	9,2	8,5	14,3	28,3	47,5	5,2
Lakáskarbantartás	27,8	29,1	38,1	39,3	42,8	1,5
Tartós műszaki cikkek	15,1	14,9	16,7	22,8	35,6	2,4
Tartásdíj	1,0	1,2	1,0	1,0	2,5	2,5
Más háztartás támogatása	3,2	5,2	8,9	9,0	18,2	5,6
Házadó, ingatlanadó	20,8	19,2	21,9	21,4	20,0	1,0

Megjegyzés: *0,73-as kitevővel számolt fogyasztási egységgel kalkulálva.

** Csak távfűtéses és központi fűtéses lakásokban kérdeztük.

7.6. táblázat Az egyes fogyasztási tételekre költő háztartások fogyasztási egységekre vetített átlagos kiadása (Ft) fogyasztási egységekre* vetített háztartási jövedelmi ötöd szerint, és a szélső ötödök hányadosa

	Alsó ötöd	2.	3.	4.	Felső ötöd	Hányados
Az elmúlt 1 hónapban						
Élelmiszer	15887	18816	20800	22375	28006	1,8
Élvezeti cikk	4399	4367	5114	5604	7382	1,7
Közlekedés	3633	4759	5697	6489	10717	3,0
Bejárónő/babysitter**					6661	1,2
Telefonszámla	2803	3351	3690	4381	6687	2,4
Televíziós csatornák	1722	1934	2072	2030	2307	1,3
Internet előfizetés	3648	3663	2781	2908	3927	1,1
Lakásfenntartás	9452	15456	13408	15294	17108	1,8
Lakbér, közös költség	4047	4806	4481	4132	4613	1,1
Szemétszállítás	629	809	846	771	725	1,2
Elektromos áram	2990	3577	3372	3488	3897	1,3
Gáz	2296	2956	2620	2607	2702	1,2
Víz- és csatorna- használati díj	1608	1972	2296	2408	2577	1,6
Melegvízdíj- fűtődíjra***	3685	4979	4668	4272	5205	1,4
Az elmúlt 3 hónapban						
Ruházkodás	7113	8318	8496	11764	17450	2,5
Egészségügyi kiadások	7578	10023	12037	9911	10223	1,3
Tisztálkodási szerek	2450	2893	3307	3892	5486	2,2
Mosóporok tisztítószer	2515	3118	3469	3446	4481	1,8
Művelődés, oktatás	6478	5143	5569	7081	10578	1,6
Szórakozás	4381	4803	5937	5071	10095	2,3
Sport	3928	5079	6549	5741	17424	4,4
Szépességápolás	1829	2229	2797	3404	4664	2,6
Az elmúlt 12 hónapban						
Háztartási cikkek	19265	18749	34248	33706	55436	2,9
Üdülés	40423	37411	49909	50373	90838	2,2
Lakáskarbantartás	96173	85628	67123	95968	141506	1,5
Tartós műszaki cikkek	37069	35776	34328	35766	65515	1,8
Tartásdíj****					189291	3,6
Más háztartás támogatása	46134	71299	69381	61868	144724	3,1
Házadó, ingatlanadó	2836	3668	4961	14938	12507	4,4

Megjegyzés: * A kiadást és a jövedelmet is 0,73-as kitevővel számolt fogyasztási egységgel kalkulálva.

** Az alsó ötödökben a kis elemszám miatt nem közlünk átlagot.

*** Csak távfűtéses és központi fűtéses lakásokban kérdeztük.

**** Az alsó ötödökben a kis elemszám miatt nem közlünk átlagot.

7.7. táblázat Jövedelemhez viszonyított fogyasztás átlagos aránya a jövedelemhez viszonyítva, a háztartások, háztartásfők társadalmi demográfiai jellemzői szerint (%)

Összes háztartás	94,4
Háztartásfő életkora	
18-29 év	99,6
30-39 év	93,3
40-49 év	93,8
50-59 év	92,3
60-69 év	98,1
70- év	91,5
Háztartásfő iskolai végzettsége	
8 ált. vagy alatta	94,1
Szaktanulmányok	93,8
Érettségi	97,9
Felsőfokú	87,9
Háztartásfő gazdasági aktivitása	
Alkalmazott	91,3
Vállalkozó	84,5
Nyugdíjas	95,1
Egyéb	111,1
Aktív háztartásfők foglalkozása	
Önálló	86,1
Vezető	90,1
Szellemi	84,5
Fizikai	92,3
OECD1 skála alapján számolt jövedelmi ötödök	
Alsó ötöd	122,8
2.	100,5
3.	91,8
4.	83,0
Felső ötöd	71,9
Háztartás létszáma	
1 fő	108,3
2 fő	91,8
3 fő	89,1
4 vagy több fő	84,6
Településtípus	
Község	93,8
Város	93,5
Megyeszékhely	93,5
Budapest	95,7

7.8. táblázat Fogyasztási szerkezet (%)

	2004/2005	
Élelmiszer	37,1	36,2
Élvezeti cikk	4,9	4,5
Közlekedés	7,5	6,0
Bejárónő/bébyssitter	0,2	0,1
Telefonszámla	6,9	6,0
Televíziós csatornák	1,4	2,1
Internet előfizetés		0,5
Lakásfenntartás	16,7	23,4
Ruházkodás	5,1	3,3
Egészségügyi kiadások	3,5	5,1
Tisztálkodási szerek	1,9	2,0
Mosóporok tisztítószer	1,9	2,0
Művelődés, oktatás	1,5	1,0
Szórakozás	1	0,6
Sport		0,3
Szépségápolás		0,9
Háztartási cikkek	2	1,0
Üdülés	1,9	1,2
Lakáskarbantartás	4,5	3,2
Tartós műszaki cikkek	1,9	1,0
Tartásdíj		0,1
Más háztartás támogatása		0,7
Házadó, ingatlanadó		0,2

7.9. táblázat A különböző társadalmi demográfiai jellemzővel rendelkező háztartások aránya az eltérő élelmiszerkiadási aránnyal jellemzett csoportokban (%)

	Az élelmiszer kiadás aránya a teljes fogyasztáson belül				
	40% felett	30-40%	20-30%	20% alatt	Együtt
Összes háztartás	37,0	25,8	24,7	12,6	100,0
Háztartásfő életkora					
18-29	7,5	10,4	7,8	10,5	8,7
30-39	13,4	18,1	19,9	19,0	16,9
40-49	14,0	13,0	16,0	13,3	14,1
50-59	21,8	23,6	26,3	32,7	24,7
60-69	16,6	16,5	14,2	12,1	15,4
70-	26,8	18,5	15,8	12,5	20,2
Háztartásfő iskolai végzettsége					
8 ált. vagy alatta	39,4	24,8	20,9	18,1	28,4
Szaktanulmányok	35,4	36,0	32,9	29,0	34,1
Érettségi	17,6	23,2	29,0	32,3	23,7
Felsőfokú	7,7	16,1	17,2	20,6	13,8
Háztartásfő gazdasági aktivitása					
Alkalmazott	35,8	40,8	46,0	48,6	41,2
Vállalkozó	2,6	7,6	7,6	11,3	6,2
Nyugdíjas	54,0	43,3	38,4	34,8	45,0
Egyéb	7,5	8,2	8,0	5,3	7,6
Aktív háztartásfők foglalkozása					
Önálló	7,2	13,8	14,3	16,2	12,3
Vezető	7,2	8,9	13,9	16,9	11,0
Szellemi	7,5	13,4	10,0	12,8	10,6
Fizikai	78,1	64,0	61,8	54,1	66,0
OECD1 skála alapján számolt jövedelmi ötödök					
Alsó ötöd	25,9	20,0	14,8	12,5	20,0
2.	24,1	19,3	16,0	18,1	20,1
3.	21,0	22,6	19,5	13,3	20,1
4.	19,3	18,5	22,6	22,6	20,3
Felső ötöd	9,7	19,6	27,0	33,5	19,5
OECD1 skála alapján számolt fogyasztási ötödök					
Alsó ötöd	27,6	16,9	13,1	11,7	19,3
2.	23,6	22,2	17,9	9,3	20,0
3.	23,6	22,9	16,0	13,8	20,3
4.	16,0	21,8	25,1	20,2	20,3
Felső ötöd	9,2	16,3	27,9	44,9	20,1
Háztartás létszáma					
1 fős	25,8	23,6	26,9	33,1	26,4
2 fős	37,7	31,4	31,6	28,6	33,4
3 fős	14,8	19,3	16,4	18,5	16,8
4 vagy több fős	21,8	25,7	25,1	19,8	23,4
Településtípus					
Község	37,0	28,5	24,6	32,9	31,3
Város	23,6	22,6	16,6	17,7	20,9
Megyeszékhely	22,9	27,4	35,7	33,3	28,5
Budapest	16,6	21,5	23,0	16,1	19,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

7.10. táblázat Felnőttek nyaralási szokásai az elmúlt 5 évben (%)

	Belföldön	Külföldön
Minden évben nyaralt, drága szállást vett igénybe és/vagy minden nap étteremben evett	7,2	3,6
Minden évben nyaralt, olcsó szállás vett igénybe vagy rokonoknál lakott, ritkán vagy soha nem evett étteremben	3,5	1,1
Nem minden évben nyaralt, de drága szállást vett igénybe és/vagy minden nap étteremben evett	11,2	12,1
Nem minden évben nyaralt, és olcsó szállás vett igénybe vagy rokonoknál lakott, ritkán vagy soha nem evett étteremben	8,0	4,6
Nem volt üdülni, vagy csak saját nyaralójába utazott	70,1	78,5

7.11. táblázat Eltérő társadalmi demográfiai csoportokba tartozó felnőttek nyaralási szokásai az elmúlt öt évben (%)

	Minden évben, drágán nyaralt külföldön	Külföldön is nyaralt, de nem minden évben és/vagy olcsón	Csak belföldön nyaralt	Nem nyaralt vagy csak saját nyaralójában	Összesen
Összes felnőtt	3,6	17,9	16,1	62,5	100,0
Nemek					
Férfi	3,7	16,9	16,6	62,9	100,0
Nő	3,6	18,6	15,7	62,1	100,0
Életkor					
16-29	4,4	26,1	22,8	46,7	100,0
30-39	5,6	26,0	23,0	45,4	100,0
40-49	4,2	16,1	16,3	63,5	100,0
50-59	4,0	17,4	13,9	64,7	100,0
60-69	2,3	13,3	10,2	74,2	100,0
70-	0,7	5,0	8,0	86,3	100,0
Iskolai végzettség					
8 ált. Vagy alatta	0,4	5,3	9,4	84,9	100,0
Szakt munkásképző	0,7	11,5	17,1	70,7	100,0
Érettségi	5,5	26,3	21,4	46,8	100,0
Felsőfokú	12,1	40,4	17,8	29,7	100,0
Gazdasági aktivitása					
Alkalmazott	4,3	24,8	20,3	50,6	100,0
Vállalkozó	18,0	24,0	22,8	35,3	100,0
Nyugdíjas	1,5	8,1	8,7	81,7	100,0
Egyéb	2,9	21,4	20,3	55,4	100,0
Aktív háztartásfők foglalkozása					
Önálló	11,8	26,1	26,1	36,0	100,0
Vezető	14,4	41,3	18,6	25,7	100,0
Szellemi	11,7	47,1	17,5	23,8	100,0
Fizikai	2,2	17,3	20,6	59,9	100,0
OECD1 skála alapján számolt háztartási jövedelem, felnőttekre számolt ötödök					
Alsó ötöd	0,7	6,3	13,2	79,8	100,0
2.	1,4	7,8	13,5	77,3	100,0
3.	0,4	14,3	13,6	71,7	100,0
4.	3,6	22,6	20,6	53,2	100,0
Felső ötöd	12,0	38,2	19,5	30,3	100,0
Háztartás létszáma					
1 fős	5,6	13,3	8,8	72,3	100,0
2 fős	3,4	17,2	11,3	68,0	100,0
3 fős	3,5	23,9	17,4	55,2	100,0
4 vagy több fős	2,9	16,6	22,9	57,6	100,0
Településtípus					
Község	1,4	10,3	13,9	74,3	100,0
Város	1,7	15,1	15,5	67,7	100,0
Megyeszékhely	5,3	22,6	18,3	53,8	100,0
Budapest	7,4	27,5	16,9	48,1	100,0

8. A háztartások megtakarításai (Medgyesi Márton)

8.1. Bevezetés

A lakossági reáljövedelmek emelkedése és a hitelfelvételi lehetőségek bővülése oda vezetett, hogy a magyar háztartások megvalósíthatták azokat a vásárlási terveiket (lakás, autó stb.), amelyeket korábban elhalasztottak. Mindennek az a következménye, hogy a háztartások eladósodottsága növekedett, a háztartások megtakarításainak mértéke csökkent. Ennek a folyamatnak a követése adatainak alapján azonban csak korlátozottan lehetséges. Kérdőíves adatfelvételekben a háztartások megtakarítási állománya (pénzügyi eszközökben levő vagyonnak), illetve ennek változása még a jövedelmek felmérésénél is nehezebben vizsgálható. A megtakarítási állomány, illetve a folyó megtakarítások értékével kapcsolatos válaszokat torzíthatja, hogy a válaszadók nem emlékeznek korábbi befizetéseik összegére, vagy például az is, hogy bizonyos befektetések értéke napról napra változik. A válaszok valószínű megbízhatatlansága miatt kutatás sorozatunkban a megtakarítások összegéről jóideje nem gyűjtöttünk adatokat. Kérdőívünkben csak azt tudjuk megfigyelni, hogy egyes háztartások milyen fajta megtakarítási formákkal rendelkeznek, illetve milyen hiteltartozásaik vannak. Először megvizsgáljuk, hogy hogyan alakult a megtakarító, illetve a különböző megtakarítási formákkal rendelkező háztartások aránya. Utána vizsgáljuk, hogy milyen társadalmi-gazdasági tényezők magyarázzák a megtakarítások igénybevételét. Azután kitérünk arra is, hogy hogyan alakult a háztartások eladósodottsága és milyen fajta hiteleket vettek fel. Végül a megtakarítások motivációival kapcsolatos kérdéseket elemezzük. Mivel a Háztartás Monitor felvétel korábbi hullámaiban is szerepeltek hasonló kérdések a megtakarításokkal kapcsolatban, így sok esetben az időbeli változások követésére is mód nyílik.

8.2. Megtakarító háztartások, megtakarítási formák előfordulása

A kérdőívben megkülönböztetett megtakarítási formák a betétkönyvek, értékpapírok, lakáscélú megtakarítás, életbiztosítás, önkéntes nyugdíjpénztári befizetés, deviza és készpénz voltak. Ahogy az 8.1. táblázat adatai mutatják a leggyakrabban előforduló megtakarítási formák az életbiztosítás, az önkéntes magán-nyugdíjpénztári befektetés és a készpénz-megtakarítás voltak. Az előbbivel a háztartások három tizede rendelkezik, míg önkéntes nyugdíjpénztári befizetése a háztartások 17%-ának van, és hasonló arányú a készpénzzel rendelkező háztartások aránya is. A megkérdezett háztartások 9%-a rendelkezett könyves betéttel, értékpapírt pedig 7%-uk birtokolt 2005 októberében. Lakástakarékpénztári megtakarítása a háztartások 6%-ának van, devizaszámlával három százalékuk rendelkezik. A felsoroltak közül valamilyen típusú megtakarítása a háztartások felének van. A háztartások 30%-a tartozik pénzintézetnek, összességében pedig egyharmad a valamilyen intézménynek (bank, önkormányzat, munkáltató) vagy magánszemélynek tartozással rendelkező háztartások aránya. A különböző megtakarítási formákkal való rendelkezés időbeli változásait elemezve az látható, hogy 1999 és 2005 között valamivel csökkent a betétkönyvvel rendelkező háztartások aránya (13%-ról 9%-ra). Ugyancsak csökkenő tendenciájú az értékpapírokat birtokló háztartások aránya, az 1999-es 11%-ról 2003-as 5%-os mélypont után ugyanakkor 2005-re valamelyest emelkedett ez az arány. A készpénzzel rendelkezők aránya viszont növekedett: míg az ezredfordulón a háztartások mintegy tizede tartott otthon pénzt, addig az évtized közepén 18%-ra jellemző ez. A valamilyen formájú megtakarítással rendelkező háztartások aránya öt évvel ezelőtt is hasonló volt a 2005-ben mért arányhoz, ugyanakkor 2003-ban a háztartások valamivel nagyobb hányada (57%) rendelkezett legalább egyvel a vizsgált megtakarítási formák közül. Összehasonlításképpen a lakossági folyószámlával rendelkezők aránya viszonylag dinamikusán nőtt,

míg az ezredfordulón a háztartások fele rendelkezett ilyennel, addig mostanra ez az arány kétharmadra nőtt.

A Háztartás Monitor kutatás kérdőíve nem tartalmazott explicit kérdést a kérdezést megelőző év folyó megtakarításaira vonatkozóan. A jövedelem és fogyasztás-becslés bizonytalanságai miatt pedig nem vállalkoztunk arra, hogy az adott évben megtakarító háztartásokat a háztartási jövedelem és fogyasztás összege alapján definiáljuk. Ugyanakkor a háztartások anyagi helyzetére vonatkozó kérdések alapján becsülhetjük, hogy a háztartások mekkora hányada lehetett megtakarító 2004 októbere és 2005 szeptembere között eltelt tizenkét hónapban. Például megkérdeztük a háztartásokat, hogy előfordult-e a kérdezést megelőző egy évben, hogy a hó végére elfogyott a pénzük. Azok a háztartások, ahol ez gyakran előfordul valószínűleg nem tudnak félretenni. Ahogy a 8.2. táblázat adatai mutatják, 2005-ben a háztartások 19%-ánál havonta „kifutnak a pénzből”, míg ugyanekkora hányadra jellemző, hogy két- három havonta merül fel a hónap végén pénzzavar. Ugyanakkor a háztartások fele esetében nem fordult elő ilyesmi a vizsgálat évében. Az időbeni változásokat figyelve látható, hogy jelentősen növekedett azon háztartások aránya, ahol a hóvégi pénzzavar nem fordult elő, hiszen 1999-ben a háztartásoknak csak háromtizede tartozott ebbe a csoportba. Egy másik kérdés is vizsgálta a háztartások hogyan ítélik meg anyagi helyzetüket. A tavalyi évben a háztartások 3%-a mondta, hogy gondok nélkül élnek, 29%-a pedig azt, hogy beosztással kijönnek a pénzükből. (8.3. táblázat) Ezek a háztartások minden bizonnyal megtakarítani is képesek voltak. A háztartások mintegy fele éppen, hogy kijön a pénzéből, míg 17% anyagi gondokról, 4% pedig egyenesen nélkülözésről számolt be. Erre a kérdésre adott válaszok csak kisebb mértékben változtak az elmúlt öt évben: négy százalékponttal csökkent azok aránya, akik anyai gondokkal küzdenek, és ugyanennyivel emelkedett azok aránya, akik beosztással kijönnek a pénzükből. Ezeknek a kérdéseknek az alapján azt az óvatosságot következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy úgy tűnik a lakossági reáljövedelmek emelkedése együtt jár azon háztartások arányának növekedésével, akik nem költik el minden pénzüket a hónap végére, tehát félre is tudnak rakni. Egy harmadik kérdés arra vonatkozott, hogy a háztartás előre láthatólag tud-e a következő évben megtakarítani. (8.4. táblázat) Legutóbbi (2003-as) vizsgálatunkban a háztartások mintegy egyötöde tartotta valószínűnek vagy nagyon valószínűnek, hogy a következő évben megtakarítani is fognak tudni, míg a háztartások több, mint fele szerint kevésbé vagy egyáltalán nem valószínű, hogy a következő évben félretenni is fognak tudni. Valószínű, hogy erre a kérdésre adott válaszok változása a megtakarító háztartások arányával erősen korrelál, sajnos azonban korábbi évek közül csak 2003-ra áll rendelkezésre ilyen adat (2001-ben más skálán mértük a kérdésre adott válaszokat, így az összehasonlítás nehézkes). A 2005-ös adatok alapján nem látszik számottevő változás e tekintetben.

8.3. A megtakarító háztartások jellemzői

Megvizsgáltuk, hogy melyek azok a háztartások, amelyek rendelkeznek a különféle megtakarítási formákkal, illetve egyáltalán valamelyik vizsgált megtakarítási formával. A közgazdasági elmélet szerint a megtakarítási döntés a jelenbeli illetve jövőbeli fogyasztás közötti választást jelenti. A háztartások jövedelmük, szükségleteik és preferenciáik alapján eldöntik, hogy a rendelkezésükre álló jövedelmet elfogyasztják, későbbi fogyasztás fedezése érdekében félreteszik, vagy inkább jövőbeni jövedelmeik terhére hitelt vesznek fel. Hogy pontosan mennyit takarítanak meg a jövőbeli fogyasztás céljára, vagy mennyi hitelt vesznek fel, az a jövedelmükön illetve a kamatlábon kívül attól is függ, hogy mennyire részesíti előnyben a háztartás a jelenlegi fogyasztást a jövőbelivel szemben. A türelmetlenebb fogyasztó kevésbé hajlandó a jelenbeli fogyasztásról lemondani a jövőbeni fogyasztás érdekében. Ezt az időpreferencia-tényezőt, fogyasztói türelmetlenséget próbáltuk a „hedonizmus” kérdéssel megragadni, amely arra vonatkozott, hogy mennyire tartja fontosnak a takarékoskodást az egyén. Ebben a kérdésben a kérdezetteknek ki kellett választani, hogy az alábbi állítások közül melyikkel értenek leginkább egyet:

- Akármennyit is keres az ember, sokat vagy keveset, mindig tegyen félre a jövedelméből.
- Az ember csak akkor tegyen félre, ha nem kell hozzá megszorítani a nadrágszíjat.
- Nem sok ételme van takarékoskodni, az ember, amíg teheti, éljen jól.

Az állítások a hedonizmus, vagyis a jelenbeli fogyasztásra orientáltság növekvő sorrendjében olvashatók. A hedonista attitűddel jellemezhető egyén tehát hipotéziseink szerint kisebb hajlandóságot fog mutatni biztosítási termékek vásárlására. A 8.5. táblázat utolsó előtti alapján várakozásunk beigazolódni látszik: a valamilyen megtakarítási formával rendelkezők aránya 55% azok körében, akik szerint mindig félre kell tennie az embernek, bármekkora jövedelme is van, míg azok körében, akik szerint felesleges takarékoskodni, csak 36% ez az arány. A megtakarításokkal kapcsolatos véleménynek a hatása a különböző megtakarítási formákat egyenként vizsgálva is kimutatható.

A megtakarítások magyarázatára kidolgozott legismertebb modell, az életciklus-elmélet szerint az egyének megtakarítási és hitelfelvételi döntéseikkel a teljes életpálya figyelembe vételével igyekeznek a jövedelmi ingadozásokat „kisimítani”. Ezért aktív éveik alatt megtakarítanak nyugdíjas korukra, amikor már nem rendelkeznek jövedelemmel, illetve aktív éveik elején hitelt vesznek fel jövőbeni magasabb jövedelmeik terhére. A megtakarítói viselkedés eszerint az elmélet szerint összefügg az egyén életkorával. Ahogy a 8.5. táblázat mutatja, a Háztartás Monitor vizsgálat adatai is megerősítik, hogy a különféle megtakarításokkal való rendelkezés összefügg a háztartásfő életkorával. Az életbiztosítás illetve önkéntes nyugdíjpénztári befizetés lényegesen nagyobb arányban fordul elő a fiatalabb háztartásfőjű háztartásokban, mint az idősek körében. Ez az eredmény természetesen nem meglepő, hiszen ilyen hosszú távú megtakarítások inkább a fiatalabbaknak áll az érdekében. Intézményi hatások is közrejátszanak ebben, hiszen életbiztosítást idősebbekkel egyáltalán nem, vagy csak kedvezőtlen feltételekkel kötnek a biztosítók. Ugyanakkor inkább a hagyományos megtakarítási formákhoz való ragaszkodással magyarázható az, hogy az idősek körében a betétkönyvvvel rendelkezők aránya magasabb, mint a fiatal háztartásfők esetében. A pénzintézetekkel kapcsolatos bizalmatlanság illetve hozzáférési nehézségek indokolhatják, hogy az idősebbek körében magasabb a készpénzt tartók aránya.

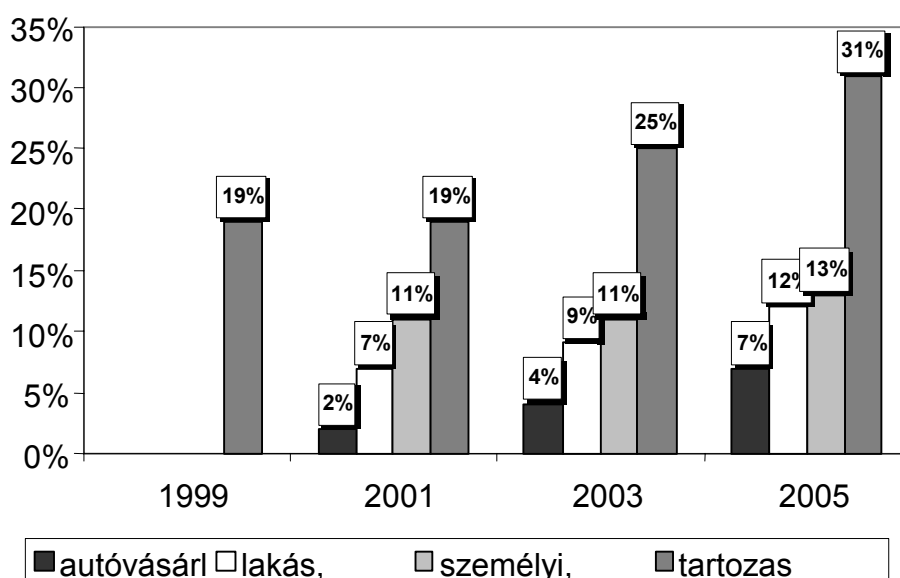
Ugyancsak meghatározza a különféle megtakarítási formákkal való rendelkezést a háztartások anyagi helyzete, illetve a háztartások anyagi helyzetét befolyásoló jellemzők, mint az iskolai végzettség, háztartástagok aktivitása, és ide sorolható a településtípus illetve a régió is. Egyértelmű, hogy a magasabb iskolai végzettséggel rendelkező háztartásfők háztartásai körében mindenféle megtakarítási forma előfordulása gyakoribb. A diplomás háztartásfők esetében a háztartások 14%-a rendelkezik betétkönyvvvel és 18% az értékpapírral rendelkezők aránya, míg a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők körében csak 7% illetve 4% ez az arány. Jelentős különbség figyelhető meg az életbiztosítás vagy önkéntes nyugdíjpénztári befizetések esetében is: a legfeljebb nyolc általánost végzettek körében 19% az ilyennel rendelkezők aránya, a diplomások körében viszont 54%. A készpénz-megtakarítás viszont nem mutat eltérést a háztartásfő iskolai végzettsége szerint. Szintén fontos eltérések tapasztalhatók az felnőtt háztartástagok aktivitása szerint is. Az aktív korú háztartásfővel rendelkező háztartások közül azokban, amelyekben nem él aktív felnőtt számottevően alacsonyabb a különböző megtakarítási formákkal rendelkezők aránya, mint azokban a háztartásokban, amelyekben aktív háztartástag is él. A háztartás anyagi helyzetének legközvetlenebb indikátora természetesen a jövedelmei helyzet. Az egy főre jutó háztartási jövedelem szerint ötödökbe osztottuk a háztartásokat és vizsgáltuk, hogy hogyan tér el a különböző megtakarításokkal rendelkezők aránya az egyes jövedelmi csoportok között. Minden vizsgált megtakarítási forma esetében a legmagasabb jövedelmű ötöd rendelkezett a legnagyobb arányban, különbség volt azonban aszerint, hogy mely ötödök esetében volt lényegesen nagyobb az adott megtakarítási formával rendelkezők aránya. Például a legalacsonyabb jövedelmű két ötöd körében 6-7% a betétkönyvvvel rendelkezők aránya, a harmadik és a többi ötöd esetében 12-13%. Az életbiztosítás illetve önkéntes nyugdíjpénztár esetében a legmagasabb jövedelmű ötöd tér el számottevően a többi jövedelmi csoporttól. Vizsgáltuk annak hatását is a megtakarításra, hogy a háztartás jövedelme mennyivel marad el attól, amennyit a háztartástagok kívánatosnak tartanak a háztartásuk számára. (8.5. táblázat utolsó panelje) Feltételezhető ugyanis, hogy azoknál a háztartásoknál, ahol a tényleges jövedelem jelentősen elmarad attól, amit kívánatosnak tartanak, ott a fogyasztási szükségleteket sem tudják maradéktalanul kielégíteni, tehát ezeknek a háztartásoknak a fogyasztási hajlandósága nagyobb, megtakarítói hajlandósága pedig kisebb lehet, mint azoknál a háztartásoknál, ahol ez a „jövedelmi feszültség” kisebb mértékű. Az adatok tanúsága szerint azok között a háztartások között a legmagasabb a valamilyen megtakarítási formával rendelkezők aránya, ahol a jövedelmi feszültség a legkisebb. Ahol a tényleges jövedelem legfeljebb 25%-kal marad el a kívánt jövedelmi szinttől, ott 61% a valamilyen megtakarítási formával rendelkezők aránya, míg azoknál a háztartásoknál, ahol ennél nagyobb a jövedelmi feszültség 48%.

Településtípus szerint a megyeszékhelyeken élők körében a legmagasabb a betétkönyvvvel, hosszú távú megtakarításokkal és készpénzzel rendelkezők aránya, míg az értékpapírokkal rendelkező háztartások a budapestiek körében fordulnak elő a leggyakrabban. A régiók között a nyugat-dunántúli háztartások rendelkeznek a legnagyobb arányban a különféle megtakarítási formákkal, míg az alacsonyabb jövedelmű Észak-Alföld és Észak-Magyarország mellett Közép-Magyarország régió háztartásai között is viszonylag alacsony a különböző megtakarítási formák előfordulása.

8.4. Banki hitelt illetve egyéb tartozást törlesztő háztartások

A háztartási megtakarítások utóbbi években való alakulásával kapcsolatban fontos jelenség a háztartások növekvő eladósodottsága. Ezt a folyamatot a Háztartás Monitor kutatás adatai is mutatják. Az ezredfordulón a háztartások 19%-a tartozott valamilyen pénzügyi intézménynek, 2005-re viszont 31%-ra nőtt ez az arány. A különböző hitelfajták közül az autóvásárlás céljából hitelt felvevő háztartások aránya 2%-ról 7%-ra, a lakáscélú illetve jelzálog-hitelt felvevő háztartásoké pedig 7%-ról 12%-ra növekedett. A személyi illetve áruhitelt felvevő háztartások aránya, 11-13% között volt és nem változott jelentősen ebben az időszakban.

8.1. ábra: Különböző banki hitelek felvevő háztartások aránya

A 8.6. táblázat a banki hitelt felvevő illetve a bármilyen tartozással rendelkező háztartások arányát mutatja a különböző társadalmi-gazdasági háttérváltozók szerint. Látható, hogy az életciklus hipotézisnek megfelelően a hitelfelvevők aránya magasabb a fiatalabb háztartásfőjű háztartások esetében. A tartozással rendelkezők aránya alacsonyabb a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők között, mint a magasabb iskolai végzettséggel is rendelkezők között. A hitelfelvétel és a háztartási jövedelem kapcsolata nemlineáris: a legalacsonyabb és a legmagasabb jövedelmű ötödökben a legmagasabb a banki hitelt törlesztők illetve a bármilyen tartozással rendelkező háztartások aránya. A településtípusok szerinti a legjellegzetesebb eltérés az, hogy a budapesti háztartások a többi háztartásnál ritkábban vesznek fel hitelt.

A megtakarítások és a felvett hitelek egyenlegeként ki lehetne számolni a háztartás nettó megtakarítói pozícióját. Mivel összegszerű becslésekkel sem a megtakarításokkal, sem a felvett hitelekkel kapcsolatban nem rendelkezünk, ezért csak egyszerűsítve tudjuk a háztartások megtakarítói pozícióját jellemezni. Összességében a háztartások mintegy harmada sem megtakarítással sem tartozással nem rendelkezik. Szintén egyharmad azon háztartások aránya, akik rendelkeznek valamilyen formájú megtakarítással, de nem tartoznak semmilyen intézménynek, illetve magánszemélynek. A háztartások 15%-a kérdőívben megkülönböztetett megtakarítási formák közül egyikkel sem rendelkezik, de van valamilyen tartozásuk, a háztartások egyötöde pedig mind

megtakarítással, mind tartozással rendelkezik. A 8.7. táblázat mutatja a megtakarítói pozíció alakulását a különböző társadalmi csoportokban.

8.5. Megtakarítói célok

Korábban már említettük a megtakarítások magyarázó elméletei közül az életciklus elméletet. A megtakarításokat azonban nem csak az időskori fogyasztás fedezésének szükségessége motiválhatja. A megtakarítás célja lehet az is, hogy örökséget hagyjanak gyermekek számára. Amennyiben a fogyasztó örökséget is akar hagyni, de túl nagy vagyonán belül az életjáradék aránya, életbiztosítást vásárolhat (már amennyiben a biztosítási piacon megfelelő kínálatot talál). Az életbiztosítás, legegyszerűbb formájában ugyanis nem más, mint, hogy életjáradékért cserébe az egyén halálakor egy fix összeget kap a szerződésben meghatározott kedvezményezett. Életbiztosítás vásárlása tehát azoknál a fogyasztóknál lesz jellemző, akik örökhagyási motívummal rendelkeznek és vagyonuk nagy része életjáradék jellegű. A különböző megtakarítói célok között az életciklus és az örökhagyási motívum mellett az ún. «elővigyázatossági» motívum kerül legtöbbször szóba. Itt konkrétan a jövőben esetleg bekövetkező váratlan események (pl. betegség, munkanélkülivé válás) esetére való takarékoskodásról van szó.

A 8.8. táblázat foglalja össze a megtakarító motívumokra vonatkozó kérdésre adott válaszokat. Látható, hogy a legtöbbször a betegség esetére való takarékoskodást jelölték meg, mint megtakarításaik célját, ezt a háztartások egyharmada említette. Szintén az elővigyázatossági motívumhoz sorolható a munkanélküliség esetére való takarékoskodás: ezt kevesebben, 9% említette. A betegség esetére való takarékoskodás után a gyerekekkel kapcsolatos kiadásokra illetve temetésre való takarékoskodás voltak a leggyakrabban említett célok, mindkettőt a háztartások 21%-a említette. Az életciklus motívum, vagyis a nyugdíjas korra való takarékoskodás a háztartások 17%-ban határozza meg a megtakarítási viselkedést. Bár a gyerekekkel kapcsolatos kiadásokra sokan takarékoskodnak, de az örökség képzése érdekében való megtakarítást csak 5% említette. Ezeken kívül a különböző nagyobb kiadásokra való takarékoskodást említették: 15% lakáskiadásokra, a háztartások egytizede pedig utazásra spórol. A korábbi évek adataival való összehasonlítás azt mutatja, hogy jelentősen nőtt a betegség esetére (21%-ról 34%-ra), a gyerekekkel kapcsolatos kiadásokra, a lakáskiadásokra és a nyugdíjas korra megtakarítók aránya is.

8.6. Összegzés

A Háztartás Monitor felvételben a háztartások megtakarításainak összecszerű vizsgálatára nem nyílik mód. A különböző megtakarítási formákkal illetve hitelfajtákkal való rendelkezés adatai alapján vizsgálhatjuk a háztartások megtakarításainak jellemzőit. A kérdőívben lekérdezett megtakarítási formák közül a leggyakrabban előfordulók az életbiztosítás, az önkéntes magán-nyugdíjpénztári befektetés és a készpénz-megtakarítás voltak. A felsoroltak közül valamilyen típusú megtakarítása a háztartások felének van. Az ezredforduló óta valamivel csökkent a betétkönyvvel és az értékpapírokat birtokló háztartások aránya, a készpénzzel rendelkezők aránya viszont növekedett. A vizsgálat adatai azt mutatják, hogy növekedett a tartozással rendelkező háztartások aránya. Az ezredfordulón a háztartások 19%-a tartozott valamilyen pénzügyi intézetnek, 2005-re viszont 31%-ra nőtt ez az arány. A különböző hitelfajták közül az autóvásárlás céljából felvett illetve a lakáscélú illetve jelzálog-hitelt felvevő háztartások aránya növekedett. Bár a kérdőív nem tett fel explicit kérdést a megtakarítási állomány változására vonatkozóan a háztartások anyagi helyzetével kapcsolatos kérdéseknek az alapján azt az óvatosságot fogalmazhatjuk meg, hogy úgy tűnik a lakossági reáljövedelmek emelkedése együtt jár azon háztartások arányának növekedésével, akik nem költik el minden pénzüket a hónap végére, tehát félre is tudnak rakni.

8.1. táblázat Különböző megtakarítási formákkal rendelkező háztartások aránya (%)

	1999	2001	2003	2005
Lakossági folyószámla	49	58	62	64
Betétkönyv	13	12	10	9
Értékpapír	11	9	5	7
Készpénz	12	7	18	18
Devizaszámla	6	5	4	3
Lakástakarék	6	8	7	6
Egészségpénztár	4	4	4	11
Életbiztosítás	29	28	34	30
Önkéntes nyugdíjpénztár	13	20	15	17
Megtakarítás összesen	53	53	57	50
Tartozása van	31	27	29	32
N	2021	1943	2257	2017

8.2. táblázat Előfordult-e az elmúlt 12 hónapban, hogy hó végére elfogyott a pénzük? (%)

	1999	2001	2003	2005
Havonta	31	27	26	19
Két havonta	10	12	10	9
Három havonta	12	11	11	10
Félévente	8	8	7	7
Ritkábban	9	9	8	7
Nem	31	34	37	50
N	2018	1938	2252	2014

8.3. táblázat Hogy érzi Önök anyagilag.....

	1999	2001	2003	2005
gondok nélkül élnek	3	2	3	3
beosztással kijönnek	25	26	27	29
éppen hogy kijönnek	46	49	49	48
anyagi gondok vannak	21	18	16	17
nélkülöznek	5	5	5	4
Összesen	100	100	100	100
N	2021	1943	2257	2017

8.4. táblázat Mennyire valószínű, hogy a következő 12 hónapban tudnak félretenni? (%)

	1999	2001*	2003	2005
Nagyon valószínű	-	5	3	4
Valószínű	-	9	15	17
Talán igen, talán nem	-	-	23	24
Kevésbé valószínű	-	30	23	22
Egyáltalán nem valószínű	-	57	36	34
N	-	1904	2238	2002

Megjegyzés: 2001-ben négyfokú skála volt.

8.5. táblázat Megtakarítási formák előfordulása a háztartások különböző csoportjaiban (%)

	Lakossági folyószámla	Betét- könyv	Értékpapír	Élet vagy nyugdíj- biztosítás	Készpénz	Megtakarítás Összesen	N
Háztartásfő életkora							
30 év alatt	77	5	7	48	14	52	197
31-40 év	81	8	5	52	18	56	333
41-50 év	71	8	5	52	12	53	309
51-60 év	73	8	9	46	17	56	470
61-70 év	52	13	9	23	20	45	284
70 év felett	32	13	6	5	24	38	381
Háztartás típusa							
Aktív korú htfő, egy.álló	70	4	7	42	13	50	196
Kétszemélyes	70	8	7	43	16	54	351
Három fő	77	9	8	51	17	56	310
Négy fő	82	8	8	64	17	62	267
Öt vagy több fő	77	7	3	46	13	47	185
Nyugdíjas k. htfő egy.álló	27	13	4	7	18	34	325
Több személyes	53	13	11	18	26	48	340
Háztartásfő iskolai végzettsége							
Max 8 általános	37	7	4	19	15	33	570
Szakmunkásképző	66	8	4	40	19	51	685
Érettségi	78	13	10	44	20	58	478
Felsőfokú	88	14	18	54	18	70	284
Aktívak száma a háztartásban (csak aktív korú háztartásfők)							
Nincs aktív felnőtt	48	6	2	25	15	38	246
Van aktív és inaktív	81	7	7	55	15	58	530
Csak aktív felnőtt	82	9	9	54	17	59	525
Egy főre jutó háztartási jövedelem ötödei							
Alsó ötöd	57	4	3	31	8	35	395
2	53	6	3	33	14	44	394
3	57	13	5	30	22	48	396
4	63	13	7	34	22	54	394
Felső ötöd	88	12	17	56	24	70	395
Teljes minta	63	10	8	38	19	51	

8.5. táblázat (folytatás) Megtakarítási formák előfordulása a háztartások különböző csoportjaiban (%)

	Lakossági folyó-számla	Betét-Könyv	Értékpapír	Élet vagy nyugdíj-biztosítás	Készpénz	Megtakarítás Összesen	N
Település típusa							
Község	57	8	4	36	16	49	609
Város	60	8	7	32	16	44	417
Megyeszékhely	70	12	8	45	25	57	555
Budapest	69	9	11	33	13	48	393
Régió							
Közép-magyarország	66	8	9	31	15	47	560
Közép-Dunántúl	69	5	5	42	19	50	192
Nyugat-Dunántúl	71	19	11	51	26	62	186
Dél-Dunántúl	67	10	6	39	22	53	202
Észak-magyarország	57	10	4	38	15	49	242
Észak-Alföld	54	10	7	36	14	45	339
Dél-Alföld	65	7	5	35	22	54	252
Megtakarítói attitűd							
Mindig félre kell tenni	63	12	10	36	22	55	964
Csak, ha nem kell hozzá megszorítani	64	7	5	40	14	47	563
Nem sok értelme van takarékoskodni	54	5	2	33	11	36	152
Jövedelmi feszültség							
0-25%	63	15	13	44	24	61	336
25-50%	59	10	8	32	16	48	365
50-75%	62	7	7	36	21	49	273
75+%	66	8	5	39	16	48	574
Teljes minta	63	10	8	38	19	51	

8.6. táblázat Tartozásokkal rendelkezők aránya a háztartások különböző csoportjaiban (%)

	Banki hitel	Bármilyen tartozás	N
Háztartásfő életkora			
30 év alatt	51	54	197
31-40 év	52	54	333
41-50 év	40	46	309
51-60 év	31	34	470
61-70 év	17	20	284
70 év felett	5	7	381
Háztartás típusa			
Aktív korú htfő, egy.álló	34	38	196
Kétszemélyes	31	35	351
Három fő	44	46	310
Négy fő	51	55	267
Öt vagy több fő	51	55	185
Nyugdíjas k. htfő egy álló	6	9	325
Több személyes	14	16	340
Háztartásfő iskolai végzettsége			
Max. 8 általános	19	23	570
Szakmunkásképző	36	40	685
Érettségi	32	35	478
Felsőfokú	39	42	284
Aktívak száma a háztartásban (csak aktív korú háztartásfők)			
Nincs aktív felnőtt	27	31	246
Van aktív és inaktív	45	49	530
Csak aktív felnőtt	45	47	525
Egy főre jutó háztartási jövedelem ötödei			
Alsó ötöd	36	42	395
2	29	33	394
3	26	28	396
4	24	27	394
Felső ötöd	39	41	395
Teljes minta	30	34	

8.6. táblázat folytatása Tartozásokkal rendelkezők aránya a háztartások különböző csoportjaiban (%)

	Banki hitel	Bármilyen tartozás	N
Település típusa			
Község	32	34	609
Város	33	36	417
Megyeszékhely	35	39	555
Budapest	21	26	393
Régió			
Közép-Magyarország	24	28	560
Közép-Dunántúl	35	37	192
Nyugat-Dunántúl	32	34	186
Dél-Dunántúl	37	38	202
Észak-Magyarország	33	37	242
Észak-Alföld	31	34	339
Dél-Alföld	36	39	252
Megtakarítói attitűd			
Mindig félre kell tenni	26	29	964
csak, ha nem kell hozzá megszorítani	36	41	563
Nem sok értelme van takarékoskodni	29	32	152
Jövedelmi feszültség			
0-25%	30	32	336
25-50%	27	30	365
50-75%	32	34	273
75+%	32	36	574
Teljes minta	30	34	

8.7. táblázat Megtakarítási pozíció a háztartások különféle csoportjaiban (%)

	Se hitel se megtakarítás	Csak megtakarítás	Csak hitel	Mindkettő	Összesen	N
Háztartásfő életkora						
30 év alatt	28	19	20	33	100	198
31-40 év	23	23	22	33	100	343
41-50 év	25	28	21	25	100	316
51-60 év	30	36	14	20	100	485
61-70 év	43	37	12	8	100	288
70 év felett	57	36	5	2	100	389
Háztartás típusa						
Aktív korú htfő, egy.álló	35	27	15	23	100	200
Kétszemélyes	29	35	17	19	100	361
Három fő	26	29	19	27	100	315
Négy fő	18	27	20	35	100	279
Öt vagy több fő	27	17	25	30	100	187
Nyugdíjas k. htfő egy.álló	59	32	8	2	100	334
Több személyes	43	41	9	7	100	343
Háztartásfő iskolai végzettsége						
Max. 8 általános	52	26	15	8	100	570
Szakmunkásképző	30	30	19	21	100	686
Érettségi	31	34	12	23	100	478
Felsőfokú	18	40	12	30	100	285
Aktívak száma a háztartásban						
Nincs aktív felnőtt	41	27	21	11	100	248
Van aktív és inaktív	24	27	18	31	100	542
Csak aktív felnőtt	23	30	19	29	100	542
Egy főre jutó háztartási jövedelem ötödei						
Alsó ötöd	41	18	24	17	100	401
2	40	27	16	17	100	402
3	39	32	13	16	100	408
4	34	39	12	15	100	402
Felső ötöd	19	40	11	30	100	405
Teljes minta	34	32	15	19	100	

8.7. táblázat folytatása Megtakarítási pozíció a háztartások különféle csoportjaiban (%)

	Se hitel se megtakarítás	Csak megtakarítás	Csak hitel	Mindkettő	Összesen	
Település típusa						
Község	35	31	16	18	100	641
Város	36	28	20	16	100	417
Megyeszékhely	29	32	14	25	100	567
Budapest	42	33	11	15	100	394
Régió						
Közép-Magyarország	40	32	13	15	100	566
Közép-Dunántúl	34	29	16	21	100	196
Nyugat-Dunántúl	22	44	16	18	100	195
Dél-Dunántúl	30	32	17	21	100	205
Észak-Magyarország	35	28	17	21	100	246
Észak-Alföld	40	26	15	19	100	340
Dél-Alföld	31	30	15	24	100	270
Megtakarítói attitűd						
Mindig félre kell tenni	34	37	12	17	100	988
Csak, ha nem kell hozzá megszorítani	33	26	19	21	100	580
Nem sok értelme van takarékoskodni	46	22	19	14	100	154
Jövedelmi feszültség						
0-25%	29	39	10	22	100	346
25-50%	38	32	14	16	100	372
50-75%	35	30	16	19	100	280
75+%	35	29	17	19	100	585
Teljes minta	34	32	15	19	100	

8.8. táblázat A különböző megtakarítási célokat említők aránya (%)

	1999		2003	2005
Gyerekekkel kapcsolatos kiadás	11	12	17	21
Lakáskiadás	6	7	17	15
Utazás	9	7	11	10
Autóvásárlás	2	3	5	4
Egyéb tartós fogyasztási cikk vásárlása	7	4	9	7
Vállalkozás	2	2	3	3
Nyugdíjas korra	10	11	16	17
Betegség esetére	21	20	28	34
Munkanélküliség esetére	5	5	5	9
Egyéb váratlan eseményre	23	-	-	-
Temetésre	16	13	17	21
Örökség képzésére	-	4	5	5
Egyéb célból	-	2	2	5

9. A magyar háztartások info-kommunikációs infrastruktúrája (Fábián Zoltán)

9.1. Bevezetés

A magyarországi World Internet Project (WIP) kutatás 2001 óta zajlik¹. A 2005. évben a TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálata és a WIP kutatás közösen zajlott.

A 2005. évben továbbra is stagnált az otthoni számítógép, az otthoni internet, valamint ezek használatának terjedése. Növekedett a szélessávú szolgáltatásokat igénybevevők aránya. E tendenciák azt jelzik, hogy stabilizálódik a társadalom digitális megosztottsága. Az egyenlőtlenségek e dimenziója szerint egy egyharmad-kétharmad arányban megosztott társadalom képét lehet felrajzolni. A magyar társadalom kisebb része rendelkezik azzal a kompetenciával (digitális írástudás), egyéb erőforrásokkal és motivációval, amely az információs társadalomban való aktív részvételhez szükséges. A lakosság 60-70 százaléka jelenleg nem képes és nem motivált arra, hogy online eszközöket használjon. A hozzáférésben és használatban megmutatkozó digitális megosztottságok pedig tovább erősítik a társadalmi egyenlőtlenségeket.

Szögezzük le, hogy a Magyarországnál fejlettebb országokban sem mindenki használja az internetet. Az EU 15 régi tagállamában a rendszeresen (hetente) internetezők aránya 41 százalék volt átlagosan 2004-ben. Az „éllovas” skandináv országokban, ahol időjárási, földrajzi és kulturális okok miatt a legmagasabb a használók aránya, sem érte el a használók aránya a 80 százalékot². Természetes, hogy lesznek olyanok, akik sosem fognak számítógépet használni, illetve számítógépen keresztül internetet használni.

De ne feledjük azt sem, hogy az internetre kapcsolódni nemcsak asztali vagy hordozható számítógépen keresztül lehet, hanem például mobiltelefonon és kézi számítógépen keresztül is. A médium meghatározza a lehetséges felhasználási irányokat, beleértve az élmény minőségét, az interaktivitás és személyre szabhatóság szintjét. Senki sem tudhatja ma még, hogy 5-10 év múlva milyen eszközökön keresztül, milyen megjelenítőt használva érhetjük el a világhálót. Az azonban kijelenthető, hogy a tudástársadalom szempontjából a rendelkezésre álló lehetőségek közül kiemelkedő jelentősége van a személyi számítógépnek. Jelenleg ez képes biztosítani az elérhető információk legteljesebb körű hozzáférését, valamint azon alkalmazások (e-mail, irodai szoftverek stb.) használatát, melyek manapság már egyre inkább alapkövetelménynek számítanak a munkaerőpiac növekvő szegmenseiben.

A magyarországi helyzet azonban annyiban aggodalomra ad okot, hogy a deklarált politikai szándékok ellenére számottevő új felhasználói csoportok bevonása mindeközéig sikertelen volt. A számítógép- és internethasználók arányának növekedési üteme elmarad az Európai Unió átlagától.

A dinamikusabb növekedéshez mára már sok feltétel adott. Az infrastruktúra fejlesztése jó ütemben haladt. 2004 végére a teljes magyar lakosság 70 százaléka olyan településen élt, ahol elérhető volt az ADSL szolgáltatás. A közösségi hozzáférési lehetőségek (az ún. e-Magyarország pontok száma) gombamód szaporodtak az elmúlt két év folyamán. A távközlési és internetszolgáltatási árak – bár nemzetközi összehasonlításban továbbra is magasak – csökkenő tendenciát mutatnak. A kormány jelentős támogatást nyújt az egyre olcsóbbá váló számítógépek beszerzéséhez (vö. Sulinet program).

¹ A kutatásban a TÁRKI partnerei a BME ITTK és az ELTE ITHAKA kutatócsoportja. A project weboldala a www.wiphungary.hu webcímen található. A nemzetközi World Internet Project-ben 23 ország vesz részt. Lásd <http://www.worldinternetproject.net/>. A kutatás részletesebb gyorsjelentése („A magyar társadalom és az internet 2005 végén” címmel) a BME ITTK gondozásában jelenik meg nyomtatásban. A jelen tanulmány korábbi verziója e gyorsjelentésben is megjelenik.

² Nemzetközi adatokat az érdeklődők az EUROSTAT New Cronos adatbázisában találhatnak.

Régi dilemma, hogy mi lesz, illetve mi lehet az az alkalmazás, felhasználási mód, amely az internetre csábítja a jelenleg távolmaradókat. Az elmúlt egy esztendőben egy régebb óta rendelkezésre álló technológia – az interneten keresztüli telefonálás (VoIP), pontosabban IP telefonía – gyors ütemű térhódításának lehetünk tanúi világszerte. Az ár-érzékeny magyar fogyasztók számára is komoly vonzerőt jelenthet az olcsó telefonálás lehetősége, különösen akkor majd, ha a telefonáláskor a felhasználó nem lesz majd a bekapcsolt számítógéphez kötve, hanem elterjednek olyan, az otthoni WIFI hálózathoz csatlakozó telefonkészülékek, melyek képesek lesznek mind az interneten, mind pedig a hagyományos (mobil- illetve vezetékes) hálózatokon keresztül hívások lebonyolítására. Ugyanakkor vannak technológiai tartalékok mind a mobilszolgáltatóknál (lásd a mobil szélessáv, az ún. 3G bevezetését), mind a vezetékes szolgáltatóknál (vö. ADSL2). Ezek a technológiák nagyobb sávszélességet biztosítanak a felhasználóknak lehetővé téve ezzel a multimédia adatok valósidejű továbbítását (televíziós műsorok, videotelefonálás stb.).

Számos nemzetközi példa ismert, melyek azt bizonyítják, hogy a kormányzat (és tágabban a közsféra) is kínálhatnak olyan szolgáltatásokat (elektronikus adóbevallás, földhivatali adatbázisok stb) melyek új felhasználókat nagyobb számban a világhálóra csábíthatnak.

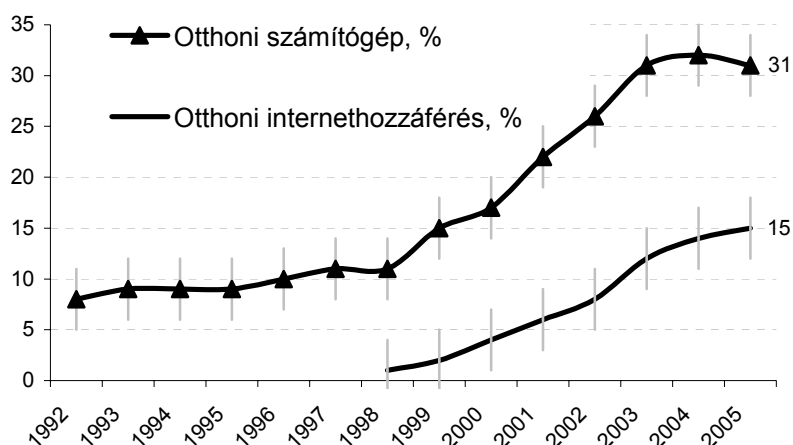
A jelen tanulmányunkban a háztartások info-kommunikációs technológiai (IKT) infrastruktúráját vizsgáljuk meg. Bemutatjuk az otthoni számítógép, az otthoni internet elterjedtségének fő mutatóit, valamint a vezetékes telefon és a kábeltélevízió elterjedtségét. Az elemzés során a háztartásokra és a hozzáférési jellemzőkre fókuszálunk. Az IKT eszközök egyéni használati jellemzőinek bemutatása meghaladja a jelen kereteket. A háztartások IKT hozzáféréseiben mutatkozó társadalmi különbségek az ún. digitális szakadék fontos vetületét képezi, de teljesebb képet a használati mutatók elemzésével kaphatunk majd.

9.2. A háztartások hozzáférése az info-kommunikációs eszközökhöz

9.2.1. SZÁMÍTÓGÉP ÉS INTERNET AZ OTTHONOKBAN

Magyarországon 2003 óta lényegében stagnál az otthoni számítógéppel rendelkező háztartások aránya. Valamivel kevesebb, mint a háztartások egyharmada (31%) rendelkezik személyi számítógéppel (9.1. ábra). (Ez a tény azért is magyarázatot kíván, mert az utóbbi években jelentősen csökkentek a számítógépek ára, valamint a kormányzat a SULINET program keretében ösztönözni kívánta az otthoni számítógépek terjedését. Feltételezhető, hogy az említett program előnyeit azok tudták igénybe venni, akik már eleve rendelkeztek otthon számítógéppel.) Az összes, 4 millió magyar háztartásra vetítve becslésünk szerint 1,25-1,35 millió háztartásban található legalább egy személyi számítógép.

9.1. ábra Az otthoni számítógéppel és internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások százalékos aránya, 1992-2006*

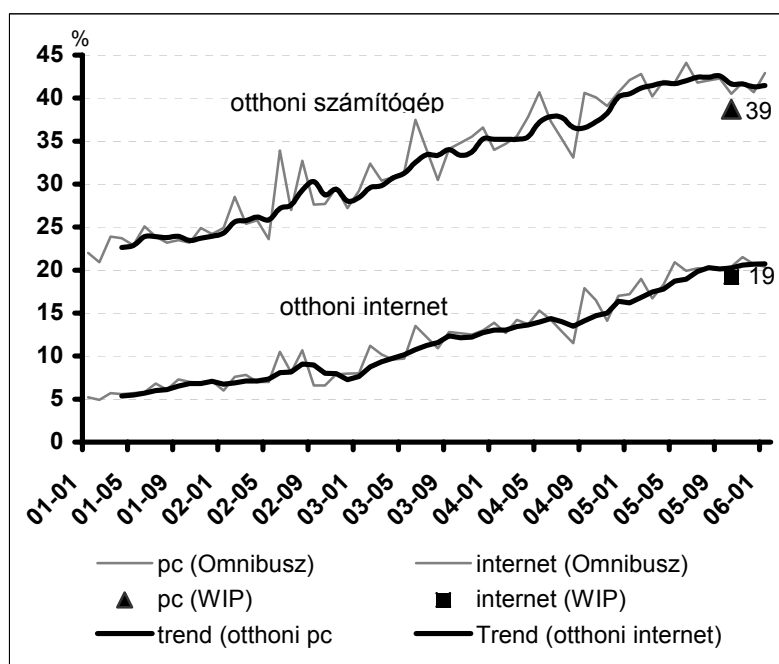

*Forrás: TÁRKI Háztartás-vizsgálatok, World Internet Project magyarországi megvalósítása. Megjegyzés: összes háztartás=100% az adott évben.

A stagnáló otthoni személyi számítógép penetrációval nyilvánvalóan összefügg, hogy az elmúlt egy esztendőben az otthoni internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások aránya (15%) sem növekedett jelentősebb mértékben.

Lényegében ugyanez a tendencia rajzolódik ki, ha az egyének szintjén vizsgálódunk. A 18 éves és idősebb személyek 39 százaléka élt számítógéppel felszerelt háztartásban, míg 19 százalékuk rendelkezett otthoni internet-hozzáféréssel (9.2. ábra). A részletesebb idősor bemutatására a TÁRKI havi Omnibusz kutatásainak adatbázisát is felhasználtuk.

9.2. ábra Az otthoni számítógép és internet-hozzáféréssel rendelkező háztartásokban lakó 18 éves és idősebb személyek százalékos aránya, 2001 január-2006 január*

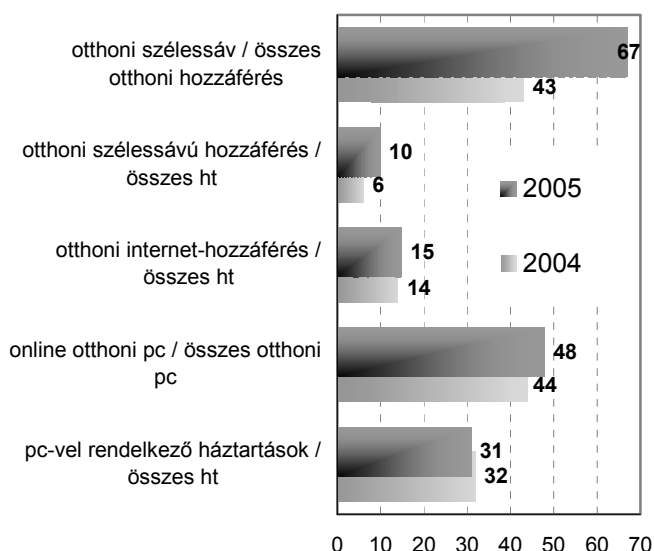

* Forrás: TÁRKI. Havi omnibusz kutatások. Esetszám N=71 057 (pc), 70 502 (internet). TÁRKI Háztartás Monitor-WIP, 2005. N=4133 (pc), N=4143 (internet). Megjegyzés: Hiányzó adatok (2003-07/2004-07/2005-08, valamint 2002-12 (internet)) interpoláltak az idősorban. A trendvonal 4 havi mozgó átlag alapján számítva.

Tovább növekedett viszont az otthoni szélessávú hozzáférések aránya (10%). 2005-ben az összes otthoni hozzáférés kétharmada szélessávú volt. Internet-hozzáféréssel hozzávetőlegesen 600-650 ezer háztartás rendelkezett, ezen belül pedig 400-450 ezerre tehető a szélessávú internetet használó háztartások száma. (9.3. ábra) Az OECD 2005 júniusi rangsorában Magyarország a 23. helyen állt a száz lakosra jutó szélessávú előfizetések száma alapján a vizsgált 30 ország mezőnyében³.

³ Lásd: OECD Broadband Statistics, June 2005. (www.oecd.org)

9.3. ábra Az otthoni számítógép- és internet-hozzáférés fő mutatói, 2004-2005 (százalékok)*

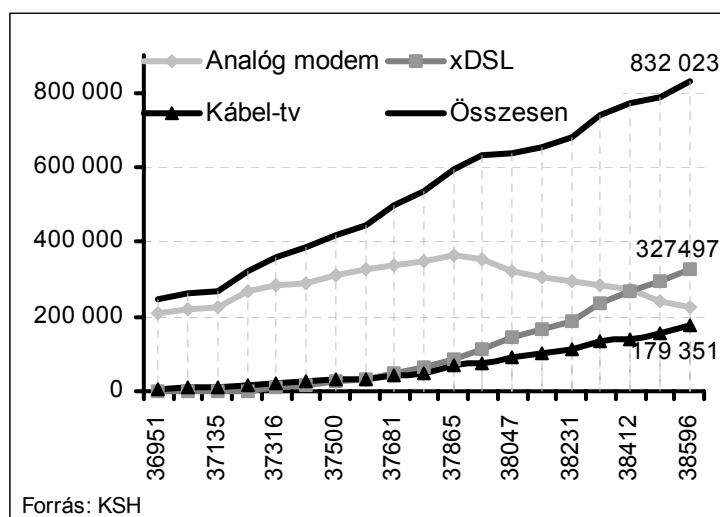

*Forrás: Magyarországi World Internet Project, 2004-2005.

Az összes otthoni online kapcsolatnak ma már csak kissé több mint ötödét (22%) teszik ki az analóg betárcsázós modemek, míg két évvel korábban ez arány 50 százalék volt. (9.5. ábra) Az igazi (társadalompolitikai és üzleti) kihívás ma már nem az, hogy a keskenysávon internetezőket átcsábítsák a szélessávú felhasználók táborába, hanem új felhasználók bevonása. Ennek azonban jelenleg a háztartások alacsony számítógéppel való ellátottsága kemény korlátot szab.

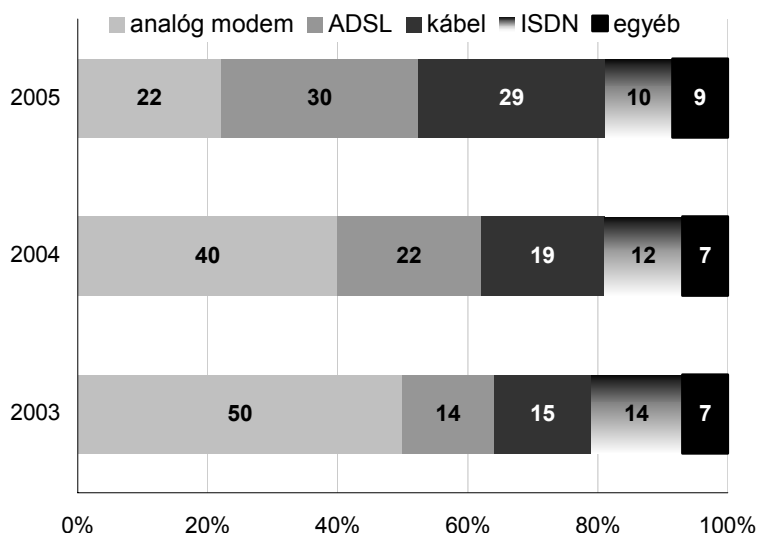
A Központi Statisztikai Hivatal összegyűjti a szolgáltatóktól az előfizetők számát. 2005 szeptemberében nyilvántartásuk szerint az országban összesen a lakossági és intézményi előfizetők száma 832 ezer volt. Ebből 327 ezer xDSL és 179 ezer kábelinternet előfizetés volt.⁴ (9.4. ábra) A vizsgálatunkban a lakossági xDSL hozzáférések száma 176 ezer, a kábel előfizetők pedig 168 ezer. Eszerint az xDSL előfizetések maximum 54 százalékát, a kábel-előfizetések maximum 94 százalékát teszi ki a lakossági szegmens.

9.4. ábra Az internet előfizetések számának alakulása 2001 március-2006 szeptember között a KSH összesítése alapján

⁴ Lásd KSH online STADAT rendszer 2.2.6.6. valamint 2.2.6.7 része. Az internet-hozzáférési szolgáltatások (ISP-k) nettó árbevétele 2004-ben 45,3 Mrd Ft volt. A jelen tanulmányírásakor a 2005 utolsó negyedéves adat még nem elérhető, de feltételezhetően a piac mérete 2005-ben meghaladja a 60 Mrd Ft-ot.

9.5. ábr a Az otthoni internethozzáférések megoszlása a kapcsolat típusa szerint, 2003-2005 (százalékok)*

*Forrás: Magyarországi World Internet Project. Megjegyzés: összes otthoni Internet-hozzáféréssel rendelkező háztartás=100% az adott évben.

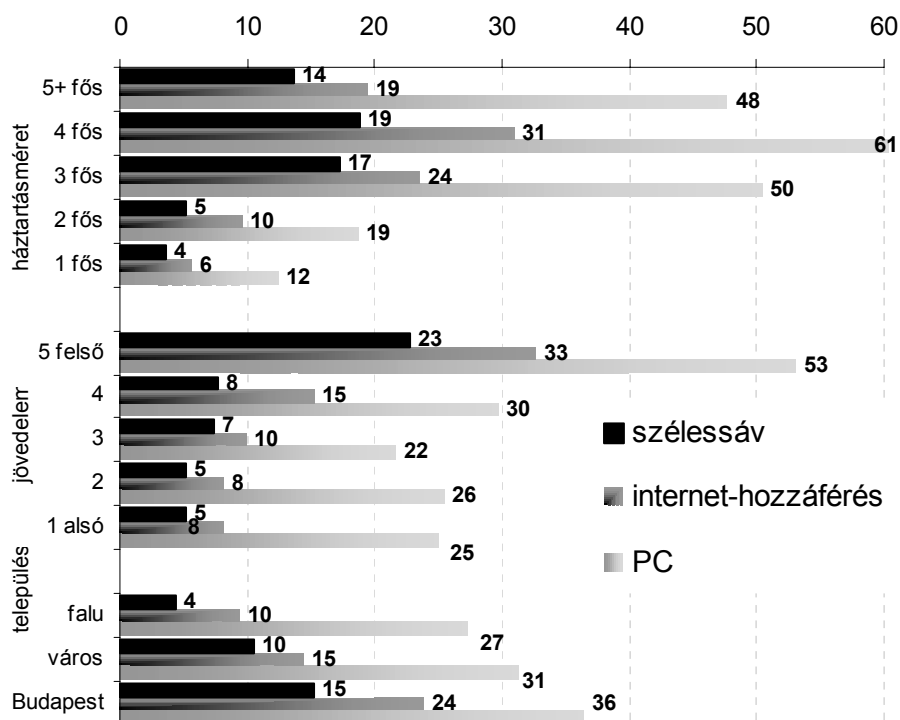
Az otthoni számítógéppel való ellátottság alapvetően a háztartások kulturális és anyagi tőke javaiktól, valamint a háztartások demográfiai összetételétől függ. Lényegében ez mondható el az otthoni internet-hozzáférés esetében is, annyival kiegészítve, hogy ez esetben figyelembe kell venni a lakóhely infrastrukturális fejlettségét is, amely mind regionálisan, mind pedig a településtípusonként eltérő lehet. Az alábbi táblázat többváltozós (logisztikus regresszió) elemzések eredményét foglalja össze. Az elemzésekben azt vizsgáltuk, hogy a háztartások (háztartásfők) társadalmi és demográfiai jellemzői miként befolyásolják annak a valószínűségét, hogy a háztartás rendelkezik-e számítógéppel és (szélessávú) internet-hozzáféréssel. (9.1. táblázat)

Bár a vizsgált tényezők szinte kivétel nélkül jelentős hatást gyakorolnak, az egyes esetekben erősségük és irányuk eltérőek. Például a már említett települési különbségek másként hatnak az otthoni internet-hozzáférés és a szélessávú internet-hozzáférés esetében⁵. Az életkori hatások sem monoton módon érvényesülnek. A háztartásfő életkorát vizsgálva ugyanis a középkorúak relatív előnye tűnik ki az internet-hozzáférés esélyét tekintve.

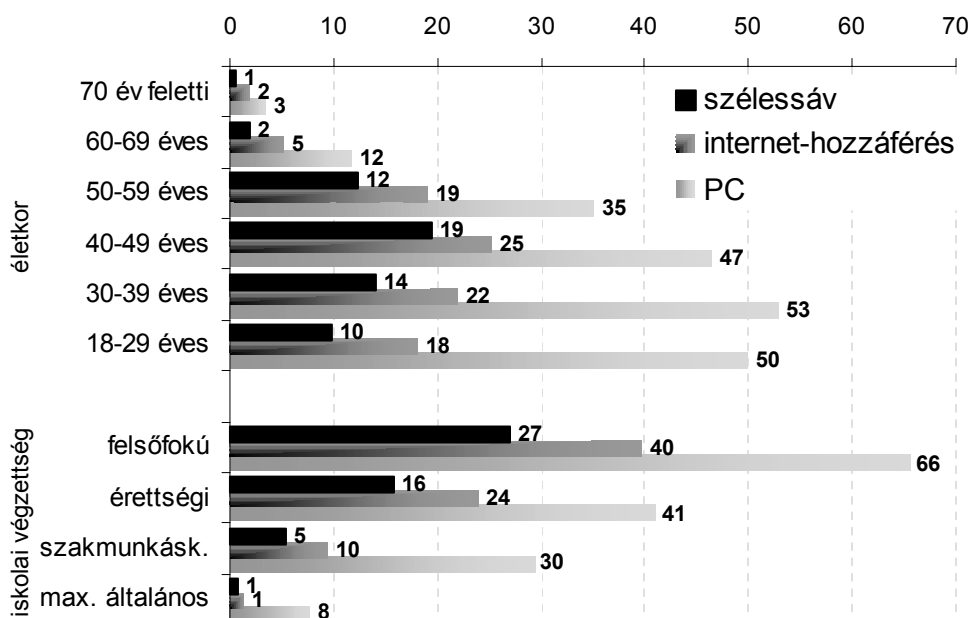
Az elemzés részleteinek ismertetésétől a jelen keretek között eltekintünk, azt a Mellékletben közöljük. Bemutatjuk viszont az összefüggések irányát ábrák segítségével. (9.6.–9.8. ábrák)

⁵ A főváros-város-falu települési hierarchia érvényesülni látszik mind az otthoni számítógép, mind pedig az internet-hozzáférés vonatkozásában. Figyelembe véve azonban a települések eltérő társadalmi-demográfiai összetételét ez a hatás már nem szignifikáns az otthoni számítógép elterjedtségét vizsgálva. A szélessáv esetében pedig már nem érvényesül lényeges különbség a főváros és az egyéb városok között, feltételezhetően az infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően.

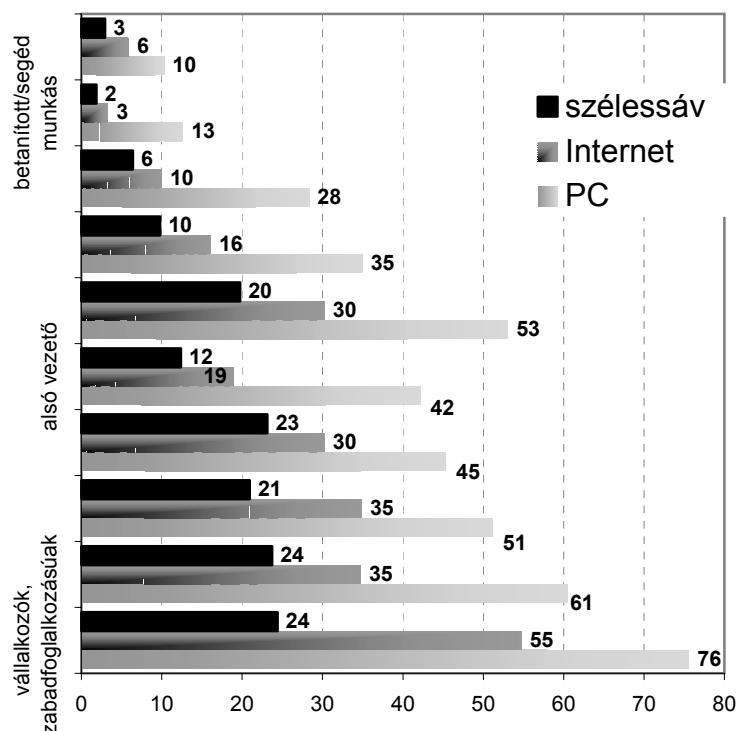
9.6. ábra Az otthoni számítógéppel, (szélessávú) internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások százalékos aránya a háztartás mérete, a lakóhely település típusa és a háztartások jövedelmi helyzete szerint képzett csoportokban, 2005

9.7. ábra Az otthoni számítógéppel, (szélessávú) internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások százalékos aránya a háztartásfő korcsoportja és iskolai végzettsége szerint képzett csoportokban, 2005

9.8. ábra Az otthoni számítógéppel, (szélessávú) internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások százalékos aránya a háztartásfő osztályhelyzete* szerint, 2005

* Megjegyzés: a besorolás a háztartásfő utolsó foglalkozása alapján történt.

9.2.2. VEZETÉKES TELEFON, KÁBELTELEVÍZIÓ ÉS MOBILTELEFON

Az otthoni internet-hozzáférések több, mint 90 százaléka vezetékes telefonvonalon (analóg modem, ADSL, kábel) vagy kábeltelevízió keresztül valósul meg. A mobiltechnológia gyors fejlődése miatt a jövőben a mobiltelefonok is fontos szerepet játszhatnak az internet elérésében. A háztartások 74 százalékában volt legalább egy háztartástagnak mobiltelefonja, de jelenleg még csak a háztartások néhány (2%) százaléka használja a készüléket arra, hogy a számítógépével elérje a világhálót. (Ebben az arányban természetesen nem szerepelnek azon WAP használók, akik az internetről töltenek le tartalmakat mobiltelefonjukra.)

Vezetékes telefonvonal 2005 őszén a magyar háztartások 63,5 százalékában volt. A Nemzeti Hírközlési Hatóság számítása szerint 2005. októberében ez az arány 67,7 százalék volt⁶. (Ez az eltérés levezethető abból, hogy az NHH 3,8 millió háztartásra vetítette a rendelkezésre álló adatokat, miközben a legfrissebb KSH adatok szerint a háztartások száma 4 millió.)

A WIP kutatás 2005. évi adatai szerint kábeltelevízióval ugyanolyan arányban (63,5%) rendelkeztek a háztartások, mint vezetékes telefonnal⁷. A kábeles háztartások aránya azonban növekvő tendenciát mutat, míg a vezetékes telefon penetrációja csökkenő. Az előbbi elterjedtsége 6 százalékponttal nőtt, az utóbbié 4 százalékponttal csökkent.

Megjegyzendő, hogy csökkent a műholdvevővel rendelkező háztartások aránya is. 2004-ben a háztartások 13,9 százaléka, 2005-ben 9,4 százaléka rendelkezett parabola antennával. Tehát kizárólag földfelszíni sugárzású televíziós műsorszórással érhető el a háztartások valamivel, több mint negyede (27,1%). Ezek a családok jelenleg elvileg csak egyetlen közszolgálati és két országos

⁶ Forrás: NHH. 2005 október. Vezetékes gyorsjelentés.

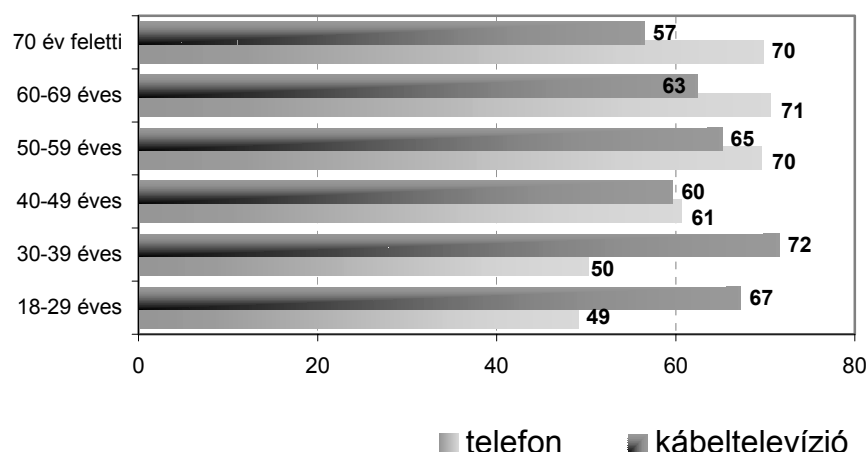
http://www.nhh.hu/menu3/m3_2/vezgyors/2005/oktober.pdf – megtekintve 2006. 01. 31.

⁷ A kábeltelevíziós háztartások arányát a WIP kutatás enyhén „felülméri”, mivel a kutatás kérdőívében nem az előfizetésre kérdeztünk, hanem az infrastruktúra meglétére („van-e kábeltelevízió csatlakozásuk?”). A KSH adatai szerint 2004-ben 2.047.027 kábeltelevízió előfizetés volt. A WIP 2004. évi kutatás adatai szerint 2.280 ezer háztartásban volt bevezetett kábel, ami a háztartások 57 százalékának felelt meg. (vö. KSH. 2005. Kábeltelevízió-szolgáltatások Magyarországon, 2003–2004.)

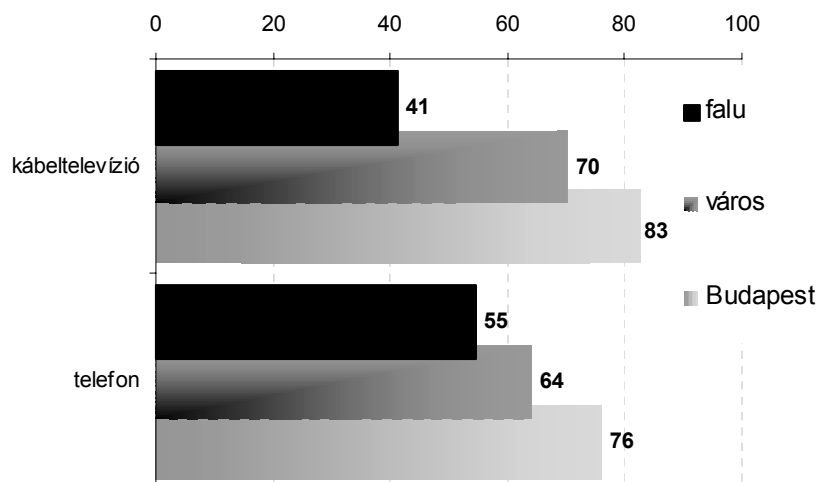
kereskedelmi televízió műsorát képesek fogni free-to-view, vagyis nem előfizetéses alapon. A különböző platformon működő tartalomszolgáltatók vélhetőleg éles versenyt fognak folytatni, hogy őket is előfizetőik körébe tudják vonni. A kistelepülések lakóinak elérése kábelen többnyire nem gazdaságos, ezért a falvak előfizetői potenciáljából vélhetőleg a műholdas (DVB-S) vagy a későbbiekben a digitális földfelszíni (DVB-T) szolgáltatók részesedhetnek. A piaci verseny fokozódása és a technológiai trendek bizonytalansága alapján – gondoljunk a távközlési és info-kommunikációs szektor és szolgáltatások konvergenciájára (mobil szélessáv, kábeltelefon, IP TV, etc.) nem zárható ki, hogy a már bekábelezett háztartások televíziós műsorterjesztő platformot válthatnak.

Mind a kábeltelevízió, mind pedig a vezetékes telefon hasonló összefüggéseket mutat a társadalmi és demográfiai háttér-változókkal, mint az otthoni számítógép- és az internet-hozzáférés. Lényeges eltérést jelent azonban, hogy az idősebb (50 év feletti) háztartásfőjű családokban az átlagosnál nagyobb arányban (70-71%) van hagyományos telefon. (9.9. ábra) A kábeltelevízió elterjedtsége viszont nem mutat szoros összefüggést a családfő életkorával. Nagy különbségek mutatkoznak viszont – amint azt a korábbiakban jeleztük – a kábeltelevízió hozzáférésben a települések szerint. (9.10. ábra) A falvakban élő családoknak csak kettő ötöde (41%) bekábelezett, míg a fővárosban ez az arány 80 százalék feletti (83%).

9.9. ábra A vezetékes telefonnal és kábeltelevízióval rendelkező háztartások százalékos aránya a háztartásfő korcsoportja szerint, 2005

9.10. ábra A vezetékes telefonnal és kábeltelevízióval rendelkező háztartások százalékos aránya a település típusa szerint, 2005

9.3. Összefoglalás

Fejezetünkben háztartások info-kommunikációs ellátottságának több elemét vizsgáltuk, főbb állításaink az alábbiak:

- Magyarországon 2003 óta lényegében stagnál az otthoni számítógéppel rendelkező háztartások aránya. Valamivel kevesebb, mint a háztartások egyharmada (31%) rendelkezik személyi számítógéppel. Az összes, 4 millió magyar háztartásra vetítve becslésünk szerint 1,25-1,35 millió háztartásban található legalább egy személyi számítógép.
- A magyar háztartások 64 százalékában van kábeltelevízió, és ugyanilyen arányban található vezetékes telefon. A kábel penetráció nőtt, a vezetékes telefoné csökkent 2005 októbert megelőző 12 hónap folyamán.
- 2005 őszén az otthoni internet-hozzáféréssel rendelkező háztartások aránya (15%) volt (590 ezer háztartás).
- 2004 óta tovább növekedett az otthoni szélessávú hozzáférések aránya (10%). 2005-ben az összes otthoni hozzáférés kétharmada szélessávú volt. Internet-hozzáféréssel hozzávetőlegesen 600-650 ezer háztartás rendelkezett, ezen belül pedig 400-450 ezerre tehető a szélessávú internetet használó háztartások száma.
- A 4 millió magyar háztartásból 2005 őszén közel 600 ezer rendelkezett otthoni internet-hozzáféréssel. A nem internetező 3,4 millió háztartásból 650 ezerben volt személyi számítógép. Ezek döntő hányada (kb. 620 ezer) elvileg már képes lett volna vagy mobiltelefonon, vezetékes telefonon, vagy pedig kábeltelevízión keresztül internetre csatlakozni.
- Az igazi (társadalompolitikai és üzleti) kihívás ma már nem az, hogy a keskenysávon internetezőket átcsábítsák a szélessávú felhasználók táborába, hanem új felhasználók bevonása. Ennek azonban jelenleg a háztartások alacsony számítógéppel való ellátottsága kemény korlátot szab.

9.1. táblázat Társadalmi és demográfiai változók hatása az otthoni számítógéppel való ellátottságra és az otthoni internet-hozzáférésre

Vizsgált tényezők	Függő változók szerinti eredmények		
	Otthoni számítógép	Otthoni internet-hozzáférés	Otthoni szélessávú hozzáférés
Háztartásfő iskolai végzettsége	+++	+++	+++
Lakóhely település típusa	NS	+++	++
Háztartás jövedelmi helyzete	+++	+++	+++
Háztartás mérete	+++	+++	+++
Háztartásfő életkora	+++	++	++
Háztartásfő osztályhelyezete	+++	++	+/NS

* Megjegyzés: +++: Erős hatás, ++: Közepes hatás, +: Gyenge hatás, NS: nincs jelentős hatás.

9.2. táblázat A magyarországi háztartások megoszlása info-kommunikációs jellemzők szerint, 2005 ősz*

	N	Százalék (%)	Összes háztartás (db)
Nincs otthoni internet	1721	85	3 409 604
Ebből:			
Van számítógép	328	16	649 826
Ebből:			
Van mobil	314	16	622 089
Van vezetékes telefon	207	10	410 103
Van kábeltelevízió	221	11	437 840
Nincs számítógép	1393	69	2 759 778
Van otthoni internet	299	15	592 372
Ebből:			
xDSL	89	4	176 325
kábelinternet	85	4	168 400
Összesen	2020	100	4 001 976

* Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor – WIP 2005.

Melléklet

M9.1. táblázat Az otthoni számítógéppel való rendelkezés meghatározói: logisztikus regresszió elemzés*

Független változók	B	S.E.	Wald		Sig	R	Exp(B)
Háztartásfő iskolai végzettsége							
Alapfokú	-2,600	0,350	55,09	1	0,000	-0,146	0,074
Szakmunkás	-1,893	0,293	41,81	1	0,000	-0,126	0,151
Érettségi	-1,231	0,258	22,81	1	0,000	-0,091	0,292
Lakóhely							
Város	-0,275	0,179	2,34	1	0,126	-0,012	0,760
Falu	-0,250	0,201	1,55	1	0,214	0,000	0,779
Jövedelem							
alsó ötöd	-1,450	0,227	40,76	1	0,000	-0,125	0,235
2. ötöd	-0,771	0,221	12,14	1	0,001	-0,064	0,463
3. ötöd	-0,860	0,225	14,55	1	0,000	-0,071	0,423
4. ötöd	-0,570	0,204	7,78	1	0,005	-0,048	0,566
Háztartás mérete							
Kétfős	0,829	0,215	14,82	1	0,000	0,072	2,291
háromfős	2,256	0,240	88,08	1	0,000	0,186	9,543
Négyfős	2,658	0,254	109,57	1	0,000	0,208	14,273
Ötfős +	2,723	0,283	92,83	1	0,000	0,191	15,225
Életkor							
40-49 éves	-0,230	0,177	1,69	1	0,194	0,000	0,794
50-59 éves	-0,581	0,160	13,22	1	0,000	-0,067	0,560
60-69 éves	-1,601	0,248	41,56	1	0,000	-0,126	0,202
70+ éves	-2,997	0,348	74,22	1	0,000	-0,170	0,050
Osztály							
Közepes- és nagyvállalkozó	1,419	0,488	8,47	1	0,004	0,051	4,133
Egyéni vállalkozó	0,828	0,256	10,52	1	0,001	0,059	2,290
Közép- és felső vezető	0,661	0,301	4,82	1	0,028	0,034	1,936
Alsó vezető	1,184	0,299	15,63	1	0,000	0,074	3,266
Beosztott értelmiség	0,484	0,308	2,48	1	0,115	0,014	1,623
Szolgáltató	0,566	0,273	4,30	1	0,038	0,030	1,762
Segédmunkás	-0,138	0,204	0,46	1	0,498	0,000	0,871
Konstans	0,557	0,349	2,55	1	0,111		

* Megjegyzés: Független változó kódolása: 1=van otthoni pc / 0=nincs otthoni pc. A független változókat kétértékű (dummy) változókkal mértük. Referencia-kategóriák: iskolai végzettség – felsőfokú; lakóhely – Budapest; jövedelem – felső jövedelmi ötöd; háztartásméret – egyfős; életkor – 40 évesnél fiatalabb; osztály – szakmunkás. -2 Log Likelihood 1564,33 Goodness of Fit 1826,67. A modell alapján az esetek 81,2%-át lehet helyesen besorolni a függő változó kategóriáiba.

M9.2. táblázat Az otthoni internet-hozzáférés és szélessávú internet-hozzáférés meghatározói: logisztikus regresszió elemzés*

Független változók	Otthoni internet-hozzáférés							Otthoni szélessávú internet-hozzáférés						
	B	S.E.	Wald	Df	Sig	R	Exp(B)	B	S.E.	Wald	Sig	R	Exp(B)	
Háztartásfő iskolai végzettsége														
Alapfokú	-2,498	0,478	27,31	1	0,000	-0,122	0,082	-2,620	0,640	16,74	1	0,000	-0,108	0,073
Szakmunkás	-1,381	0,292	22,34	1	0,000	-0,110	0,251	-1,551	0,346	20,05	1	0,000	-0,119	0,212
Érettségi	-0,383	0,238	2,58	1	0,108	-0,019	0,682	-0,422	0,268	2,48	1	0,115	-0,020	0,656
Lakóhely														
Város	-0,556	0,191	8,53	1	0,004	-0,062	0,573	-0,292	0,215	1,85	1	0,173	0,000	0,747
Falu	-0,758	0,230	10,84	1	0,001	-0,072	0,469	-1,007	0,285	12,48	1	0,000	-0,091	0,365
Jövedelem														
Alsó ötöd	-1,499	0,278	29,15	1	0,000	-0,127	0,224	-1,413	0,324	19,07	1	0,000	-0,116	0,243
2. ötöd	-1,170	0,267	19,15	1	0,000	-0,101	0,310	-1,352	0,324	17,46	1	0,000	-0,111	0,259
3. ötöd	-0,884	0,254	12,09	1	0,001	-0,077	0,413	-0,737	0,287	6,60	1	0,010	-0,060	0,479
4. ötöd	-0,591	0,221	7,16	1	0,007	-0,055	0,554	-0,994	0,268	13,80	1	0,000	-0,097	0,370
Háztartás mérete														
Kétfős	0,803	0,263	9,37	1	0,002	0,066	2,233	0,584	0,323	3,28	1	0,070	0,032	1,794
Háromfős	1,786	0,278	41,39	1	0,000	0,153	5,966	1,784	0,320	31,08	1	0,000	0,152	5,952
Négyfős	2,241	0,291	59,50	1	0,000	0,184	9,406	1,844	0,336	30,16	1	0,000	0,149	6,320
Ötfős	2,345	0,342	46,95	1	0,000	0,163	10,430	2,262	0,398	32,28	1	0,000	0,155	9,601
Életkor														
40-49 éves	0,392	0,208	3,56	1	0,059	0,030	1,480	0,691	0,233	8,84	1	0,003	0,074	1,996
50-59 éves	0,021	0,189	0,01	1	0,913	0,000	1,021	0,105	0,218	0,23	1	0,632	0,000	1,110
60-69 éves	-1,093	0,325	11,31	1	0,001	-0,074	0,335	-1,544	0,480	10,36	1	0,001	-0,081	0,214
70+ éves	-1,974	0,423	21,81	1	0,000	-0,108	0,139	-2,542	0,725	12,28	1	0,001	-0,090	0,079
Osztály														
Közepes- és nagyvállalkozó	1,661	0,433	14,74	1	0,000	0,087	5,262	0,164	0,509	0,10	1	0,747	0,000	1,179
Egyéni vállalkozó	0,756	0,272	7,75	1	0,005	0,058	2,130	0,555	0,312	3,18	1	0,075	0,031	1,743
Közép- és felső vezető	0,860	0,311	7,66	1	0,006	0,058	2,363	0,671	0,360	3,47	1	0,062	0,034	1,957
Alsó vezető	0,671	0,333	4,05	1	0,044	0,035	1,956	0,503	0,401	1,57	1	0,210	0,000	1,653
Beosztott értelmiség	0,503	0,311	2,62	1	0,106	0,019	1,653	0,200	0,361	0,31	1	0,579	0,000	1,222
Szolgáltató	0,152	0,313	0,23	1	0,629	0,000	1,164	-0,048	0,370	0,02	1	0,896	0,000	0,953
Segédmunkás	-0,022	0,297	0,01	1	0,940	0,000	0,978	-0,178	0,383	0,22	1	0,642	0,000	0,837
Konstans	-1,142	0,371	9,45	1	0,002			-1,494	0,440	11,52	1	0,001		

* Megjegyzés: Független változó kódolása: (otthoni internet) 1=van otthoni internet 0=nincs.; (otthoni szélessávú internet) 1=van otthoni szélessávú internet 0=nincs. Szélessávú hozzáférésnek számítottuk az ADSL, a kábel-, a műhold és az „egyéb” szélessávú kapcsolatokat. A független változókat kétértékű (dummy) változókkal mértük. Referencia-kategóriák: iskolai végzettség – felsőfokú; lakóhely – Budapest; jövedelem – felső jövedelmi ötöd; háztartásméret – egyfős; életkor – 40 évesnél fiatalabb; osztály – szakmunkás. Illeszkedés (otthoni internet-hozzáférés) -2 Log Likelihood 1145,689 Goodness of Fit 1467,238. A modell alapján az esetek 87,8%-át lehet helyesen besorolni a függő változó kategóriáiba; (otthoni szélessávú internet-hozzáférés) -2 Log Likelihood 861,933 Goodness of Fit 1580,437. A modell alapján az esetek 91,23%-át lehet helyesen besorolni a függő változó kategóriáiba.

10. A lakossági elégedettség alakulása (Sági Matild)

Demokratikus társadalmak stabilitásának alapvető feltétele, hogy az állampolgárok észleljék a társadalmi-gazdasági trendeket, és ezekkel elégedettek legyenek. A gazdaságilag kevésbé fejlett társadalmakban az általános elégedettséget alapvetően a materiális szempontok (jövedelem, életszínvonal, lakáskörülmények stb.) befolyásolják, a fejlett ipari társadalmakban előtérbe kerülnek a nem anyagi jellegű tényezők. Ez utóbbiak közül a munkával kapcsolatos attitűdöknek van kiemelt jelentősége. Az elégedettség mértéke egyrészt függ az objektív tényektől, másrészt, hogy a tényekből mit, és hogyan észlelnek az egyének, továbbá az értékelt tényezők fontosságától, az egyének preferenciáitól, és fontos az is, hogy az észlelt jelenségeket mihez viszonyítják az egyének. Ez utóbbinál egyaránt fontos az észlelt relatív változás, és a vonatkoztatási csoportok, ezek esetleges változása is.

A következőkben a lakosság elégedettségének alakulását több szempontból is bemutatjuk. A 2005. szeptember-októberi felvétel alapján megvizsgáljuk, hogy az elmúlt években hogyan alakult a lakosság körében és az egyes tényezőkkel való elégedettség, ezt elsősorban milyen tényezők befolyásolják. Másrészt vizsgálni fogjuk az észlelt relatív elégedettséget is – azt tehát, hogy a korábbi helyzetükre való visszaemlékezések tükrében hogyan értékeli a jelenlegi helyzetüket az egyének. Végül, választ keresünk arra a kérdésre, hogy miért van az, hogy még javuló észlelt relatív helyzetértékelés esetén sem növekedik ugrásszerűen az elégedettek aránya a lakosságon belül. Külön szakaszt szánunk annak, hogy hogyan értékeli az emberek általában a lakosság helyzetét, milyen várakozásaik vannak ezzel kapcsolatban – s az általános észlelt lakossági konjunktúra mutatókhoz képest hol helyezik el saját magukat. Az elégedettség alakulását az objektíve mért társadalmi-gazdasági tényezőkön túl a választott vonatkoztatási csoportok tükrében is elemezni fogjuk. Hipotézisünk szerint javuló körülmények között az egyének megváltoztatják a vonatkoztatási csoportjukat, s változatlanul olyanokhoz mérik a saját helyzetüket, akik a megítélésük szerint egy kicsit jobb helyzetben vannak, ezért a javuló körülmények csak kis mértékben növelik az elégedettséget.

10.1. A lakosság elégedettségének időbeli változása

Az elmúlt két év során – a 2003 őszi mélyponthoz képest – szinte minden, általunk vizsgált tényezővel való elégedettek aránya nőtt 2-3%-kal. Legnagyobb növekedést a jövedelemmel való elégedettség vonatkozásában mértünk (16%-ról 20%-ra). Ugyanakkor ezen a területen volt és van a legnagyobb lemaradás is – az emberek általában elégedetlenek az anyagiakkal kapcsolatos tényezőkkel, jövedelmükkel, életszínvonalukkal, és jövőbeli kilátásaikkal (10.1. táblázat, 10.1. ábra)

Eredményeink szerint az emberek azokkal a dolgokkal elégedettebbek, amelyek alakulásába közvetlen beleszólásuk van. Majdnem mindenki elégedett a családon belüli kapcsolataival, a munkával rendelkezők kétharmada elégedett a munkájával, ugyanennyien elégedettek a lakásukkal, és közel ennyien az egészségi állapotukkal (10.1. táblázat)

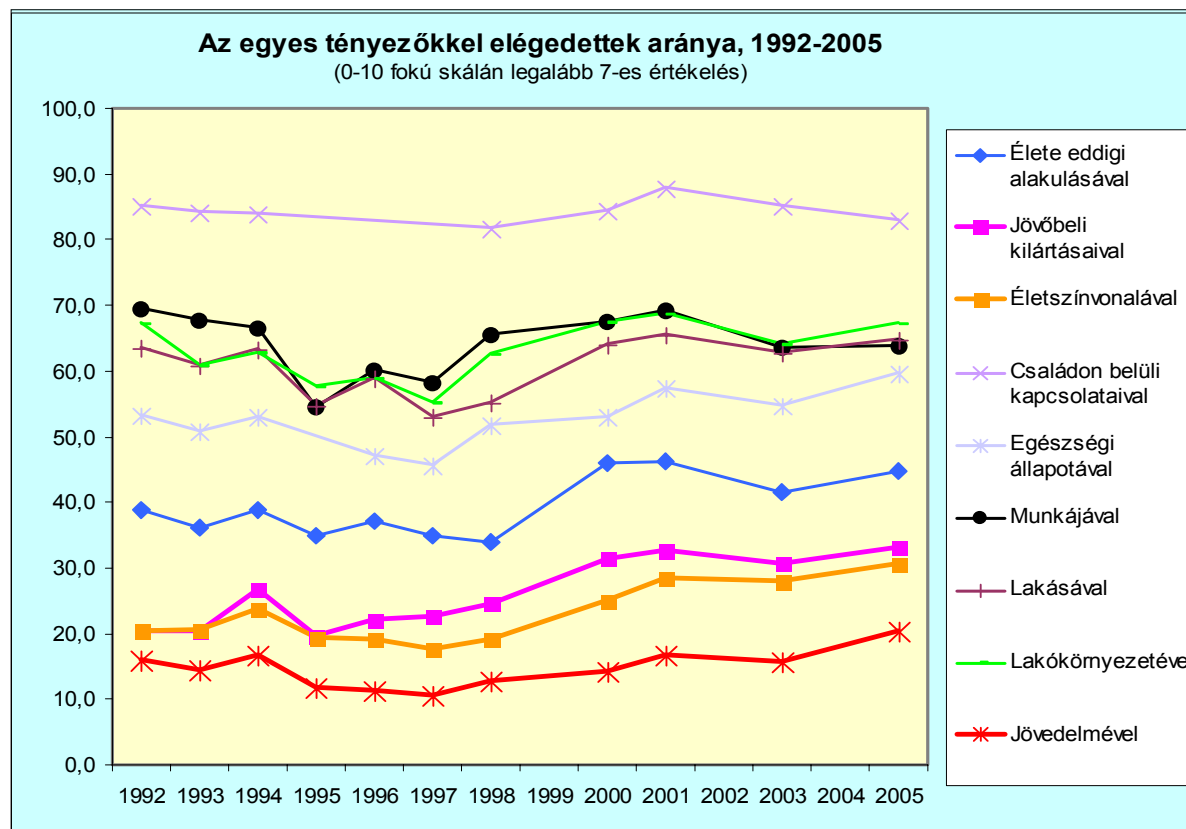
Kimondottan elégedetlenek az emberek az anyagiakkal kapcsolatos tényezőkkel. A 16 éves és idősebb népességnek csak a harmada (31%) elégedett az életszínvonalával, és csak minden ötödik felnőtt elégedett a jövedelmével.

Akkor, amikor az emberek általában az életük alakulását értékelik, közel azonos mértékben veszik figyelembe helyzetük anyagi és a nem anyagi jellegű oldalát. Így az „általános” elégedettség – az életük eddigi alakulásának értékelése – jobb, mint az anyagiakkal való elégedettség, és kevésbé jó, mint a nem anyagiak értékelése. Adataink szerint a 16 éves, és idősebb lakosság fele elégedett élete

eddig alakulásával. (45%-uk elégedett az eddigi életpályájával, 55%-uk pedig mindent egybevetve az életével).¹

Valamivel többen optimisták a jövőbeli kilátásaikat tekintve, mint ahányan kedvezően ítélik meg életszínvonaluk eddigi alakulását, de a két tényezővel való elégedettség időbeli alakulása szorosan egymás mellett halad. Összességében a 16 éves, és idősebb lakosság harmada tekint optimistán a jövőbe, ennyien elégedettek a jövőbeli kilátásaikkal.

10.1. ábra: Az elégedettség alakulása 1992-2005 között

Az idősoros adatok (10.1. ábra) azt mutatják, hogy a rendszerváltást követően, a kilencvenes évek elején a magyarok az élet szinte minden területével elégedetlenebbek lettek. Az elégedetlenség mélypontja 1997 volt, a munkával való elégedettséget kivéve, ahol a választóvonalat az 1995-ös év jelentette. 1997 után viszont lassan, de biztosan elégedettebbekké kezdtek válni az emberek még a családon belüli kapcsolataikkal is, ami pedig kevésbé hozható összefüggésbe a gazdasági életben, a munkaerő-piaci helyzetben vagy a lakásállományban bekövetkezett változásokkal.

2001-2003 között megtört a pozitív trend: a 2003 évi adatfelvétel szerint kivétel nélkül minden, általunk kérdezett tényezővel 2-3%-kal kevesebben voltak elégedettek, mint 2 évvel azelőtt. Legnagyobb romlást akkor az életük eddigi alakulásáról, illetve a jövőbeli kilátásokról alkotott vélemények vonatkozásában mértünk.

2003 és 2005 között visszafordult a trend pozitív irányba. Az elmúlt két év során szinte minden, általunk vizsgált tényezővel való elégedettek aránya nőtt 2-3%-kal. Legnagyobb növekedést a jövedelemmel való elégedettség vonatkozásában mértünk (16%-ról 20%-ra). Ennek eredményeképpen 2005-ben statisztikailag szignifikáns mértékben² többen elégedettek a jövedelmükkel és az életszínvonalukkal, mint ahányan 2001-ben elégedettek voltak, és kb.

¹ Az elégedettséget egy 11 fokú skálán mértük, ahol 0 jelentette a teljes elégedetlenséget, 10 pedig a teljes elégedettséget. A dichotóm változó képzésekor elégetettnek tekintettük azokat a személyeket, akik e 11 fokú skálán legalább hetesre értéket adtak a vizsgált tényezőnek.

² A statisztikai hiba mértéke 1,6%

ugyanakkora a jövőbeli kilátásaikkal elégedettek aránya. Továbbra is lényegesen kevesebben elégedettek viszont 2005-ben a munkájukkal, mint voltak 2001-ben (10.1. táblázat)

10.2. Az elégedettség meghatározó tényezői

Az életük eddigi alakulását az emberek leginkább az életszínvonaluk, jövedelmük, munkaerő-piaci helyzetük és lakáshelyzetük tükrében értékelik. Jövőbeli kilátásaikról alkotott véleményüket pedig ezeken kívül az egészségi állapotuk is befolyásolja (10.2. táblázat).

Általában, minél magasabb egy család jövedelme, annál valószínűbb, hogy a családtagok elégedettek az élet többi területével is – kivéve a családi kapcsolatokat. A munkaerőpiacon aktívak, de különösen a vállalkozók, a diplomások és a fiatalok (40 év alattiak) lényegesen elégedettebbek szinte minden tényezővel, mint a többi társadalmi csoport tagjai. A vállalkozók, a diplomások és általában a fiatalok kétharmada – háromnegyede elégedett a munkájával, a lakásával, az egészségi állapotával, és általában az élete eddigi alakulásával. Minden második ilyen személy pozitívan értékeli jövőbeli kilátásait, kb. 45-50%-uk elégedett az életszínvonalával (az átlagos 30%-kal szemben). Miközben a teljes minta 20%-a elégedett csak a jövedelmével, a fiatalok közül minden negyedik elégedett, a vállalkozók és az egyetemi végzettségűek körében pedig 42% a jövedelmükkel elégedettek aránya. A falusiak lényegesen kevésbé elégedettek a jövedelmükkel, életszínvonalukkal, jövőbeli kilátásaikkal, mint a nagyvárosiak – ugyanakkor a munkájukkal, lakásukkal, lakókörnyezetükkel, és általában az életükkel kb. ugyanolyan mértékben elégedettek, mint a nagyobb településeken lakók (10.3. táblázat)

10.3. Elégedettség a visszaemlékezések tükrében

10.3.1. AZ EGYES TÉNYEZŐKKEL VALÓ ÉSZLELT RELATÍV ELÉGEDETTSÉG, AZ ÖT ÉVVEL EZELŐTTI ÁLLAPOTHOZ KÉPEST

Eltérő képet mutatnak adataink akkor, ha a fontosabb tényezőkkel való elégedettséget nem az idősoros adatok tükrében elemezzük, hanem az alapján, ahogy az emberek visszaemlékeznek az öt évvel ezelőtti helyzetükre. Kérdőíves vizsgálatunkban megkértük a válaszolókat arra, hogy emlékezzenek vissza, mennyire voltak elégedettek öt évvel ezelőtt a legfontosabb tényezőkkel – a jövőbeli kilátásaikkal, az életszínvonalukkal, a munkájukkal (ha volt nekik), a lakásukkal, a lakókörnyezetükkel, a jövedelmükkel és mindent egybevéve az életükkel.

A jövedelemmel, életszínvonallal, és a jövőbeli kilátással kapcsolatban a visszaemlékezések tükrében enyhén csökkenő elégedettséget regisztráltunk. 5-6%-kal többen emlékeznek úgy, hogy öt évvel ezelőtt elégedettek voltak ezekkel a tényezőkkel, mint amennyien most elégedettnek vallják magukat. (10.4. táblázat) Azon tényezők esetében viszont, amikor az összehasonlításnak jelenleg is jól érzékelhető, „megfogható” alapja van, a visszaemlékezések tükrében növekvő elégedettséget mutatnak az adataink. 6-7%-kal többen elégedettek most a lakáskörülményeikkel és lakókörnyezetükkel, mint ahányan úgy emlékeznek, hogy öt évvel ezelőtt elégedettek voltak ezekkel. A munkával kapcsolatos szubjektív elégedettség-növekedés még ennél is jelentősebb: 12%-kal több felnőtt érzi azt, hogy most elégedett a munkájával, mint ahányan úgy emlékeznek, hogy öt évvel ezelőtt elégedettek voltak vele. A lakással, lakókörnyezettel, munkával való növekvő elégedettség említése jelentős kapcsolatban lehet (van) azzal, hogy az eltelt időszakban ezeken a területeken az egyén életében változás következett be – és ezt a változást az eredmények szerint a kérdezettek többsége pozitívnak értékeli.

Az öt évvel ezelőtti elégedettség mértékére való visszaemlékezést nem önmagában, hanem a jelenlegi elégedettséggel összevetve érdemes értelmezni. Ezért minden válaszoló esetében megvizsgáltuk azt is, hogy egyénileg elégedettebbnek, vagy kevésbé elégedetlennek érzi magát ahhoz képest, ahogy ma visszaemlékeznek az öt évvel ezelőtti attitűdjeikre. A visszaemlékezések tükrében az elmúlt öt év során a lakosság valamivel elégedettebb lett a munkájával, a lakásával, a lakókörnyezetével, és egy kicsit általában az életével is, viszont csökkenő észlelt relatív elégedettséget regisztráltunk az életszínvonallal, a jövedelemmel, és általában a jövőbeli kilátásokkal

kapcsolatban. (10. 5. táblázat) Azokban az esetekben, amikor az összesített adataink enyhe negatívumot mutatnak az öt évvel ezelőtti elégedettséghez képest – tehát a jövedelemmel, életszínvonallal, és jövőbeli kilátással kapcsolatosan – kiderül, hogy a lakosság egyharmada most ugyanolyan elégedettnek érzi magát, mint ahogy az öt évvel ezelőtti állapotára visszaemlékezve értékelte magát. Felénél valamivel kevesebben (43-47%) úgy értékelik, hogy öt évvel ezelőtt elégedettebbek volt, mint most, és kb. egynegyedük a jelenlegi helyzettel elégedettebb, mint amilyennek az öt évvel ezelőtti állapotát értékeli a visszaemlékezése tükrében. Azokban az esetekben pedig, amikor az észlelt relatív elégedettség növekedését mutatják az adataink, minden ötödik válaszoló számolt be csökkenő elégedettségről, és kb. harmaduk javulásról. A foglalkoztatottak 40%-a viszont ma kedvezőbbnek ítéli meg a munkáját, mint öt évvel ezelőtt, 39%-uk szerint pedig nem történt változás. A lakásával, lakókörnyezetével kapcsolatos értékelése a kérdezettek felének változatlan, ötödük számol be romlásról, és harmaduk javulásról. A lakosság 43%-a most kb. ugyanolyan elégedett összességében az életével, mint öt évvel ezelőtt volt, egynegyedük most elégedettebb, egynegyedük pedig elégedetlenebb.

10.3.2. AZ ÉSZLELT RELATÍV ELÉGEDETTSÉG MEGHATÁROZÓ TÉNYEZŐI

A társadalmi-demográfiai tényezők leginkább az életszínvonallal, jövedelemmel, és jövőbeli kilátásokkal kapcsolatos összehasonlító elégedettség-egyenleget befolyásolják jelentősen (10. 6. táblázat). Eredményeink szerint a legrosszabb egyenleget a középkorúak állították fel. A 40-49 évesek elégedettsége ezekkel a tényezőkkel, és általában az életük alakulásával az átlagnál is lényegesen kisebb mértékű jelenleg, mint amilyenre öt évvel ezelőtről emlékeznek – pedig ezek azok a tényezők, amelyekkel átlagosan is kevésbé elégedettek az emberek, most, mint öt évvel ezelőtt. Minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, és minél nagyobb településen lakik, annál kevésbé kedvezőtlen az életszínvonallal, jövedelemmel, és jövőbeli kilátásokkal kapcsolatos mérlege. A „kevésbé kedvező” mérleg még az egyetemi diplomások esetében is csak azt eredményezi, hogy átlagosan kb. ugyanolyannak értékeli a jelenlegi helyzetet, mint a korábbi. A munkaerő-piaci pozíció szerint három nagy csoportot érdemes megkülönböztetni. A vállalkozók inkább pozitív mérleget vontak le, az alkalmazottak, valamint a hasonló attitűdökkel rendelkező szülési szabadságon levők és tanulók az átlagosnál kevésbé negatív mérleget állítottak a jelenlegi, és az öt évvel ezelőtti elégedettségük alapján, míg az inaktívak – különösen a munkanélküliek, de a nyugdíjasok is! – átlagosan lényegesen nagyobb elégedettségre emlékeznek az öt évvel ezelőtti időszakból, mint amennyire most elégedettek a jövedelmükkel, az életszínvonalukkal, és a jövőbeli kilátásaikkal.

A munkával, és a lakáskörülményekkel kapcsolatos összesített lakossági elégedettségi mérleg pozitív, s különösen az a magasabban iskolázottak (főiskolai, egyetemi diplomások) körében. Minél magasabb valakinek az iskolai végzettsége, annál valószínűbb, hogy most elégedettebbnek érzi magát általában az életével, mint ahogy a visszaemlékezései szerint öt évvel ezelőtt érezte magát. Az átlagos „kb ugyanolyan” értékeléssel szemben az érettségizettek enyhe pozitívumot, a diplomások pedig erőteljes pozitívumot jeleztek. A munkaerő-piaci pozíciót tekintve ugyanazt a hármas tagolódást mutatják az adataink, amit a jövedelemmel, életszínvonallal, és jövőbeli kilátásokkal kapcsolatban már említettünk: leginkább a vállalkozók érzik úgy, hogy most elégedettebbek az életükkel összességében, mint öt évvel ezelőtt voltak, ezt követően még az alkalmazottak, és inaktív családtagjaik (szülési szabadságon levők, tanulók) is inkább elégedettebbnek érzik magukat az életükkel, mint öt évvel ezelőtt. A munkanélküliek nagy, a nyugdíjasok kisebb negatív mérlegről adtak viszont számot (10.6. táblázat).

10.3.3. AZ ANYAGI HELYZET HOSSZÚ TÁVÚ VÁLTOZÁSAINAK ÉSZLELÉSE

Az emberek az anyagi-jövedelmi helyzetük értékelésekor mindig viszonyítanak a saját korábbi helyzetükhöz, és a környezetükben élők anyagi helyzetéhez is. Az észlelt relatív jövedelmi pozíció tehát jelentősen befolyásolja azt, hogy milyennek ítélik meg a jelenlegi anyagi helyzetüket, mennyire elégedettek ezzel. Ezért kutatásunk során rákérdeztünk arra, hogy hogyan emlékeznek, egy tíz fokú skálán mérve hol helyezkedtek el az életszínvonaluk szempontjából gyerekkorukban, a rendszerváltás környékén (korábban 10, az idén pedig 15 évben megadva az időtávot), 5 évvel ezelőtt, és jelenleg. A gyerekeseket arról is kérdeztük, hogy megítélésük szerint a gyerekük hol fog elhelyezkedni a jövedelmi pozíció létráján akkor, amikor megkezdzi az önálló életét (10.7. táblázat).

Eredményeink szerint a kérdezettek többsége még mindig nosztalgiával gondol a rendszerváltás környékére. Megszépítő emlékezetük szerint ebben az időszakban volt relatíve a legkedvezőbb a családjuk anyagi helyzete. Hasonló „szép jövőt” jósolnak a gyerekeiknek is. A vizsgált időszakok közül legrosszabbnak még mindig a jelenlegi relatív anyagi pozíciójukat tekintik, és hasonló kevésbé kedvező időszakra emlékeznek vissza gyerekkorukból. A jelenlegi, és a rendszerváltás körüli relatív pozíciók között, kb. félúton helyezik el az öt évvel ezelőtti relatív jövedelmi pozíciójukat.

E kérdésekről nincsenek hosszú távú idősoraink, de a jelenlegi eredmények 2003 évekkel való összevetése alapján azt sejtjük, hogy az észlelt relatív anyagi pozíció hosszú távú összehasonlítását a napi politikai/gazdasági események, folyamatok kevésbé befolyásolják. Jelentős kapcsolat van viszont a jelenlegi társadalmi-demográfiai pozíció, az inter-, és intragenerációs mobilitási ív, valamint a hosszú távú észlelt relatív anyagi pozíció között.

A jelenlegi, 5 évvel ezelőtti, és 15 évvel ezelőtti észlelt relatív jövedelmi pozíciót ugyanazok a tényezők befolyásolják, mint általában az anyagi helyzettel való elégedettséget, és az anyagi helyzet (rövid távú) változásának észlelését. A gazdaságilag aktívak, és különösen a vállalkozók az átlagosnál kedvezőbben ítélték meg a rendszerváltozás óta betöltött relatív jövedelmi pozícióikat. Ugyancsak kedvezően értékelték a helyzeteiket a diplomások, különösen az egyetemi végzettségűek. Leginkább kritikusnak pedig most is a középkorúak mutatkoztak. Minél idősebb valaki, annál valószínűbb, hogy a saját relatív jövedelmi pozícióját lényegesen jobbnak ítéli meg, mint a gyerekkori családjuk anyagi státuszát. A választóvonalat gyakorlatilag a rendszerváltás jelenti: azok, akik a rendszerváltás előtt voltak gyerekek, az akkori anyagi helyzetüket lényegesen alacsonyabbra teszik, mint a rendszerváltást követő (bármelyik periódusra vonatkozó) relatív anyagi pozíciójukat.

A gyerekkori életszínvonal értékelését speciálisan befolyásolja az iskolai végzettség: a diplomások többsége a saját életszínvonalát kedvezőbbnek ítéli meg, mint a szülei anyagi helyzetét. Ennek valószínűleg az is oka, hogy a mai diplomások többsége jelentős intergenerációs felfelé mobilitást élt meg. Ez a hatás valamelyest még az érettségizetteknél is jelentkezik. A szakmunkások, és a szakképzettség nélküliek viszont inkább úgy látják, hogy 14 éves koruk körül a szülői családjuk relatív anyagi helyzete jobb volt, mint most az övéké.

Végül, de nem utolsó sorban, a gyerekeiknek leginkább a vállalkozók, az egyetemi diplomások, és a nagyvárosiak jósolnak relatíve magas életszínvonalat a pályakezdés időszakában.

10.4. Az ország lakosainak anyagi helyzetében bekövetkezett észlelt változások, és az ezzel kapcsolatos lakossági várakozások

A lakossági konjunktúra-mérések azt mutatják, hogy a lakosság mind a saját, mind pedig általában az ország lakossága anyagi helyzetének alakulását kedvezőtlennek értékeli, de saját anyagi helyzetük alakulását mindig jobbnak tartják, mint általában az ország lakosságának helyzetét.

2005. évi adatfelvételünk eredményei is ezeket a szokásos relációkat mutatják (10.8. táblázat). A kérdezettek több, mint fele észlelte úgy, hogy az elmúlt 12 hónapban romlott a lakosság anyagai helyzete, és közel fele észlelte azt, hogy a saját családjának anyagi helyzete romlott. Mind általában a lakosság, mind pedig a saját család anyagi helyzetének alakulásával kapcsolatban kedvezőbbek a lakossági várakozások, mint amilyenek az előző évet észlelték. Az előző 12 hónaphoz képest a következő évre vonatkozóan 14%-kal kevesebben jósolják a lakosság anyagi helyzetének romlását (39% az 53%-hoz képest), s a saját család anyagi helyzetével kapcsolatban is 11%-kal kevesebben jósolnak romlást a közeljövőben, mint ahányan az elmúlt évre vonatkozóan romlást tapasztaltak (35% a 44%-hoz képest). A különbség viszonylag egyenletesen oszlik meg a változatlanságok, és a javulást jósolók között. Mindezek eredményeképpen a lakosság 13%-a véli úgy, hogy az ország lakosainak anyagi helyzete a közeljövőben javulni fog, és 15%-uk szerint a saját családjának anyagi helyzetében is pozitív változás várható a következő évben.

A két évvel ezelőtt mért lakossági konjunktúra-mutatók mindegyikéhez képest javulást mértünk 2005-ben. Az idén a két évvel ezelőttihez képest lényegesen kevesebben észlelték úgy, hogy általában az

ország lakosságának, vagy speciálisan a saját családjuknak romlott volna az anyagi helyzete az elmúlt 12 hónapban, és ennél is kevesebben jósolnak romlást akár általában a lakosság, akár a saját anyagi helyzetük vonatkozásában a következő 12 hónapra.

2005-ben az elmúlt 5 éves periódusban észlelt lakossági anyagi helyzet-változás észlelésére is rákérdeztünk. Mind általában a lakosság, mind pedig a saját család anyagi helyzetének változása esetében kisebb arányban mértünk romlás észlelését a nagyobb, öt éves periódusra vonatkozóan, mint amekkora arányban az elmúlt 12 hónapra vonatkozóan romlást tapasztaltak. Változatlanságot is kevesebben észleltek a nagyobb periódusra visszatekintve, és hosszabb távra visszatekintve többen számoltak be javulásról, mint rövid távon. Összességében tehát a hosszabb, öt éves periódusra visszatekintve a lakosság bő fele (54%) észlelte azt, hogy az ország lakosságának az anyagi helyzete valamelyest romlott, egynegyedük változatlanságot, 14%-uk pedig javulást észlelt. A saját család anyagi helyzetében pedig a kérdezettek kisebbik fele (48%) tapasztalt romlást, egyharmaduk változatlanságot, és 18%-uk javulást hosszabb távon.

Mind a hat mutató szempontjából az átlagnál pesszimistábbnak mutatkoztak a középkorúak, a diplomával nem rendelkezők, a munkanélküliek és alacsony jövedelműek. A falusiak is kedvezőtlenebbnek ítélik meg mind a lakosság, mind saját családjuk anyagi helyzetének múltbeli, és jövőbeli alakulását, mint a városiak. A diplomások mind a hat mutató alapján optimistábbak az átlagnál, a vállalkozók a lakosság anyagi helyzetére vonatkozó kérdések esetében „csak” ugyanolyan mértékben optimistábbak az átlagnál, mint az alkalmazottak (tehát összességében a munkaerőpiacon aktívak), míg a saját családjukra vonatkozóan az átlagnál lényegesen kedvezőbbnek látják a múltat, és optimistábban tekintenek a jövőbe.

10.5. Vonatkoztatási csoportok és elégedettség

A saját életszínvonal megítélését a társadalmi-demográfiai tényezőkön túl jelentősen befolyásolja az is, hogy kihez viszonyítják az emberek a saját anyagi helyzetüket. Eredményeink szerint a magyar lakosság leginkább a magyarországi átlagos életszínvonalhoz, a barátaik/lakókörnyezetükben élők életszínvonalához, és a saját korábbi életszínvonalukhoz viszonyítják az anyagi helyzetüket. Egyre többen hasonlítanak a nyugat-európai országokhoz: 1999-ben még csak minden tizedik felnőtt tekintette a nyugat-európai életszínvonalat referenciának, napjainkra ez az arány eléri a 18%-ot. Közel ennyien a magyarországi gazdagokat (is) referenciának tekintik. A környező volt szocialista országokhoz csak néhányan viszonyítanak (10.9. táblázat)

Jelentős összefüggés van a főbb társadalmi-demográfiai tényezők, és a referencia megválasztása között. A barátok, szomszédok választása leginkább az életkorral, és a település nagyságával van kapcsolatban: a fiatalok és a nagyobb településeken lakók inkább a barátaikhoz viszonyítanak, míg az idősebbek, és kisebb településeken lakók a szomszédaikhoz. A saját korábbi anyagi helyzetüket leginkább a nyugdíjasok, vállalkozók és munkanélküliek veszik figyelembe a jelenlegi életszínvonaluk megítélésakor – tehát azok, akiknél a közelmúltban valamilyen jövedelmi mobilitás történt. A magyarországi átlaghoz alapvetően az alsó középosztálybeli aktívak viszonyítanak, míg a magyarországi gazdagokhoz a nagyobb településeken élő fiatalok – tanulók, és a vállalkozók.

Speciális jellemzőik vannak azoknak, akik a nyugat-európai standardhoz mérik a saját életszínvonalukat. Ők tipikusan nagyvárosi, középkorú, magas iskolázottságú, magas jövedelmű aktív keresők – ezen belül is leginkább a vállalkozók és a diplomás alkalmazottak/vezetők.

Önmagában a választott referencia-csoport, és az életszínvonallal való elégedettség között csak gyenge, és nem tendencia-szerű összefüggést mutatnak az adataink. Legkevésbé azok elégedettek az életszínvonalukkal, akik a „múlthoz” – saját korábbi életszínvonalukhoz, és/vagy a volt szocialista országok lakóinak életszínvonalához viszonyítanak (27%). Ennél valamivel nagyobb valószínűséggel elégedettek azok, akik a magyarországi gazdagokhoz, és/vagy a közvetlen lakókörnyezetükben élőkhez viszonyítanak (29%). Végül, egyaránt kb. egyharmada elégedett azoknak, akik a nyugat-európai országok lakóinak életszínvonalához, a magyarországi átlaghoz, illetve barátaik életszínvonalához viszonyítanak (10.10. táblázat).

A konkrét referencia-csoportok tehát nemigen korrelálnak az életszínvonallal való elégedettséggel. Az viszont, hogy az emberek olyan referencia-csoportot választanak-e, amelynek az életszínvonalát a

sajátjuknál jobbnak ítélik meg, vagy olyanokhoz, amely csoportokat rosszabb anyagi körülmények között élőknek észlelnek, már jelentős kapcsolatot mutat az elégedettséggel. A kutatás során nemcsak arra kértük a kérdezetteket, hogy válasszák ki azokat a csoportokat, amelyekhez viszonyítanak akkor, amikor saját életszínvonalukat értékelik, de ezen csoportok életszínvonalát össze is kellett hasonlítani a sajátjukkal. Az összehasonlítás eredményeképpen a kérdezetteket három nagy csoportba soroltuk: (1) alapvetően a sajátjánál alacsonyabb életszínvonalú csoportokhoz viszonyít, (2) kb. azonos helyzetűnek ítélt csoportokhoz viszonyít, vagy nincs tendencia, (3) alapvetően a sajátjánál magasabb életszínvonalúnak ítélt csoportokhoz viszonyít. Adataink szerint nagyon kevesen (6%) viszonyítanak náluk rosszabb anyagi körülmények között élőkhez, a lakosság kb. harmada a sajátjánál magasabb életszínvonalúakhoz viszonyítja a saját anyagi helyzetét, fele esetében pedig nem mutatható ki határozott tendencia. (10.11. táblázat).

Nem meglepő, hogy a választott referencia-csoportok észlelt relatív életszínvonala, és a saját életszínvonallal való elégedettség között viszont erőteljes a kapcsolat. Azon kevesek kétharmada, akik alapvetően a sajátjuknál rosszabb helyzetűekhez viszonyítanak, elégedettnak érzik magukat, míg az elégedettek aránya a „gazdagabbakhoz” viszonyítók között csak 15%. (10.12. táblázat)

Összességében tehát az emberek hajlamosak náluk jobbnak ítélt csoportokhoz viszonyítani a saját életszínvonalukat, és ez önmagában csökkenti az életszínvonallal való elégedettség valószínűségét.

10.6. Összefoglalás

Elemzésünk során a lakosság elégedettségének alakulását vizsgáltuk több szempontból. Megállapítottuk, hogy:

- Az emberek általában azokkal a dolgokkal elégedettebbek, amelyek alakulásába közvetlen beleszólásuk van, illetve amelyek esetében a változásnak olyan jelei vannak, amelyet nem befolyásol az emlékezet (pl. lakáskörülményekben bekövetkezett változások). Majdnem mindenki elégedett a családon belüli kapcsolataival, a munkával rendelkezők kétharmada elégedett a munkájával, ugyanennyien elégedettek a lakásukkal, és közel ennyien az egészségi állapotukkal. Ugyanakkor kimondottan elégedetlenek az emberek az anyagiakkal kapcsolatos tényezőkkel. A jövedelemmel és életszínvonallal kapcsolatos általános elégedetlenséget az objektív tényezőkön túl egyrészt az ezzel kapcsolatos fokozott lakossági várakozások befolyásolják, másrészt az a tény, hogy mindig vannak jobb körülmények között élők, akikhez képest elégedetlenek lehetnek.
- Az életük eddigi alakulásának általános értékelésekor az emberek közel azonos mértékben veszik figyelembe az anyagi és a nem anyagi jellegű dolgaik állását.
- Az elmúlt két év során – a 2003 őszi mélyponthoz képest – szinte minden, általunk vizsgált tényezővel való elégedettek aránya nőtt 2-3%-kal. Legnagyobb növekedést a jövedelemmel való elégedettség vonatkozásában mértünk.
- A két évvel ezelőtti mért lakossági konjunktúra-mutatók mindegyikéhez képest is javulást mértünk 2005-ben.
- A munkaerőpiacon aktívak, de különösen a vállalkozók, a diplomások és a fiatalok (40 év alattiak) lényegesen elégedettebbek szinte minden tényezővel, mint a többi társadalmi csoport tagjai. A munkanélküliek nagy, a nyugdíjasok kisebb negatív mérlegről adtak számot.

10.1. táblázat Az élet egyes tényezőivel elégedettek százalékos arányának változása 1992-2005 között

	Elégedett, %										
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	2000	2001	2003	2005
Élete eddigi alakulásával	38,7	36,0	38,9	34,9	37,0	34,9	34,0	45,9	46,1	41,6	44,7
Jövőbeli kilátásaival	20,3	20,4	26,8	19,6	22,2	22,6	24,5	31,5	32,6	30,7	33,2
Életszínvonalával	20,5	20,6	23,8	19,5	19,1	17,6	19,2	25,1	28,4	28,0	30,8
Családon belüli kapcsolataival	85,3	84,3	84,1				81,7	84,5	87,9	85,3	83,1
Egészségi állapotával	53,3	50,9	53,0		47,1	45,6	51,8	53,0	57,5	54,8	59,6
Munkájával	69,5	67,9	66,7	54,5	60,2	58,2	65,7	67,6	69,4	63,7	64,0
Lakásával	63,7	61,0	63,5	54,8	58,9	53,1	55,3	64,2	65,7	62,9	64,9
Lakókörnyezetével	67,2	61,0	62,8	57,7	59,0	55,2	62,6	67,5	68,9	64,1	67,3
Jövedelmével	16,0	14,5	16,8	11,8	11,4	10,5	12,7	14,3	16,8	15,8	20,3
Összességében az életével											54,9

10.2. táblázat Az egyes tényezőkkel való elégedettség közötti korreláció (Kétutas korrelációs együtthatók a 11 fokú skálán mért változók között)

	Élete alakulásával	Jövőbeli kilátásaival	Életszínvonalával	Családi kapcsolataival	Egészségi állapotával	Munkájával	Lakásával	Lakókörnyezetével	Jövedelmével	Mindent egybevetve az életével
Élete alakulásával	1	0,725	0,683	0,406	0,395	0,486	0,443	0,364	0,489	0,734
Jövőbeli kilátásaival	0,725	1	0,725	0,323	0,483	0,454	0,391	0,321	0,560	0,688
Életszínvonalával	0,683	0,725	1	0,363	0,396	0,438	0,481	0,374	0,630	0,693
Családi kapcsolataival	0,406	0,323	0,363	1	0,316	0,317	0,401	0,393	0,210	0,451
Egészségi állapotával	0,395	0,483	0,396	0,316	1	0,323	0,269	0,246	0,306	0,497
Munkájával	0,486	0,454	0,438	0,317	0,323	1	0,410	0,355	0,451	0,502
Lakásával	0,443	0,391	0,481	0,401	0,269	0,410	1	0,628	0,338	0,516
Lakókörnyezetével	0,364	0,321	0,374	0,393	0,246	0,355	0,628	1	0,281	0,440
Jövedelmével	0,489	0,560	0,630	0,210	0,306	0,451	0,338	0,281	1	0,550
Mindent egybevetve az életével	0,688	0,734	0,688	0,497	0,688	0,516	0,440	0,734	0,688	0,688

10.3. táblázat: Az egyes tényezőkkel elégedettek aránya a főbb társadalmi-demográfiai csoportokon belül

	Élete alakulási- sával	Jövőbeni kilátásai- val	Életszín- vona- lával	Családi kapcsola- taival	Egész- ségi állapotá- val	Munká- jával	Lakása- val	Lakókör- nyezeté- vel	Jövedel- mével	Mindent egybe- vetve az életével	N
Együtt	44,7	33,2	30,8	83,1	59,6	64,0	64,9	67,3	20,3	54,9	3802
Neme											
Nő	44,3	31,7	30,4	82,8	55,1	65,4	64,2	67,7	17,9	53,2	2023
Férfi	45,2	34,9	31,4	83,5	64,9	62,9	65,7	66,9	23,0	56,9	1779
Korcsoport											
16-17 év	68,1	58,1	51,6	88,7	88,9		83,5	76,7	37,8	79,8	133
18-29 év	50,1	46,2	38,6	82,2	87,7	55,8	62,9	65,8	19,4	64,1	732
30-39 év	47,7	42,4	34,4	84,9	78,2	69,9	66,2	66,0	24,2	64,2	747
40-49 év	36,9	23,5	20,8	80,5	57,6	60,5	62,2	65,8	15,0	47,6	503
50-59 év	38,3	25,2	25,2	82,9	45,9	65,6	63,0	65,1	17,7	45,8	730
60-69 év	44,3	25,1	30,2	84,4	35,7	64,0	66,8	70,0	21,5	50,6	444
70- év	43,5	22,3	27,7	82,3	27,3	75,1	64,6	71,2	22,9	45,7	513
Településtípus											
Község	37,6	27,0	26,6	82,2	56,8	66,9	63,3	67,5	17,4	51,1	1257
Város	45,6	33,3	29,1	81,3	60,9	60,3	69,8	70,3	18,2	54,6	827
Megyeszékhely	48,7	37,0	36,0	84,0	57,6	64,1	63,5	66,8	22,0	57,0	1054
Budapest	50,7	39,0	32,9	85,8	66,8	63,9	64,0	64,2	25,5	59,1	665
Iskolai végzettség											
Legfeljebb 8 általános	32,8	22,1	21,9	77,0	44,1	46,9	55,4	62,8	12,0	40,1	1193
Szakmunkásképző	39,1	27,2	25,8	82,6	59,7	58,9	65,1	68,0	15,4	55,0	1061
Érettségi	52,1	41,5	38,2	86,6	71,1	67,6	70,0	70,0	25,4	63,1	1056
Főiskola	65,3	54,4	45,0	89,8	72,7	76,4	78,1	72,4	35,2	72,8	331
Egyetem	78,5	57,1	52,5	94,9	72,6	82,9	72,9	67,7	42,4	74,0	162
Munkaerő-piaci státusz											
Alkalmazott	48,8	39,2	32,5	86,5	76,1	65,0	67,8	67,9	23,9	63,3	1434
Vállalkozó	66,9	52,8	49,9	85,7	77,9	75,8	81,7	79,4	42,2	74,3	189
Alkalmi munkás	23,8	21,0	18,3	70,1	66,4	14,2	35,2	46,9	10,0	33,8	70
Munkanélküli	17,9	18,6	17,1	66,2	63,5	15,7	49,1	56,2	,9	31,0	235
Nyugdíjas	38,2	20,4	25,2	81,5	26,4	51,5	60,9	66,7	17,8	42,2	1248
Szülési szabadság	42,7	32,7	28,3	83,7	79,2	72,8	64,9	68,3	9,8	62,3	177
Tanuló	69,5	62,5	51,1	89,1	90,8	47,0	78,7	74,4	13,2	80,3	325
Egyéb eltartott	29,9	21,0	23,9	80,5	55,6	21,1	56,4	60,6	6,1	37,2	125
Egy főre jutó jövedelmi decilis											
1. (legalacsonyabb)	27,3	19,9	12,6	74,9	56,2	42,7	52,1	60,0	4,0	33,3	382
2.	34,4	25,9	22,1	80,6	65,5	51,2	54,0	56,8	9,9	48,9	380
3.	31,3	22,2	21,0	75,5	50,2	56,4	56,5	64,8	11,7	45,6	379
4.	42,2	26,9	27,1	81,9	53,6	57,4	57,2	61,3	11,2	49,1	379
5.	40,6	32,0	32,0	79,6	54,2	67,7	67,4	65,7	14,3	55,5	383
6.	43,1	31,8	31,5	84,1	55,8	59,7	73,9	72,4	20,9	59,0	380
7.	52,0	36,7	35,4	88,1	59,4	71,3	68,8	71,7	26,4	58,5	380
8.	49,5	33,2	28,9	85,6	58,6	68,3	63,2	68,3	20,8	54,6	380
9.	55,9	43,2	40,5	88,5	67,8	68,7	78,4	78,2	31,1	64,4	382
10. (legmagasabb)	70,7	60,8	57,6	92,6	75,0	75,8	77,5	73,9	45,7	80,6	379

10.4. táblázat Az öt évvel ezelőtti elégedettek aránya, a jelenlegi elégedettséggel párhuzamban (Elégedett: a 0–10 fokú skálán legalább 7-es értékelés)

	Elégedettek 2000-ben, az akkori mérések szerint, %	Úgy emlékezik vissza, hogy 5 évvel ezelőtti elégedett volt, %	Most elégedettnek vallja magát, %
Jövőbeli kilátásaival	31,5	39,2	33,2
Életszínvonalával	25,1	35,9	30,8
Munkájával	67,6	52,1	64,0
Lakásával	64,2	57,5	64,9
Lakókörnyezetével	67,5	61,2	67,3
Jövedelmével	14,3	26,5	20,3
Összességében az életével	(45,9)*	52,5	54,9

* Élete eddigi alakulásával, életpályájával

10.5. táblázat Az öt évvel ezelőtti, és jelenlegi elégedettség összehasonlítása (A két elégedettségi score különbsége alapján)

	A 0-10 fokú score-ok különbségének átlagai	Az elégedettség változása, egyszerűsített kategóriákban, %					Együtt
		5 évvel ezelőtti sokkal elégedettebb volt	5 évvel ezelőtti 1-2 ponttal elégedettebb volt	Ugyan-olyan elégedett	Most 1-2 ponttal elégedettebb	Most sokkal elégedettebb	
Lakókörnyezetével	0,33	4	16	50	26	3	100
Lakásával	0,41	4	17	47	28	4	100
Munkájával	0,59	5	15	39	36	4	100
Összességében az életével	0,02	6	23	43	27	1	100
Életszínvonalával	-0,42	13	31	32	21	2	100
Jövedelmével	-0,59	16	27	35	20	2	100
Jövőbeli kilátásaival	-0,53	18	29	31	21	2	100

10.6. táblázat Az öt évvel ezelőtti, és jelenlegi elégedettség „egyenlege” a főbb társadalmi-demográfiai tényezők mentén (A két elégedettségi score különbségeinek átlagértékei. Pozitív: most elégedettebb. Negatív: úgy emlékszik, hogy 5 évvel ezelőtt elégedettebb volt)

	Jövőbeni kilátásaival	Életszínvonalával	Munkájával	Lakásával	Lakókörnyezetével	Jövedelmével	Mindent egybevetve az életével	N
Együtt	-0,53	-0,42	0,59	0,41	0,33	-0,59	0,02	3802
Neme								
Nő	-0,58	-0,41	0,52	0,39	0,37	-0,56	0,02	2023
Férfi	-0,47	-0,44	0,64	0,44	0,28	-0,62	0,01	1779
Korcsoport								
16-17 év	0,26	-0,37	0,58	0,43	0,02	-0,61	0,14	133
18-29 év	-0,36	-0,30	0,85	0,45	0,20	-0,41	0,08	732
30-39 év	-0,27	-0,28	0,32	0,86	0,73	-0,90	0,31	747
40-49 év	-0,94	-0,80	0,50	0,28	0,30	-0,81	-0,22	503
50-59 év	-0,67	-0,61	0,66	0,37	0,29	-0,59	-0,13	730
60-69 év	-0,57	-0,33	0,25	0,12	0,14	-0,21	-0,08	444
70- év	-0,70	-0,29	0,60	0,15	0,27	-0,69	0,00	513
Településtípus								
Község	-0,75	-0,67	0,68	0,40	0,28	-0,49	0,02	1257
Város	-0,47	-0,27	0,51	0,50	0,51	-0,76	0,03	827
Megyeszékhely	-0,51	-0,40	0,60	0,40	0,26	-0,24	0,05	1054
Budapest	-0,20	-0,17	0,43	0,34	0,32	-0,62	-0,05	665
Iskolai végzettség								
Legfeljebb 8 általános	-0,69	-0,58	0,53	0,18	0,20	-0,95	-0,11	1193
Szakmunkásképző	-0,76	-0,55	0,63	0,45	0,34	-0,51	-0,03	1061
Érettségi	-0,39	-0,31	0,66	0,42	0,30	0,04	0,08	1056
Főiskola	0,10	-0,07	0,91	0,86	0,70	0,26	0,32	331
Egyetem	0,01	0,10	0,63	0,90	0,69	-0,23	0,32	162
Munkaerő-piaci státusz								
Alkalmazott	-0,31	-0,30	0,84	0,64	0,48	-0,10	0,19	1434
Vállalkozó	0,16	0,18	-0,43	0,97	0,74	-0,32	0,50	189
Alkalmi munkás	-0,21	-0,35	-10,79	0,00	0,09	-20,75	0,30	70
Munkanélküli	-10,53	-10,32	0,24	0,12	0,18	-0,64	-0,54	235
Nyugdíjas	-0,78	-0,50	0,30	0,11	0,15	-10,65	-0,16	1248
Szülési szabadság	-0,45	-0,58	-10,43	0,93	0,76	-0,71	0,13	177
Tanuló	0,08	-0,20	-30,83	0,34	0,02	-20,22	0,15	325
Egyéb eltartott	-10,49	-0,77	-0,11	0,17	0,35	-10,42	-0,53	125
Egy főre jutó jövedelmi decilis								
1. (legalacsonyabb)	-10,09	-10,13	0,20	0,13	0,10	-10,09	-0,39	382
2	-0,69	-0,74	0,52	0,25	0,28	-10,12	-0,06	380
3	-10,05	-0,90	0,70	0,07	0,18	-0,87	-0,23	379
4	-0,59	-0,55	0,59	0,32	0,28	-0,81	-0,09	379
5	-0,65	-0,43	0,71	0,47	0,24	-0,29	0,03	383
6	-0,45	-0,23	0,60	0,52	0,45	-0,28	0,16	380
7	-0,49	-0,28	0,81	0,52	0,36	-0,46	0,07	380
8	-0,31	-0,42	0,62	0,32	0,36	-0,12	0,00	380
9	-0,39	-0,15	0,78	0,56	0,36	0,21	0,18	382
10. (legmagasabb)	0,42	0,60		0,98	0,70		0,52	379

10.7. táblázat Hosszú távú relatív anyagi helyzet értékelése 2003-ban és 2005-ben. (10 fokú skála átlagértékei)

	2003	2005
Gyerekkorában	4,84	4,93
15 évvel ezelőtt	5,75	5,81
5 évvel ezelőtt		5,2
Jelenleg	4,64	4,72
A gyereke az életkezdetéskor		5,74

10.8. táblázat Lakossági konjunktúra mutatók, a válaszolók százalékában

	Elmúlt 12 hónap: ország lakosainak anyagi helyzete	Elmúlt 12 hónap: Ön családjának anyagi helyzete	Következő 12 hónap: ország lakosainak anyagi helyzete	Ön családjának anyagi helyzete hogyan fog alakulni	Elmúlt 5 év: ország lakosainak anyagi helyzete	Elmúlt 5 év: Ön családjának anyagi helyzete
Jelentősen romlott/romlik	8	8	6	6	8	9
Romlott	45	36	33	27	46	39
Nem változott/romlik	35	45	40	48	25	33
Javul(t)	8	9	13	15	14	17
Jelentősen javul(t)	0	0	0	0	0	1
Nem tudja	5	1	8	4	6	1
Összesen	100	100	100	100	100	100

10.9. táblázat Anyagi helyzettel kapcsolatos referencia-csoportok 1999-ben és 2005-ben. A legfontosabb 3 közé választotta, %

	1999	2005
Volt szocialista országokban élők átlagos életszínvonala	3	6
Magyarországi gazdagok életszínvonala	6	17
Nyugat-európai országok lakóinak átlagos életszínvonala	11	18
Szomszédságukban/lakókörnyezetükben élők életszínvonala	48	47
Barátaik életszínvonala	51	51
Korábbi életszínvonala	49	56
Magyarországi átlagos életszínvonal	43	63

10.10. táblázat Az életszínvonalukkal elégedettek aránya a referencia-csoportok szerint 2005-ben, %

Legfontosabb 3 közé választott referencia csoport	Az életszínvonalukkal elégedettek aránya a referencia-csoportok választása szerint
Volt szocialista országokban élők átlagos életszínvonala	27,1
Korábbi életszínvonala	27,7
Magyarországi gazdagok életszínvonala	28,9
Szomszédságukban/lakókörnyezetükben élők életszínvonala	29,2
Nyugat-európai országok lakóinak átlagos életszínvonala	31,6
Magyarországi átlagos életszínvonal	32,1
Barátaik életszínvonala	35,2

10.11. táblázat A magasabb, vagy alacsonyabb életszínvonalúnak tartott csoportokhoz való viszonyítás valószínűsége a főbb társadalmi/ demográfiai csoportokban

	Jobb vagy rosszabb életszínvonalú csoporthoz viszonyít?			Összesen
	Roszzabbhoz viszonyít	Kb. ugyanolyanhoz, vagy nincs tendencia	Jobbhoz viszonyít	
Összesen	6,1	56,9	37,0	100,0
Neme				
Nő	6,0	56,2	37,7	100,0
Férfi	6,2	57,7	36,1	100,0
Korcsoport				
16-17 év	8,1	68,5	23,4	100,0
18-29 év	6,4	59,1	34,5	100,0
30-39 év	9,0	57,2	33,8	100,0
40-49 év	4,0	55,1	40,9	100,0
50-59 év	6,5	51,6	41,9	100,0
60-69 év	3,9	58,4	37,7	100,0
70- év	4,5	58,4	37,1	100,0
Település típusa				
Község	5,8		35,3	100,0
Város	4,6	57,8	37,6	100,0
Megyeszékhely	5,2		36,2	100,0
Budapest	10,2	49,4	40,5	100,0
Iskolai végzettség				
Legfeljebb 8 általános	2,8	55,4	41,8	100,0
Szakmunkásképző	4,4	57,4	38,2	100,0
Érettségi	8,3	57,9	33,8	100,0
Főiskola	11,7	61,6	26,7	100,0
Egyetem	16,1	49,0	34,8	100,0
A családtag dolgozik-e				
Alkalmazott	7,9	59,7	32,5	100,0
Vállalkozó	15,1	64,1	20,8	100,0
Alkalmi munkából él	1,0	51,0	48,0	100,0
Munkanélküli	2,4	32,8	64,8	100,0
Nyugdíjas	3,5	55,7	40,8	100,0
Szülési szabadság	9,0	57,0	34,0	100,0
Tanuló	5,7	69,0	25,2	100,0
Egyéb (eltartott)	5,6	43,8	50,6	100,0
Háztartás egy főre jutó jövedelmi decilis				
1	1,1	45,6	53,3	100,0
2	3,6	54,6	41,8	100,0
3	1,5	48,5	50,0	100,0
4	3,1	58,2	38,6	100,0
5	2,9	59,6	37,5	100,0
6	4,6	60,2	35,1	100,0
7	3,5	62,1	34,3	100,0
8	6,6	61,8	31,5	100,0
9	11,5	61,1	27,4	100,0
10	22,5	57,5	20,0	100,0

10.12. táblázat Az elégedettség, és a választott referencia csoportok észlelt relatív életszínvonala közötti kapcsolat 2005-ben, %

A választott referencia csoportok észlelt relatív életszínvonalának fő iránya	Az életszínvonalukkal elégedettek aránya a csoporton belül
Alapvetően a sajátjánál alacsonyabb életszínvonalú csoportokhoz viszonyít	62,7
Kb. Azonos életszínvonalú csoportokhoz viszonyít, vagy nincs tendencia	38,0
Alapvetően a sajátjánál magasabb életszínvonalú csoportokhoz viszonyít	14,6

11. A választókorú népesség társadalmi összetétele és politikai tagoltsága (Tóth István György)

11.1. Bevezető

A kilencvenes évek második felében alaposan átalakult a magyar politikai rendszer. A pártszerkezet koncentráltabbá, az egymást követő választásokon mind kevesebb párt a szavazatok mind nagyobb hányadát szerezte meg. (Angelusz és Tardos, 2005) Miközben 1990-ben a két legnagyobb párt (az MDF és az SZDSZ) az összes szavazat 46%-át szerezte meg, 2002-ben az akkori két legnagyobb párt (az MSZP és a FIDESZ) együttvéve 83%-ot gyűjtött be.

Ugyanebben az időszakban nemcsak a politikai piac „kínálati” oldala, hanem a „keresleti” oldal is átrendeződött. Általában nőtt a választási részvétel (Angelusz és Tardos, 2005), erőteljesebb lett a szavazók pártossága (pártokkal való azonosulásának mértéke, lásd Tóka, 2005) és csökkent a szavazatok úgynevezett „illékonyasága”. Mindennek az eredményeképpen az egész pártrendszer stabilabbá, kiszámíthatóbbá vált.

Ebben a fejezetben a választókorú (18 éves és idősebb) népesség társadalmi-demográfiai szerkezetének átalakulását tekintjük át. Abból indulunk ki, hogy a 18 év feletti népesség alapvető társadalmi dimenziók menti megosztottsága lényegileg határozza meg azt a közeget, amelyből az egyes pártok szavazataikat szerezhetik. Az összes 18 év feletti állampolgár között azonban időben változik a választási részvételi hajlandóság is, és a két folyamat együttesen rajzolja ki politikailag aktívak társadalmi-gazdasági profilját. Ezért külön definiáljuk a politikailag aktív népességet. Azok a választópolgárok tartoznak ebbe a csoportba, akik egy „most vasárnapi” választáson valószínűnek vagy biztosnak mondják részvételüket.

A társadalmi-demográfiai változóknak több szempontból is jelentőségük van. A változók egy része, mint például az iskolázottság átalakulása azért érdekes, mert a szavazópolgárok oldaláról támaszt igényeket a pártok politikai kommunikációja irányában. A változók egy másik csoportja az állami újra-elosztás speciális célcsoportjait írja körül, mint például a nyugdíjasok vagy a gyermekek részaránya. Végezetül a változók egy harmadik csoportja egy olyan nem materiális értékek mentén jelentkező tagoltságra világít rá, mint például a vallásosság vagy bizonyos kulturális kérdésekben való állásfoglalás. Sajnos nem tudjuk a lehetséges háttérváltozók mindegyikét megvizsgálni, hiszen kénytelenek vagyunk ahhoz a változószervezethez igazodni, amelyek mind az 1992-es, mind pedig a 2005-ös vizsgálatban szerepeltek.

A harmadik alfejezetben néhány adalékot mutatunk be a magyar politikai rendszer koncentráltabbá és a politikai-ideológiai baloldal-jobboldal kikristályosodásának folyamatához. Végezetül a bal- és a jobboldalhoz tartozó szavazópolgárok társadalmi összetételével foglalkozunk.

11.2. A választókorú népesség összetételének és politikai aktivitásának változása 1992 és 2005 között

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a TÁRKI 15 éves Háztartás vizsgálatssorozatának első és legutóbbi adatfelvétele is tartalmazott adatokat a politikai aktivitásra vonatkozóan. Így pontosan ugyanannak a módszertannak a segítségével követhetjük nyomon a választókorú népesség összetételének alakulását. Ez van a mérleg pozitív serpenyőjében. Természetesen probléma ugyanakkor az, hogy az 1992-es év a politikai folyamatok tekintetében nagyon speciális volt, hiszen egy sajátos átmenetet jelentett az 1990-es, MDF és SZDSZ által dominált napirend és az 1994-es, akkor már döntően az MSZP által dominált politikai napirend között. 1992-ben az adatfelvétel idején a

FIDESZ támogatottsága már eléggé magas volt és még felfelé ívelő stádiumban volt, az MSZP növekedése viszont még nem indult meg. Ekkor az MDF és az SZDSZ mélyponton volt, viszonylag magas volt azonban az egyéb pártok támogatottsága. A választókorú népesség összetételét a 11.1. táblázat mutatja.

Az első és legfontosabb változás azonban nem látszik a táblázatból: lezajlott ugyanis egy jelentős cserélődés a választókorú népességben. Miközben a választásra jogosult népesség száma az 1990-es 7800 ezerről 2005-re 8050 ezerre emelkedett, a ma szavazókorúak több mint 30%-a még nem szavazhatott 1990-ben, hiszen fiatalabb volt 18 évesnél, az 1990-es szavazóknak mintegy 30%-a viszont időközben meghalt. Összességében tehát a mai szavazók mintegy 30%-a már nem rendelkezik közvetlen élettapasztalattal a rendszerváltás előtti gazdasági-politikai rendszerről.

1992 és 2005 között a legjelentősebb változás a szavazókorú népesség iskolázottsági szerkezetében zajlott le. Miközben 1992-ben csaknem 44% rendelkezett legfeljebb általános iskolai végzettséggel, 2005-re ez az arány 28% alá csökkent. Ugyanebben az időszakban a legalább befejezett középiskolával rendelkezők aránya 32%-ról csaknem 45%-ra emelkedett. Ez több szempontból is jelentős változás. Egyfelől az iskolázottság a választási aktivitás egyik legfontosabb meghatározó tényezője, másfelől pedig az egyes pártok szavazóinak összetétele sokszor jelentősen eltér az iskolázottság dimenziójában.

Ami az életkori megoszlást illeti, az három fő életkori csoport szerint (35 év alattiak, 36–59 évesek, és 60 év fölöttiek) nem történt lényeges átrendeződés. A korfa belső eltolódás miatt azonban a 18 év fölöttiek között a medián életkor (annak az embernek az életkora, akinél pont annyi fiatalabb, amennyi idősebb van) viszonylag jelentősen, 46 évről 48 évre emelkedett.

Gazdasági aktivitást tekintve az általános gazdaságszerkezeti átrendeződés következtében a szavazókorúak között a foglalkoztatottak aránya 51%-ról 45%-ra csökkent, miközben a többi, alapvetően az állami újraelosztásra szoruló szavazópolgár részaránya 49%-ról 55%-ra emelkedett. Ezt együtt kell értelmezni azzal, hogy a gazdasági struktúra is átalakult, valamint az iparszerkezet modernizálódott és ezenközben a szocialista időszakot jellemző nagyvállalati szerkezet, erőteljes ipari dominancia és magas fokú szakszervezeti lefedettség helyett csökkent a vállalat méret, a magántulajdon vált dominánssá, valamint a szakszervezeti lefedettség nemzetközi összehasonlításban is rendkívül alacsony szintre csökkent. Mindez együtt azzal a hatással járt, hogy csökkent a baloldali pártok mozgástere abban, hogy hagyományos utakon-módokon megszervezzék magukat.

Részben a városiasodás (tehát az urbanizáltabb és jobb színvonalú infrastruktúra térhódítása) miatt, részben pedig a városodás (korábban falusinak minősített települések közigazgatási átszervezése miatt) 1992 és 2005 között a falusi népesség aránya 40%-ról 33%-ra csökkent a mintában, miközben a városi népességé 42%-ról csaknem 50%-ra emelkedett, úgy hogy Budapest lényegében változatlan maradt.

A politikai kampányok időszakában az egyes pártok társadalmi-demográfiai hovatartozásuk szerint is igyekeznek megszólítani a választópolgárokat. Egy speciális célcsoportot jelentenek a gyermekes családok. 1992 és 2005 között a legfontosabb változást ebben a tekintetben az jelentette, hogy megnőtt azoknak a szavazópolgárnak az aránya, akik eltartott gyermek nélküli háztartásokban élnek. Természetesen az a csoport nagyon heterogén, hiszen a két időpont között a fiatalabbak körében kitolódott az első házasságkötés és az első gyermek vállalásának időpontja, a középkorúak körében csökkent a befejezett termékenység, az idősek körében pedig a korfa eltolódása jelenik meg a gyermektelen háztartások számának növekedésében. Mindenesetre azt fontos regisztrálni, hogy miközben 1992-ben az összes választópolgár mintegy 25%-a élt olyan háztartásban, ahol legalább két gyermek van, 2005-re ez az arány 17%-ra csökkent.

Más szempontból ugyan, de a közpolitikai kérdések szempontjából lényeges célcsoportot jelent a vallásos választópolgárok közössége. Adataink itt is elég látványos átrendeződést mutatnak. Ha a vallásosságot a templomba járás gyakoriságával mérjük, azt látjuk, hogy a legalább havonta templomba járók aránya az összes választópolgárok 19 százalékáról 11 százalékára csökkent.

Összességében tehát az az egyik legfontosabb következtetésünk, hogy a választópolgárok társadalmi-demográfiai összetétele néhány dimenzióban alaposan megváltozott és érdekes módon pontosan a legtöbbször emlegetett gazdagság-szegénység megosztottság mentén változott a legkevesebbet. Általában a választópolgárok 2005-ben magasabb iskolázottságúak, inkább

városiasabb környezetben élnek, inkább újraelosztásból származnak a jövedelmeik, és inkább gyermektelenek, mint 1992-ben voltak és ezek mellett vallásosság tekintetében is szekuralizáltabbak.

Szó volt már arról, hogy a rendszerváltás óta eltelt időszakban növekedett a választópolgárok politikai aktivitása. Ezt jól mutatja az egyes választásokon a részvétel aránya, ami (leszámítva az 1998-as különösen alacsony értéket) enyhe folyamatos emelkedést mutatott. A mi két adatfelvételünkben is tükröződik bizonyos fajta növekedés, hiszen 1992-ben az összes megkérdezett 55%-a ígérte biztosan, vagy valószínűen a részvételét, 2005-ben viszont mintegy 63%. Tudjuk sajnos, hogy a politikai közvélemény-kutatások legbizonytalanabb kérdése pontosan a választási részvételi szándékra vonatkozó kérdés (Kolosi és Tóth, 2002) és azt is tudjuk, hogy ezért ennek megfelelően fenntartásokkal kell kezelni, de jobb híján ez az egy lehetőségünk van a választási aktivitás becslésére. Ha elfogadjuk, hogy ez a mutató többé-kevésbé jól jelzi a választási részvétel társadalmi-demográfiai háttérdimenziók menti tényleges szóródását. Akkor többé-kevésbé jól meg tudjuk becsülni az egyes alcsoportok politikai aktivitásának két időpont közötti elmozdulását. A 11.1. táblázatban ezt mutatja „a szavazók aránya” oszlop. Eszerint a választási aktivitás sokat nőtt a maximum szakmunkás-képzettségűek, az inaktívok, a nyugdíjasok, az idősek, a városiak, az egy-két gyermekesek, a jómódúak és az alsó-középrétegbe tartozók körében.

Összefoglalva a társadalmi összetétel és a politikai aktivitás kapcsán elmondottakat, a két tényező kombinációjaként létrejött eredményeket a 11.2. táblázat foglalja össze.

A fent említett tényezők együttes hatásaként átalakult a politikailag aktívok társadalomszerkezete (11.3. és 11.4. táblázatok). 2005-ben lényegesen alacsonyabb a falusiak aránya (31% a 39% helyett) és a foglalkoztatottaké (44% az 52% helyett). Nőtt viszont a gyermektelenek aránya 68%-ra az 57% helyett és a soha templomba járóké az összes szavazópolgárok feléről annak kétharmadára. Talán a legérdekesebb változás az iskolázottság és életkor kombinációjával jellemezhető társadalmi csoportok arányaiban következett be (11.4. táblázat). Az alapfokú végzettségűek részaránya minden kohorszban jelentősen csökkent (a középkorúak között felére, de az idősek között is csaknem felére). A felsőfokú végzettségűek aránya viszont nőtt mindegyik kohorszban (ez alapvetően az elmúlt két évtizedben bekövetkezett felsőoktatási expanzió tovagűrűző hatásának a következménye).

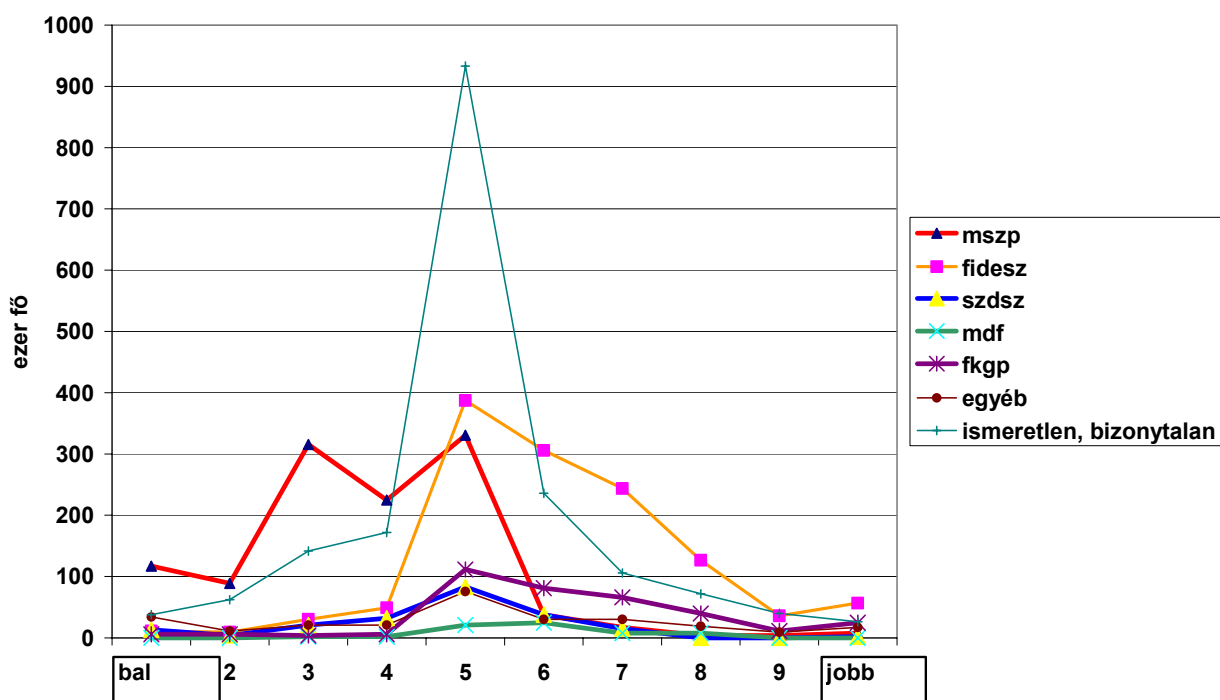
11.3. A politikai-ideológiai bal- és jobboldal átrendeződése 1998 és 2005 között

Az 1998-as választás volt az első Magyarországon, amely egy nagyon leegyszerűsített politikai térben zajlott le. A kampány és maga a választás is roppant kiélezett volt, a választási eredmények is két nagyon kiegyenlített politikai blokk jelenlétét mutatták. A folyamat nem akkor kezdődött, hanem 1994-ben, amikor az akkori szocialista-liberális koalíció nagy többséggel alakíthatott kormányt. Az ezt követő időszak a pártpolitika szempontjából lényegében azzal telt, hogy a politikai jobboldal megszervezte magát, majd egy kivételesen alacsony részvétellel jellemzett választáson megszerezte a kormányalakítási jogot. A jobboldal egységesülése ebben a ciklusban, kormányzati pozícióban fejeződött be, azzal, hogy a Fidesz koalíciós partnerei lényegében felőrlődtek.

A folyamat során a választópolgárok oldaláról is lezajlott egy átrendeződés a politikai jobboldal és a baloldalon való elrendeződés tekintetében. Az 1998-as Háztartás Monitor vizsgálat és a 2005-ös monitor vizsgálat adatainak segítségével ezt mutatja a 11.1. és a 11.2. ábra, amelyből jól látható, hogy a szavazatok mind nagyobb hányada koncentrálódott a két legnagyobb párt szavazótáborában. A Fidesz és az MSZP egyre inkább dominálta a politikai bal- és jobboldalt. Mielőtt azonban nagyon messzemenő állításokat fogalmaznánk meg, ide kívánczik néhány módszertani megjegyzés.

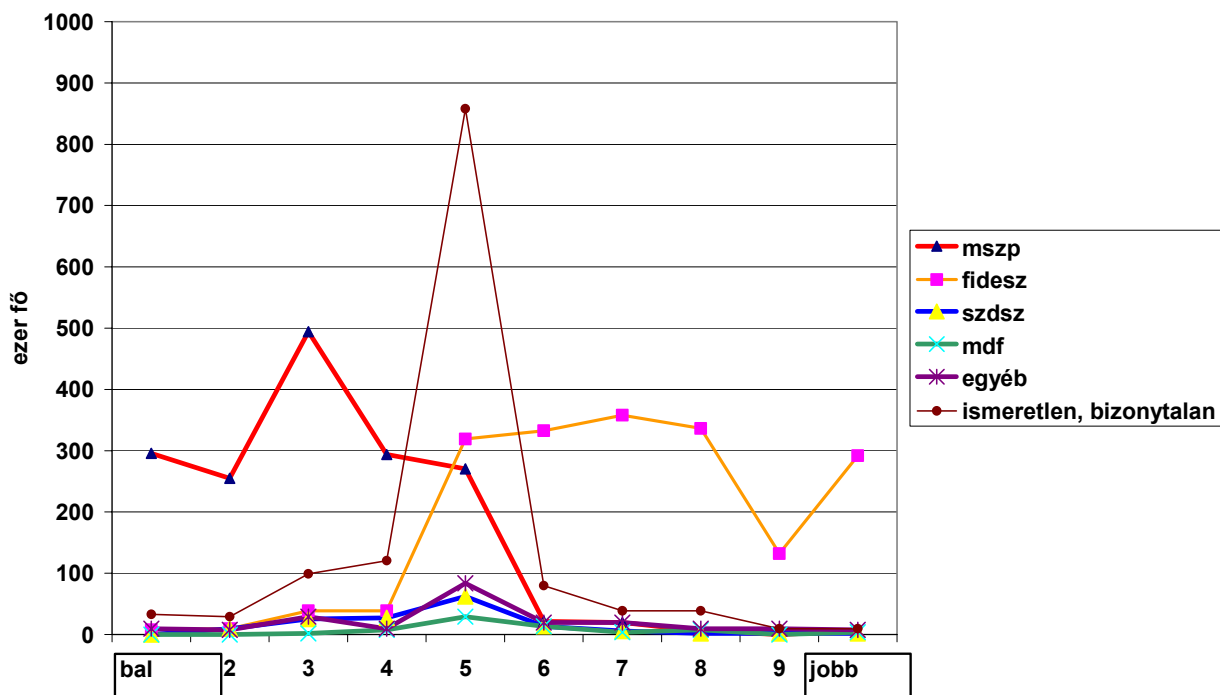
Először is, az ábra úgy láttatja (leegyszerűsítő módon) a politikai teret, mint ami leírható ebben az egy dimenzióban. Kétségtelen van is ebben valami, hiszen mind a pártok számára egyszerűbb így gondolkodni, mind a választópolgárok számára van vonzó abban, hogy egyszerűbb képletekben lássák a világot. Ugyanakkor azonban számos olyan politikai kérdés van, ami nem sűrítethető bele ebbe az egyszerűsített politikai képbe. Ezzel itt most csak érintőlegesen foglalkozunk, amikor majd a konzervatív-liberális dimenzióban vett megosztottságra utalunk.

11.1. ábra Az egyes pártok szavazóinak megoszlása a politikai-ideológiai bal-jobb skála mentén 1998-ban

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 1998

11.2. ábra Az egyes pártok szavazóinak megoszlása a politikai-ideológiai bal-jobb skála mentén 2005-ben

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2005

Másodszor, részben a kutatói előrelátás hiánya, részben pedig egy egyszerű pszichológiai tény is hozzájárul ahhoz, hogy a politikai-ideológiai tér két oldalán nem szimmetrikus a Fidesz és az MSZP szavazóinak eloszlásgörbéje. A bal-jobb skála ugyanis úgy tűnik, hogy az valójában kilenc, hiszen amikor a választópolgárokat arra kérjük, helyezték el magukat egytől tízig, automatikusan az 5-ös értéket tekintik középnek. Mindenki 5-öt mond, ha magát közép-re szeretné pozícionálni. Így azonban azoknak, akik balra helyeznék magukat, csak négy érték „marad”, míg azoknak, akik jobboldalinak tartják magukat, öt érték áll rendelkezésükre. Részben ennek köszönhető, hogy a baloldali eloszlásgörbe „csúcsosabb”: nincs hely arra, hogy elnyúltabb legyen. Másfelől persze vannak politikai okok is a Fidesz laposabb görbéje mögött, hiszen bizonyos mértékig láthatóan tudatos törekvés a Fidesz politikai vezetésének oldaláról az hogy „széleset merítsenek” és a teljes jobboldalt a Fidesz ernyője alá vonják. Korábbi elemzésünk szerint éppen ez volt az egyik oka annak, hogy 2002-ben sokan a kampány végén azt az oldalt választották, amelyik szubjektíve közelebb volt hozzájuk (így találták meg a baloldalt).

Az 1998-as és a 2005-ös ábra összevetéséből azonban jól látszik egyfajta polarizálódás. A két szavazótábor a politikai bal-jobb terminusaiban értékelésében egyre távolabb kerül egymástól. A két tábor közötti „árok” hasonlata valószínűleg valami ilyesmit jelentene akkor, ha valaki empirikus tartalmat szeretne neki adni. Nehéz persze megmondani, hogy ebben a távolodási folyamatban mi volt a domináns: a pártok törekvése arra, hogy széthúzzák a politikai teret, vagy pedig inkább fordítva zajlott le a dolog. Nevezetesen: mivel a politikai paletta egyre inkább kétszereplős lett, a bal-jobb címke egyre inkább pusztán annak leírása lett, hogy az adott szavazópolgár melyik pártra szavazna. Könnyen lehet tehát az, hogy nem a pártok távolodtak, hanem a szavazók, mivel körükben amúgy is erősödött a párthűség, egyre inkább azonosulni tudtak az adott politikai oldal kódjával.

Erről a következő alfejezetben még röviden szó fog esni. Most nézzük meg, hogy számszerűen mit is jelentett ez a fajta „távolodás” (11.5. táblázat). Az összes választópolgár mediánja (feltételezve, hogy a politikai bal-és jobboldal között megközelítően egyenlően oszlanak meg a szavazatok, mindig valahol 5 körül van. Ezt látjuk 1998-ban és 2005-ben is. Az egyes pártok eloszlása azonban mozog ezen a skálán, amit e rész-eloszlások momentumainak elmozdulása is mutat. A szocialisták mediánja 1998-ban a bal-jobb skála 4-es értékét foglalta el, 2005-re pedig a hármaszt. A szocialisták átlagos bal-jobb pontja 3.7-ről 3.1-re mozdult el. Még jelentősebb volt a Fidesz „kifelé” tolódása: medián szavazójuk a 6-os értékről a 7-esre mozdult, átlagos pontszámuk pedig 6.1-ről 7.1-re mozdult el. Érdemes megfigyelni, hogy a két kisebb párt szavazói nem mozdultak el lényegileg, viszont azon a pozíción, ahol ők vannak, kevesebb is lett a szavazó. Jól látszik tehát a politikai paletta centrifugális jellegű mozgása, amiről azonban nem tudjuk, meddig fog tartani. Nagyon sokan vannak ugyanis azok a szavazópolgárok, akik nem nagyon mozdulnak el a politikai közép pozíciójából. Lehet, hogy a 2002-es választáshoz hasonlóan megint sokan lesznek az impulzív szavazók (Kolosi és Tóth, 2002) de az is könnyen meglehet, hogy a két kisebb párt vagy egy harmadik felnőtt a politikai közép szavazatára építve.

Szó volt arról, hogy a politikai tér bonyolultságát nagyon leegyszerűsítetten modellezi a bal-jobb skála. Szakértők és politikai elemzők ajánlják azt, hogy a politikai teret valójában egy koordináta rendszernek kell elképzelni, amelyben a másik dimenziót valamilyen gazdasági vagy kulturális kérdésben foglalt álláspontok jelölik ki. A magyar irodalomban ilyen koordináta rendszerek segítségével mutatják be a pártok elmozdulásait Körössényi, Tóth és Török, 2005. Nagyon szemléletes ábrázolást nyújt az, ha a bal-jobb skála mellett a konzervatív-liberális dimenzióban igyekszünk feltérképezni a szavazó elhelyezkedését (a magyar politikai rendszerre lásd például Fábrián, 2005). A szóban forgó dimenzió bevonása azonban nem probléma mentes: ezt jelzi például az is, hogy empirikus alkalmazások során a pártok egy sajátos haránt elhelyezkedésben mutatkoznak benne. Ez elsősorban azért van, mert a konzervatív-liberális dimenzió mentén nem nagyon szóródnak a választópolgárok. Ez látszik a 11.5 táblázatunk jobb oldali paneljében is. A konzervatív-liberális tengely igazából egyetlen párt szavazóit sem „szórja”, a szabaddemokraták szavazói kivételével. Az ő liberális-konzervatív pontszámaik mozdulnak csak el lényegesen a teljes eloszlás mediánjától (mediánjuk 7, átlaguk pedig 7.1 volt).

11.4. A politikai baloldal és jobboldal társadalmi összetétele

A legfontosabb társadalmi-demográfiai dimenziók mentán a bal és a jobboldal összetételét mutatja a 11.6. táblázat. Ebből az látszik, hogy számos dimenzióban nagyon hasonló a két politikai oldal társadalmi összetétele. Van azonban néhány figyelemre méltó eltérés is. A jobboldalra sorolt szavazók között az átlagnál alacsonyabb a legfeljebb nyolc általános végzettségűek aránya, átlag fölötti viszont a fiatalok és a tanulók aránya. A baloldali szavazók korfája lényegesen idősebb, magasabb közöttük a nyugdíjasok és a 60 év fölöttiek aránya és (valószínűleg ezzel összefüggő módon) a gyermektelenek aránya. Ezzel szemben azonban, sajátos módon, a baloldalhoz tartozó szavazók jövedelmi helyzete jobb, mint a jobboldalhoz tartozóké (magasabb a jómódúak aránya és alacsonyabb a szegények aránya a körükben). Ez utóbbi jellegzetességről nem tudjuk pontosan, hogy valamilyen általános érvényű sajátosságnak kell tekintenünk, vagy egyszerűen annak köszönhető, hogy a jobboldal pártjai ellenzékiből természetesen inkább a rosszabb helyzetűeket igyekeznek begyűjteni a választási ciklus során, míg a kormány politikájával inkább a mindenkori jobb helyzetűek lesznek elégedettek és válnak a szavazóikká.

A nemzetközi politikai elemző irodalom azokat a társadalmi-gazdasági-demográfiai választóvonalakat nevezi politikai törésvonalnak, amelyek mentén világosan elválnak egymástól a különböző politikai pártok vagy világnézeti-ideológiai csoportok attitűdjei. Magyarországra vonatkozóan Körössényi András (1996) hívta fel a figyelmet arra, hogy két efféle törésvonal létezik a politikai rendszerünkben. Az egyik a vallásosság, a másik pedig a volt MSZMP-hez való viszony tekintetében húz vonalat a választópolgárok között. A Monitor vizsgálat politikai blokkja inkább alátámasztja ezt a hipotézist. Jól látható különbségek vannak abban a tekintetben, hogy a politikai bal oldalhoz tartozók között lényegesen magasabb a templomba nem járók aránya, míg a jobboldaliak között a legalább havonta templomba járók aránya lényegesen átlag fölötti. Ugyanakkor a volt MSZMP tagok szinte kizárólag a baloldal szavazói körében találhatók (ott húsz százalék az arányuk, míg a jobb oldalhoz tartozók között kevesebb, mint négy százalékkal vannak reprezentálva). Biztosan ennek is számos oka lehet. Egyik értelmezés szerint a fenti jellemzők egyfajta ideológiai közösséget is mutatnak, a másik értelmezés szerint pedig inkább arról van szó, hogy a baloldal és a jobboldal pártjai valójában e két csoport (tehát a volt MSZMP tagok egyfelől és a vallásos emberek másfelől) érdekképviselését is felvállalják és ezért ez a tömörülés. Ebben az elemzésben nyilván nem fogjuk eldönteni ezt a kérdést, csak jelezzük: akár a Monitor adatállománya alapján is érdemes lenne megpróbálni tovább árnyalni a politikai törésvonalak hipotézisét.

Mivel a keresztábrás elemzések mellett, hogy felfednek összefüggéseket, bizonyos mértékben az összetételi hatások miatt el is fedhetik azokat, nézzük meg a többváltozós elemzések eredményeit is (11.7. táblázat). A logisztikus regressziós elemzés eredménytáblájából a legegyszerűbben interpretálható esélyhányadosok azt mutatják, hogy minden egyéb tényező változatlansága mellett egy adott változó egységnyi változása mennyivel növeli vagy csökkenti adott magyarázandó változók értékét. A legfontosabb tapasztalat, hogy a felsorolt társadalmi-demográfiai változókkal épített modellek meglehetősen szegényesen írják le a valóságot. Alacsony a modellek magyarázó ereje és kevés szignifikáns és erőteljes hatású változót találunk a táblában. A négy modellben a bal és a jobboldali azonosulás mellett a két nagyobb pártra szavazás valószínűségét is megkíséreltük előre jelezni. A négy modellből kettő-kettő nagyon hasonló eredményeket mutat (nyilván azért, mert maguknak az egyes oldalaknak a szavazótábor jelentősen átfed a megfelelő pártok szavazótáborával). A jobboldalon a plusz iskolázottság növeli, a baloldalon pedig csökkenti az adott oldalhoz tartozás valószínűségét (bár az MSZP szavazói körében nincs szignifikáns összefüggés az iskolázottság növekedése és az MSZP- szavazat között). A fiatalokhoz képest a baloldalon lényegesen nagyobb, a jobboldalon pedig lényegesen kisebb a az idősek szavazati valószínűsége. Érdekes módon a jövedelmi helyzet általában nem okoz különbséget a szavazati valószínűségeken, csak a szocialisták esetében. Úgy tűnik, hogy a szocialistáknak a jövedelmi középértékek között van nagyobb esélyük arra, hogy szavazatot kapjanak (egyéb tényezők változatlansága mellett).

A többváltozós elemzésekben is jól látszanak a fent említett törésvonalak nyomai. A rendszeres templomba járás is, de a vallásosság különösképpen azt valószínűsíti, hogy a megkérdezett magát a politikai jobboldallal fogja azonosítani és ennek megfelelően a Fideszre szavaz. Ezzel szemben nagyon látványosan eltér az MSZMP tagság hatása a két nagy pártra adott szavazatok tekintetében. Annak valószínűsége, hogy egy volt MSZMP tag a szocialistákra szavaz, mintegy tízszer akkora, mint annak, hogy a Fideszre fog szavazni.

Elemzésünkben egyetlen olyan szál maradt, amelyre utaltunk közben: az, hogy megmutassuk, mennyire mozog együtt adott pártokra leadott szavazat és az egyes politikai oldalakkal való azonosulás. Ezt legegyszerűbben (bár nem a legkifinomultabb eljárással) úgy tudjuk mérni, hogy a megnézzük a bal/jobboldalhoz tartozás és az adott oldal vezető erejére szavazás közötti korrelációt (11.8. táblázat). Ebből jól látszik, hogy rendkívül erős a korreláció a jobboldalhoz tartozás és a Fidesz szavazat között egyfelől, valamint a baloldalhoz tartozás és a szocialista szavazat között másfelől. Ez pedig arra utal, hogy a kialakuló kétpárti rendszer stabilitására számíthatunk. (Már persze akkor, ha a két politikai erő képes lesz a nagy politikai táborok közötti hasonlóképpen nagy számosságú bizonytalan/középrehúzó, ismeretlen vagy még nem kialakult preferenciájú szavazót a kampány végén magához húzni. Ellenkező esetben a közép kialakuló vákuumot akár ki is töltheti egy harmadik erő.)

11.5. Összefoglalás

Az elemzés a magyar pártrendszer és a szavazótáborok összetételét és kétpólusosodását elemezte. A politikailag aktív népesség az 1992 és a 2005 közötti időszakban egyharmadában kicserélődött (a halálozási/belenövési folyamatok miatt). Belső összetételében különösen az iskolázottság és az életkori megoszlás tekintetében tér el a szavazókorú népesség megoszlása az 1992-esről. Ez nem melleleg azt is jelenti, hogy megváltozott a politikai gondolatok és javaslatok iránti kereslet szerkezete. Növekedett például az állami újraelosztásból élő csoportok aránya és emelkedett a szavazók medián életkora is. Ez nyilván befolyással van a politikai napirend szerkezetére és ezen keresztül végső soron az állami újraelosztás mértékében megtestesülő politikai preferenciákra is.

A szavazókorú népesség szerkezetének elemzése egyébként más oldalról arra is felhívja a figyelmet, hogy az olyan jelenségek mögött, mint a választási részvétel növekedése, esetleg a különböző részvételi hajlandóságú csoportok közötti népesség arányok változása is meghúzódhat, nem csak a politikai tematika érdekessége vagy mozgósító ereje.

Az elemzés külön kitért a két politikai oldal elmúlt évtizedben regisztrált evolúciójára. A választópolgárok között is tükröződött a pártrendszer egyszerűsödése. A bal és a jobboldalhoz azonosulók közötti távolság lényegesen növekedett az elmúlt években. A pártazonosulás és az egyes politikai oldalakkal való azonosulás pedig egyre közelebb került egymáshoz.

A mai Magyarországon két fontosabb politikai törésvonal létezését tudta visszaigazolni az elemzésünk. Egyfelől jól látszik, hogy a volt MSZMP tagság ma is erőteljesen a baloldalhoz kötődik, másfelől pedig az látszik, hogy a vallásos meggyőződésű emberek lényegesen nagyobb valószínűséggel választják a jobboldalt mint a baloldalt.

Irodalom

Angelusz Róbert – Tardos Róbert 2005: Választási részvétel és politikai aktivitás megjelent: Angelusz-Tardos (szerk.) 2005: pp. 323-384

Angelusz Róbert -Tardos Róbert (szerk.) 2005: Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány

Fábián Zoltán 2005: Törésvonalak és a politikai-ideológiai azonosulás szerepe a pártszimpátiák magyarázatában megjelent: Angelusz-Tardos (szerk.) 2005: 207-242

Kolosi Tamás -Tóth István György 2002: Egy tévedés története Megjelent: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. (szerk.) 2002. pp.339-367.

Körössényi András- Tóth Csaba – Török Gábor 2005: A magyar politikai rendszer Budapest, Osiris Kiadó

Körössényi András. 1996. „Nómenklatúra és vallás. Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon.” Századvég (1): pp. 67-93

Tóka Gábor 2005: A törésvonalak, a pártok és az intézményrendszer megjelent: Angelusz-Tardos (szerk.) 2005: pp. 243-322

11.1. táblázat A választókorú népesség összetétele és választási aktivitása 1992-ben és 2005-ben

	1992 április		2005 október	
	18 év feletti népesség	szavazók aránya az adott csoportban*	18 év feletti népesség	szavazók aránya az adott csoportban *
Iskolázottság				
Legfeljebb általános iskola	43,9	48,7	27,7	55,6
Szakmunkásképző	24,0	53,0	27,8	60,9
Befejezett középiskola	22,3	61,0	29,6	64,8
Felsőfokú végzettség	9,8	77,7	14,9	75,0
Életkor				
35 év alatt	30,4	51,1	32,5	56,0
36–59 év	41,3	57,2	40,2	63,6
60+ év	28,2	56,8	27,4	69,2
Gazdasági aktivitás				
Foglalkoztatott	51,4	58,3	45,1	62,6
Munkanélküli	7,1	61,2	6,3	51,0
Tanuló	2,6	44,1	6,3	47,3
Nyugdíjas	33,6	60,3	35,5	67,3
Inaktív	5,3	52,2	6,9	64,2
Településtípus				
Falu	40,1	52,0	32,9	58,8
Város	41,9	55,7	49,6	64,1
Budapest	18,0	61,4	17,5	66,1
Gyermekszám				
0	54,2	57,0	65,9	62,9
1	20,5	53,0	17,2	63,4
2	19,2	54,4	11,7	65,8
3+	6,0	49,2	5,3	50,9
Jövedelmi kategória				
Jómódúak	8,0	61,7	9,8	71,1
Felsőközép	27,1	59,3	27,8	66,0
Közép	42,4	54,7	34,7	64,0
Alsó-közép	17,9	48,7	20,5	56,1
Szegény	4,5	49,5	7,2	51,3
Templomba járás**				
Soha	50,9	56,9	60,1	70,6
Néha	24,1	58,8	14,1	77,1
Legalább havonta	18,8	62,6	11,0	83,6
Ismeretlen**	6,2	?	14,8	?
Pártszimpátia**				
Nem ismert	47,9	30,5	47,8	51,8
MSZP	5,6	80,2	21,8	88,8
FIDESZ	21,9	74,8	24,6	89,2
SZDSZ	4,9	82,6	1,9	85,0
MDF	7,0	82,4	1,0	84,6
Egyéb párt	12,7	77,6	2,9	72,9
Összesen	100,0	55,2	100,0	62,7

*Egy „most vasárnapi” választáson való részvételre irányuló kérdésre „inkább igen” válaszadók aránya az adott csoportban.

** A templomba járással és a pártpreferenciákkal kapcsolatban is fennáll az a probléma, hogy ezekben a dimenziókban a válaszhiány viszonylag nagy számú (az 1992-es minta esetében csaknem hatszáz, a 2005-ös minta esetében mintegy hétszáz) esetben hiányzik a szavazási szándékkal kapcsolatos információ is.

Forrás Magyar Háztartás Panel 1992 és TÁRKI Háztartás Monitor 2005

11.2. táblázat A népességen belüli arány és a politikai aktivitás változásai 1992 és 2005 között

Népességen belüli arány	Politikai aktivitás	
	Nőtt	Nem változott
Nőtt	Inaktívak Városiak Templomba nem járók Nyugdíjasok	Közép- és felsőfokú végzettségűek Gyermeektelenek Jómódúak Szegények
Nem változott vagy csökkent	Legfeljebb szakmunkás végzettségűek 1,2 gyermekesek Falusiak Templomba járók	Foglalkoztatottak

11.3. táblázat A politikailag aktív népesség* megoszlása 1992-ben és 2005-ben

	1992	2005
Településtípus		
Falu	38,7	30,7
Város	42,2	49,7
Budapest	19,1	19,6
Gyermekszám		
0	57,2	67,6
1	19,0	16,8
2	18,9	11,6
3+	5,0	3,9
Templomba járás		
Soha	50,3	66,5
Néha	26,6	17,2
Legalább havonta	23,1	16,3
Gazdasági aktivitás		
Foglalkoztatott	51,9	44,1
Munkanélküli	5,9	5,2
Tanuló	0,9	4,6
Nyugdíjas	36,7	39,3
Inaktív	4,6	6,8

*Egy „most vasárnapi” választáson való részvételre irányuló kérdésre „inkább igen” válaszadók aránya az adott csoportban.

Forrás Magyar Háztartás Panel 1992 és TÁRKI Háztartás Monitor 2005

11.4. táblázat A politikailag aktív népesség* megoszlása 1992-ben és 2005-ben

	Alapfokú	Szaktanulmányos	Középf	Felsőfokú	Összesen
–35 év	4,4	7,8	8,0	3,6	24,6
36–59	15,6	11,1	11,3	6,2	44,2
60+	20,7	4,1	3,7	2,7	31,2
Összesen	40,7	23,1	23,7	12,5	100,0

Megjegyzés: Tanul még: 0,9%

	Alapfokú	Szaktanulmányos	Középfokú	Felsőfokú	Összesen
–35 év	2,5	7,5	7,6	5,5	27,8
36–59	7,7	10,5	13,7	8,0	40,0
60+	12,5	7,6	7,0	5,1	32,2
Összesen	23,3	25,8	32,0	18,9	100,0

*Egy „most vasárnapi” választáson való részvételre irányuló kérdésre „inkább igen” válaszadók aránya az adott csoportban.

Megjegyzés: Tanul még: 4,6%

Forrás Magyar Háztartás Panel 1992 és TÁRKI Háztartás Monitor 2005

11.5. táblázat A négy parlamenti párt szavazóinak pozíciója a tízfokú bal-jobb és a liberális-konzervatív skálán 1998-ban és 2005-ben

	Bal-jobb skála				Liberális	
	1998		2005			
	Medián	Átlag	M	Átlag	Medián	Átlag
MSZP	4,0	3,7	3,0	3,1	5,0	5,1
SZDSZ	5,0	4,7	5,0	4,5	7,0	7,1
FIDESZ	6,0	6,1	7,0	7,1	5,0	5,7
MDF	6,0	5,9	5,0	5,8	5,0	4,7
FKGP	6,0	6,3	–	–	–	–
Egyéb párt	5,0	5,1	5,0	5,2	5,0	4,7
Bizonytalanok	5,0	5,1	5,0	4,9	5,0	5,3

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 1998 és 2005

11.6. A magukat a bal- és jobboldallal azonosítók társadalmi összetétele, 2005

	Közé		Jobb	Nem tudja	Összesen
Iskolázottság					
Legfeljebb általános	27,7	26,6	20,6	33,1	27,7
Szakmunkásképző	26,6	29,3	26,9	28,5	27,9
Befejezett középiskola	29,2	31,0	33,2	26,7	29,6
Felsőfokú	16,5	13,1	19,4	11,8	14,8
Életkor					
-35 év	16,7	31,8	37,9	40,0	32,5
36–59 év	42,7	43,9	38,0	37,6	40,2
60+ év	40,6	24,3	24,1	22,4	27,4
Gazdasági aktivitás					
Foglalkoztatott	38,4	48,3	48,3	45,6	45,1
Munkanélküli	4,9	7,0	5,7	7,2	6,3
Tanuló	2,5	5,1	6,0	9,7	6,3
Nyugdíjas	49,3	33,1	31,1	30,4	35,5
Inaktív	4,9	6,5	8,8	7,1	6,9
Településtípus					
Falu	27,6	35,5	32,0	35,4	32,9
Város	20,8	20,5	20,3	23,1	23,1
Megyeszékhely	28,4	28,4	30,9	26,2	28,2
Budapest	23,2	15,6	16,8	15,3	17,5
Gyermekszám					
0	74,2	62,1	63,0	64,3	65,9
1	13,7	18,3	18,0	18,5	17,2
2	9,4	14,3	13,8	10,2	11,7
3	2,7	5,4	5,3	6,9	5,3
Jövedelmi csoport					
Jómódú	13,9	7,7	10,4	7,8	9,8
Felső közép	30,4	26,3	29,1	26,2	27,8
Közé	36,6	35,9	35,3	32,5	34,8
Alsóközép	15,2	23,6	18,0	23,9	20,5
Szegény	4,0	6,6	7,2	9,7	7,2
Templomba járás					
Soha	75,6	72,4	61,1	73,5	70,5
Néha	14,7	16,6	19,3	15,3	16,5
Legalább havonta	9,7	11,0	19,6	11,3	13,0
MSZMP tagság					
Nem	79,8	95,4	96,4	95,3	91,4
Igen	20,2	4,6	3,6	4,7	8,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

11.7. táblázat Logisztikus regressziós modellek eredménytáblái csak a szignifikáns (esélyhányadosok)

Magyarázandó változó	FIDESZ szavazat	Jobbo azonosulás	szavazat	B azonosulás
Iskolázottság				
Legfeljebb általános				
Szakmunkásképző	1,2	1,2		
Befejezett középiskola	1,3	1,4		0,7
Felsőfokú	1,4	1,7		0,6
Életkor				
-35 év				
36–59 év	0,7	0,6	1,6	1,8
60+ év	0,5	0,5	2,6	2,8
Gazdasági aktivitás				
Foglalkoztatott				
Munkanélküli				
Tanuló	0,7			
Nyugdíjas				
Inaktív				
Településtípus				
Falu				
Város			0,9	
Megyeszékhely			1,0	
Budapest			1,3	1,4
Gyermekszám				
0	0,8			
1				
2				
3				
Jövedelmi helyzet				
Jómódú			0,9	1,4
Felső közép			1,0	
Közép				
Alsóközép			0,9	
Szegény			0,6	0,7
Templomba járás				
Ritkán vagy soha				
Legalább havonta		1,4		0,7
Vallásosság				
Nem, vagy „a maga módján” vallásos				
Az egyház tanítása szerint vallásos	2,0	2,3	0,5	0,5
MSZMP tagság				
Nem				
Igen	0,3	0,3	3,4	4,3
Helyesen előre jelzett esetek aránya	70,8%	67,5%	75,9%	70,5%

Forrás: TÁRKI Háztartás Monitor 2005

Megjegyzés: a táblázat csak a szignifikáns esélyhányadosokat tartalmazza. Referenciakategóriák az aláhúzott változó értékek. Ahol nincs esélyhányados feltüntetve, ott nincs szignifikáns különbség a referencia csoporthoz képest.

11.8. táblázat Az egyes politikai oldalakkal történő azonosulás és a különböző pártokra leadott szavazatok közötti páronkénti korreláció, 2005

	Bal	Jobb
MSZP	0,65	–0,44
SZDSZ	0,03	–0,08
FIDESZ	–0,46	0,68
MDF	–0,05	0,02

Függelék: Az előkészítéstől az adatállományig – módszertani részletek

(Dencső Blanka – Gábos András – Medgyesi Márton – Szivós Péter)

F1. Bevezetés

A 2005. évi TÁRKI Háztartás Monitor kutatás egy olyan 1992 óta folyó kutatás része, melynek célja a magyar társadalom strukturális változásainak évenkénti, kétévenkénti nyomon követése. A kutatás állandó témakörei a következők:

- A háztartások és egyének helyzetének, jövedelemstruktúrájának, valamint a jövedelmi egyenlőtlenségek alakulásának monitorozása, és időbeli alakulásának elemzése.
- A szegénység – depriváció elemzése
- A jövedelmekkel, jövedelmi egyenlőtlenségekkel kapcsolatos lakossági percepciók, attitűdök monitorozása.

Ezen túlmenően évente egy-két kiemelt speciális témakör is szerepel a Háztartás Monitor fő kutatási célkitűzései között. A 2005. évi kutatás speciális kutatási témaköre a következő volt:

- Számítógép-, és internet használat
- Részletes elégedettségi vizsgálat

F2. A kérdőívek és az adatbázis alapstruktúrája

A Háztartás Monitor 2005. kutatás – hasonlóan a korábbi évek kutatásaihoz, valamint a Magyar Háztartás Panel kutatáshoz – adatgyűjtése során két fajta kérdőívet használtunk. A háztartások összes tagjának alapadatait (demográfia és alapvető jövedelmi adatok), valamint a háztartás egészére vonatkozó jövedelmi és kiadási adatokat a *háztartás kérdőív* segítségével gyűjtöttük össze. Ezt a kérdőívet a mintába bekerült háztartások azon tagjától kérdeztük le, aki leginkább kompetens volt ezekben a témakörökben. Ezen kívül a háztartás 16 éves, illetve ennél idősebb tagjaival *egyéni kérdőív* is készült. Az egyéni kérdőívben a személyek foglalkozásszerkezeti pozícióját, jövedelmi viszonyait, iskolai életútját követtük nyomon. Az egyéni kérdőívben szerepeltek a jövedelmekkel, konjunktúrával és egyéb kapcsolódó témakörökkel összefüggő attitűdkérdések is.

Az adatbázist egyéni szinten építettük fel, oly módon, hogy *az adatbázis tartalmazza a mintába bekerülő háztartás minden tagjának* – beleértve a 16 éven aluli gyerekeket, valamint az egyéni kérdőívre nem válaszoló 16 év feletti háztartástagokat –

- demográfiai, foglalkozási és jövedelmi alap-adatait (amelyek a háztartás kérdőívben szerepeltek), beleértve a háztartásfőhöz való családi kapcsolat jellegének mutatóját is,
- a háztartásra vonatkozó összes egyéb kalkulált adatokat (pl. háztartás összes jövedelme, háztartás létszám stb.)
- valamint a 16 éves vagy idősebb, egyéni kérdőívre válaszolók esetében az egyéni kérdőív adatait

Az egyénekre vonatkozó kutatási témakörök esetében tehát a teljes, vagy a megfelelő korosztályra leszelektált adatbázist tekintjük alapnak. A háztartásokra vonatkozó témakörök esetében pedig a háztartásfőkre leszelektált adatbázis adatait elemezzük.

F3. Mintavétel

A minta a magyar háztartásokat régió szinten is reprezentáló valószínűségi minta.

A minta elkészítéséhez többlépcsős, arányosan rétegzett, valószínűségi mintavételi eljárást alkalmaztunk, amely a felnőtt magyar népességet reprezentálja.

A rétegzés első lépcsőjében minden régióból kiválasztottuk azokat a településeket, amelyek a mintába kerültek. Általános szabályként azt az elvet alkalmaztuk, hogy Budapest, és a 80.000 feletti lakosú nagyvárosok mindenképpen szerepeljenek a mintában. A többi települést méretarányos valószínűségi mintavételi eljárás (PPS) módszerével választottuk ki.

A második lépcsőben került sor a mintába bekerülő egyének kiválasztására. Először meghatároztuk, hogy a mintába bekerült településekről hány háztartásnak kell a mintában szerepelnie. A településekről mintába kerülő háztartások számát is méretarányosan határoztuk meg. Minden régió minden, mintába bekerült településéből akkora arányban kerültek be háztartások a mintába, amekkora az alapsokaság aránya a teljes népességen belül, régiókra, régión belül településtípusra, és ezen belül a települések lakosságarányára lebontva.

Ezt követően, a minta konkrét kialakításához háztartási címlistát vásároltunk a BM Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivataltól. A vásárolt címlista esetében az általunk meghatározott településekről, az általunk meghatározott esetszámú, célcsoportba tartozó háztartás adatait kaptuk meg a szolgáltatótól, amely a címeket a teljes listából egyszerű véletlen mintavételi eljárással választotta ki.

Alkalmazott mintavételi eljárásunk tehát valószínűségi minta, a célcsoport minden tagjának azonos az esélye a mintába való bekerülésre, így a minta segítségével begyűjtött adatokból levont következtetések – a statisztikai hibahatár mértékén belül – általánosíthatóak a teljes célcsoportra.

Az adatfelvétel során az ún. címlistas, csökkenő mintás eljárást alkalmaztunk. Ennek lényege, hogy nem alkalmazunk pótcímeket, hanem a mintavételi eljárás során eleve kalkulálunk a válaszmegtagadások, és egyéb okok miatt várhatóan kieső címek számával. Ez az eljárás a tudományosan leginkább megalapozott, a nemzetközi gyakorlatban legáltalánosabban alkalmazott szisztéma (szemben a pótcímes eljárással, amelyet a nemzetközi gyakorlatban egyáltalán nem alkalmaznak). Az elvártnál nagyobb elemszámú induló mintát határoztunk meg tehát, azt vártuk el a kérdezőktől, hogy az induló mintába bekerült összes háztartást keressék fel, és kérdezzék le.

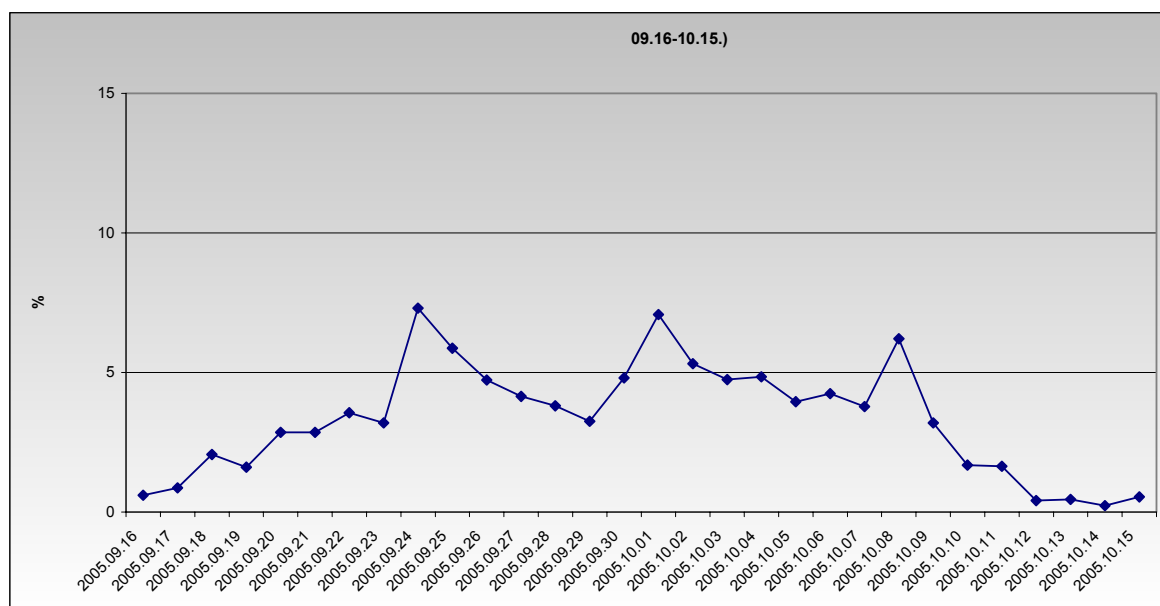
A mintába került háztartásokat kérdezőbiztosaink személyesen keresték meg. A mintába bekerült címeket legalább kétszer fel kell keresniük, két különböző napszakban. A hét közbeni megkeresés egyikének este 6 óra utáni időpontra kellett esnie. (Az elvárás a legalább kétszeri megkeresés volt, de az esetek többségében ennél többször is megpróbálkoztak a kérdezők az adatfelvétellel azokon a címeken, amelyeket az első két alkalom egyikében sem értek el.)

Az adatfelvétel során a 4288 elemszámú induló mintából 2058 sikeres háztartás-interjú, és 3808 kérdőív készült el.

F4. A kérdezés folyamata és a kérdezés ellenőrzésének első lépcsője

A mintába került háztartásokat postai úton elküldött felkérő levéllel értesítettük a munkáról, és kértük meg az együttműködésre. Ezt követően kérdezőbiztosaink személyesen keresték fel őket.

A Háztartás Monitor kutatás adatfelvétele 2005. szeptember 16-tól október 15-ig tartott.

F1. ábra: A teljes adatfelvétel időbeni megoszlása

A kérdezőket munkába állásuk előtt a központban képezzük ki, a későbbiekben pedig a regionális instruktorok segítségével végezték munkájukat. A kérdezők alapvetően a területi instruktorokkal vannak napi kapcsolatban. A kérdezők minden adatfelvételhez írásos kérdezési útmutatót kapnak, mely egyrészt felhívja a figyelmet a kérdőív legfontosabb részeire, másrészt a viszonylag ritkábban előforduló kérdezési helyzetek megoldásához ad iránymutatást.

A Háztartás Monitor kutatás terepmunkáját megelőzően a területi instruktorok egész napos kiképzésen, és tréningen vettek részt. A kérdezők tréningje pedig a területi instruktorok vezényletével, a TÁRKI belső munkatársainak segítségével a 15 területi és a budapesti központban történt. A kérdezők csak ez után a speciálisan az adott kutatásra vonatkozó tréning után kezdhették el a kérdőívek lekérdezését.

Ugyanakkor a kérdezőket szigorúan ellenőrizzük is. Az ellenőrzés első szintjét a területi instruktorok, második szintjét az utómunkások és az adatok számítógépes ellenőrzési folyamata, harmadik, legfelsőbb szintjét pedig a TÁRKI fő ellenőrzési csoportja végzi.

F5. A kérdezést követő adatfelvételi munkafolyamatok, ellenőrzés és javítás

Az adatokat minden munkafázisban többszintű ellenőrzésnek vetettük alá. A lekérdezett kérdőíveket a területi instruktorok egyesével, személyesen ellenőrizték. Nem javítható hibák, illetve kihagyott kérdések esetén azokat kiegészítés, vagy javítás céljából a terepre visszaküldték. A kérdőívek 10 százalékát ellenőrző kérdőív segítségével a terepen ellenőrizték a területi instruktorok. Az ellenőrzés ellenőrző kérdőívek segítségével történt.

A regionális ellenőrzésen – amelyet a területi instruktorok végeznek – kívül a TÁRKI-ban olyan központi ellenőrzési rendszert is fenntartunk, amelyhez tartozó munkatársak nincsenek napi kapcsolatban a kérdezőkkel. A központi ellenőrzés leginkább azokra az esetekre, területekre illetve kérdezőkre összpontosít, amelyek fennakadnak az adatok ellenőrzésének a kérdezést követő két lépcsőjén: az utómunkák során, illetve az elkészült „nyers” adatbázis számítógépes logikai ellenőrzése során. A központi ellenőr a többi ellenőrzési munkálatok során tapasztalt hibák együttes előfordulási gyakoriságát, és súlyát mérlegelve kutatásonként 2-10 csomópontot köteles ellenőrizni. (Csomóponti ellenőrzés alatt vagy egy-egy kérdező, vagy egy-egy régió összes kérdőívének ellenőrzését értjük. A központi ellenőrzés tehát szigorú, problémára fókuszált ellenőrzést végez. Az

ellenőrzés negatív eredménye az ellenőrzött személlyel (kérdező, instruktor) való munkakapcsolat azonnali megszakítását eredményezi.) Ennek a célra orientált ellenőrzésnek számos formája van: személyes ellenőrzés, telefonos ellenőrzés, ellenőrző levelek írása, stb.) A Háztartás Monitor kutatás esetében a központi ellenőrzés az interjúk 10 százalékát ellenőrizte. Összességében tehát az interjúk 20 százaléka került az ellenőrzés hatálya alá.

A kitöltött kérdőívek a regionális instruktoroktól való átvételt követően az ún. utómunkásokhoz kerültek. Az utómunkások feladata a kérdőív általános kitöltés-kontrollja, a nyitott kérdések kódolása, a kérdőív adatainak számítógépbe való rögzítése volt.

A rögzítés SPSS Data Entry-be történt. Ez a programcsomag lehetőséget nyújt arra, hogy logikai kontrollokat építsünk be, valamint megakadályozzuk az extrém értékek rögzítését, csökkentve ezáltal a rögzítés közbeni elcsúszás veszélyét. A rögzített adatok leadásakor az átvételi program segítségével történt. Az itt előkerülő hibákat (pl. sorszámelhelyezés, elcsúszás) még az utómunkás maga javítja.

Az utómunkások tehát egyszerre végeznek el utómunkálatokat, és ők képzik a TÁRKI ellenőrzési rendszerének második szintjét is. Az utómunkások kontrollja során mód nyílik arra, hogy ne csak a kérdezők, hanem az instruktorok munkáját is ellenőrizni tudjuk és mind a kérdezők, mind az instruktorok visszajelzést kaphassanak munkájuk minőségéről. Az utómunkások az ellenőrzési munkájuk eredményéről beszámolnak a központi fő-ellenőrnek.

A leadott file-ok összefűzése után kezdődött az alapsorok tisztítása és az adatok logikai ellenőrzése. A „nyers” adatbázis összeállítását követően az adatokat számítógépes ellenőrzési folyamatnak vetjük alá, amely során az esetleges logikai ellentmondások kimutatásával keressük az esetlegesen bennmaradó hibákat. Ezt a munkálatot a Háztartás Monitor kutatásban részt vevő vezető kutatók útmutatásai (a kapott részletes hibakeresési szempontok, listák ellenőrző keresztábra tervek) alapján a hibakeresésben, javításban gyakorlatlanul rendelkező, a programozáshoz is értő munkatársak végzik. Az ellentmondásosnak tűnő adatokat tartalmazó kérdőíveket újra elővettük, a hibákat a kérdőívek visszakeresésével javítottuk.

F6. Súlyozás (utólagos rétegzés)

A válaszmegtagadásokból, és egyéb okból való kiesések miatti torzulást súlyozással korrigáltuk. A válaszmegtagadások két szinten következhetnek be:

1. háztartás szinten, amikor a mintába bekerült háztartással nem sikerült interjút készíteni
2. válaszadó háztartáson belül hiányzó egyéni kérdőív: amikor a háztartással sikerült felvenni a kapcsolatot, és egyéni kérdőívek is készültek, de valamelyik 16 éves, ill. idősebb háztartás taggal nem készült egyéni kérdőív.

Az adatbázishoz készített alapsúly (HTESULY) egyszerre alkalmas a válaszadó háztartások megoszlásainak a magyarországi háztartásokra jellemző megoszlásokhoz és a háztartások összes tagjából álló egyéni minta megoszlásainak a Magyarországon háztartásokban élő népesség megfelelő megoszlásaihoz való súlyozására. A súlyozás szempontjai az egyén illetve a háztartásfő neve, életkora, legmagasabb iskolai végzettsége, a településtípus és a háztartás mérete voltak. Mivel a 2001-es népszámlálás óta már öt év eltelt, ezért fontos volt, hogy frissebb adatokhoz tudjuk igazítani mintánkat. Sajnos a 2005-ös mikrocenzusból a megfelelő sokdimenziós táblák nem álltak rendelkezésre, így a kevésbé részletes publikált táblákat használtuk fel a súlyozásnál. Első lépésben tehát a 2001-es népszámlálás adatait igazítottuk oly módon, hogy illeszkedjenek a 2005-ös mikrocenzusból ismert háztartási és egyéni megoszlásokhoz. A háztartások esetében a súlyváltozó elkészítéséig a mikrocenzus kiadványok (2005. évi Mikrocenzus, 1. Területi és választókerületi adatok, KSH Budapest 2005) a háztartások településtípus és háztartásméret szerint kétdimenziós megoszlását közölték. Tehát a népszámlálás településtípus és háztartásméret szerinti megoszlását igazítottuk a mikrocenzus adataihoz. Az egyéni megoszlások esetében a mikrocenzus kiadvány a népesség legmagasabb iskolai végzettség és településtípus szerinti illetve nem, életkor és településtípus szerinti megoszlását közli. Itt a népszámlálás tábláinak iteratív felszorozásával állítottunk

elő egy olyan négydimenziós (nem, életkor, iskolai végzettség, településtípus) táblát, amely illeszkedik a mikrocenzus mind a háztartás, mind pedig az egyéni megoszlásaihoz.

A súlyozásnál arra törekedtünk, hogy a súlyozott adatbázis jól illeszkedjen mind a háztartások, mind pedig az összes háztartástag (beleértve a gyerekeket is) 2005 évi mikrocenzus adataival korrigált alapvető megoszlásaihoz. Ezért a főbb demográfiai tényezők megoszlásait mindig háztartásfő-nem háztartásfő bontásban figyeltük. A következő kétdimenziós megoszlások képezték a súlyozás alapját:

- nem (férfi, nő) * háztartásfő/nem háztartásfő
- iskolai végzettség (érettségi alatt, érettségi, felsőfokú) * háztartásfő (igen, nem)
- településtípus (Budapest, egyéb város, község) * háztartásfő (igen, nem)
- háztartás létszám (1,2-3, több fő) * háztartásfő (igen, nem)
- korcsoport (0-34, 35-59, 60+) * háztartásfő (háztartásfő 1 személyes háztartásnál, háztartásfő több személyes háztartásnál, nem háztartásfő)

A súlyozás során iterációs eljárást folytattunk, amelyet akkor tekintettünk befejezettnek, amikor a súlyozott adatbázis az összes fenti szempont szerint illeszkedett a népszámlálásnak a mikrocenzus alapján aktualizált megoszlásaihoz. Ez az alapsúly használandó minden háztartásszintű elemzéshez és azokhoz az egyéni szintű elemzésekhez, amelyek az összes háztartástag mintáját elemzik.

F1.táblázat A minta megoszlásai

	Mikrocenzushoz igazított megoszlás (%)		Minta súlyozatlan megoszlása (%)		Minta súlyozott megoszlása (%)	
	Háztartásfő	Összes személy	Háztartásfő	Összes személy	Háztartásfő	Összes személy
Nem						
Férfi	70	47	70	47	70	47
Nő	30	53	30	53	30	53
Összesen	100	100	100	100	100	100
Iskolai végzettség						
Érettségi alatt	64	66	58	64	62	65
Érettségi	23	23	25	23	24	24
Diplomás	14	11	17	13	14	11
Összesen	100	100	100	100	100	100
Település típusa						
Budapest	20	17	18	15	20	17
Város	49	49	48	47	49	49
község	32	34	34	38	32	34
Összesen	100	100	100	100	100	100
Életkor						
-34	18	45	13	39	17	45
35-59	48	34	50	34	47	33
60+	34	21	37	27	36	22
Összesen	100	100	100	100	100	100
Ht. létszáma						
1 fős	29	12	24	9	26	10
2,3 fős	48	46	52	47	50	47
4 fős	23	43	24	44	23	43
Összesen	100	100	100	100	100	100

Egy további, az attitűdkérdések elemzésénél alkalmazott súlyt is készítettünk. Az előbbi súllyal súlyozott, összes háztartástagra vonatkozó adatbázis jól illeszkedik a teljes populáció megfelelő megoszlásaihoz, így a 16 éves, és idősebb háztartástagok alapadatainak gyakorisági megoszlásaihoz is. Nem korrigálja viszont azt az eltérést, amely abból adódik, hogy az egyéni kérdőívre nem válaszolt

minden 16 éves, és idősebb háztartástag. Az attitűdkérdések elemzésénél tehát külön súlyt alkalmaztunk. Ennek kialakítása során a négy társadalmi-demográfiai tényező (nem, életkor, iskolai végzettség és településtípus) együttes megoszlását vettük figyelembe. Ennek a súlynak az elkészítéséhez is a 2001-es népszámlálás 2005-ös Mikrocenzushoz igazított megoszlásait tekintettük alapnak. Így a súlyozott minta nem, életkor, településtípus és iskolai végzettség szerinti megoszlása jól illeszkedik a 16 éves és idősebb népesség megfelelő adataihoz. Ezt a súlyt kell használni az egyéni kérdőívben feltett kérdések megoszlásának elemzéséhez, főképpen akkor, ha jelentős az adott kérdésre nem válaszoló háztartástagok aránya.

F7. A képzett demográfiai változók

A demográfiai program az életkor és a háztartásfőhöz való viszony alapján képez az elemzésekhez gyakran használt változókat. Ezek közül a legfontosabb a háztartástipológia, mely az együtt élő felnőttek és gyermekek számát kombinálja a közöttük fennálló rokoni kapcsolat jellegével. Ezen kívül olyan változókat képeztünk, mint legkisebb gyermek életkori csoportja, a felnőttek, a 18-, a 15-, illetve a 13 év alatti gyermekek száma. Ez utóbbiak segítségével állítottunk elő olyan változókat is, melyek a nemzetközi szakirodalomban elterjedt ekvivalencia-skálákat (OECD-skála és az EUROSTAT által is használt módosított OECD-skála) jelenítik meg. Ezen felül változót képeztünk a háztartásfő fontosabb társadalmi-demográfiai jellemzőiből: nem, életkor, korcsoport, legmagasabb iskolai végzettség.

F8. A jövedelmek számbavétele a 2005-ös Háztartás Monitor felvételben

A jövedelmek számbavétele a 2003-as Háztartás Monitor felvételhez hasonlóan történt. A 2003-as felvételben a korábbi Monitor felvételekhez képest számos módszertani újítást tartalmazott, elsősorban a vállalkozói jövedelmek felmérése terén (lásd Stabilizálódó társadalomszerkezet – TÁRKI Monitor Jelentések 2003)

F8.1. A JÖVEDELEMVÁLTOZÓK SZERKEZETE A 2005-ÖS FELVÉTELBE

A háztartások jövedelme (éves jövedelmeknél HCJHZTEV) az egyéni kérdőívben felmért személyes jövedelmek (éves jövedelmeknél ECJOSZEV) és a háztartási kérdőívben felmért háztartási jövedelmek (HCJOVOSZ) összegzéséből adódik.

$$HCJHZTEV = HCJOVOSZ + \Sigma(ECJOSZEV)$$

F2.táblázat A háztartási jövedelmek kategóriái:

Tőkejövedelmek (HCJTOKE)	Bérbeadás (HCJKIAD) Pénzügyi befektetés jövedelme, árfolyamnyereség (HCJOSZT) Vállalkozó jövedelmek (HCJVALL), amely a vállalkozások nyereségét (HCCNYER1, HCCNYER2, HCEVALBE) és a mezőgazdasági árutermelés nyereségét (HCJMGELA) tartalmazza.
Családi támogatások (HCJCSJOV)	Családi pótlék (HCJCSPEV), Kiegészítő családi pótlék (HCJKCSEV), árvaellátás (HCJARVEV), egyéb gyermekneveléssel kapcsolatos támogatás (HCJEGYEV)
Szociális támogatások (HCJSOCEV)	Lakásfenntartási támogatás (HCJLFTEV), szociális segély (HCJSEGEV)
Saját termelésű fogyasztás	Saját termelésű mezőgazdasági termékek fogyasztása (HCJMGTAK)
Egyéb háztartási jövedelmek (HCJEGYEB)	Nyeremény (HCJNYER), tartásdíj (HCJTDJK), más háztartástól kapott pénzügyi támogatás (HCJTAMO), más háztartástól kapott ajándék (HCJAJAN)

F3. táblázat Az egyéni kérdőívben felmért jövedelem-kategóriák:

Főmunkahelyi rendszeres jövedelmek (ECJFMHEV)	Főmunkahelyi kereset (ECJFOMEV), borraivaló, hálapénz (ECJBOREV), természetbeni juttatás (ECJTEREV), számlára felvett munkabér (ECJSZLEV), előző főmunkahely keresete (ECJEFMEV), volt munkahely keresete (ECJVMJEV).
Főmunkahelyi ritka jövedelmek (ECJRITEV)	Prémium, jutalom (ECJPREMP), végkielégítés (ECFEVEGP).
Különmunka jövedelmek (ECJKMUEV)	Kereset rendszeres külföldi munkából (ECJKMAEV stb.) kereset alkalmi munkából (ECJALKEV).
Társadalombiztosítási jövedelmek (ECJTBEV)	Táppénz (ECJTAPEV), munkanélküli járadék (ECJMUNEV), Gyed (ECJGYEEV), terhességi gyermekágyi segély (ECJTESEV), nyugdíj (ECJNYUEV).
Szociális jövedelmek (ECJSZCEV)	Átképzési támogatás (ECJATKEV), munkanélküliek rendszeres szociális segélye (ECJMNSEV) egyéb munkanélküliséghez kapcsolódó ellátás (ECJMMEEV), ösztöndíj (ECJOSTEV), Gyet (ECJGYNEV), Gyes (ECJGYSEV), anyasági támogatás (ECJANYEV), egyéb pénzbeni szociális ellátás (ECJEGYEV).
Transzfer-jövedelmek (ECJTRAEV)	Életjáradék eltartási szerződésből (ECJEJDEV), életjáradék kárpótlási jegyből (ECJKAREV).

F8.2. A JÖVEDELEMADATOK JAVÍTÁSA ÉS IMPUTÁLÁSA**F8.2.1. A jövedelmek javítása**

Mivel a kérdőív bizonyos információkat több oldalról is megközelít, így lehetőségünk van egyes esetekben az adatok korrekciójára vagy a hiányzó adatok pótlására. A rögzített fájl jövedelem-adatait a következő szempontok szerint ellenőriztük és javítottuk.

- Egyértelmű rögzítési hibák javítása.
- Ahol éves és szeptemberi jövedelmeket egyaránt felmértük (ECjszlev, ECjkmaev, ECjkmbev, ECjalkev) az éves érték nem lehet kisebb, mint a szeptemberi. Ahol mégis ez volt, ott az évet a szeptemberivel írtuk felül.
- Azok esetében akik 2005 szeptembere előtti 12 hónapban munkát váltottak az előző munkahelyen dolgozott hónapok számát, az ottani keresetet is megkérdeztük. Az előző és a jelenlegi munkahelyen összesen dolgozott hónapok száma értelemszerűen nem lehet több 12-nél. A hibás eseteket korrigáltuk az alapján, hogy tudjuk mikor kezdett a jelenlegi munkahelyen dolgozni a válaszadó.
- Azok között, akik a kérdezést megelőző hónapban váltottak munkahelyet az előző munkahely adatai sokszor a jelenleginél is megjelentek. A jelenlegi főmunkahelyi átlagos jövedelmet és az itt ledolgozott hónapok számát korrigáltuk, azokban az esetekben, ahol látható volt, hogy kétszeres számbavétel történt.
- A főmunkahelyi jövedelmeket javítottuk még a következő esetekben:
 - a) Ha csak a főmunkahelyi átlagos jövedelem hiányzott, azt a szeptemberi érték alapján pótoltuk.
 - b) Ha csak a jövedelemszerző hónapok száma hiányzott, azt a munkakezdés időpontja alapján becsültük, a vizsgálati évbe eső hónapok számát a táppénzes hónapok számával csökkentve. Korrigáltunk abban az esetben is, ha a jövedelemszerző hónapok száma 12 volt, de táppénzes hónapok is voltak, akkor kivontuk a táppénzes hónapok számát.
 - c) Ha csak a szeptemberi jövedelem hiányzott, azt az átlagos alapján becsültük.

d) Az említett eljárások együttes alkalmazásával azokat az eseteket is javítottuk ahol valamelyik jövedelemadat (átlagos vagy szeptemberi) és a gyakoriság hiányzott.

- A családi pótlék esetén pótoltuk a hiányzó átlagos értékeket a háztartástípus a gyermekek száma és a fogyatékos gyermekek száma alapján. pótoltuk a hiányzó szeptemberi értékeket is az átlagos érték alapján.
- Gyes és gyed jövedelmeknél pótoltuk a hiányzó szeptemberi illetve átlagos jövedelmeket, a másik alapján.
- Az anyasági támogatások adattisztítás és hiányzó adatok pótlása történt. Néhány esetben előfordult, hogy a válaszadás az egyes anyasági ellátásokra (anyasági támogatás, terhességi gyermekágyi segély, gyes, gyet) vonatkozó információk összekeveredtek. Ahol azt a rendelkezésre álló információk (pl. gyermekszám vagy a legkisebb gyermek életkora) megengedték, az adatokat tisztítottuk. Hiányzó adat pótlása az anyasági támogatás változója esetén történt. Abban az esetben, ha a háztartásban 2005-ben gyermek született és az anyasági támogatás változói (gyakoriság, összeg) nem tartalmaztak ilyen adatot, a gyakoriság változójának 1-es értéket (ecjanygk=1), az összeg változójának a jogszabály által előírt, 2005-re érvényes összeggel megegyező értéket (ecjanyat=55000) adtunk.
- A jövedelmek összegzése után ellenőriztük azokat az eseteket, amelyeknél a számított személyes jövedelem és a háztartástáblában levő jövedelembecslés közötti különbség túl nagy volt. Az így talált egyértelmű rögzítési hibákat javítottuk.

F4. táblázat A javítás során eszközölt változtatásokat a következő táblázat foglalja össze:

	Javítás előtt				Javítás után			
	Átlag	Min.	Max.	N	Átlag	Min.	Max.	N
HCVKIAFT	337816	1	2000000	166	337876	5000	2000000	166
HCCNYER1	1388487	1	8500000	152	1397040	50000	8500000	152
HCCNYER2	908572	1	4000000	56	910000	10000	4000000	56
HCEG3FT	3250591	10000	60000000	154	1059033	10000	6000000	154
ECJFOMAT	91225	4500	1300000	1396	91351	4500	1300000	1405
ECJFOMUT	91177	4400	1300000	1408	90986	10000	1300000	1412
ECJEFMAT	76054	2000	260000	125	76296	2000	260000	125
ECJVMJAT	57673	2500	250000	187	57927	5000	250000	187
ECJGYNAT	28229	21000	83000	17	26152	16302	83000	23
ECJGYNUT	27993	22000	83000	14	25675	16302	83000	20
ECJTESAT	63823	11500	400000	27	65972	11500	400000	28
ECJTESUT	48016	11500	100000	13	47434	11500	100000	12
ECJGYEAT	57292	12000	484000	60	56209	12000	484000	64
ECJGYEUT	49717	21000	120000	46	48938	20000	120000	50
ECJGYSAT	27251	2000	100000	87	27121	2000	100000	89
ECJGYSUT	28661	19500	132000	76	28477	19500	132000	78
ECJNYUUT	59609	5400	633000	1697	59273	5400	240000	1697
ECJKARAT	36736	300	168000	9	19625	300	79000	9
ECJALKEV	194482	7000	1080000	92	207199	7000	1080000	92
ECJFOMGK	11	1	14	1398	11	1	12	1395
ECJEFMGK	6	1	12	110	5	1	12	110
ECJGYNGK	11	2	12	17	10	2	12	23
ECJTESGK	4	1	12	28	4	1	12	25
ECJANYGK	5	1	12	41	1	1	1	29
ECJGYEGK	8	1	24	53	8	1	12	56
ECJGYSGK	9	1	12	79	9	1	12	82
ECJFOMUT	91177	4400	1300000	1408	90986	10000	1300000	1412
ECJGYNUT	27993	22000	83000	14	25675	16302	83000	20
ECJTESUT	48016	11500	100000	13	47434	11500	100000	12
ECJANYUT	24750	0	100000	34	14000	0	55000	34
ECJGYEUT	49717	21000	120000	46	48938	20000	120000	50
ECJGYSUT	28661	19500	132000	76	28477	19500	132000	78
ECJNYUUT	59609	5400	633000	1697	59273	5400	240000	1697

Megjegyzés: súlyozatlan átlagok és esetszámok.

F8.2.2. EGYÉNI SZEMÉLYES JÖVEDELMEK (ECJOSZ05, ECJOSZEV) JAVÍTÁSA

Az egyéni kérdőívben összegzett egyéni jövedelmeket össze tudjuk vetni azzal az összeggel, amit a háztartástáblában becsülnek az egyes háztartástagoknak.

- Amikor a háztartástáblában becsült érték nagyobb, mint a kérdőívben összegzett szeptemberi jövedelem, akkor ez utóbbit a háztartástáblában szereplő érték behelyettesítésével javítjuk.
- Amikor az éves személyes jövedelem hiányzik, de a háztartástáblában van pozitív becsült érték, akkor az éves személyes jövedelmet ennek 12-szeresével javítjuk.

- Azokban az esetekben, amikor az éves személyes jövedelem kevesebb, mint a szeptemberi kétszerese, az éves jövedelmet a szeptemberi 12-szeresével helyettesítjük.

F5. táblázat A személyes jövedelem javításainak összefoglalása

	Átlag (Ft)	N
(1)16 éven felüli ht. tagok száma		4449
Elkészült egyéni kérdőív		3808
Szeptemberi személyes jövedelem (ECJOSZ05) javítása		
ECJOSZ05, érvényes értékek	79629	3363
(2)HCJOBE0, ahol ECJOSZ05=0 és missing HCJOBE0	-	586
(3) HCJOBE0, ahol ECJOSZ05=0 és érvényes HCJOBE0	67231	500
hiányzó ECJOSZ05 összesen (2)+(3)	-	1086
(4)HCJOBE0, ahol nagyobb, mint ECJOSZ05	86417	275
összes javítandó (3)+(4)	-	775
Éves személyes jövedelem (ECJOSZEV) javítása		
(5) ECJOSZEV, érvényes értékek	868126	3391
hiányzó ECJOSZEV összesen (1)-(5)		1058
hiányzók között érvényes HCJOBE0	69282	506
hiányzók között érvényes HCJOBE0*12	831384	506

F8.2.3.EGYÉNI SZEMÉLYES JÖVEDELMEK (ECJOSZ05, ECJOSZEV) IMPUTÁLÁSA

Imputálásra akkor kerül sor, ha az alább definiált jövedelem-hiányt tapasztalunk:

- A személy 16 éven felüli, tehát kellene lennie személyes jövedelemadatnak, és
- nincs a háztartástáblában becsült jövedelem (HCJOBE0) valamint a szeptemberi vagy az éves személyes jövedelem hiányzik,
- ezen kívül még azokban az esetekben is imputáltunk, amikor a főmunkahelyi jövedelem hiányzik, de a természetbeni hozzájárulásoknál van pozitív jövedelem. Erre azért van szükség, mert számos esetben a semmilyen jövedelemkérdésre nem válaszoló válaszadók kérdőívében a főmunkahelyi természetbeni hozzájárulások esetében érvényes válasz volt karikázva, emiatt ezen korrekció nélkül itt nem imputáltunk volna jövedelmet.

Ilyen jövedelemhiány összesen 611 személynél van (ebből, ahogy korábban láttuk 586-nál semmilyen jövedeleminformációval nem rendelkezünk). Az ilyen jövedelemhiányoknál akkor imputálunk, ha a személy alkalmazott, vállalkozó vagy nyugdíjas. A hiányzó jövedelműek megoszlását foglalkozás szerint a következő táblázat mutatja.

F6. táblázat A hiányzó jövedelműek megoszlása foglalkozás szerint

	N	%
Alkalmazott	72	11.8
Vállalkozó	33	5.4
Alkalmi munkából él	9	1.5
Munkanélküli	86	14.1
Nyugdíjas	28	4.6
Szülési szabadság	3	0.5
Tanuló	294	48.1
Egyéb (eltartott)	86	14.1
Összesen	611	100

Az imputálás során a különböző foglalkozású személyeknek a megfelelő foglalkozási csoportba tartozók életkor (0-29 éves, 30-59 éves, 60+), iskolai végzettség (érettségi alatt, érettségi, érettségi felett) és településtípus (Budapest, egyéb) szerint megbontott jövedelemátlagait (ECJOSZ05) helyettesítettük. Az éves személyes jövedelem imputálásához ezt az értéket tizenkettővel felszoroztuk.

F7. táblázat Imputálások száma, átlaga (ECJOSZ05)

	Átlag (Ft)	N
Alkalmazott	109333	81
Vállalkozó	117357	33
Nyugdíjas	63966	28
Összesen	102252	142

F8.2.4. MIKRO-MAKRO ÖSSZEHAISONLÍTÁS

A Monitor előzetes jelentés megjelenésével, 2005. december 16-ával szinte napra azonos időben publikálta a KSH „A 2005. évi lakossági Jövedelemfelvétel összefoglaló adatai” című kiadványát, amely a mikrocenzussal összekapcsolt jövedelem vizsgálat előzetes adatait tartalmazta. Ez jó alkalmat ad néhány összehasonlítás elvégzésére. Mielőtt ezt megtennénk, a főbb eredményeket hasonlítsuk össze. „A lakosság legkisebb jövedelmű 10%-a az összes nettó jövedelem 3,4%-ával, míg a legmagasabb jövedelmű 10% annak negyedével rendelkezett. A két szélső jövedelmi tizedbe tartozók egy főre jutó jövedelme közötti arány 7,5-szeres.....” írja a 15 ezer háztartás adatait bemutató sajtóanyag a KSH honlapján. Ezek az adatok szinte hajszálra megegyeznek a Háztartás Monitor vizsgálat eredményeivel. A főbb eredmények azonossága azonban több különbözőséget eltakar.

A jövedelmi felvétel célja az volt, hogy képet adjon a háztartások jövedelmi viszonyairól, jövedelmeik típusáról, jövedelmi szerkezetükről, az egyes társadalmi csoportokon belüli és közötti jövedelemegyenlőlenségről, ezek magyarázó tényezőiről. Ezért a mikrocenzus adataira építve több külső adatforrás eloszlási információit felhasználva nagy volumenű imputálást hajtottak végre. Számításunk szerint 100 adatfelvételből származó forinthez 60 forintot tettek hozzá imputálással, korrekcióval. (Idézett kötet 43. oldalán közölt tábla alapján számítva.) Így a publikált nettó jövedelmi adatokat ezzel az aránnyal visszavezetve, az adatfelvétel által begyűjtött jövedelem „mennyiség” 4869 md Ft., ami a 2004. évre vonatkozó módszertanilag azonos fogalmat használó szakértői makro becslés (10 000 md) közel 49%-a. A Háztartás Monitor felvétel referencia periódusa időben 9-10 hónappal eltolódik a Jövedelemfelvételhez képest, ezért a makro értéket korrigáltuk egy 1,05-ös koeficienssel. Mint a függelék ezen fejezetében leírtak mutatták a Monitor vizsgálat adatelőkészítésének során az imputálás a családi pótlék és az egyéni szintű jövedelmek néhány esetére terjedt ki, az ez előtti jövedelemszint a publikált 92%-át teszi ki. Ha a háztartástábla alapján becsült javítást is vesszük, akkor az ez előtti jövedelem a publikált szint 82%-a. Mindez azt jelenti, hogy vizsgálatunk adatfelvétele által begyűjtött jövedelem „mennyiség” a korrigált makró 59%-a. Az adatokat összefoglalva mutatja be a következő táblázat.

F8. táblázat Mikro-makro összehasonlítás (md Ft, %)

	Jövedelemfelvétel		Háztartás Monitor	
Szakértői makró *	10000/10500	100,0	10500	100,0
Publikált „mikro”	7791/8181	77,9	7525	71,7
Imputálás, korrekció előtti „mikro”	4869/5112	48,7	6194	59,0

Megjegyzés: Az ún. szakértői makro 2004 naptári évre vonatkozó nettó lakossági jövedelem tömeg, a perjel utáni összeg a referencia eltérése miatt ennek 5%-kal növelt értéke.

FM1. táblázat Az adatfelvétel főbb adatai

	N	%
Összes felkeresett cím	4288	
Összes lekérdezett cím	2058	47,9%
A kérdés megíúsult a címen	2230	52,0%
Nem megfelelő cím:	312	7,3%
A személy elköltözött	193	4,5%
A cím/ név nem létezik	89	2,1%
A személy meghalt	21	0,5%
Mintának nem megfelelő cím	9	0,2%
Megfelelő cím (= összes kiadott cím – nem megfelelő cím)	3976	92,7%
Összes kiesett: (= megfelelő cím – elkészült kérdőívek)	1918	44,7%
Válaszképtelen	57	1,3%
Válaszmehtagadó	869	20,3%
Ideiglenesen távol	135	3,1%
Háromszori megkeresés	364	8,5%
Egyéb ok	91	2,1%
Nem felhasznált cím	402	9,4%
A lekérdezett háztartásokban élő összes személy száma	5284	
A lekérdezett háztartásokban élő 16 éves és idősebb háztartástagok száma	4447	15,8%
A lekérdezett háztartásokban élő 16 éven aluliak száma	837	84,2%
16 éven felüli háztartástagokkal elkészült egyéni kérdőívek száma	3808	85,6%
16 éven felüli háztartástagokkal nem készült egyéni kérdőív	639	14,4%

FM2. táblázat A felkeresett háztartások száma és aránya településtípusonként

Település típus	Megkeresett háztartások	
Budapest	N	1093
	%	25,5
Város	N	2002
	%	46,7
Község	N	1193
	%	27,8
Összesen	N	4288
	%	100

FM3. táblázat Válaszadási, megtagadási, meghiúsulási arányok a háztartások körében, településtípus szerint

Település típus		Elkészült	Megtagadta	Meghi	Összes felkeresett cím
Budapest	N	362	247	484	1093
	%	33,1	22,6	44,3	100
Város	N	988	416	598	2002
	%	49,4	20,8	29,9	100
Község	N	708	206	279	1193
	%	59,3	17,3	23,4	100
Összesen	N	2058	869	1361	4288
	%	48,0	20,3	31,7	100

FM4. táblázat Az egyéni kérdőívre való válaszadási, megtagadási, meghiúsulási arányok a 16 éves és idősebb személyek körében, településtípus szerint

T	pus		Elkészült	Megtagadta	Meghiús	Megkeresett 16 éven felüli család
Budapest	N		611	40	61	712
	%		85,8	5,6	8,6	100
Város	N		1802	103	190	2095
	%		86,0	4,9	9,1	100
Község	N		1395	87	159	1640
	%		85,1	5,3	9,6	100
Ország összesen	N		3808	230	409	4447
	%		85,6	5,2	9,2	100

FM5. táblázat Az egyéni kérdőívre való válaszadási, megtagadási, meghiúsulási arányok a 16 éves és idősebb személyek körében, régiók szerint

Régió		Elkészült	Megtagadta	Meghiúsult	resett 16 éves és id családtagok
Közép-Magyarország	N	956	62	116	1134
	%	84,3	5,5	10,2	100
Közép-Dunántúl	N	356	26	36	418
	%	85,2	6,2	8,6	100
Nyugat-Dunántúl	N	431	11	31	473
	%	91,1	2,3	6,6	100
Dél-Dunántúl	N	454	23	25	502
	%	90,4	4,6	5,0	100
Észak-Magyarország	N	470	23	69	562
	%	83,6	4,1	12,3	100
Észak-Alföld	N	663	45	79	787
	%	84,2	5,7	10,0	100
Dél-Alföld	N	478	40	53	571
	%	83,7	7,0	9,3	100
Ország összesen	N	3808	230	409	4447
	%	85,6	5,2	9,2	100